

अथ

महाकविश्रीकालिदासत्रिरचितम्

मालविकाग्निमित्रं नाटकम्

काट्यवेमसूरिप्रभृतीनां टीकया समेतम्

तथा

द्राविडोपाभिधेन शेषाद्रिशर्मणा

संशोधितं आङ्गलभाषाकृतटिप्पण्या मण्डितं प्रकाशितं च ।

तच्च

एन १८९९ वत्सरे

पुण्यपत्तने

ज्ञानप्रकाशमुद्रणालयाधिपतिना मुद्रितम् ।

मूल्यं रूपकद्वयम् ।

INTRODUCTION.

Sanskrit literature is deficient in nothing so much as in its own history. The vast mass of Sanskrit books and a crowded number of names of authors are scattered on the sheet of time as confusedly and promiscuously as pebbles on a river bank, or flowers in a wild woodland. Chronology is to historical facts what thread is to a garland, and without it, it is impossible to attempt anything like stringing together books and authors or associating the proper authors with proper books. The fatal work of time and oblivion has often been to a certain extent counteracted by authors themselves, prompted perhaps by an instinct of self-preservation, and we see Sanskrit authors managing in the old fashion to incorporate their names in the text of their works. A certain amount of evidence is thus secured, but the absence of histories written from time to time and obvious unmistakable instances of literary interpolations and forgeries make the mind suspicious and cynical as to its value as evidence. So that a want of confidence and faith in the history of literature as it is told by itself, is created in the mind of a student and he is prevented from attempting anything beyond reading and enjoying, if he can, the literature itself.

There is some interest in knowing the author of a book, his name at least. In the case of *Mālavikāgnimitra* curiosity on that point is easily satisfied, for in the very introduction of the play we are introduced to the author by the author himself. Under ordinary circumstances, an autobiographical statement such as is contained in *Mālavika* ought to be a proof enough that the celebrated Kālidāsa himself was the author of *Mālavika*. But the absence of a reliable history of literature and the besetting sin of literary forgery as mentioned above, have led eminent scholars to doubt the truth of the statement, and from some alleged defects in the merit of the drama, to suppose that *Mālavikā* is not a work of the author of *Shālkuntala*. The first important point then is to settle whether the present book could be credited to the name of Kālidāsa.

The introduction to the play contains, as already mentioned,

discrediting theory is Dr H H Wilson. The arguments which he urges are that 'there is neither the same melody in verse nor fancy in thoughts,' and that 'the manners described appear to be those of a degenerate state of Hindu society.' The allegations are such as could be borne out by internal evidence only. In evidencing any positive or negative fact about the authorship &c. of a Sanskrit book it has been found that a piece of external evidence, when it could be got, becomes irresistible. Internal evidence, however, though sometimes less conclusive is yet in its nature more copious, distributed in all parts of the work and may take the form of a chain of circumstantial evidence, an individual link of which if taken separately may be weak, but which, if taken in all its parts together would show a strength which one would hardly like to discredit it with. But does a scrutiny of the text of *Mālavikā*, really give out evidence that might support the allegation made by Prof Wilson?

We shall only pit the late Mr Pandit against the Professor in connection with this. According to the former 'the poetry of *Mālavikā* is as smooth and flowing as that of *Shākuntala* or *Vikramorvasīya*. It is as little laboured and artificial as that of those two dramas. It requires as little labour to understand the one as the other. The verse in the *Mālavikāgnamitra* is as regular and model-like as that in the two sister dramas of the poet. The meters too are nearly the same in all these dramas.'

As for the first objection of Prof. Wilson, Mr Pandit thinks that it might be conceded that *Mālavikā* is not so rich in its poetry as the two other dramas. This inferiority may demand an explanation, but it can never by itself be sufficient to reject the work as unworthy of the celebrated poet, 'especially when the evidence for holding that it does belong to the same poet is overwhelmingly conclusive.' *Mālavikā* is inferior to *Shākuntala* or *Vikramorvasīya* because it may have been written by Kālidāsa when he was young and inexperienced. * It does not follow, however,

---

* Similarity in the language expressions, and thoughts in the three dramas attributed to Kalidasa, as also the mode of his introducing himself to the audience which displays the gradual increase of his confidence in his works, clearly supports this conjecture. Of —

that it must not have at all belonged to Kālidāsa. Even the most celebrated and successful masters of art have to make a beginning and it is quite natural that their beginnings may not be always as perfect as the products of their mature and tried brains which secure them their celebrity.

As for the second objection urged by Prof. Wilson, R. R. Pandit says that the reproach conveyed by the objection is little deserved by Mālavikā in particular. The hero in Mālavikā differs very little, in the purity or otherwise of his principles from the heroes in Shākuntala or Vikramorvashiya. Polygamy is a privilege of Hindu princes. If Agnimitra, the hero in Mālavikā makes love to a maid of honour in attendance upon the queen, he does so with the honest intention of making her his wedded wife. In this respect Agnimitra has a decided advantage over either Dushyanta or Purūravaa. There was again a privilege granted to high caste people to marry maidens of a low caste. Nor is there anything in the character of the heroine or the queen, or other minor personages that can be called degenerate. But even granting for argument's sake that the drama under consideration shows signs of degeneracy of Hindu morals and manners, still the inference is not at all warranted that the play, must, for that reason, belong to the tenth or eleventh century.

The drama under consideration is based on the traditional history of Agnimitra and his father Pushyamitra. It is a matter of history that Pushyamitra put the last king of the Maurya dynasty to death in B. C. 183, and usurped the throne. The tradition therefore must have been fresh enough in men's minds, at the time when Kālidāsa lived, to supply a theme for a

---

मालविका—सूत्रः—अनिर्दिष्टोऽस्मि.....पारिः—मात्र तावत् प्रदिन-
परासां...वयं वर्तमानकवे. कालिदासस्य विद्यायां परिदो बहुमानः ।

विक्रमोः—मात्रिय बहुगन्तु परिदो पूर्वो कर्ता दृष्टः प्रयोगवर्धः । सो
इहमे विक्रमोर्षायं नाम मातृके अयुर्वे प्रयोक्तव्ये) &c.

शाकुन्तल—आर्ये अमिरुपमूषिता परिपश्य । अयं मनु कालिदासप्रयित-
वस्तुना अभिज्ञानगाडुचलनानवेदेन सर्वेन मातृकेनोदरयावत्स्य अस्माभिः &c.

drama The tenth century to which Prof Wilson assigns the play would be rather too late to keep up the memory of the tradition unembodied in any permanent form The character of Parivrâjikâ in the play furnishes another strong argument to suppose that the play does not belong to so late a date as the tenth or even the eighth century Parivrâjikâ means a female ascetic of the Buddhist faith The Parivrâjikâ in the play is a learned widow, an itinerant mendicant by profession and yet commanding respect in a royal court A female ascetic of the kind is nowhere met with in Brahmanical writings The present ascetic unquestionably belongs to a class of female ascetics called the Parivrâjikâs peculiar to the Buddhist religion The class seems to have been in favour with the public at the time when the play was written And as the Buddhist religion was driven out of India by the eighth century, and must have begun to be disliked long before, it seems probable that the play was written at a time much earlier than the eighth century.

When we turn to the internal evidence the instances here are overwhelming to convince us that *Mâlavikâgnimitra* is the work of the great Kâlidasa, the author of *Vikramorvashtya* and *Shâkuntala*, and we could easily have detected the fact even without the reference in the introduction. 'Every writer', as Mr Pandit observes, 'has always a settled style of composition This is especially the case with those poets and authors who take delight in an easy and natural expression of their thoughts and never surrender their good sense and fondness of perspicuity to a laboured and obscure style of writing Whatever is natural and ordinary will be frequently repeated in the writings of one and the same author And accordingly, there are so many analogies or rather identities of expression everywhere to be met with in the diction and ideas of the three dramas of *Shâkuntala*, *Vikramorvashtya* and *Mâlavikâgnimitra*, that it is impossible to explain them on any other ground than that of the identity of their author'. Indeed the repetition of analogous expressions, phrases and ideas with characteristic frequency ought to support this theory Such parallel expressions are so much scattered over through the whole of this drama that it would be un-

necessary and impossible to attempt to give a complete list of them. So we shall only give some of the most striking ones and leave it to the reader of this book to find out the rest for himself which he can very easily do on comparing the references quoted in our notes;—

At the very outset, the benediction, which so closely resembles the benedictions of the other two dramas attributed to the same poet and is so characteristically short and simple, differing from the lengthy benedictions of high style of the poets of later date; his mode of introducing himself to his audience; the peculiar and frequent use of the words—वस्तु, उपचार, प्रबंध, अर्चुं, निर्वेष, आत्मन् अन्वास्पमान, अनात्मन्, चंडी, प्रणयिन्, क्रिया, पुरोभाशिन्, समाधि, अभ्यंतर, परिष्मन्, परिच्छेद, धृति, पर्युन्मुख, चापल, अनुगय, दुर्ज्ञान, विमर्द, अत्याहितम् स्वसयोग, शरणम्, लघयिष्यति, विसंनक्तिः, प्रकृतिस्थ, विभास्य, his same or similar expressions,—आहतिविशेषेषु आदर.पदं करोति, आत्मन्यप्यर्चयेत्, देवप्रत्ययात्, प्रथमं क्लृप्तः, अनुतिष्ठ आत्मनो नियोग, रग्नियोगमभूयं कुरु, अयि हा, अलं परिदेवितेन, वसतावतारमुचकं, शरकाडपाङ्गुलस्यलेपमाभाति and मुपेन सीता शरपाङ्गुरेण, पदक, गृहीतार्या, लब्धक्ष्णः, अस्ति मे विशेषः, उपचारातिष्ठमं प्रमादुम्, आत्मनः छेदेन, पर्याप्तमेतावता यामिना, एतावान् मे मतिविभवो भवेत् सेवितुं, his similar thoughts—अचिरादितिष्ठतराम्यः शत्रुः प्रहनिष्वहदमुलत्वात् & अथ भीक्ष्य रघुं प्रतिष्ठित प्रकृतिन्वात्मजमात्मविचया, अतिमात्रमासुरात्वं पुण्य-ति मनोः परिग्रहादनन्तः & दिनाति निहितं तेज. सविषेव हुताशनः, अहो सर्व-स्थानानवद्यतारविशेषस्य & अहो सर्वाम्भवरस्यामु रामणीयकं आहतिविशेषाणां, रपा-भापने न युष्मानु य. काचनमिवाग्निषु & हेमः संलक्ष्यते दग्धा विगुद्विः रयामिनादि-षा, आरस्तोवादिदुरा & c. and पंडितशरिरोपग्रयया मूढजानि. 'आकान्ता तिलरुकि-यादि तिलैल्लेद्विद्वेकोजनीः & लज्जिद्वेकोजनीभक्तिविषं, कुनो विभव स्निग्धस्य सजीवन-स्थेम इतोमास्यातुं & सिग्धजनसाविभक्तं हि दुःख सद्यवेदनं भवति, तारावबोवैररमो न तर्ह. & यामी स्वतां परपति, अयि शरीरमति & मेनरा सखेन शरीरोमूला शरुन्तया, प्रथमं लोचनशब्द एव & असति त्वदि-याशर्माद. प्रमदानामनुना विडवता, प्रणयमपाव्यशराणि विवांतरितानि & प्राप्नोतममैररतैः, समानुशासयोः & नृत्यानुशासविभुल, धृतिपुण्यमयमि-

जन न वप्नोति & न चक्षुर्भाति धृति तद्गालोत्तुल्लितम् , कर्मगृहीतेन
 कुमोत्कृष्टेन & लोप्सेन गृहीतस्य कुमोत्कृष्टस्यास्ति वा प्रतिवचन, तस्या प्रणि-
 पानलयन सेवा मये & किन्तु प्रणिपानलयनाद्वहमस्या धैर्यमवलम्बित्ये,
 निमर्गनिपुणा स्त्रिय & स्त्रीगामसिद्धिदस्तुत्व , उचित प्रणयो वर
 विहृतु & तद्भवनायानुग नाहति त्व सत्रविनो मे प्रणय विहृतु, उपचार-
 विविर्मतस्विनीनां and दिव्यवनशतोऽपि योनिता &c,
 the king's helpless condition and his dependence on विहृतु.
 क for getting the object of his love, विहृतु's fear about the
 serpent, विहृतु's being frightened by a stick (serpent) , the
 expectation of a ब्राह्मण's words being proved true, the mode of
 the king's introducing himself to his beloved, the use of the
 double negative, such as न च न परिवितो न चाप्यगम्य , सत्र यो न विद्विम्
 &c—these and many others go to prove that the author of
 this drama must be the same great Kālidāsa as the author
 of Vikramorvashiya & Shākuntala.

The next question that would naturally present itself
 would be 'When did this great Kālidāsa live?' and we shall
 give a summary of the arguments of Prof. Apte.

As for the date of Kālidāsa till lately there was almost a con-
 sensus of opinion that he lived in the first century. Some
 doubt was thrown on the theory by some scholars
 (such as Dr Kern, Dr. Max Muller and Mr Fergusson),
 who are disposed to place Kālidāsa in the first half of the
 6th century. So it would be better to dispose of their argu-
 ments before giving our reasons for placing him in the
 1st century B. C.

The chief arguments put forward are three, namely (1)
 the theory of Nine Gems, (2) the theory of Renaissance, and (3)
 the theory of Korus. The first of these has the following basis.
 Tradition says that there were nine gems in the court of
 Vikramāditya among whom are included the names of Kāli-
 dāsa, Amarasumba and Varāhamitra. Dr Kern has proved

conclusively+ that the two latter of these lived in the 5th or 6th century and consequently Kâldâsa also must have lived at the same age. This conclusion has Dr. Bhandârkar's approval. But Dr. Bhan Dajî refutes this argument on the ground that identity of names does not necessarily establish the identity of persons and consequently there may be a Kâldâsa and perhaps also a Vikrama at this period different from the great Kâldâsa and the great Vikrama, and on some other grounds. The second is formulated by Dr. Max Muller. He thinks that after the Vedic literature (in its widest sense) there was a total interregnum and the 5th or 6th century A. D. is the age of the literary renaissance, supporting his theory by quoting Varâhamitra who was writing in this age. This is rebatted by Dr. Bahler and Dr. Peterson who prove the existence of poetry in the so-called interregnum.† The third theory is advanced by Mr. Fergusson, who thinks that the battle of Korur (544. A. D.) in which Vikrama of Ujjayini defeated the Mlenchhas was a very important event, & to commemorate it an era was invented known as the Vikrama era, the beginning of which was put back 600 years, thus making its first year correspond with 601 A. D. This theory is rather definite and will collapse on a single inscription, bearing a date prior to 544, being found. Mandesar inscription, found by Dr. Peterson, is dated the 494th year of the Malvas, when Kumargupta was the king, i. e., a date prior to 600 of that era. Now it is known that Kumargupta was reigning in 464th and 508th year of the same era. The 494th year, therefore, must be of the Vikrama era and this conclusion is also supported by Mr. Fleet. The Korur theory of Mr. Fergusson is, therefore, exploded.

Some direct arguments are also adduced to support this theory. These are (1) the argument of Dinguagas, (2) the argument

---

+ Kern's *Brahatsambhita*, Pref. P. 19. and Dr. Peterson's Essay on Panini.

† Dr. Peterson's Essay on Panini.

of Mitragupta, (3) and the argument of Greek Astronomy. Kālidāsa in his Meghadūta alludes to Dinguāgas (in the sense of the elephants of the quarters) in the natural course of the description, which leads the commentator Mallināth's ingenuity to guess that the word indirectly alludes to Dinguāga, the pupil of Asang, who lived in the 6th century A. D. Dinguāga and Nichula are supposed to be contemporaries of Kālidāsa—the former an adversary and the latter a bosom friend. From Tārānath's history of Buddhism the date of Asang is supposed to be 578 A. D., as coming 400 years after Kanishka and 900 after Buddha. The authority of this book is questionable as it places Shākyasimha (the celebrated founder of Buddha religion who died in 543 B. C.) in the 3rd century B. C., and it will at the best give the possible date of Dinguāga. But there is no direct evidence to prove that the Kālidāsa, who was the contemporary of him was the great Kālidāsa. The second, viz., the identification of Kālidāsa with Mitragupta on the ground that Rājataranginī a work of Mitragupta—contains many passages exactly similar in sense to those of Kālidāsa, and that it is in accordance with the popular tradition that Vikrama bestowed the governorship of Kāshmir on Kālidāsa, loses much of its weight on the following consideration. The language of Rājataranginī does not at all agree with the language of Kālidāsa. Raghavabhatta in his commentary on Sākuntala quotes Mitragupta but does not identify him with the great Kālidāsa, while Kahemendra in his Aukhityavichārachārcha seems to distinguish between the two. ¶ The argument of Greek Astronomy supposes that Aryabhatta, one of the earliest Hindu astronomers was acquainted with Greek astronomy, which became known in India in the 5th century A. D. But there is nothing in the works of Kālidāsa to show that he was acquainted with Greek astronomy, particularly as embodied in the Hora Shāstra and also with the astronomy of Aryabhatta. Kālidāsa in his Raghuvamśa IV, describes the Pāschumatyas and Huns as the most powerful foreign races conquered by Raghu. Now under the former of these may be included either the Persians or the Greeks (Yavanas), with whom Kālidāsa appears to be closely acquainted from his way of describing

them in Raghu, Shâkuntala and Mâlavikâgnimitra. The Panj^{ab} was conquered by Darius Hystaspes in 520 B. C. and remained part under the Persian sway till about 350 B. C. From the statements of Patanjali and Garga, it appears that the Yawanas were a powerful race and they had settled in the Panjab and Sind before that century. They conquered Taxila in 180 B. C. Pushpamitra now checked them, but they must have remained in the frontier provinces till the invasions of Indo-Scythians. || Now the chief contention is about the Huns. Mr. Fleet and following him Mr. Phâta^{ka} attempt to prove that the Huns were powerful races and had made considerable conquest in the 5th century A. D. and as Kâlidâsa describes them as a powerful race, he must have lived after them. But there is positive evidence to show that the Huns were most powerful since the 3rd century B. C.* and their name is to be found even in Mahâbhârata (II. 33. 12.). So the Huns of Mr. Fleet & Mr. Phâta^{ka} may be quite different and the descendents of the Huns of Kâlidâsa.

Now we shall give some direct arguments that would place Kâlidâsa in the first century B. C. It is conclusively proved that Kâlidâsa must have lived sometime before 634 A. D. It has been discovered that a certain poet Vatsabhûti has unmistakably copied from Kâlidâsa. Vatsabhûti is positively known to have been writing in 472 A. D. The date of Kâlidâsa therefore is shifted from 634 A. D. to 472 A. D.† Next it has been proved that another person called Ashvagbhosha, who was both a poet and philosopher but more a philosopher than a poet, has consciously or unconsciously borrowed several expressions and ideas freely from the several works of Kâlidâsa in writing his life of Buddha. || The similarity of expressions and ideas is unmistakable and there is also good reason to suppose from the inferior nature of Ashvagbhosha's poetry that Ashvagbhosha copied Kâlidâsa rather than Kâlidâsa copied the former. The date of Ashvagbhosha is fixed to be 78 A. D. So that Kâlidâsa must be taken to have lived before 78 A. D.

|| Cunningham's Archaeological survey, Vol. II. 41.

* Charles Gutzlaff's History of China.

† Dr. Peterson's Essay on Panini.

|| Sacred Books of the East, Vol. XIX.

Again from the *Mālavikāgnimitra* it seems that Kālidāsa refers to the historical Pushpamitra and his son Agnimitra. Pushpamitra is known to have usurped the throne of Magadha by putting the last king of the Maurya dynasty to death. From the fact that Patanjali who lived in 144 B C refers to Agnimitra and his court in such a way as to show that the former was a contemporary of the latter & a fact very conclusively and ably proved by Dr Bhāndarkar¹ by pointing out a *Vārtika*, explaining the use of the present tense—and from other independent evidence it may be taken as proved that Pushpamitra whose son figures as the hero of a drama by Kālidāsa, lived in 144 B C. The conclusion therefore is irresistible that Kālidāsa lived at a time between 78 A D on the one hand and 144 B C on the other. This external evidence is again very strongly supported by such internal evidence as can be gathered from the several historical allusions that have scattered through the works of Kālidāsa. In *Shākuntala* and *Raghuvamsha* for example Kālidāsa distinctly refers to Yavanas Persians, Huns, Kambojas Kalingas, and other foreign races and their kingdoms bordering on the frontiers of India. The descriptions given by Kālidāsa of them, closely resemble the conditions of the foreign races and kingdoms at the time about which Kālidāsa is supposed to have lived, i e about the first century B C. Then with respect to the ideas of religion and philosophy that occur in the works of Kālidāsa it may be said that, they indicate a period of time between the *Vedānta sūtras* and *Gita* on the one hand and the later developments of the *Vedānta* philosophy on the other, for which Shankarāchārya, the great religious teacher, who lived in the 7th century, is responsible. His description of God is almost the same as that of *Brahma* in the *Vedānta Sūtras* and the *Gita*, while Kālidāsa seems to be unaware of the peculiar doctrine of *Māya* propounded by Shankarāchārya in connection with the explanation of the origin of the world. Kālidāsa also writes under the influence of the doctrine of faith and devotion, which distinguish the teachings of *Gita*.

---

§ G B B R A S XVII Part I P 65

1 Dr Bhāndarkar, I A., II., P 59

§ Pr Apte's Essay on Kālidāsa, P 23—26

from the other and later schools of philosophy. Kālidāsa's philosophy is of an earlier date than the Tāntrika philosophy of the 3rd & 4th century and the Vedānta philosophy of the 6th century. ¶ The reference to civil law of inheritance and criminal law as to punishment for theft in *Shākuntala* which was death in the time of Manu and which assumed milder forms gradually, (Brahmaspati being the first to propose alternative punishment of fine for it,) also shews that Kālidāsa must have lived after Manu but before the *Smṛitikār Brihaspati*, who lived in the 1st century A. D. ¶ His graphic description of the Magadha country and its capital, clearly shows that it must have been in a flourishing condition at his time. He was not a worshipper of Śiva and Kālī in their terrific forms as described in *Malati-Mādhava* & *Kādambarī*.

Now the student of Kālidāsa would naturally expect to know something about the personal history of the great poet that has left his name behind for 18 centuries. Without taking into account the various traditions about the poet some of which are quite absurd, we can safely gather from his works that he was of the Brahmin caste, a man of learning and a protégé of some king (probably the era-making Vikrama), and must not have known the pangs of poverty as no work of his has any the slightest reference to the fact. It is also certain that he must have travelled a good deal throughout India but must have spent the greater portion of his life in Ujjayini and in Kāśmīr. He was a keen and minute observer of nature as will be clear from the graphic description of the surroundings of Ujjayini and the Hymālayas, occurring in his *Meghadūta* & *Kumār*. Dr. Bhanu Dāji notes that he was the first poet that describes in his poem a living saffron, only to be found on the Hymālayas near

---

¶ Pr. Apte's Essay on Kālidāsa, P. 23—32

¶ Pr. Apte's Essay on Kālidāsa P. 37; and Julius Jolly's *Nārada Brahmaspati*, VIII. 323, and XXII. 28.

Kāśmir, his route to this place most probably being that sketched in his Meghadūta. Kālidāsa seems to be quite familiar with the art of painting. He describes the outlines and the details, the shades and the lines with great accuracy and it is clear that this art was greatly cultivated in his times. Agriculture seems to be in a flourishing condition from his frequent and lively reference to the cultivation of, rice & sugarcane. The word *चीनगुप्त* gives indications of international commerce between India and China at that time. He seems to be acquainted with the Vedāntic philosophy and the civil and criminal laws of the country prevalent at his time. His tenderness and delicacy of sentiments, his poetic imagery, his grandeur of description and his simplicity, smoothness and felicity of expression are simply unrivalled. 'His models in poetry and drama were old writers, like Vālmiki and Bharat. His poetical narrative and description may be said to be yet unparalleled in Indian poetry'. (Pr. Apte) Kālidāsa as Dr Wilson observes has more fancy than Bhavabhūti. The following comparison between the two great poets made by Dr Bhāndārkar will give a good idea about their relative merits. "He (Kālidāsa) is a greater artist than Bhavabhūti. The former suggests and indicates the sentiment which the latter expresses in forcible language. The characters of the latter overcome by the force of passion often weep bitterly while those of the former simply shed a few tears if they do so at all. In the language of Sanskrit critics, Kālidāsa's *Rasa* is conveyed or is *Abhivyakta* by *Laṅghya* or *Vyangya* sense of words while Bhavabhūti's is conveyed by the *Vachya* sense." The style of Kālidāsa is free from long and involved compounds which puzzle the student of Bhavabhūti and others of later date and is fresher and more natural. The reference to Shākuntala in Kāmandakī's speech and the idea of a cloud messenger in Mādhava's speech show that Bhavabhūti must have been a student and admirer of Kālidāsa.

Mālavikāgnimitra is based upon historical events. The king Pushpamitra, the founder of Sunga dynasty put the last Maurya king Brihadratha to death and usurped the throne of Magadha.

in 183 B. C. His son Agnimitra is mentioned in this play as ruling in Vidushā. Mālavikā is the sister of Mādhrvasena and cousin of Yajnasena, the king of the Vidarbha country (Berars). A quarrel arises between Madhavasena and Yajnasena in which the latter puts down the former and assumes the seat of government for a time. Mādhrvasena with his sister secretly marches off with the intention of seeking protection from Agnimitra. He is, however, taken prisoner on the frontier by a general of Yajnasena while Mālavikā escapes. The prime minister of the Maurya king—the brother-in-law of Yajnasena—was kept in custody by Agnimitra. When the king Agnimitra demands the release of Mādhrvasena, Yajnasena proposes an exchange of prisoners which provokes Agnimitra to severe retaliation. He sends an army against Yajnasena, subdues him and divides the kingdom between him and Madhavasena. Buddhism and Brahmanism were both very powerful rival faiths at this time each contending hard for a supremacy over the other; and from several accounts it is almost certain that Pushpamitra was a great persecutor of the former and an admirer of the latter; while we find in the court of Agnimitra a Buddhist lady greatly honored by the court. This must lead us to the supposition that though Pushpamitra was a persecutor of the faith Agnimitra must have been an admirer of it and this might be the probable cause of the discord between the father and the son which we learn from the passage 'विगतोपदेतस्य' in the 5th Act. Mālavikāgnimitra furnishes us with a vivid picture of a native court in the most flourishing period of Indian history and is the genuine description of Hindu society before the Mahomedan invasion. For this reason it has an abiding historical value though we cannot of course compare it in this respect with *Mrichchakatika* which reveals to us the strata of Hindu society that were apparently beneath the notice of our author. The following remarks of Professor Wilson on *Mālati-Mādhava* are literally applicable to the present drama. 'The manners are purely Hindu without any foreign admixture. The appearance of women of rank in public and their exemption from any personal restraint in their own habitations are very incompatible with the presence of Mahomedan rulers. The licensed existence of

Buddha ascetics, their access to the great and their employment as teachers of sciences, are other peculiarities characteristic of an early date. We cannot, therefore, persuade ourselves to concur with his remark that this drama belongs to more degenerate times.

The hero of this drama, as we have already observed, differs very little from the author's heroes in his other two plays in the purity of manners or otherwise, yet from their Mythological associations they generally find more favour with the reader. Still it will be seen that our hero is more courteous and attentive to his harem, notwithstanding his equally strong passion for his new love. He never wants to offend his wives and when in spite of his caution he is detected by his wife, Irāvati, he does not hesitate even to prostrate himself before her, and when charged by his new love for showing cowardice, he frankly confesses that politeness is as sacred to him as a family observance. He is shown to possess good political knowledge as will be clear from his remarks 'अविता विदितराज्य' &c. and 'तेनमवितय' &c. In the queen Dhārmī we have indeed a model Hindu wife of old times. Although at first she is shown to be a little displeased and jealous of the king's attentions to a maid of honor of her service (as she supposed Mālavikā to be), she at once yields to a better feeling and shows her readiness to serve her lord even at the sacrifice of her own interest. At the same time she does not like to displease her co-wife Irāvati and tries to bring her round to the path of duty by flattering and conciliatory words. Though her want of jealousy and her meek submission to the wishes of her husband in this fashion are regarded as a sign of degeneracy by Western scholars still according to Hindu notions they only prove the magnanimity of a loving Hindu wife towards her husband. In Irāvati we have enough of jealousy and irascibility to tire us from beginning to end. She does not care even for the prostration of her lord and leaves him humbled down at her feet without the slightest attempt to return his courtesy. Yet at the close of this drama she appears to be reconciled by Dhārmī. Though last, the character of Vidūshaka is not of least importance. He can claim superiority over the other Vidūshakas of the poet. His wits are more keen and cut-

never to be announced. The Hindu theatre belongs to that division of dramatic composition which modern critics have agreed to term 'Romantic'. According to Hindu authorities the occasions suitable for dramatic representations are the lunar holidays, a royal coronation, assemblages of persons at fairs, at religious festivals, at marriages, and also the meetings of friends, taking possession of a house or a town for the first time, or the birth of a son. In the Hindu drama every piece opens with a prelude in which the audience is made acquainted with the author, the work, the actors and such part of the prior events as it is necessary for the spectators to know. The actors of the prelude are never more than two—the manager and an actor or an actress. The first part of the introduction is termed *gāṇ* and it opens with a prayer invoking the protection of some deity in favour of the audience. This is termed the *Nāṇḍi*. In every case the conclusion of the prelude prepares the audience for the entrance of one of the dramatic personages. The scene may be considered to be marked by the entrance of one character or the exit of another, for in general the stage is never left empty in the course of an act nor does total change of place often occur. The act is said to be marked by the exit of all the characters. The first act or the *āṅṅ* furnishes a clue to the whole story. The ensuing acts carry on the business of the story to its final development in the last. The piece closes as it began with a characteristic benediction which is always repeated by the principal personage and expresses his wish for the general plenty and happiness.

We cannot more agreeably conclude this part of the work than by acknowledging our deep sense of obligation to all those who have rendered us material help in various ways. Our thanks are specially due to Mr. N. N. Sathe, the manager of the press for having exerted his best in bringing out this book in as correct a form and in as short a time as was possible under the circumstances of the case.

Poona.

26th November 1896

SESHADRI IYAR.

अथ

मालविकाग्निमित्रम् ।

प्रथमोऽङ्कः ।

एकैश्वर्यं स्थितोऽपि प्रणतबहुफले यः स्वयं कृत्तिवासाः
कान्तासंमिश्रदेहोऽप्यविषयमनसां यः पुरस्तादतीनाम् ।

वेदादीनां विशुद्धानां विद्वानां जन्महेतवे ।
पार्वतीपरतन्त्राय परस्मै वस्तुने नमः ॥
भाग्यं नाम समप्रमीक्ष्यमतिस्नेहकपात्रं यतो
नीरं काट्यवेममुद्रुतापिभ्रंसे नियुज्य स्वयम् ।
निन्यं नन्दति नर्तनैरभिनवैः कान्तैर्यसन्तो गवैः
संतानाभ्युदयैः कुमारगिरिभूपालो नृपालोत्तमः ॥

अत्र कविः कालिदासः प्रारम्भितस्य अन्यस्याग्निनेन परिगमाप्त्यर्थमि-
ष्टदेवतास्मरणपूर्वकमाग्निं प्रयुङ्क्ते—एकैश्वर्यं इत्यादि । स ईशः पर-
मेश्वरः सन्मार्गालोकनाय सन् प्रज्ञस्तो मार्गः पन्था मोक्षमार्गस्तस्यालोक-
नाय दर्शनाय यो युष्माकं तामसीं तमःसंबन्धिनां । (अज्ञानान्मिकां अंधका-
रप्रचुरां च) वृत्तिं प्रवृत्तिं व्यपन्यन्वपाकरोषिति संबन्धः । कथंभूत ईशः ।
यः प्रणतबहुफले । बहुनि (रत्नापिबर्गादीनि) फलानि यस्मात्तत्तयो-
क्तम् । प्रणतानां प्रणामं कृतवताम् । भक्तानामित्यर्थः । तेषां बहुफलं त-
स्मिन् एकैश्वर्ये । ईश्वरस्य भाव ऐश्वर्यम् । एकं मुख्यम् । अनन्यसाधा-
रणामित्यर्थः । तच्च तदैश्वर्यं च । तस्मिन् (परमेश्वरत्वे) स्थितोऽपि
(तद्विशिष्टोऽपीत्यर्थः) । अणिमादैश्वर्ययुक्तोऽपीत्यर्थः । स्वयमात्मना

अष्टाभिर्यस्य कृत्स्नं जगदपि तनुभिर्विभ्रतो नाभिमानः

सन्मार्गोलोकनाय व्यपनयतु स वस्तामसी वृत्तिमोक्षः ॥ १ ॥

(नान्द्यन्ते^१)

same here

सूत्रधारः—(नेपथ्याभिमुखमवलोक्य ।)^२ मारिष इतस्तावत् ।

(प्रविश्ये)

पारिपाश्वर्यकः—भाव अयमस्मि । *Here am I.*

कृत्तिवासाः कृत्तिश्चर्म वासो वसनं यस्य स तथोक्तः (द्वापिचर्मवरः । तेनअर्किचन इत्यर्थः ।) यः कान्तासंमिश्रदेहोऽपि कान्तया स्त्रिया समिश्रः संमिलितो (संपुक्तो) देहः शरीरं यस्य स तथोक्तस्तादृशोऽपि सन् । (अर्धांगीकृतनारीदेहः) । अविषयमनसाम् । न विन्द्यन्ते विषयाः शब्दादयो येषां तान्यविषयाणि । तानि मनांसि येषां ते तथोक्ताः । तेषां यतीनां संपमिनां परस्तात्परः श्रैष्ठः । दिक्शब्देभ्यः - सप्तमी-पञ्चमी प्रयमान्यो ' दिग्देशकालेभ्यस्तातिः ' इत्यस्तातिप्रत्ययः । अष्टाभिस्तनुभिः पृथिव्यादिमूर्तिभिः कृत्स्नं सर्वं जगल्लोकंविभ्रतोऽपि धारयतोऽपि यस्याभिमानः प्रणयो ममत्वं न भवति । एषु विशेषणेषु विरोधालंकारेणान्येश्वरस्य लोकातिशायित्वं व्यज्यते । अत्र प्रणतबहुफलैकैश्वर्यस्यित्यां कान्तासंमिश्रणेन जगद्भरणेन ईश इत्यनेन च लोकोत्तरः कश्चिद्वाजास्मिन्नाटके वर्ण्यत इति सूच्यते । सन्मार्गोलोकनायेत्यनेनात्र कश्चिन्मार्गाभिनयः प्रतिपाद्यत इति सूच्यते । मार्गो नाम नाट्यविशेषः । यथोक्तम्—' मार्गोऽदेशातिद्वेधा कथितं नाट्यवेदिभिः । तत्रमार्गो भवेन्नाट्यं नाट्यवेदोक्तलक्षणम् ॥ ' इति । एषं नाट्यश्लोकः । नान्द्यादिलक्षणं तु शाकुन्तलव्याख्यान एवाभिहितम् । अत्र ' पदादिनियमोऽपि वा ' इति विकल्पापदादिनियमाभावः ॥ अथ प्रस्तावनां विवस्तुस्तदङ्गयोः प्ररोचनामुखयोः प्ररोचनां प्रस्तौति—नान्द्यन्त्रे सूत्रधार इत्यादिना । मारिष इतस्तावत् । आगम्यतामिति शेषः । नटः सूत्रधारेण मारिष इति वाच्यः । ' सूत्री नटेन भावते तेनासौ मारिषेति च ' इत्युक्तत्वात् ॥ परि पार्थं यथा भवति तथा

सूत्रधारः—अभिहितोऽस्मि विद्वत्परिपदा कालिदासप्रयितवस्तु
मालविकाग्निमित्रं नाम नाटकमस्मिन्वसन्तोऽसवे प्रयोक्तव्यमिति । तदारभ्य
ता संगीतम् ।

पारिपार्श्वकः—मावतः ।
प्रबन्धानुतिक्रम्य वर्तमानकृतेः ।

सूत्रधारः—अयि विवेकविश्रान्तमभिहितम् । पश्य ।

पुराणमित्येव न साधु सर्वं

न चापि काव्यं नवमित्यवयम् ।

वर्तत इति पारिपार्श्वकः । नट इत्यर्थः । 'परिमुखं च' इत्यत्र चकाराठक्
(सूत्रधारार्थिचिदूनगुणको नटः पारिपार्श्वकः) ॥ अभिहितोऽमी-
त्यादि । विद्वत्परिपदा विदुषां निपाश्रिता परिषत्सभा तथा । अनेन सभा-
प्रशंसा कृता । कालिदासप्रयितवस्तु कालिदासेन प्रयितं वस्तु
कया (अभिनयपदार्थजातं) यस्मिस्तत्तयोक्तम् । मालविकाग्निमित्रम् । 'अ-
धिकृत्य कृते ग्रन्थे' इत्यण् । यथा मालतीमाधवम् (मालविकासाहितोऽ-
ग्निमित्रः शाकपार्थिवादित्वान् समासः) । 'तमाधेरुन्य कृतो ग्रन्थः अण् ।
द्वंद्वसमासत्वे किरातार्जुनीपवत् । छप्रत्ययः स्यात् । प्रयोक्तव्यमभिनेतव्यम् ।
अभिनयश्च यद्यपि तत्रत्यपाराणामेव तथापि तदुपलक्षितग्रन्थस्यापि स
उपचर्यते) । वसन्तोऽसव इत्यनेन कालनिर्देशः कृतः । संगीतं नाम कार्यवयम् ।
तदुक्तं संगीतरत्नाकरे—'नृत्तं गीतं तथा वाद्यं त्रयं संगीतमच्यते' इति ।
आरभ्यतां प्रयोक्तुः यतः क्रियतान् ॥ 'मा तावत् । मा इति निवारणे ।
भास-कविपुत्र-सौमिल्लकाः कवयः प्राक्तनाः । प्रबन्धानुरूपकाणि । अति
क्रम्योल्लङ्घ्य । परिहृत्येत्यर्थः । कालिदासस्य कालिदासनामधेयस्य कवेः ।
क्रियायां कृतौ रूपके । कय बहुमान आदरातिशयः । कयमिति आक्षेपे ॥
विवेकश्रांतं विवेकदुर्बलम् । (विवेको विश्रान्तो निवृत्तो परमात् निश्चान्तस्य-
परनिपातः) ॥ विवेकशून्यमित्यर्थः ॥ क्रियाविशेषणं चेतत् । पुराणमित्या-

(१) A. B. G. T. P. om विद्वत्. (२) B. G. N. T. P.
Read मातावत्. &c. (३) A. भासकविपुत्रादीनां. B. G.
T. भासकविपुत्रादीनां. N. भासकविपुत्रादीनां. (४) B. G. T.
स्त्री विद्वतो बहुमान N. om परिपश्यं.

सन्तः परीक्ष्यन्यतरद्भजन्ते

मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः ॥ २ ॥

+ पारिपाश्वर्कः—आर्धमिश्राः प्रमाणम् ।

सूत्रधारः—तेन हि त्वरतां भवान् ।

शिरसा प्रथमगृहीतामाज्ञामिच्छामि परिषदः कर्तुम् ।

देव्या इव धारिण्याः सेवादक्षः परिजनोऽयम् ॥ ३ ॥

(इति निष्क्रान्ती ।)

प्रस्तावना ।

दि । नर्व काव्यं कवेः कर्म । कृतिरित्यर्थः । पुराणमित्येव पुराणत्वादेव साधु रम्यं न भवति । नवमिति च नवत्वादेव अवद्यं गह्वं न भवति । किंतु सन्तो विद्वांसः (सदसद्विवेकिनः) परीक्ष्य पुराणं नवं च काव्यं गुणतो दोषतश्च परामृश्य अन्यतरत्तयोरेकं पुराणं नवं वा । गुणयुक्तमित्यर्थः । भजन्ते स्वीकुर्वन्तित्यर्थः । मूढोऽज्ञस्तु परप्रत्ययनेयबुद्धिः परस्यान्यस्य प्रत्ययेन ज्ञानेन (विश्वासेन तच्छ्रद्धादर्शनेनेतियानत्) नेया प्राप्या बुद्धिर्षस्य स तथोक्तः । (तथा च प्रेक्षावताम् गुणदोषावेव गौरवागौरवयोस्तंत्रवे न नव्यप्राचीनत्वे इत्यतोऽत्र ग्रन्थे बहुगुणवत्त्वात् प्रेक्षावताम् प्रवृत्तिः स्यात् नतु नव्यत्वेनानादर इति भावः) । अनेन कविकाव्यप्रशंसा कृता ॥ शिरसेत्यादि । एवं परिषदः (प्रसादाभिनयार्थं तदाज्ञां जिघृक्षुः प्रकृतपात्रप्रवेशनाय कथां प्रस्तौति ।) शिरसा मूर्ध्ना प्रथमगृहीता पूर्वस्वीकृताम् । शिरसा ग्रहणेन भक्त्यतिशयो गम्यते । परिषदः सभाया आज्ञां शासनं कर्तुं निर्वर्तयितुमिच्छाम्यभिलषामि । अत्रोपमासाह-
धारिण्या देव्याः । धारिणी नाम कथानायकस्य पत्नी । तस्या आज्ञा सेवा दक्षः परिचर्यानिपुणोऽयं (पुरोवर्ती अनंतरमेवरंगभूमौ प्रवेक्ष्यतं राज्ञि-
परिजनं अंगुल्या निर्दिशन्नाह ।) । परिजन इव । परिचारको जनः परि-
जनः । अनेन पात्रक्षेपहेतुः प्रयोगातिशयो नाम मुलाद्भुक्तं भवति ॥
प्रस्तावना ॥ कविरिदानीमद्भुमारभमाणः कथोपयोगितया प्रथमं मिश्र-

(ततः प्रविशति चेटी)

चेटी—आणताहि देवीए धारिणीए । अइएउत्तोवदेसं चलिअं
 णामणट्ठअं अन्तरेण कीरिसी मालविण्णि पट्टाआरिअं अज्जगणदासं
 पुच्छिदुं । ता जावै संगीदसालं गच्छहि । (इति परिक्रामति) । (क)
 (ततः प्रविशत्यपराचेटी आभरणहस्ता ।)

प्रथमा—(अन्यां दृष्ट्वा) हला कोमुदीए कुदो दे इअं धीरदा ।
 जं समीपे वि अदिक्कमन्ती इदो दिट्ठे ण देसि । (ख)

द्वितीया—अहो वउलावलिआ । सहि देवीए ईदं पिप्पिसाआदो
 आणीदं सप्पेमुदासणाहं अङ्गुलीअं सिणंदे गिञ्जाअन्ती तुह उवाल्म्भे

(क) आज्ञप्तास्मि देव्या धारिण्या । अचिरमुत्तोपदेशं चलितं
 नाम नाट्यमन्तरेण कीदृशी मालविकेति नाट्याचार्यमार्थगणदासं प्रष्टुम् ।
 तद्यानन्तर्गीतशालां गच्छामि । *Concert-hall*

(ख) हला कौमुदिके कुतस्त इय धीरता । यन्समीपेऽप्यतिक्रामन्तीतो
 दृष्टिं न ददासि ।

त्रिक्रमं नामार्थोपक्षेपकं प्रस्तौति ततः प्रविशतीत्यादिना ।
 अन्तरेणेत्ययं निपात उपदेशार्थं वर्तते । चलितं नामनृत
 (नाट्य) निगेषः । तदुक्तं ' तदेतच्चलितं नाम साक्षाद्यदभिनीयते । व्यपादिश्य
 पुरानृत स्वाभिप्रायप्रकाशकम् ' ॥ इति ॥ (वृषपर्वदुहितुः शर्मिन्ठायाः
 कृतिश्चतुर्भिः पदैः समन्वितं छलिक नामनाटकं । अचिरमुपनीता उपदेश
 ग्रहणार्थं धृतनियमा । कीदृशं उपदेशं गृह्णातीति जिज्ञासार्थं नाट्याचार्यसमीपे
 सखीप्रेषणमिति द्रष्टव्यं) । (धैर्यम् चाचल्यं प्रकृतविषयमुपेक्ष्य निषया
 न्तरेऽनासक्ततेऽर्थः ।) यत्समीपेनाप्यतिक्रामन्तीतो, दृष्टिं न ददासि ॥ अहो

(१) N. T. बकुलावलिना. (२) T. अविरोचनीया. (३) B. N.
 G. T. छडिअ (छडिअ) (४) T. अन्तरे (उपदेशग्रहणे) . N (५)
 दाव (तावन्). (६) P. oia. तत (७) B. N. G. T. आभरणहस्ता
 द्वितीया चेटी. (८) B. N. G. T. अन्या. (९) N. समीपेण. (१०) N.
 Interchange (११) B. N. G. T. णाअ (नाग). (१२) B. T.
 G. गिम्माअति (निभालयती).

पडिदग्धि । (क)

वकुलावलिका—(मिलेव्य) टाणे खलु सज्जति दिष्टी । इमेणा
अङ्गुलीअएण उब्भिण्णकिरणकेसरेण कुसुमिदो विअ दे अगहत्थो
पडिभादि । (ख)

कीमुदिका—हला कहिं पथियदा सि । (ग)

वकु०—‘देवाए एव वअणेण नट्टाआरिअ अज्जगणदासं’ उवदेसग्गह
णे कीरिसी मालविण्णि पच्छिदु । (घ)

(क) अहो वकुलावलिका । सखि देव्या इदं शिल्पिमकाशादानीतं

a *sur* सर्पमुद्रासनायमङ्गुलीयकं स्निग्धं निध्यायन्ती तवोपलम्भे पतितारिमि ।

(ख) स्याने खलु सज्जति दष्टि । अनेनाङ्गुलीयकेनोद्भिन्नकिरण
केसरेण कुसुमित इव तेऽग्रहस्तः प्रतिभाति ।

(ग) सखि कुत्र प्रस्थितासि । *Where are you going*

(घ) देव्या एव वचनेन नाटकाचार्यमार्यगणदासमुपदेशग्रहणे कीदृशी
मालविकेति प्रष्टुम् ।

(आकस्मिकदर्शने हर्षाश्चर्यद्योतकं अहो इत्यव्यय) वकुलावलिका सखि
इदं देव्या. शिल्पिमकाशादानीतं नागमुद्रासनायमङ्गुलीयकं (नागमुद्रया ना
गविषहारकमणिखचितया मुद्रया नामाकनयोग्ययत्रभेदेन सनाय युक्तं । अनेन
विषहारकमणिना विदूषकस्य कृत्रिमाविषापहारो भविष्यतीति चतुर्थेऽङ्के
व्यक्तीभविष्यति ।) स्निग्धं निध्यायन्ती पश्यन्ती तवोपलम्भे पतितारिमि ॥
अनेनाङ्गुलीयकेनोद्भिन्नकिरणकेसरेण कुसुमित इव तेऽग्रहस्त ॥ नाटकाचा

(१) B. G. N. T. read प्रथमा and द्वितीया all through
for वङ्ग. and वौम. (२) B. N. G. T. om. (३) B. G. T.
add दे (४) B. G. T. N. om. (५) P. add तुमम्, तुम ज्ञ. (६)
A add मुणादि. (७) B. G. N. T. om (८) N. नाड्या° (९)
B. G. T. last पुच्छिदु here and N देखिदु and om. last पुच्छिदु.

कौमु०—सखि ईरिसेण, वांवारेणः असिणिहिदा वि दिट्ठी किल सा भट्टिणा । (क)

वकु०—आम् । देवीए पस्सगदो सो जणो चित्ते दिट्ठो । (ख)

कौमु०—कह विअ । (ग)

वकु०—सुणाहि । चित्तसालं गदा देवी पैसग्गवण्णराअं चित्तलेहं आअरिअस्स ओलोअन्ती चिट्ठइ । तहि अन्तरे भट्ठा उवट्ठिओ । (घ)

कौमु०—तदो तदो । (च)

वकु०—तदो अ उवआराणन्तरं एक्कासणोवविट्ठेण भट्टिणा चित्तगदा ए देवीए परिअणमज्झगद आसण्णअरे, तं पेस्सिअ देवी पुच्छिदा । (छ)

कौमु०—किंविअ । (ज)

(क) सखि ईदृशेन व्यापारेणासनिहितापि दृष्टा किल सा भर्त्रा । *Lower & seem to when she was rich*

(ख) आम् । देव्याः पार्श्वगतः सज्जनश्चित्रे दृष्टः ।

(ग) कथमिव ।

(घ) शृणु । चित्रशालां गता देवी प्रत्यग्रवर्णरागां चित्रलेखामाचार्य-स्याल्लोकयन्ती, तिष्ठति । तस्मिन्नन्तरे भर्तापस्थितः ।

(च) ततस्ततः ।

(छ) ततश्चोपचारात्तन्तरमेकासनोपविष्टेन भर्त्रा चित्रगताया देव्याः परिजनमध्यगतामासन्नतरां, (चरां) तां प्रेक्ष्य देवी पृष्टा ।

(ज) किमिव ।

यैमार्प्यगणदासं प्रष्टुम् उपदेशग्रहणे कीदृशी मालविकेति ॥ सखि ईदृशेन व्यापारेणासनिहितापि सा कथं भर्त्रा दृष्टा । (ईदृशेन अभिनयशिक्षण व्यापारेण कर्मणा तदभ्यासाय अन्यत्रागस्थितेरावश्यकत्वात् न तस्या तत् संनिधिसम्भव इत्याह असन्निहितेति देव्या अन्तः पुरस्य केन्यर्थः । कथं

(१) B. G. N. T. सा कह माट्टिणा दिट्ठा. (२) B. G. N. T. सो जणो देवीए &c. (३) B. G. T. add जहा. (४) N. om & add अ after महा. (५) B. G. T. N. om. तदो अ. (६) B. G. T. आसण्णारिआरिअ & N. आसण्णारिअ. (७) B. G. N. T. रि ति

वकु०—अपूर्व्या इअं दारिआ तुंह आसण्णा आलिहिदा किणामहे
अत्ति । (क)

कौमु०—आकिदिविसेसेसु आअरो पदं करोइ । तदो तदो । (ख)

वकु०—तदो अवहीरिअवअणो भट्टा भंकिदो देवी पुणोवि अणुव-
न्धिदुं पउत्तो । तदो कुमालिए वसुलच्छाए आचक्खिदम् । आवुत्त
एसा मालविएत्ति । (ग)

कौमु०—(सस्मितम् ।), सरिसं कखु बालभावरस । तदो वरं
कहोहि । (घ)

वकु०—किं अण्णं । संपदं मालविआ सविसेसं भट्टिणो दंसणपहा
दो रख्खादि । (च)

(क) अपूर्वेयं दारिकां तवासन्नालिखिता किंनामधेयेति ।

(ख) आकृतिविशेषेणादरः पदं करोति । ततस्ततः ।

(ग) ततोऽवधोरितवचनो भर्ता शङ्कितो देवी पुनरप्यनुबन्धुं
प्रवृत्तः । ततः कुमार्या वसुलक्ष्म्याख्यातम् । आउत्त एषा मालविकेति ।

(घ) सदृशं खलु बालभावस्य । ततः पर कथय ।

(च) किमन्यत् । सांप्रतं मालविका सविशेषं भर्तुर्दर्शनपयाद्रक्ष्यते ।

भर्त्रा दृष्टेत्युक्तिः प्रकृतकथाप्रसंगार्थः । अनेन च कथोद्घातेन तस्याः
भर्तुर्भ्रं प्रवेशो भविष्यतीति प्राक्सूचितं । ' असूचितस्य प्रवेशो नास्ति ।
इति नाटकसंप्रदायात् तत्सूचनं) । आमेत्यभ्युपगमे (आमइत्यंगीकारे) ।
स जनो देव्याः पार्श्वगतश्चित्ते दृष्टः । (प्रत्यग्रः वर्णस्य रागो यत्र चित्र-
लेखायां तादृशी) । भर्ता चोपस्थितः । आसन्नदारिका । अपूर्वेयं दारिकं
आसन्नाच देव्या आलिखिता किंनामधेयेति ॥

(१) A. अपूर्वक्या (२) B. G. T. देवीए आसण्णा N. आसण्णा
अ देवीए (३) B. G. T. आकिदिविसेसे (आकृतिविशेषे) . (४) N. P.
om. (५) N. om. आवि and A. पुणो पुणो वि णिज्विदु. (६) B.
G. N. T. अज्ज. or अज्जउत्त P. N. add जाव देवी ण कहेदि राव. (७)
B. G. N. T. एव (८) N. तदोवर and B. G. T. तदो अवर.

कौमु०—हला अगुचिह्र अंप्पणो णिंओअं । अहं ति ऐदं अङ्गुली-
अअं देवीए उवणइस्सम् । (इति निष्क्रान्ता) (क)

घकु०—(परिक्रम्यावलोक्य च ।) एसो णट्ठाआरिओ अज्जगणदासो^१
संगीदमालदो णिक्कमादि^२ । जाव से अत्ताणं दंसेमि । (इति परिक्रामति ।)
(ख)

(प्रविश्य)

गणदासः—कामं खलु सर्वस्य^३ कुलविद्या बहुमता । न पुनरस्माकं
नाट्यं प्रति मिथ्यागौरवम् । कुतः ।

देवानामिदमामनन्ति मुनयः केनन्तं क्रतुं चाक्षुषं

(क) हला अनुतिष्ठ आत्मनो नियोगम् । अहमप्येतदङ्गुलीयकं देव्या
उपनेष्यामि ।

(ख) एष नाट्याचार्य आर्यगणदासः संगीतशालतो निष्क्रामति ।
यावदस्मायात्मानं दर्शयामि ।

(अवधीरितं देव्या प्रयुत्तरादानेन अवज्ञातं वचनं यस्य अत एव शक्तिः
शक्ता मत्तचनश्रवणेऽपि कथं नोत्तरं दत्तमि यत्र केनचित् कारणेन भवितव्यं
नवेत्याकारकः सशयो जातो यस्य तारकादित्वात् इतच् ।) आर्य एष इत्यादि ।
' अपुव्या इअं दारिआ ' इत्यारम्य ' दसणपहादो रक्खीअदि ' इत्यन्तेन
वाक्यकदम्बकेन गम्यमानो मालविकागोचरो राज्ञोऽभिलाषोऽत्र नाटके बीज-
मित्यनुपस्येयम् ॥ सखि आत्मनो नियोगमनुतिष्ठ । एष नाट्याचार्यः संगी-
तशालतो निर्गच्छति । देवानामित्यादि । मुनयो भरतमतङ्गादय इदं नाट्य

(१) B. G. T. N. अत्ताणो. (२) N. अत्ताणो णिजोअ अगुचिह्र. (३)
A. P. देवीए अगुलिअअ &c. (४) B. G. N. T. om. (५) B.
G. N. T. णिक्कदि. (६) B. G. add गणदास here. (७) B.
G. N. T. add. अति. (८) B. G. T. कुव । तथाहि । N. तथाहि-
(१) N. शा त्तम्.

रुद्रेणेदमुमाकृतव्यतिकरे स्वाद्गे विभक्तं द्विधा ।

त्रैगुण्योद्भवमत्र लोकचरितं नानारसं दृश्यते

नाट्यं भिन्नरुचेर्जनस्य बहुधाप्येकं समाराधनम् ॥ ४ ॥

देवानामिन्द्रादौनां क्रतुं यज्ञं (संकल्पं च) आमनन्ति । (एतदृशे चक्षुषः प्रीतिकरी देवानामभीष्टयज्ञसंकल्पयोः प्राप्तिरित्यर्थः) कीदृशम् । कांतं (शान्तं) सौम्यम् । पशुविशसनादिरहितमित्यर्थः । पुनः कीदृशम् । चाक्षुषं चक्षुरनुभाव्यम् । (तेन वास्तविकयज्ञादस्य विशेषः) । अस्य नाट्यस्य क्रतुत्वनिरूपणं चतुर्वेदसारनाट्यवेदविहितकर्मत्वादिति मन्तव्यम् । तथा च कुमारसंभवे—'कर्म यज्ञः फलं स्वर्गः' इति । अत्र चतुर्वेदसारत्वं भारतीये प्रतिपादितम्—'सर्वशास्त्रार्थसंपन्नं सर्वशिल्पप्रदर्शनम् । नाट्य-संज्ञामिमं वेदं सेतिहासं करोम्यहम् ॥ एवं संकल्प्य भगवान्सर्वान्वेदाननुस्मरन् । नाट्यवेदं ततश्चक्रे चतुर्वेदाङ्गसंभवम् ॥ जग्राह पाठ्यमृगवेदा-त्सामभ्यो गीतमेव च । यजुर्वेदादभिनयान् रसानायर्वणादपि ॥ वेदोपवेदसं-बद्धो नाट्यवेदो महात्मना । एवं भगवता सृष्टो ब्रह्मणा ललितात्मना ॥ उत्पाद्य नाट्यवेदं तु ब्रह्मोवाच सुरेश्वरम् ॥ इति ' प्रकारान्तरेणाप्यस्य क्रतुत्वं प्रतिपादितम्—'प्रयोगं यश्च कुर्वीत प्रेक्षते चावधानवान् ॥ याग-तिर्वेदविदुषां या गतिर्यज्ञयाजिनाम् । या गतिर्दानशीलानां तां गतिं प्राप्नुयान्नरः ॥' इति । पुनः कीदृशमिदं नाट्यम् । रुद्रेणेश्वरेणोमाकृत-व्यतिकरे उभया पार्वत्या रूतो व्यतिकरः संबन्धो यस्य स तयोक्तस्त-स्मिन्स्वाङ्गे आत्मदेहे द्विधा द्विप्रकारेण लास्यताण्डवरूपेण विभक्तं पृथक्कृतम् । (स्त्रीपुंसयोर्नृत्ययोर्भेदात् हररूपार्धांगेन पुनर्तनं गौरिरूपार्धांगेन च स्त्रीनर्तनंरुतमित्यर्थः) तथा चोक्तं धंगीतविराविनोदे—'उदण्डताण्ड-वमुदञ्चितलस्यलीलां कर्तुं स्वयं युगपदेव समुत्सुकात्मा । यः कामिनी कलितकम्रतरार्धकायः सोऽयं विभाति विभुरादिनटः सुराणाम् ॥' अत्र नाट्ये त्रैगुण्योद्भवं । त्रयो गुणाः सत्वरजस्तमांस्येव त्रैगुण्यम् । चतुर्वेदादित्वात्स्वार्थे प्यब् । तस्मादुद्भवमुद्भूतं लोकचरितं लोकानां लोकस्थानां (प्रशस्यानां) रामादनुकार्याणां चरितं (चेष्टितं) सुखदुःख-

बकु०—(उपगम्य ।) अज्ज वन्दामि । (क)

गण०—भद्रे चिरं जीव ।

बकु०—अज्ज देवी पुच्छदि । अवि उवदेसगगहणे णादिकिलिस्सदि वो सिस्सा मालविप्पति । (ख)

गण०—विज्ञाप्यतां देवी परमनिपुणा मेधाविनी चेति । किं बहुना ।

यद्यत्प्रयोगविषये भाविकमुपदिश्यते मया तस्यै ।

(क) आर्य वन्दे ।

(ख) आर्य देवी वृच्छति । अप्युपदेशग्रहणे नातिष्ठिष्यति वः शिष्या मालविकेति ।

मिश्रात्मकं चरित्रं नानारसं नाना बहुविधा रसाः प्रीतयो यस्मात्तयोक्तम् । दृश्यते ज्ञायते । सामाजिकैरनुभूयत इत्यर्थः । लोकानुकार्यस्य चरितं सुखदुःखमिश्रात्मकमपि नाट्येनाभिनीयमानं सत्सुखरूपेणैव प्रतीयत इति भावः । पुनः कीदृशम् । नाट्यं नटनप्रयोगः । एकमप्येकैकमपि भिन्नरुचेर्भिन्ना बहुविधा रूचयः प्रीतयो यस्य स तयोक्तस्तस्य जनस्य बहुधा बहुप्रकारेण शृङ्गारहास्यादिरूपेण समाराधनं संतर्पकम् । तथा चोक्तं भारतीये—त्रैलोक्यस्यास्य सर्वस्य नाट्यं भावानुकीर्तनम् ॥ धर्मो धर्मप्रवृत्तानां कामः कामोपसेविनाम् । अर्योऽपिजीविनामर्यो धृतिरुद्विग्नचेतसाम् ॥ नानाभावोपसंपन्नं नानावस्यान्तरात्मकम् । लोकवृत्तानुकरणं नाट्यमेतन्मया कृतम् ॥ एतद्रसेषु भावेषु सर्वकर्मक्रियासु च । सर्वोपदेशजननं नाट्यमेतद्विप्यति ॥ न तज्ज्ञानं न तच्छिल्पं न सा विद्या न सा कला । नासौ योगो न तत्कर्म नाट्येऽस्मिन्यन्न दृश्यते ॥ इति ॥ यद्यदित्यादि ॥ प्रयोगविषयेऽभिनयार्थं मया तस्यै मालविकायै यद्यद्भाविकं भावयत् (शृङ्गाराद्यवस्थानिशेषाव हितं ठक्) । ' अतश्चिठनी । इति ठन् । नृत्यमिन्यर्थः ।

(१) B. G. N. T. जेत्य. (२) B. G. T. अज्ज (आर्य).

(१) N. स्थिति, P. स्थिति, B. G. स्थिति. (२) B. G. N. T. add भद्रे. (३) P. विमान्यता.

तत्तद्विशेषकरणात्प्रत्युपदिशतीव मे बाला ॥ ५ ॥

वकु०—(आत्मगतम्) अतिक्रान्तिं विअ इरावदिं पेक्खामि ।
(प्रकाशम् ।) किदत्था दाणिं वो सिस्सा जैस्सि गुरुअणो एवं तुस्सदि ।
(क)

गण०—भद्रे तद्विधानामसुलभत्वात्पृच्छामि । कुतो देव्यास्तत्पात्र-
मानीतम् ।

वकु०—अदि देवीए वर्णावरो भादा वीरसेणो णाम । सो भट्टिणा
अन्तर्पालदुग्गे मन्दाइणीतीरे द्वाविदो । तेण सिप्पाहिआरे जोग्गा इअं
दारिएति भइणीए उवाअणं पेमिदा । (ख)

(क) अतिक्रामन्तीमिवेरावतीं प्रेक्षे । कृतार्थेदानीं वः शिष्या यस्यां
गुरुजन एवं तुष्यति ।

(ख) अस्ति देव्या वर्णावरो भ्राता वीरसेनो नाम भर्त्रान्तपालदुर्गे मंदा-
किनीतीरे स्थापितः । तेन शिल्पाधिकारे योग्येयं दारिकेति भागिन्योपायनं
प्रेषिता ।

यथोक्तं—‘ आङ्गिकाभिनयप्रायमल्पवाचि ससात्विकम् । भावानामास्पदं नित्यं
पदार्थव्यञ्जनात्मकम् ॥ इति ॥ उपदिश्यते । बोध्यते । तत्तद्विशेषकरणात्तस्य
तस्य भाविकस्य विशेषेणातिशयेन करणं निर्वर्तनं तस्मात्त्वा बाला (वाक्या-
वस्थापन्नापि वयसा) मे प्रत्युपदिशतीव । अनेन तस्या नृत्ये प्राविण्यातिशयो
गम्यते ॥ (यो हि विशेषज्ञः स शिक्षकः इति संप्रदायात्) । अतिक्रान्तामिवेरा-
वतीम् पश्यामि (इरावती अप्सरो विशेषः) । (वर्णतोऽवरः तपितुः वैश्यागर्भजा-
तत्वात् तस्यावरत्वम्) वीरसेनो नाम भर्त्रा नर्मदातीरेऽन्तपालदुर्गे स्थापितः ॥

(१) N. अदिक्कनं (अतिक्रान्ता) . (२) N. पेक्खामि (पश्यामि) .
(३) N. जाए (यस्यां) (४) B. G. N. T. देव्या तत् . (५) N.
om. (६) B. G. T. अन्तवालदुग्गे णम्मदातीरे . N. णम्मदातीरे अन्तवालदुग्गे .
णम्मदावूले . P. मंदाइणीदीरे . (७) N. add भाणिअ . (८) B. G. T.
वहिणां (N. भइणीए) देवीए .

गण०—(आगतम् ।) आहूतिविनयप्रत्ययादेनामनूनवस्तुकां सं-
भावयामि । (प्रकाशम् ।) मया भद्रे पशस्विना भवितव्यम् । यतः ।

पात्रविशेषे न्यस्तं गुणान्तरं व्रजति शिरूपमाधातुः ।

जलमिव समुद्रशुक्लौ मुक्ताफलतां पयोदस्य ॥ ६ ॥

बकु०—अह कहिं वो सिस्सा । (क)

गण०—इदानीमेव पञ्चाङ्गाभिनयमुपदिश्यं विश्रम्यतामित्यभिहिता,
दीर्घिकावलोकनगतास्तगता प्रवर्तमासेवमाना तिष्ठति ।

वक०—तेण हिं अणुजानातु मं अज्जो । जाव से अज्जपरितोष-
णिवेदणेण उच्छाहं वहेमि । (ख)

(क) अय कुत्र वः शिष्या ।

(ख) तेन ह्यनुजानातु मामार्यः । यावदस्या आर्यपरितोषनिवेदनेनोन्माह
वर्धयामि ।

तेन शिष्याधिकारे कलाविद्याधिगम इयं योग्या दारिकेति भणित्वा भगिन्या
देव्या उपायनं प्रेषिता ॥ अनूनवस्तुकामनूनमनस्यं निशिष्टं वस्तु वृत्तं यस्याः
सा तयोक्ता तां संभावयामि मन्ये । पात्रविशेष इत्यादि । आधातरूपदे-
ष्टुः शिष्यं कलाविद्या पात्रविशेषे विशिष्टपात्रे न्यस्त निहितं सत् गुणान्तरं
गुणविशेषं व्रजति प्राप्नोति । अत्रोपमामाह—पयोदस्य मेघस्य जलं समुद्र-
शुक्लौ न्यस्तं सत् मुक्ताफलतां मौक्तिकत्वमिव ॥ अय किम् । अय कुत्र वः
शिष्या ॥ इदानीमित्यादि । पञ्चाङ्गाभिनयं पञ्च अङ्गानि यस्य तत्त-
योक्तम् । प्रेरणामित्यर्थः । तस्याभिनयः प्रयोगस्तमिदानीमदीवोपदिश्य

(१) B. G. N. T. आहूतिविशेषप्रत्ययात्. P. आहूतिप्रत्ययात्. (२)
B. G. N. T. भद्रे मयाति. (३) पात्रविशेषन्यस्त. (४) B. G. T.
अज्ज for अह and N. add अह इ. (५) B. G. T. दाणि.
(६) B. G. T. पञ्चाङ्गादिभिनय. पञ्चममभिनय. (७) B. G. N.
T. add मया. (८) अप्रपात पुरोपात. (९) N. add पुणो. (१०) N
अज्जत्त परितोष. &c.

गण०—रक्षतां सखी । अहमपि लब्धक्षणः स्वगृहं गच्छामि ।

(इतिनिष्क्रान्ती ।)

‘मिश्रविष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशत्येकान्तरस्थेपारिजनो मन्त्रिणा लेखहस्तेनान्वास्यमानो राजा ।)

राजा—(अनुवाचितलेखममात्यं विलोक्य ।) बाहतवै किं प्रतिपद्यते वैदर्भः ।

अमात्यः—औत्सविनाशम् ।

राजा—‘संदेशमिदानीं श्रोतुमिच्छामि ।

शिक्षयित्वा । प्रवार्तं प्रशस्तो वातो यस्मिन्देशे स तयोक्तस्तम् । प्रेरणस्याङ्गपञ्चकमुक्तं संगीतरत्नाकरे—‘ नृत्तं तथा च कैवारो मर्मरो जागरं (वागडं) तथा । गीतं चेति समाख्यातं प्रेरणस्याङ्गपञ्चकम् ॥ त्रिभिस्त्वेतत्प्रयोज्यं स्यात्कैवारं जागरं विना । (चित्तास्त्रिभूहस्तपादैरंगैश्चेष्टादिसाम्पतः । पात्राद्यवस्थाकरणं पञ्चांगोऽभिनयो मतः ॥ इत्युक्तपञ्चागकं आदिपदेन ‘ भवेदाभिनयोऽवस्थानुकारः स चतुर्विधः । आंगिको वाचिकश्चैवमाहार्यः सात्विकस्तथा ’ इत्युक्तचतुरंगकं । अभिनयं पात्रादेः चित्तादिभिः साम्पकरणं । प्रकृष्टो वातस्तमसेवमाना भजमाना ।) इति । अत्र पञ्चाङ्गरूपनृत्तान्तरोपक्रमकथनेन चालितकनृत्तं साकल्येन परिचितमिति सूच्यते । तेन हि पुनरनुजानातु मामार्यः । यावदस्या आर्यस्य परितोषनिवेदनेनोत्साहं वर्धयामि । लब्धक्षणो लब्धः प्राप्तः क्षणो निर्व्यापारस्थितिर्विश्रमो येन स तयोक्तः स्वगृहमात्मगृहं गच्छामि । मिश्रविष्कम्भकः ॥ ततः प्रविशतीत्यादि । (अन्वास्यमानः पश्चादुपवेशनेन सेव्यमानः । अन्वासितमरुंधत्योति वत् अनुपूर्वकासतेः सकर्मकत्वम् ।) बाहतवेति तस्यामात्यस्य संज्ञा । वैदर्भो विदर्भराजः किं प्रतिपद्यते किं कार्यं मन्यते ॥ संदेशं संदिष्टार्यं श्रोतुमिच्छामि ॥ अनेन वैदर्भेणेदं प्रतिलिखितं प्रत्युत्त-

(१) B. G. N. T. A. विष्कम्भः (२) B. G. N. T. स्थितः. (३)

पाहवक. (४) B. G. T. बाहवक. (५) B. G. N. T. add देव.

(६) T. निदेशं, B. G. निदेशं. (७) B. G. T. सातु.

अमात्यः—इदमिदानीमनेन प्रैतिलिखितम् । पूज्येनाहमादिष्टः । पितृव्यपुत्रो भवतः कुमारो माधवसेनः प्रतिश्रुतसंबन्धो ममोपान्तिकमुपागच्छेन्नन्तरा त्वदीयेनान्तपालेनावस्कन्द्य गृहीतः । स त्वया मदपेक्षया सकलत्रसोदर्यो मोक्षयितव्य इति । तन्न वो न विदितम् यत्तुल्याभिजनेषु भूमिधरेषु राज्ञां वैतिः । अतोऽहं मय्यस्यः पूज्यो भवितुमर्हति । सोदर्या पुनरस्य ग्रहणविक्रमे विनष्टा । तदन्वेषणाय प्रयतिष्ये । अयं वश्यमेव माधवसेनो" पूज्येन मोक्षयितव्यः श्रूयतामभिसंधिः ।

रत्नेनाभिलिखितम् । पूज्येन पूजार्हेण त्वया । अभिमित्रेणेत्यर्थः । अहं वैदर्भ आदिष्ट आज्ञप्तः । तमेवादेशं विवृणोति—भवत इत्यादिना भवतस्तव (वैदर्भस्य) पितृव्यपुत्रः पितृभ्रातृसुतो माधवसेनो नाम प्रतिश्रुतसंबन्धः प्रतिश्रुतोऽङ्गीकृतः संबन्धः कन्यकाप्रदानरूपो येन स तपोक्तः । ममोपान्तिकं मत्समीपं (आश्रमित्रस्य समीपं) उपसर्पन्नुप गच्छन्नागच्छन्नन्तरा मध्ये त्वदीयेन त्वत्संबन्धिना (वैदर्भसंबन्धिना) अन्तपालेन (अन्तस्थ पर्यन्तस्म पालेन रक्षकेण) सीमादुर्गरक्षकेणावस्कन्द्य पापे ग्रह्य गृहीतो निरुद्धः (अवरुध्य निगृहीतः) । वन्द्यकृत इत्यर्थः । स माधवसेनस्त्वया भवता वैदर्भेण मदपेक्षया (अभिमित्रे) मय्यपेक्षा इच्छा । स्नेह इत्यर्थः । तया हेतुना । सकलत्रसोदर्यो भार्याभागिनीसहितः । 'वोपसर्जनस्य' इतिसहशब्दस्य सादेशः । मोक्ष्यो विसर्जनीयः । इति समाप्तौ । एतावता वैदर्भेणाभिमित्रप्रेषितपतिकार्यानुवादः कृत इत्यनुसंधेयम् । इतः परं प्रत्युत्तररूपं वैदर्भवचनमुच्यते—एतन्ननु वो विदितमित्यादि । एतद्वक्ष्यमाणं वो युष्माकं विदितं नन्वित्यत काकुरनुसंधेया । तुल्याभिजनेषु समानवंशेषु । ज्ञातिवित्यर्थः । (तया च माधवसेनः अस्माकमेकान्वयजः तत्र ज्ञातिभिः सह वैरं विशेषतो नृपाणां भवत्येव ।

- (१) प्रविलेखित. (२) B. G. N. T. उपसर्पन्. (३) N. मोक्ष्यः (४) B. G. T. तत्र वो न विदितं, N. एतन्न नु वो विदितं P. तत्रवो विदितं. (५) A. भूमिधरेषु. P. भूमिधरेषु N. om. (६) P. प्रवृत्तिः (७) A. P. om. (८) B. G. सोदर्या; T. सोदरा. (९) B. G. T. पतिष्ये. (१०) B. G. N. अयथा अपरस्य. (११) B. G. N. T. add अया. (१२) add मम.

‘मौर्यसाचिवं विमुञ्चति यदि पूज्यः संयतं मम श्यालम् ।

मोक्ता माधवसेनं ततो ऽहमपि बन्धनात्सद्यः ॥ ७ ॥ इति ।

राजा—(मीरोषम्) कथं । कार्यविनिमयेन मयि व्यवहरत्यन्तमज्ञः ।
वाहैतव प्रकृत्यभिन्नः प्रतिकूलचारी च मे वैदर्भः । तदातव्यपक्षे स्थितस्य
पूर्वसंकल्पितमुन्मूलनाय वीरसेनप्रमुखं दण्डचक्रमाज्ञापय ।

अमात्यः—यदाज्ञापयति देवः ।

राजा—अयं वा किं भवान्मन्यते ।

अमात्यः—शास्त्रदृष्टमाह देवः । कुतः ।

अतः कारणादस्मिन् विषये पूज्योऽभिमित्रो भवान् मध्यस्थः मध्ये उभ-
यपक्षसाहाय्यस्याभावे स्थितः ।) राज्ञां वृत्तिर्वर्तनमीदृश्येवाविधेति यत्तन्ननु-
वो विदितमिति संबन्धः । अतोऽस्मात्कारणादतास्मिन्नर्थे पूज्यो भवान्मध्य-
स्थः समो भवितुमर्हति । अस्य माधवसेनस्य सोदर्या पुनः स्वसा पुनर्ग्रहण-
विष्टवे विनष्टा तिरोहिता । (सोदरेत्युक्तिः प्रकृतकपोपयोगिनी तच्चाग्रेस्पष्टं
भविष्यति ।) तदन्वेषणाय तस्या अन्वेषणाय गवेपणाय प्रयतिष्ये ।
अथ वेति पक्षान्तरे । (माध्यस्थ्यं विहाय माधवसेनपक्षपातित्वं कर्तव्यं चेत्
तताह । अथेति । अथ माध्यस्थ्यं विहाय माधवसेनपक्षपातित्वे मया वैद-
र्भेण हेतुकर्त्रा पूज्येन मान्येन भवता अभिमित्रेण प्रयोजककर्ता माधव-
सेनोऽवश्यं मोचनीयस्तदा अयमभिसंधिः अभिमुखः पणः उद्देशो वा ।)
मोचयितव्यो त्याजयितव्यः । अभिसंधिर्निश्चयः । मौर्यसाचिवमित्यादि ।
पूज्यो भवान्संयतं त्वया निगलितं मम श्यालं पत्नीभ्रातरं मौर्यसाचिवं मौर्यस-
चिवनामानं विमुञ्चति यदि त्यजति चेत् ततस्तस्मात्कारणान्मया सद्यः सपदि
माधवसेनो बन्धनात् (निर्गलात्) मोक्ता मुक्तो भविता । मुञ्चते कर्मणि लुट् ।

. (१) B. G. T. आर्यसाचिवं मुञ्चति. (२) N. मोक्तामाधवसेनस्ततो मया
&c. (३) B. G. N. T. om. (४) P. om. सताम्य. (५) B.
व्याहरति. (६) B. G. T. वाहतर. (७) B. G. N. T. प्रतिकूलचारी.
(८) om. (९) N. समुन्मूलनाय. (१०) N. वीरसेनमुख. (११) B.
G. N. T. om.

अचिराधिष्ठितराज्यः शत्रुः प्रकृतिष्वरूढमूलत्वान् ।

नर्धसंरोहणशिथिलस्तद्वरिव सुकरः समुद्धर्तुम् ॥ ८ ॥

राजा—तेन ह्यवितयं तन्त्रकारवचनम् । इदमेवं निमित्तमौदाय समुद्योज्यतां सेनापतिः ।

अमात्यः—तया । (इति निष्क्रान्तः ।)

(परिजनो यथाव्यापारं राजानमभितः स्थितः)

(प्रैतिर्थ्य ।)

विदूषकः—आणत्तोहि तत्तद्दोदा रण्णा । गोत्तम चिन्तेहि दाव उ-
वाअं । जह मे जदिच्छादिद्वपडिदिदी मालनिआ पच्छवस्वदंसणा होदिति
। मए विं तत्तहा किदं । जात्र से णिवेदेमे । (इति परिक्रामति ।) (क)

राजा—(विदूषकं दृष्ट्वा ।) अयमपरः कार्यान्तरसचिवोऽस्मानुप-
स्थितः ।

(क) आत्तसोऽस्मि तत्र भवता राज्ञा । गौतम चिन्तय तानदुपायम् ।
मया मे यदच्छाद्यप्रतिकृतिर्मालनिका प्रत्यक्षदर्शना भवतीति । मयापि
तत्तया कृतम् । यावदस्मै निवेदयामि ।

(मोक्षेति शीलार्थतृणतत्वाच्च तदोगे कर्मणि पठ्यते ।) इति लिखितार्थसमाप्तौ ।
प्रकृत्यभिन्नः स्वभावतः शत्रुः । अत्र प्रकृत्यभिन्नत्वं च विषयानन्तरत्वादिति
मन्तव्यम् ॥ (यावद्व्यपक्षेयुद्धार्थमभियास्यमानपक्षे शत्रुपक्षे इति यावत् ।
दंडयतेऽग्निरेभिर्दंडाः सैन्यानि तेषां चक्रं समुदायं ।) अचिराधिष्ठितेत्या-
दि । (प्रकृतिषु प्रजादिषु अचिराधिष्ठितराज्यः अचिरप्राप्त्यधिकारोऽरूढ-
मूलत्वादरूढमूलत्वाच्चतरोपणशिथिलः न्यासरोहणेन शिथिलः श्लथमूलः
समुद्धर्तुमत्पाठयितुं नाशयितुं च सुकरः ।) तेनारूढमूलत्वेन हेतुना ।
तन्त्रकारवचनमर्थशास्त्रकारवचनमवितयं हि सत्यमेव । भविष्यतीति शेषः ।

(१) B. G. N. T. सतोऽणं. (२) N. add वचन. (३) N.
जादाय. (४) N. सेनाधिति (५) P. the bracket after विदूषक
(६) B. G. T. add विदूषक (७) B. G. N. T. अ.

विदूषकः—(उपसृत्य ।) बहूदु भवं । (क)

राजा—(सशिरःकम्पम् ।) इत आस्यताम् ।

(विदूषक उपविष्टः ।)

राजा—कश्चिदुपेयोपायदर्शने व्यापृतं ते प्रज्ञाचक्षुः ।

विदूषकः—पैओअसिद्धि पृच्छ । (ख)

राजा—कयमिव ।

विदूषकः—(कर्णे ।) एवञ्च विअ । * (ग)

(ख) वर्धतां भवान् ।

(ख) प्रयोगसिद्धि पृच्छ ।

(ग) एवमिव ।

हिशब्दोऽवधारणे । ' हि हेतावधारणे ' इत्यमरः । इदमेव वैदर्भस्य कार्यविनिमयरूपमेव वचनं वाक्यं निमित्तं हेतुमुपादायावलम्ब्य समुद्योज्यतां प्रवर्त्यताम् ॥ मयाच तत्तया कृतम् । अतः गम्यमानं राज्ञो मालविकादर्शनी-
त्सुक्यमारम्भो नाम प्रथमावस्थेति मन्तव्यम् । अत्र बीजारम्भयोः समन्वया-
न्मुखसंधिरित्यनुसंधेयम् । उपेयोपायदर्शने उपेयस्य साध्यस्य मालविकासा-
क्षादर्शनस्योपायदर्शने साधनज्ञाने ते प्रज्ञाचक्षुः प्रतिभाद्यष्टिः किञ्चिदीपदपि
व्यापृतं प्रसृतम् । अपि प्रश्ने । (उपायेन हेतुविशेषेण उपेयस्य प्राप्यस्य
प्रकरणादिह दृश्यस्येत्यर्थादर्शने साक्षात्करणे दृश्येर्ष्यन्तात् ल्युट् ।
निमित्तार्थे सप्तमि । दर्शनायेत्यर्थः । ते तव प्रज्ञैव चक्षुः पदार्थपरिच्छेदकत्वात्
बुद्धिनेत्रं व्यापृतं स्वविषयग्रहणाय समर्थं कश्चित् । मालविकाया मल्लदर्शनाय
उपायं किञ्चिच्चिन्तितवानित्यर्थः) । अत्रगम्यमानस्य मालविकारूपस्य बीजस्य
विन्यासादुपक्षेपो नाम संध्यद्भुक्तं भवति ॥ (प्रयुज्यतेऽस्मै इति प्रयोगः
तस्य मालविकादर्शनरूपस्य सिद्धिं पृच्छ किमुपायचित्तनपृच्छयेति भावः) ।
कर्णे । एवमिव । एतद्वचनं नियतस्य व्यापारान्तरभेदस्य गुह्यतरार्यस्य

राजा—साधु वयस्य निपुणमुपक्रान्तं । इदानीं दुरधिगमापिद्धावप्य
स्मिन्नारम्भे वयमाशंसामहे । कुतः ।

अर्थ सप्रतिबन्धं प्रभुरधिगन्तुं सहायवानेव ।

दृश्यं तमसि न पश्यति दीपेन विना सचक्षुरपि ॥ ९ ॥

(नेपथ्ये ।)

अलमलं बहु विकथ्यै । राज्ञः समस्तमेवावयोरधरोत्तरव्यक्तिर्भविष्यति ।

राजा—क्षेत्रे त्वन्नीतिपादपस्य पुष्पमुद्विज्जम् ।

विदू०—फलं वि० अदरेण देविस्त्वस्मिन् । (क)

(ततः प्रविशति कर्धुकी ।)

(क) फलमप्यविरेण द्रक्ष्यति ।

प्रयोगे कविना प्रयुक्तम् । तयोक्तम्—‘ कर्णे एवमिवेत्युक्त्वा ज्ञाप्यः पश्चा-
त्प्रसङ्गतः ’ इति ॥ (नाट्यशास्त्रेण गणदासेन हरदत्तस्य विवादमुत्पत्त्य
शित्य प्रयोगदर्शनात् तन्निर्णये प्रवृत्ते गणदासेन स्वशिष्यया मालविकया अ-
भिनयकरणसमये तस्याः प्रत्यक्षदर्शनं भविष्यति । तच्चानुपदं दर्शयिष्यते ।)
इदानीमित्यादि । अस्मिन्नारम्भे मालविकासाक्षादर्शनोद्योगे दुरधिगमापि-
द्धावपि दुर्लभसिद्धौ सत्यपीदानो तद्वचनश्रवणानन्तरं वयमाशंसामहे सि-
द्धिमपेक्षामहे ॥ अर्थमित्यादि । सप्रतिबन्धं सप्रतिरोधमर्थं (बाधकवा-
ध्यं) प्रयोजनमधिगन्तुं लब्धुं सहायवानेव जनः प्रभुः समर्थो भवति ।
(व्यतिरेकेण सहकारिसम्पन्नस्य कार्यहेतुत्वं समर्थयितुमाह । दृश्यमि-
त्यादि । सचक्षुरपि चक्षुष्मानपि अनेन दृष्टिकारणसम्पत्तिर्दर्शिता । दीपेन

(१) om साधु. (२) A. om and B. G. read with उपक्रान्तं.

(३) B. G. T. सप्रतिबन्धं कार्यं. (४) om. अल. (५) A.

विद्वत्पुत्रेण. (६) B. G. N. T. अवरोत्तरयो. (७) B. G. N. T.

add (आश्चर्यं). (८) B. G. N. T. सुनीति &c. (९) B. G. T.

add इद. (१०) B. G. T. P. A. om. (११) A. वातुनेयः all

through.

कञ्चुकी—देव अमात्यो विज्ञापयति । अनुष्ठिता प्रभोराज्ञा । एतौ पु-
नर्हरदत्तगणदासौ ।

उभावभिनयाचार्यौ परस्परजयोर्द्यौतौ ।

त्वां द्रष्टुमिच्छतः साक्षाद्वावाविव शरीरिणौ ॥ १० ॥

राजा—प्रवेशय तौ ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः (इति निष्क्रम्य पुनस्ताभ्यां सह प्रवि-
ष्टः ।) इत इतो भवन्तौ ।

हरदत्तः—(राजानं विलोक्य ।) अहो दुरासदो राजमहिमा । तथाहि ।

न च न परिचितो न चाप्यरम्य-

श्रुतितमुपैमि तथापि पार्श्वमस्य ।

सलिलैर्निधिरिव प्रतिक्षणं मे

भवति स एव नवो नवोऽयमक्षणोः ॥ ११ ॥

आलोकहेतुपदार्थेन विना तमसि अन्धकारे अनेन दृष्टिप्रतिबन्धो दर्शितः ।
स्थितमितिशेषः । दृश्यं द्रष्टुं योग्यं उद्धूतस्वरूपवत् वस्तु द्रव्यं न पश्याति ।
दर्शने च आलोकवान् दीपादिः सहकारी ' गृह्णाति चक्षुसंबन्धादालोको-
द्धूतरूपयोः ' इत्युक्तैः ।) इदानीं इत्यादिना साहाय्यानेव इत्यन्तेन तस्य
बीजस्य बहुत्विकरणपरिकर इति सन्ध्यङ्गमुक्तं भवति । नेपथ्य इ-
त्यादि । (नटानां पात्रवेपपरिग्रहादानं नेपथ्यं) बहुविकथ्यान्मश्यावां
कृत्यालम् । (तत्साध्यनास्तनिर्यः । निषेधार्थकालं शब्दयोगे ल्यप्) अल-
मिति प्रतिषेधे । ' अलंखल्लोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा ' इति क्त्वाप्रत्ययः
अत्र बीजस्यद्वीकरणात् परिन्यासो नाम सन्ध्यङ्गमुक्तं भवति । उभावि-
त्यादि । शरीरिणौ मूर्तौ साक्षाद्वावौ प्रत्यक्षभावानि नृत्याभिनयार्थाविव ।
न च न परिचित इत्यादि । अयं राजा परिचितः संस्तुतश्च न भवतीति न

(१) B. G. N. T. add दृष्टि. (२) B. G. N. T. जयैरिणौ.

(३) B. G. N. T. उद्धूतौ. (४) रिगद्विभौ. (५) N. om. (६)

B. G. N. T. om. (७) B. G. N. T. गणताम्. (८) P.

अल्लोम्य. (९) B. G. N. T. om. (१०) P. अगम्यः (११) जल°.

गणदासः—महत्त्वत्तु पुरुषाकारनिदं ज्योतिः । तथा हि ।

द्वारे नियुक्तपुरुषानुमतप्रवेशः

सिंहासनान्तिकचरेण सहोपसर्पन् ।

तेजोभिरस्य विनिवर्तितदृष्टिपात्तै-

र्वाक्यादृते पुनरिव प्रतिधारितोऽस्मि ॥ ३२ ॥

कञ्चुकी—एष देवः । उपसर्पता भवन्ती ।

उभौ—(उपेन्य ।) विजयता देवः ।

राजा—स्वागतं भवद्भ्याम् । (परिजनं नि्योक्य ।) आसने तावद-
ब्रभन्तोः ।

(उभौ परिजनोऽनीतयोऽमनयोऽरुपाविष्टौ ।)

राजा—किमिदं शिष्योपदेशकाले युगगदाचार्याभ्यामत्रोत्स्यानम् ।

किं तु परिचित एव । (परिचितत्वात् न भयहेतुरित्यर्थात् ।) अरम्यो
ऽमीष्यश्च न न्ति रम्य एव । (तेनापि न भयहेतुः । अत्र भयहेतोरभावेऽपि
मयवर्णनान् विभावनात्कारः । न केवलं भयहेतुत्वमपि तु आश्चर्यत्वमपी
त्याह । स एवेति । स दृष्टचरोऽयं अयं प्रयत्न दृश्यो राजा सलिलनिधि
रिव प्रतिलग्नमक्षणेर्नेत्रयोर्वेपथे वर्जने इत्यर्थः । नवो नवः नव प्रकारः
प्रकारे द्विवचनं भवति ।) तथापि चकितं सभयं यथा भवति तथास्य
पार्श्वं समीपमुपैमि । ओषं स्पष्टं ॥ द्वागेनियुक्तेत्यादि । (द्वारे नियुक्त-
पुरुषेण दीनारिकेण नित्यापेक्षतयाऽममस्तविशेषणत्वेऽपि समानः । अनुमतः
अभ्युपगतः प्रवेशो यस्य अनिवारित इत्यर्थः । सिंहासनान्तिकचरेण राज-
सन्निहितपरिवारकेण कञ्चुकिनामह अनेनाभयं यं प्रान्निभाजनत्वं चोक्तम् ।
उपसर्पन्तन्तिकं गच्छन् । विनिवर्तितः दुःमहत्वात् निवारितः दृष्टि-
पातो नेत्रनिक्षेपो यैस्तादृशैर्दुर्दर्शैरित्यर्थः । अस्य राजतेजोभिः शरीरकां

गण०—देव श्रूयताम् । मया तीर्थोदभिनयविद्या शिक्षिता । दत्त प्रयोगोऽस्मि । देवेन देव्या च परिगृहीतः ।

राजा—दृढं जाने । ६

गण०—सोऽहममुना हरदत्तेन प्रधानपुरुषसमक्षं नायं मे पादरजसां तुल्य इत्यधिक्षितः ।

हर०—देव अयमेव मयि प्रथमं परिवादरतः । अत्रभवतः किल मम च समुद्रपल्लवयोरिवान्तरमिति । तदत्रभवानिमं मां च शास्त्रे प्रयोगे च विमृशतु । देव एव नौ विशेषज्ञः प्राश्निकश्च ।

विदूषकः—समर्थं पङ्णादं । (क)

गण०—प्रथमः कल्पः । अवहितो देवः श्रोतुमहाति ।

राजा—तिष्ठतु तावत् । पक्षपातमत्र देवी मन्यते । तर्त्तस्याः पण्डित कौशिकीसंहितायाः समक्षमेव न्याप्यो व्यवहारः ।

(क) समर्थं प्रतिज्ञातं ।

तिभिः प्रभवैर्वा । पुनरपि प्रतिवारितो निवारितोऽस्मि ।) विनिवर्तितदृष्टि पतैर्विनिवारितदृष्टिप्रसारैरस्य राजस्तेजोभिः पुनः प्रकाशविशेषैस्तु वाक्याद्वेते प्रतिषेधवाक्यं विना प्रतिवारित इव निरुद्ध इवास्मि ॥ सुष्ठु सुखेन आगतं आगमनं भवद्भ्याम् भवतोरित्यर्थः । क्रिययायमप्रैतीति सम्प्रदानता ।) तीर्थोदभिनयविद्येत्यादि । तीर्थोद्विशिष्टाहुरोभिनयविद्या नाट्यविद्या

(१) N. om. (२) B. G. T. सुतीर्थ्यात्. (३) B. G. T. सु-
शिक्षिता. (४) B. G. N. दत्तप्रयोगश्चास्मि, T. दत्तप्रयोगश्चास्मि देवेन । देव्या
&c. (५) T. N. बाढं. (६) B. G. N. T. add तत्. किम्. (७)
B. G. N. T. अयं मे न &c. (८) B. G. N. T. add
अवि. (९) B. G. N. T. om. (१०) B. G. N. T. परिवा-
द्वर. (११) P. अन्तीति and A. om. इति. (१२) A. विमृशयतु.
(१३) B. G. N. T. om च. (१४) B. G. T. तिष्ठ तावत् &c. N.
तिष्ठ तावत्. (१५) B. G. N. T. अस्या.. (१६) P. A.
कौशिक्यासंहितायाः

विट्—सुष्ठु भवं भणादि । (क)

आचार्यै—यदेवाय रोचते ।

राजा—मौद्गल्य अमुं प्रस्तावं निवेद्य पण्डितकौशिक्या सार्धमाहूय-
तां देवी ।

कञ्जुकी—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रम्य परिव्राजिकया
देव्या च सह पुनः प्रविश्य ।) इत इतो देवी धारिणी ।

देवी—(परिव्राजिकां विलोक्य ।) भववदि हरदत्तस्य गणदास-
स्य अ संरम्भे कहां पेक्खसि । (ख)

परिव्राजिका—अलं स्वपक्षावसादशङ्कया । न परिहीयते प्रतिद्वि-
न्द्विनो गणदासः ।

(क) सुष्ठु भवान्भणाति ।

(ख) भगवति हरदत्तस्य गणदासस्य च संरम्भे कथं पश्यसि ।

शिक्षिताभ्यस्ता (सुतीर्थात् सुन्दरस्यानात् विशिष्टाध्यापकात् । आख्या-
तोपयोगे इत्युपादानता । देवेन दत्तप्रयोगः प्रयोगाधिकारः नाट्याभिनया-
धिकार इति यावत् यस्मै तादृशः देव्या च परिगृहीतः आत्मपक्षीयत्वेनाभ्यु-
पगतः ।) दत्तप्रयोगश्चास्मि । दत्तः क्षिप्येभ्यः प्रतिपादितः प्रयोगो वि-
नियोगो येन स तयोक्तः ॥ (प्रश्नं वादप्रतिवादिनौ प्रति विवादानुगत विष-
यपृच्छां करोति ठक् । विवादनिर्णायकः ।) प्रथमः कल्पो मुख्यः पक्षः ॥
न्याप्यो युक्तः । व्यवहारो विवादः ॥ (वादिप्रतिवादिनोः प्रतिशोत्तरादिकार-
णानां सदसद्विवेचनेन जयपराजयसंपादको नृपादीनामनुमित्याद्यात्मकः
विचारपरपर्यायो व्यापारो व्यवहारः ।) कथं मन्यसे । अनयोः कतरस्य
पराजयं विचारयसीत्यर्थः ॥ अलं स्वपक्षेत्यादि । अत्र परिव्राजिकायाः

(१) B. G. N. T सह (N स) परिव्राजिक्या देव्या सह शविष्टः (२)
B. G. N. T. भवती &c. A. इतो देवी धारिणी. (३) B. G. N. T.
न परिहीयते प्रतिवादिना (प्रतिवादितो) &c. न च पराजयते येनविद्वग्प्राप्तः

देवी'—जइवि एव्वं तहँवि राअपरिग्गहो से पहाणैत्तणं उवहरइ ।
(क)

परित्रा०—अपि राज्ञीशब्दभाजनमात्मानमपि तद्धाँचिन्तयतु भव-
ती । पश्य ।

अतिमात्रभासुरत्वं पुष्यति भानोः परिग्रहादनलः ॥

अधिगच्छति महिमानं चन्द्रोऽपि निशापरिगृहीतः ॥ १३

विदुष०—अविहाँ अविहाँ उवट्ठिर्वा पीठमदिअं पण्डिअकोसिइं पुरो
कदुअ देवी' । (ख)

राजा—पश्याम्येनाम् । धैषा

(क) यद्यप्येवं तथापि राजपरिग्रहोऽस्य प्रधानत्वमुपहरति ।

(ख) अपिहा अपिहा । उपरिथिता पीठमर्द्धिका पण्डितकौशिकी
पुरस्कृत्य देवी ।

स्वीत्वात्प्राकृते प्राप्ते संस्कृताश्रयणं लिङ्गित्वादिति मन्तव्यम् । तथाचोक्तम्—
' देवद्विजनरेन्द्राणां लिङ्गिनां संस्कृतं वचः ' इति ॥ यद्यप्येवं राजपरि-
ग्रहोऽस्य हरदत्तस्य प्रधानत्वमुपहरति ॥ (राज्ञः परिग्रहः स्वकीयत्वेन
स्वीकारः अस्य प्रभुत्वं महिमानं वर्धयते) । अतिमात्रभासुरस्त्वमि-
त्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ (राज्ञा स्वकीयत्वेनाङ्गीकारस्य महिमहेतुत्वमिव
भवदीयपरिग्रहस्यापि तथात्वं दृष्टान्तेन समर्थयितुमाह । अतिमात्रभासुर-
त्वमिति । भानोः सूर्यकिरणस्य परिग्रहात् रात्रौ स्वमिन् संप्रक्रमादनलः
भासुरोऽप्यतिमात्रभासुरत्वं दिवातनवन्दिमपेक्ष्य पुष्यति धारयति तथा
चन्द्रोऽपि निशाया परिगृहीतः संबद्धो दिवातनचन्द्रापेक्षयेत्यर्थः महिमानं
माहात्म्यं अतिमात्रभासुरत्वं अधिगच्छति प्राप्नोति । अत्र ' भानुः परिग्र-

(१) B. G. N. T. धारिणी. (२) N. om. (३) B. G. T. बहुल्य
(प्रभुत्वं). (४) B. G. N. T. om &c. some मनु. (५) A. P.
भासुरत्वं. (६) भासुरतिग्रहादल. (७) N. अपि. (८) B. G. N. T.
देवी. (९) B. G. T. तत्रभांदां धारिणी &c. N. धारिणी.

मद्गलालंकृता भाति कौशिक्या यतिवेपया ।

त्रयी विग्रहवत्येव सममध्यात्मविद्यया ॥ १४ ॥

परिव्रा०—(उपेत्य ।) निजयतां देवः ।

राजा—भगवत्याभिवादये ।

परिव्रा०—

महासारप्रसवयोः सदृशक्षमयोर्द्वयोः ।

धारिणीभूतधारिण्योर्भेद भर्ता शरच्छतम् ॥ १५ ॥

देवी—जेदु अज्जउत्तो । (क)

राजा—स्वागतं देव्ये । (परिव्राजिकां मिलेक्ष्य ।) भगवति क्रियता-
मासनपरिग्रहः ।

(क) जपत्वार्यपुत्रः ।

हादन्हः इति काचित्कः पाठः असंगततया उपेक्ष्यः । अन्हः परिग्रहाभावे
सूर्यस्यैवाभावात् कुतो भासुरत्वं स्यात् । उत्तरवाक्ये तु चंद्रस्य दिवापिसत्वात्
माहा म्याभावमात्रं निशाभावे दर्शितं । इह तु न तत् संभव इति विवेच्यं । अपि-
हेत्यव्ययमाश्रये द्विरुक्तिरादरद्योतनाय । अपि उपरियता देवी पीठ-
मर्दकां पण्डितकौशिकीं पुरस्कृत्य धारिणी । पीठमर्दो नाम कामपुरु-
षार्पसहायो नायकसमीपवर्ती पुरुषः कथ्यते । तथाचोक्तम् ' पीठमर्दः
समीपस्थः कार्यालोचनकोविदः ' इति । अत्र विदूषकः परिहासेन परिव्रा-
जिकायां पण्डितकौशिक्यां तद्धर्ममारोपयतीति मन्तव्यम् ॥ मङ्गलैत्यादि ।
मङ्गलालंकृता मङ्गलं शोभनं यया भवति तयालंकृता भूयिषीया धारिणी
यतिवेपया यतेः परिव्राजकस्य वेप इव वेपः कापायादिधारणं यस्याः सा
तयोक्ता तया कौशिक्या समं सार्धं भाति प्रकाशते । अत्रोपमामाह—विग्रहव-
त्या शरीरेण्याध्यात्मविद्यया समं त्रयीव विवेदीति । (अध्यात्मविद्यया
वेदान्तप्रतिपाद्यविद्यया ब्रह्मनैक्यज्ञानेन समं त्रैकर्मप्रतिपादकवेदत्रय
निव । भंगलेन धर्मेण मङ्गलार्थद्रव्यैश्चालंकृता ।) विग्रहवतीव निभक्ति
विपरिणामेन योजनीयम् ॥ महासारेत्यादि । महासारप्रसवयोः । महा-

(सर्वे यथोचितमुपविशन्ति ।)

राजा—भगवत्यत्रभवतोर्हरदत्तगणदासयोः परस्परेणं ज्ञानसंघर्षो जातः । तदत्रभवत्या प्राश्निकपदमध्यासितव्यम् ।

परित्रा०—(सस्मितम् ।) अलमलमुपालम्भेन । पत्तने विद्यमानेऽपि-
ग्रामे रत्नपरीक्षा ।

राजा—मैयैवम् । पण्डितकौशिकी खलु भगवती । पक्षपातिनावहं
देवी च ।

आचार्यौ—सम्यगाह देवः । मध्यस्या भगवती नौ गुणदोषतः परि-
च्छेत्तुमर्हति ।

राजा—तेनहि प्रस्तूयतां विवादः ।

परित्रा०—देव प्रयोगप्रधानं हि नाट्यशास्त्रं । किमत्र वाग्व्यवहारेण ।
कथं वा देवी मन्यते ।

देवी—जइ मं पुच्छसि एदाणं विवादो एव्व ण मे रुच्चइ । (क)

(क) यदि मां पृच्छसि एतयोर्विवाद एव न मे रोचते ।

न्सारो वरः प्रसवः संतानं ययोस्ते तयोः । सदृशक्षमयोः सदृशी समाना क्षमा
सहिष्णुत्वं ययोस्ते तयोः । शेषं स्पष्टम् ॥ भवतु पश्याम उरभ्रसंघातम् ।
किं मुधावेतनदानेन । मा चण्डि । अन्योन्येत्यादि (प्रत्यापयितव्यम् बो-
धयितव्यम् इत्यर्थः । प्रतिपूर्वादिणोप्यन्तात् तव्यः । बोधार्थत्वात् नगम्यादे-

(१) B. G. N. T. om. (२) B. G. N. T. परस्परं विज्ञानसंघ-
र्षिणो भगवत्या &c. and P. विज्ञानसंघर्षो. (३) B. G. N. T. om
one अलम्. (४) B. G. N. T. सति for. विद्यमानेऽपि. (५) B.
G. N. T. नैवेद्यम्. (६) P. A. भवती. (७) A. विवादवस्तु. (८)
P. A. put the sentence कथं &c. into the mouth of the
king.

गण, न मां देवी समानोद्यतः परिहीनमनुमन्तुमर्हति ।

विद्व०—देवि देवत्वामो उरब्धसंवादं । किं मुधातेनदानेन ।

(क)

देवी—णं कलहपिओसि । (ख)

विद्व०—मा चण्डि । अण्णोण्णकलहिदाणं मत्तहत्थिणं एक्कदरास्सि
अण्णिग्गिदे कुदो उवसमो । (ग)

राजा—ननु स्वाङ्गसौष्ठवोभिनयमुभयोर्दृष्टवती भगवती ।

परित्रा०—अयं किम् ।

राजा—तदिदानीमतः परं किमाद्यां प्रत्यापयितव्यम् ।

परित्रा०—एतदेव वक्तुकामास्मि ।

‘श्छिष्टा क्रिया कस्यचिदात्मसंस्था
संक्रान्तिरन्यस्य विशेषयुक्ता ।

(क) देवि पश्याम उरब्धसंवादम् । किं मुधातेनदानेन ।

(ख) ननु कलहप्रियोऽसि ।

(ग) मा चण्डि । अन्योन्यकलहितयोर्मत्तहस्तिनोरेकतरस्मिन्ननिर्जिते
कुत उपशमः ।

शः ।) श्छिष्टेत्यादि । कस्यचित्कस्यापि पुरुषस्यापि क्रिया शिक्षा ।
विद्याभ्यास इत्यर्थः । आत्मसंस्था आत्मनिष्ठा सती श्छिष्टा संगता । स्या
भयतीत्यर्थः । अन्यस्य पुरुषस्य संक्रान्तिः शिष्येषु क्रियासंक्रमणम् ।

(१) B. G. N. T. P. देवि न मा समान (B. G. T. विद्या, P.
विद्यात and others विद्यतया.) (P. T. N. परिभक्ताय & G. B.
परिमन्न) (T. N. अवगतु, B. G. अवगमयितु & P. मनु & others
अनुमन्तु or. अवगतु) अर्हसि. & न मा देवी .... परिभक्तीपमानुमन्तु अर्हति.
(२) B. G. T. मो देस्वामो. N. मोठि पेस्वामो. (३) T. उअरभरि
(उअरभरि). (४) N. मा एचं. B. G. T. मा एज्ज चडि. (५) B. G.
N. T. कलहप्पिआण. (६) B. G. N. T. अविशाय. (७) दाम्पा,
(८) B. G. N. T. तदेव. (९) P. A. शिष्टा.

यस्योभयं साधु स शिक्षकाणां

धुरि प्रतिष्ठापयितव्य एव ॥ १६ ॥

विदूष०—सुदं अज्जेहिं भवदीए वअणं । एसो पिण्डित्यो
उवदेसदंसणेण णिण्णओ त्ति । (क)

हर०—परमुचितं नः ।

गण०—देवि एवं स्थितमेव ।

देवी—अदा उण अमेहाविणीं सिस्सा उवदेसं मलिणोदि तदा आ-
अरिअस्स दोसो णं । (ख)

राजा—देवि एवमापद्यते ।

गणर्दा०—विनेतुरद्रव्यपरिग्रह एवं बुद्धिलाघवं प्रकाशयन्ति ।

(क) श्रुतमार्याभ्यां भगवत्या वचनम् । एष पिण्डितार्थ उपदेश-
दर्शनेन निर्णय इति ।

(ख) यदा पुनरमेधाविनी शिष्या उपदेशं मलिनयति तदाचार्यस्य
दोषो ननु ।

। संक्रान्तिशब्दोऽत्रान्तर्भावितव्यर्थः । विशेषमुक्तातिशयवती । यस्य पुरु-
षस्योभयमात्मसिद्धिः परसंक्रमणं च साधु रम्यं स पुरुष एव शिक्षकाणां
मुपदेशकानां धुर्यग्रे प्रतिष्ठापयितव्यः प्रतिष्ठां प्रापयितव्यः ॥ श्रुतमार्याभ्यां
भगवत्या वचनम् । एष पिण्डितार्थः (निष्कृष्टार्थः) उपदेशदर्शनान्ति-
र्णय इति । अत्र मालिनिकादर्शनसंदेहनिर्णयाद्युक्तिर्नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति
॥ यदा पुनर्मन्दमेधा शिष्या उपदेशं मलिनयति तदाचार्यस्य दोषो नु ।

(१) B. G. N. T. दृष्टान्तो. (२) B. G. N. T. परमभिमत and
A. परमरचितं. (३) A. देव. (४) B. G. N. T. om. (५) B. G.
N. T. मंदमेधा. (६) B. G. N. T. take last णं here. (७)
P. A. उग्रचते, N. आग्रचते & आपरति. (८) B. G. N. T. read
this speech as a part of the above speech of the King.
(९) B. G. N. T. प्रतिष्ठोऽति. (१०) N. add इति.

देवी—(गणदासं विलोक्य जनान्तिकम्) कहं द्राणि । अलं अज्ज-
उत्तस्सं उच्छाहकालणं मणोरहं पूरिअ । (प्रकौशम्) विरम गिरत्थआ-
दो आरम्भादो । (क) .

विदू०—सुदु होदि भणादि । भो गणदास संगीदेआवदेसेण
सरस्सई उवाअणमोदआइं खादअमाणस्स किं दे सुल्लहणिग्गहेण विवादे-
ण । (स)

गण०—सत्यमयमेवार्थो देवीवचनस्य । श्रूयतामवसरप्राप्तमिदम् ।

(क) कथमिदानीम् । अलमार्थपुत्रस्योत्साहकारणं मनोरथं पूरयि-
त्वा । विरम निरर्थकादारम्भान् ।

(ख) सुदु भवती भणाति । भो गणदास संगीतकापदेशेन सरस्व-
त्युपायनमोदकान्खादतः किं ते सुलभनिग्रहेण विवादेन ।

नुः प्रश्ने ॥ (अद्रव्यस्यास्तुनो मंदमतेरिति यावत् । परिग्रहो विनियतया-
स्वीकारः रुदभितो भावो द्रव्यवत् प्रकाशते इत्युक्तेः परिगृहीतमद्रव्यमपि
सुपात्रं भवतीत्यर्थः । विनेतुः शिक्षकस्य बुद्धेः प्रतिभाया लाघवं सौन्दर्यं प्रका-
शयत्युद्भावयति ।) (संगीतिकपदेन संगीतरूपलक्षणेन उपलब्धानि
नित्यानुशीलनेन अनुभूतानि सरस्वत्या उपायनभूतानि उपटौकनद्रव्याणीव
मोदकानि खादमानस्य भक्षयतस्तव सुखनिग्रहेण सुखतिरस्कारकारेण वि-
वादेन दुष्ककलहेन किं । तदनुशीलयतस्तव ईदृक्कलहे प्रवृत्तिरनुचिते-

(१) B. G. T. N. (जनातिक N. स्वगतं) कहं द्राणि । (गणदास
विलोक्य प्रकारं) अल &c. Po. कहं द्राणि । (गणदासं विलोक्य जनान्तिकम्)
अलं &c. A (गणदासं विलोक्य जनान्तिकम्) कहं &c. (२) A. add.
एदस्स. (३) B. G. T. add परि and A. तिस्रअ (रक्षयित्वा). (४)
B. G. T. सणीअएगोवस्मिअ, N. स.. पदं लस्मिअ; Po. A. सणीअओव-
देस आरहिअ. (५) P. A. हिदे before सरस्सई &c. (६) N. मुह
(मुत्त). (७) N. वात्थस्स. (८) B. G. N. T. इयानीअ, P. om.

लब्धास्पदोऽस्मीति विवादभीरो-

स्तितिक्षमाणस्य परेण निन्दाम् ।

यस्यागमः केवल जीविकार्य'

तं ज्ञानपण्यं वणिजं वदन्ति ॥ १७ ॥

देवी—अइरोवणिदौ वो सिस्सा । अवरेणिद्धिदस्स उवदेसस्स
अण्णअं पआसणं । (क)

गण०—अत एव मे' निर्बन्धः ।

(क) अचिरोपनीता वः शिष्या । अपरिनिष्ठितस्योपदेशस्यान्या-
य्यं प्रकाशनम् ।

त्यर्थः ।) लब्धास्पदोऽस्मीत्यादि । (अहं लब्धास्पदः प्राप्तप्र-
तिष्ठोऽस्मीति हेतोर्विवादभीरोर्विवादे कदाचित् पराजयः स्यादित्याशं-
कया ततो भीतस्य परकर्तृकां निन्दां । स्वीयहिताकारयोगे वा पृथीति
कर्तरि तृतीया । तितिक्षमाणस्य सहमानस्य यस्य जनस्य केवलजीविकार्ये
आत्मर्जविनमात्रार्य आगमः शास्त्रज्ञानं लाभोपायश्च भवति । तं ज्ञानमेव प-
ण्यं विक्रेयं यस्य तादृशं वणिजं जीविकाभंगभीरुतया अपरुष्टपण्डित
मित्यर्थः । वदन्ती पण्डिता मन्यन्ते ।) (अचिरोपनीतायां शिष्यायां पुनः
प्रतिष्ठितस्योपदेशस्यान्याय्यं प्रकाशनम्) अचिरोपनीता वः शिष्या । तद-
प्रतिष्ठितस्योपदेशस्य पुनरन्याय्यं प्रकाशनम् ॥ (अचिरेण आहु उपनीता
उपदेशग्रहणाय दाक्षिता ते शिष्या मालविका इत्यर्थः । अतोऽचिरोपनी-
तत्वेन न सम्यक् शिक्षितेति गम्यते अपरिनिष्ठितस्य स्थैर्यमप्राप्तस्य उप-
देशस्य शिष्ये संक्रामणरूपव्यापारस्य आवेदनं ज्ञापनं प्रकृतेऽभिनयदर्शने-

(१) P. A. जीविकैव. (२) N. अइरोवणीदए सिस्साए उण
पडिद्धिम उवदेसस्स अण्णाअं पआसणं. (३) B. G. T. दे. (४) A.
Po. add ता. (५) A. renders by अममात्तम्य. (६) B. G. T.
add उण. (७) A. om.

देवी—तेन हि दुवेवि उर्वदेसं भववदीर् दंसह । (क)

परित्रा०—नैतद्व्याप्यम् । सर्वज्ञस्याप्येकाकिनो निर्णयाम्युपगमो दोषाय ।

देवी—(आत्मगतम् ।) मूढे^१ मं^२ जग्गति वि सुतं विअ करोसि ।
(इति सासूयं परावर्तते) (ख)

(राजा देवीं परित्राजिकायै दर्शयति ।)

परित्रा०—(विलोक्यं ।)

अनिमित्तमिन्दुवदने किमत्रभवतः पराङ्मुखी भवसि ।
प्रभवन्त्योऽपि हि भर्तृषु कारणकोपाः कुटुम्बिन्यः ॥१८॥

(क) तेन हि द्वानप्युपदेशं भगवत्यै दर्शयतम् ।

(ख) मूढे मां जाग्रतीमपि सुप्तामिव करोषि ।

न सदसत्त्वबोधनं अनार्थमनुचितमित्यर्थः । एतदुक्तिश्च राज्ञा मालविकायाः कथंचिदपिदर्शनं न भवत्वित्याशयेन गणदासस्य तदभिनयनिवारणार्थेति द्रष्टव्या ।) (जाग्रती मालविकाया राजसमीपे निगूहनरूपे स्वकर्तव्ये अप्रपन्ताम् । सुप्तां प्रपन्तामिव ।) अनिमित्तमित्यादि । (हे इन्दुवदने प्रसन्नमुखि अत्रभवतो मान्याद्वाञ्छः सकाशात् किं कथं अनिमित्तं पराङ्मुखी निमुखी भवसि । कुटुम्बिन्यः सत्कुलस्त्रियो भर्तृषु प्रभवन्त्यः प्रभुत्ववत्या अपि कारणादेव कोपो यासां तादृश्यो भवन्ति नमुधा । तथा च कारणाभावे किमिति तव राज्ञः पराङ्मुखत्वं ।) अत्र देवी कोपेन वस्तुविच्छेदे प्राप्ते निदूषककृतं प्रेक्षाहनमुत्तराङ्गोपयोगित्वेनापिच्छेदे कारणत्वाद्विन्दुरित्यनु-

(१) B. G. Interchange. (२) B. G. N. T. add देवी.
(३) Po. A. B. G. N. T. जगतिभ्यः. (४) B. G. N. T.
A. Po. add परित्राजि. (५) P. किं मं and A. वि for मं. (६)
B. G. N. T. om.

विदूष०—णं सकारणादो एव । अत्तणो पक्खो रक्खिदव्वो त्ति ।
(गुणदासं विलोक्य ।) दिट्ठिआ कोवव्वाएण देवीए परित्तादो भवं ।
सुसिक्खिदो वि सव्वो उवदेसेण णिणैणादो होइ । (क)

गण०—देवि श्रूयताम् । एवं जनो गृह्णाति । तदिदानीम्

विवादे दर्शयिष्यन्तं क्रियासंक्रान्तिमात्मनः ।

यदि मां न नुजानासि परित्यक्तोऽस्म्यहं त्वया ॥ १९ ॥

(आसनौदुत्तिष्ठति ।)

देवी—(स्वगतम् ।) का गई । (प्रकाशम् ।) पहवदि आआरिओ^१
सिस्सजणस्स । (ख)

गण०—चिरमपदे शङ्कितोऽस्मि । (राजानं विलोक्य ।) अनुज्ञातं
देव्या । तदाज्ञापयतु देवः कस्मिन्नभिर्नयवस्तुन्युपदेशं दर्शयिष्यामि ।

राजा—यदादिशति भगवती ।

परित्रा०—किमपि देव्या मनसि वर्तते । तच्छृङ्खितास्मि ।

(क) ननु सकारणमेव । आत्मनः पक्षो रक्षितव्य इति । दिष्ट्या
कोपव्याजेन देव्या परित्रातो भवान् । सुशिक्षितोऽपि सर्व उपदेशेन
निष्णातो भवति ।

(ख) का गतिः । प्रभवत्याचार्यः शिष्यजनस्य ।

संधेयम् ।) विवाद इत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ (अपदेशो निराकृतिस्तत्राश-
ङ्का जाता यस्य तारकादित्वात् इतच् । कदाचित् शिष्यशिक्षादर्शने
निवारितो भवेयं इति शङ्का स्थिता । सा च राज्ञ्या एतद्वचनेन दूरीकृते-
त्यर्थः ।) (शर्मिष्ठायाः शुक्राचार्यस्य पत्न्याः कृति रुदाभिहितभावत्वात्

(१) Pn. वारणाओ. (२) Pn. B. G. T. उवदेसवंसणे. (३) P.
गिज्जो (निगुणो) & G. A. णिह्हाओ (निह्हादो). (४) B. G. N.
T. द्वांयिप्प्यामि. (५) B. G. N. T. जयातुमिच्छति. (६) A. P.
अग्गो. (७) B. G. N. T. अपदेश &c. (८) B. G. N. T.
अश्लोत्स्य. (९) Pn. अमिनेव°. (१०) B. G. N. T. ततः

देवी—भण विस्सर्धं । णं पहविरसं अत्तणो परिअणस्स । (क)

राजा—मम चेति ब्रूहि ।

देवी—भअवादि भणै दाणिम् (ख)

परिव्रा०—देवै चतुप्पदोद्धेवं चलिमुदाहरन्ति । तत्रैकार्यसंश्रयमु-
भयोः प्रयोगं पश्यामः । तावता ज्ञायत एवात्र भवतीरूपदेशेतारतम्यम् ।

आचार्यी—यदाज्ञापयति भगवती ।

विद्वप०—तेणं दुवेने वंग्गा पेस्सवाधरणं संगीदरअणं करिअ
अत्तंभवदो दूदं पेसअंन्दु । अहवा मुदङ्गसदो एव्व णो उट्ठावइस्सदि । (ग)

(क) भण निश्चयम् । ननु प्रभविष्याम्यात्मनः परिजनस्य ।

(ख) भगवति भणेदानीम् ।

(ग) तेन ह्यपि वर्गो प्रेक्षागृहे संगीतरचनां कृत्वा अत्र भवतो
दूतं प्रेषयतम् । अथवा मृदङ्गशब्द एव न उत्पापयिष्यति ।

कृतमित्यर्थः । चतुर्भ्यः पादेभ्य उतिष्ठतीत्युत्पन्नं उत्तरपदाद्विगुः । चतुप्प-
दीयुक्तमित्यर्थः । छलिकं तन्नामधेयकं नाटकं दुप्प्रयोग्यं दुःखेन प्रयोक्तुं
अभिनेतुं योग्यमुदाहरन्ति कथयन्ति पण्डित्ता इति शेषः । उभयोर्हरदत्त
गणदासयोः एकार्थः तद्रूप एकस्य उद्देश्यः संश्रयो यस्यैतादृशं प्रयोगं
क्रमेण उभयकर्तृकं तन्नाटकप्रयोगं अभिनयं पश्यान्ः प्रार्थनायाम्
छेत् ।) तेन हि ह्यपि वर्गो प्रेक्षागृहे संगीतरचनां कृत्वा तत्र भवतो
दूतं प्रेषयतम् । अथवा मृदङ्गशब्द एव न उत्पापयिष्यति ॥ विजयी

(१) B. G. N. T. वीसद्ध. (२) N. T. पहविरि णमु &c. (३)
N. मणगामीम्. (४) B. G. add शभिटाया इति । & N. T. शभि
टाया इति &c. (५) B. G. N. T. चतुप्पदो य. (६) B. G. N.
T. छलिरम. (७) N. T. add दुप्प्रयोग्यम्. (८) Po. A. तत्रमवतोः
(९) B. G. N. T. A. Po उपदेशात्तरम् (१०) B. G. N.
T. add. हि. (११) Po गदुअ. (१२) N. तत्तमवतो. (१३) A.
Po. विसग्गेह (विसर्गतम्).

हरद०—तया । (इत्युत्तिष्ठति ।)

(गणदासो देवीमवलोकयति ।)

देवी—(गणदासं विलोक्य ।) विअई होहि । णहु विअअपच्चयिणी
अहं आअरिअस्स । (क)

(उभौ प्रस्थितौ ।)

परित्रा०—निर्णयाधिकारे ब्रवीमि । सर्वाङ्गसौष्ठवाभिव्यक्तये विगतने-
पथ्ययोः पात्रयोः प्रवेशोऽस्तु ।

उभौ—नेदमप्यवयोरुपदेश्यम् । (इति निष्क्रान्तौ ।)

देवी—(राजानं विलोक्य ।) जई राअकज्जेसु वि ईरिसी उवाअ
णिउणदा अज्जउत्तस्स ता सोहणं भवे । (ख)

राजा—देवि°

(क) विजयी भव । न खलु विजयप्रत्यर्थिन्यहमाचार्यस्य ।

(ख) यदि राजकार्येष्वपीदृश्यापायनिपुणतार्यपुत्रस्य ततः शो-
भनं भवेत् ।

भव ॥ (तार्तम्यनिश्चयकरणस्याधिकारे स्थितेति शेषः ब्रवीमि उपदि-
शामि ।) सर्वाङ्गेत्यादि । (सर्वाङ्गसौष्ठवाभिव्यक्तये सर्वेषां अंगानां सौष्ठ-
वस्य सौन्दर्यस्याभिव्यक्तये प्रकाशनाय विगतनेपथ्ययोः आहार्याभरण
राजजारहितयोः पात्रयोः अभिनेययोः नायकयोः प्रवेशः रंगभूमौ समागमोऽ-
स्तु ।) अत्र गुणवत्त्वस्य गम्यमानत्वाद्विलोभनं नाम संध्यंगमुक्तं भवति ।

(१) B. G. N. T. वारिणीम्. (२) N. विअई होहि, and B. G.
T. जयो मोहु अज्जो । ण विअअपच्चयिणी (T. विअअम्मयिणी) अअं अज्जस्स.
Po. णहि । विअअपच्चयिणी अहं अज्जस्स ण होमि । (३) add °अभिनय°.
(४) Po. A. गिल. (५) N. B. G. T. om अपि. (६) B. G.
N. T. अवलोक्य. (७) Po. A. add ददसे. (८) N. om. वि.
Po A. एवं. (९) A. B. G. T. om. उवाअ°. (१०) B.
G. N. T. om.

अलमन्यथा गृहीत्वा न खलु मनास्विनि मया प्रयुक्तमिदम् ।
प्रायः समानविद्याः परस्परयशः पुरोभागाः ॥ २० ॥

(नेपथ्ये मृदङ्गध्वनिः । सर्वे कर्णं ददति ।)

परित्रा०—हन्त प्रवृत्तं संगीतकम् । तथा ह्येषा

जीमूतस्तनितविशङ्किभिर्मयूरै-

रुदग्रीवैरनुरसितस्यपुष्करस्य ।

निन्हादिन्युपाहितमध्यमस्वरोत्था-

मायूरी मदयति मार्जना मनांसि ॥ २१ ॥

यदि राजकार्येभ्यस्त्वादि । अत्र गूढार्थोद्भेदनादुद्भेदो नाम संध्यंगमुक्तं
भवति । अलमन्यथागृहीत्वेत्यादि । स्पष्टोऽर्थः । (परस्परयशसि अ-
न्योन्यकीर्तौ पुरोभागा दीपिकदर्शनं येषां ते) । जीमूतस्तनितेत्यादि ।
जीमूतस्तनितविशङ्किभिर्जीमूतस्य स्तनितं गर्जितं विशङ्कत इति
तयोक्तास्तैरुदग्रीवैरुत्कण्ठैः (हर्षात्) मयूरैः शिखण्डिभिरनुरसि-
तस्यानुध्वनितस्य पुष्करस्य वाद्यभाण्डमुखस्य मायूरी मयूरप्रिया मार्जना
मनांसि मदयति हर्षयति । कीदृशी मार्जना । उपहितमध्यमस्वरोत्था । उप-
हितो योजितो मध्यमस्वरो मध्यमसंज्ञकस्वरस्तस्मादुत्तिष्ठत्युदेतीति तयोक्ता ।
निन्हादिन्यतिशयनिनादा (निन्हादवती मधुरगंभीरेत्यर्थः) । मार्जना
नाम पुष्करवादनविशेषः । तयोक्तं भारतीये । षोडशाक्षरसंपन्नं चतुर्मासं
तथैव च । द्विलेपनं षट्करणं त्रियति त्रिलयं तथा ॥ त्रिगतं त्रिप्रचारं च
त्रिसयोगं त्रिपाणिकं ॥ दशार्धपाणिप्रहतं त्रिप्रहारं त्रिमार्जनं । एभिरंगैस्तु संपन्नं
वाद्यं पुष्करजं भवेत् ॥ तत्र ' मायूरी चार्धमायूरी तथा कार्मारवीति च ।
तिस्रस्तु मार्जना ज्ञेयाः पुष्करेषु स्वराश्रयाः ॥ गांधारो वामके कार्यः षड्जो
दक्षिणपुष्करे । मध्यमश्चोर्वके कार्यो मायूर्यस्तु स्वरास्त्वभी ॥ वामके

राजा—देवि क्षामाजिका भवामः ।

देवी— (आत्मगतम्) अहो अविणओ अज्जउत्तस्स ! (क)

(सर्वे उत्तिष्ठन्ति)

विदूषकः—(अपवार्य) भो धीरं गच्छेद्धम् । मा खल्वु अत्तभोदि धारिणी विसंवादइस्सदि । (ख)

राजा—

धैर्यावलम्बिनमपि त्वरयति मां मुरजवाद्यनादो ऽयम्

अवतरतः सिद्धिपथं शब्दः स्वमनोरथस्येव ॥ २२ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति प्रथमोऽङ्कः

(क) अहो अविणय आर्यपुत्रस्य ।

(ख) भो धीरं गच्छामः । मा खल्वत्रभवती धारिणी विसंवादिष्यति ।

पुष्करे षड्ज ऋषभो दक्षिणे तथा । धैवतश्चोर्ध्वगोत्रार्धमापूर्वा निर्दि-
शेद्बुधः ॥ ऋषभः पुष्करे वामे षड्जो दक्षिणपुष्करे । पंचमश्चोर्ध्वगः
कार्यः कार्मारव्याः स्वरा अभी ॥ इति ॥ भो धीरं गच्छामः । तत्रभवती
धारिणी विसंवादिष्यति । (विसंवादिष्यति विमलप्रपते अन्यथा मंस्यते ।)
धैर्यावलम्बिनमित्यादि । अयं मुरजवाद्यनागो मुरजवाद्यस्य रंजकत्वं
धैर्यावलम्बिनमपि मां त्वरयति संग्रमयति । सिद्धिपथं सिद्धिमार्गमवतरतः
प्राप्नुवतः स्वमनोरथस्यात्मगोष्ठितस्य शब्द इव ध्वनिरिव । अत्र बीजस्य

(१) A. सामाजिका, B. G. N. T. add वस्याः Pn सामाजिकाः
and Po सामाजिकाः (२) B. G. N. T. स्वगतम्. (३) P. A. B.
G. T. गच्छ. (४) B. G. N. T. तत्तमोदि for मातु अत्तमोदि. (५)
N. सामा; B. G. T. सामा

पुनरावर्तनात् समाधानं नाम संध्यंगमुक्तं भवति । अत्रैव सुखागमस्य गम्य-
मानत्वात्प्रामिर्नाम संध्यंगमुक्तं भवति । अत्रोपक्षेपादिषु संध्यंगेषु कतिचिदेव
कानिनोक्तानि नेतराणि तथापि न दोषः । ‘ न्यूनमप्यत्र यैः कैश्चिदंगैर्नाट्यं
न दूष्यति । यद्युपात्तेषु संपत्तिराराधयति तद्विदः ॥ ’ इति वचनात् ।
अत्र नृत्यदर्शननिश्चयात् प्रयमांकार्ये समाप्तेऽपि तमसाम्पाद्यैवोत्तरांकादौ
विक्रमादौ प्रतिपाद्यायाः संगीतरचनाया अत्रैव निपातनादंकावतरणं ना-
मार्योपक्षेपकं उक्तं भवति । तथा चोक्तम् । ‘ अंकात्तरस्त्वंकान्ते पात्रेणांकस्य
सूचनात् ’ ॥ इति ॥ इति श्रीनाट्यवेमभूपविरचिते कुमारगिरिराजीये
मालविकाग्निमित्रव्याख्याने प्रथमोऽङ्कः ॥

द्वितीयोऽङ्कः।

(ततः प्रविशति संगीतरचनायां कर्तायामासनस्थः सवयस्यो^१ राजा धारिणी परिव्राजिका विभवतश्च परिवारः)

राजा—भगवति अत्रभवतोराचार्ययोः प्रथममुपदेशं कंतरस्य द्रक्ष्यामः^२।

परिव्राजिका—ननु समाने ऽपि ज्ञानवृद्धभावे वयोऽधिकैत्वाद्रण-
दासः पुरस्कारमर्हति ।

राजा—तेन हि मौढ्य एवमेवात्रभवतोरावेद्यं स्वनियोगमशून्यं कुरु ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रान्तः)

(प्रविश्य)

गणदासः—देव शर्मिष्ठायाः कृतिर्लघमध्या चतुष्पदा । तस्याश्चतुर्थं
वस्तुनः प्रयोगमेकमनाः श्रोतुमर्हति देवः ।

राजा—आचार्य बहुमानादवाहितोऽस्मि^३ ।

ततः प्रविशतीत्यादि ॥ ' भगवति अत्रभवतोः ' इत्यादिना ' गण-
णदासः पुरस्कारमर्हति ' इत्यन्तेन राज्ञ उपायेन मालविकादर्शनप्रवर्तनं
प्रयत्नो नाम द्वितीयावस्थितिरिति मन्तव्यम् । अत्र बिन्दुप्रयत्नयोः समन्वयाप्र-
तिमुखसंधिरित्यनुसंधेयम् ॥ देव शर्मिष्ठाया इत्यादि । शर्मिष्ठा नाम वृष-
पर्वणो राजसरानस्य दुहिता । तस्याः कृतिः काव्यम् । लघमध्या लघेन
तालकालेन मध्या मध्यलययुक्ता । चतुष्पदा चत्वारि पदानि खण्डानि

(१) N. om. (२) N. Interchange. (३) B. G. N. T.
उपदेशो दृश्यतां (T. उपदेश दृश्यतां as alternative). (४) B. G. T.
om वृद्ध (T. as alternative). (५) N. (T. as alternative)
वृद्धत्वात्. (६) N. om तेनहि. (७) B. G. N. T. om एव. (८)
B. G. N. T. om स. (९) N. T. add अस्मि. (१०) B. G.
T. तस्याश्चतुष्पदवस्तुकं (वर्णनं) Po. चतुर्थं चतुष्पदप्रयोगं &c. (११) B.
G. T. take देवः before भोजं &c. (१२) T. add (तत्प्रयोगाय पात्रं.)

(निष्क्रान्तो गणदासः)

राजा—(जनान्तिकम् ।) वयस्य

नेपथ्यगृहगतायाश्चक्षुर्दर्शनसमुत्सुकं तस्याः

संहर्तुमधीरतया व्यवसितमिव मे तिरस्कारिणीम्॥ १ ॥

विदूषकः—(अपवार्थ) भो^१ उवाट्टिदं णअणमहु । "संणिहिद मक्खिअं अ । ता अप्पमतो दाणं पेक्ख । (क)

(ततः प्रविशत्याचार्यप्रत्यवेक्ष्यमाणाङ्गसौष्ठवा मालविका)

(क) भो उपस्थितं नयनमधु । सन्निहितमाक्षिकं च । तदप्रमत्त इदानीं पश्य ।

यस्याः सा तयोक्ता । तस्याः कृतिसंबन्धिनश्चतुर्यवस्तुनश्चतुर्यस्य तुर्यस्य वस्तुनः प्रबन्धस्य प्रयोगमभिनयमेकमना अवहितः सन् श्रोतुमर्हति । अत्र शृङ्गारस्य प्रतिपाद्यमानत्वाल्लयमध्येत्युक्तम् । तथा चोक्तं भारतीये—शृङ्गार-
हास्ययोर्मध्यलयः । करुणे विलम्बितः । वीररौद्राद्भुतबीभत्सभयानकेषु-
द्रुतः ॥^१ इति ॥ नेपथ्यपरिगताया इति । नेपथ्यपरिगताया यवनिकान्तरि-
तायास्तस्या मालविकाया दर्शनसमुत्सुकमवलोकनोत्काण्ठितं मे चक्षुर-
धीरतया तरलतया तिरस्कारिणीं यवनिकां संहर्तुमपनेतुं व्यवसितमिवोबु-
क्षमि । अत्रेष्टार्यविषयेच्छाया गम्यमानत्वाद्विलासो नाम संच्यङ्गमुक्तं
भवति । ततः प्रविशतीत्यादि । आचार्यवेक्ष्यमाणाङ्गसौष्ठवा । आचा-
र्येण गणदासेनवेक्ष्यमाणमङ्गानां सौष्ठवं यस्याः सा तयोक्ता) सौष्ठवं नामा-
ङ्गानां शोभनावस्था ॥ यथोक्तम्^२ अनुच्चनीचचलतामङ्गानां समपादताम् ।
काटिकूर्परशिर्षांसकण्ठानां समरूपताम् ॥ रम्यां प्रतीकविश्रान्तिमुरसश्च

(१) N. P. परि for गृह & A परिगताया (२) A. तिरस्करणम्.
(३) B. G. N. T. om. (४) T. renders (सन्निहितमाक्षिक) &
A. Po. संणिहिद मक्खिअ च. (५) T. N. आवेक्ष्य &c. and B. G.
प्रत्यक्षमाणा.

विदूषकः—(जनान्तिकम्) पेक्खदु भवं । ण खु से पडिच्छ
न्दादो परिहीअदि मधुरदा । (क)

राजा—(जनान्तिकम्) वयस्य

चित्रगतायामस्यां कान्तिविसंवादशङ्कि मे हृदयम् ।

संप्रति शिथिलसमार्थि मन्ये येनेयमालिखिना ॥ २ ॥

गणदासः—वत्से मुक्तसाध्वसा सत्वस्या भव ।

राजा—(आत्मगतम् ।) अहो सर्वस्यानानवद्यतां रूपविशेषस्य ।
तथाहि ।

(क) पश्यतु भवान् । न खल्वस्याः प्रतिच्छन्दात्परिहीयते मधुरता ।

समुन्नतिम् । अभ्यासोपहितामाहुः सौष्ठवं नृत्यवेदिनः ॥ ' पश्यतु भवान् ।
न खल्वस्याः प्रतिच्छन्दात्परिहीयते मधुरता ॥ अत्रापवार्येत्येतन्नियत
श्राव्यार्थभेदस्यापवारितस्य विवक्षितत्वे कविना प्राक्प्रयुक्तमिति मन्तव्यम् ।
यथोक्तं वसन्तराजीये ' अर्थस्त्वेकेन विज्ञेयो नियतश्राव्य इष्यते । द्विवि-
धः स परिज्ञेयो जनान्तश्रापवारितः ॥ ' अत्र ' परैरलक्ष्यव्यापारं कथि-
तोऽर्थोऽपवारितः । उक्त्वा प्रागपवार्येति पश्चादेनं प्रयोजयेत् ॥ ' इति ॥
चित्रगतायामित्यादि । मे हृदयं मनश्चित्रगतायामालेख्यगतायामस्यां
मालविकायां कान्तिविसंवादशङ्कि कान्तेः शोभाया विसंवादं विपर्यासं शङ्कत
इति तथोक्तम् । (एतस्या ईदृशी कान्तिर्भवेन्नवेति संदेहयुक्तमासीदिति
शेषः) । संप्रतीदानीम् । साक्षादर्शनवेलायामित्यर्थः । इयं मालविका येन
चित्रकारेणालिखिता तं चित्रकारं शिथिलसमार्थि शिथिलप्रयत्नं मन्ये जा-
नामि ॥ मुक्तसाध्वसा परित्यक्तभया । सभाकम्परहितेत्यर्थः । सत्वस्या
(सत्वे स्वभावे प्रकृतौ वा तिष्ठति स्या—क अव्यग्रा इति यावत्) । सत्व-

(१) B. G. N. T. वि (अरि) for परि. (२) अपवार्यं.
(३) स्वगतम्. (४) P. A. B. G. T. सर्वाम्बुध्यास्वनवद्यता रूप
T. (हृदय) विशेषस्य. (५) P. A. om. तथा हि.

दीर्घाक्षं शरदिन्दुकान्तिं वदनं बाहू नताग्रसंयोः

संक्षिप्तं निविडोन्नतस्तनमुरः पार्श्वे प्रमृष्टे इव ।

मध्यः पाणिमितो नितम्बि जघनं पादावरालङ्गुली

छन्दो नर्तयितुं यथैव मनसः श्लिष्टं तथास्या वपुः ॥ ३ ॥

मालविका—(उपगानं कृत्वा चतुष्पदं वस्तु गापति ।)

गुणयुक्ता अविकृता भवेत्पर्यः । यथोक्तम्—‘चित्तस्याविकृतिः मत्तं विकृतेः कारणे सति’ इति । अत्र विकृतिकारणं नापकसंनिधिः ॥ अहो इत्याश्चर्यम् । सर्वस्यानानवयता सर्वेषु स्थानेषु सर्वान्यवेत्यनवयता निर्दोषता । रमणीयतेत्यर्थः । दीर्घाक्षमित्यादि । वदनं मुखं दीर्घाक्षं दीर्घं आयते अक्षिणी लोचने यस्य (षच्समासान्तः) तत्तथोक्तम् । शरदिन्दुकान्ति शरदिन्दोः शरच्चन्द्रस्य कान्तिरिव कान्तिर्यस्य तत्तथोक्तम् (प्रसन्नमित्यर्थः) । बाहू भुजाग्रसंयोः स्कन्धयोर्नती नग्री (लम्बमानावित्यर्थः) । मध्योऽवलम्बं पाणिमितः पाणिना हस्तेन मितः परिमितः (पाण्युपलक्षणोऽत्र मुट्टिमितः) । जघनं नितम्बि नितम्बातिशययुक्तम् । पादौ चरणावरालङ्गुली अराला आकुञ्चिता अङ्गुल्यो ययोस्तौ तथोक्तौ । अस्या मालविकाया वपुः शरीरं नर्तयितुं नृत्ताचार्यस्य (मनसः) छन्दोऽभिप्रायो यथा यादृशस्तथा तेन प्रकारेण श्लिष्टं संगतम् । (यादृशांगसौठवे सति नर्तनं सुनिपुणं भवति तथैव अस्या वपुर्देहः श्लिष्टं संवृतम् । स्वतस्विद्वत्सौन्दर्यादिगुणकतया संवद्धं इत्यर्थः) । अनेन नर्तक्या नृत्तारम्भोचितावस्थानविशेष उक्तः । तथा चोक्तं वसन्तराज्ञीये—‘अङ्गस्य चतुरस्रत्वं समरादौ लताकरो । आरम्भे सर्वनृत्तानमेतत्सामान्यमिष्यते’ ॥ इति ॥ उपगानं रामालति (गानात् प्राक् कर्तव्यं वसन्तादिरागानुगतं स्वरविशेषं ‘आलापाचारि’ इति ख्यातं) कृत्वा । चतुष्पदवस्तु चतुष्पदसंबन्धं प्रबन्धं गापति । वस्ति-

दुष्टहो पिओ' तरिंस भव हिअअ णिरासं

अहो' अपङ्गओ मे पैप्फुरइ किंपि वामो ।

एसो सो चिरदिट्ठो कहं' उवणंइदव्वो

णाह मं पराहीणं तुइ गणअ सतिण्हम् ॥ ४ ॥ (क)

(इति यथारसमभिनयति ।)

(क) दुर्लभः प्रियस्तस्मिन्भव हृदयनिराश-

महो अपाङ्गो मे प्रस्फुरति किमपि वामः ।

एष स चिरदृष्टः कथमुपनेतव्यो

नाय मां पराधीनां त्वयि गणय सतृष्णाम् ॥

ति प्रबन्धः । ' प्रबन्धो रूपकं वस्तु निबन्धस्याभिधात्रयम् ' इत्युक्तत्वात् ।
अहो (अहह इत्यव्ययं हर्षे । एवमाशाया वैकल्यसंभावनायामपि)
अपाङ्गो मे परिस्फुरति किमपि (किंचित् अनिर्दिष्टहेतोः) वामः (स्त्री-
णां वामाक्षिरूपं हि अर्भाष्टसमागमसूचकं तथा च पुनराशंसे प्रियसमागमो
मे भावी । वामाक्षिस्फुरणात् तथाशंसे इति भावः) । एष स चिरदृष्टः
कथं पुनरुपनेतव्यः (एवं आत्मनो दर्शनाभिलाषमभिधाय संकल्पोपनीतं
नायं संबोध्याह) । नाय मां पराधीनां त्वयि परिगणय सतृष्णाम् (एतच्च
पथं चतुष्पदवद्धं प्रकृतार्थानुगुणं च एतदेव द्वारीकृत्य मालविकया आत्मा
नुरागो नृपे दर्शितस्तच्चाग्रे विदूषकवाक्ये स्फुटीभविष्यति । अत्र च
चतुर्षु पादेषु चतस्त्रोऽवस्थावैराग्यौष्ण्यसंकल्पात्मसमर्पणरूपा दर्शिताः) ॥
ततो गानानन्तरं यथारसं रसानुकूलमभिनयति । अत्र रसोऽयोगविप्रलम्भ-
शृङ्गारः । यथोक्तम्—' अप्राप्तिर्विप्रलम्भः स्यादूनोर्जाताभिलाषयोः । विप्र-
लम्भस्य भेदाः स्फुरयोगो विरहस्ततः ॥ प्रवासः शापः करुणा मानश्चेति
च षष्ठताः ॥ ' तत्र । ' संप्राप्तेः प्रागसङ्गो (अभावो) यस्तमयोगं प्रच-

. (१) N. add मे. (२) अग्महे. (३) N. परि for प. and B.
G. T. कुट्ट इति वामओ. (४) N. add ण. (५) T. ण दङ्गो.
(६) N. add परि. (७) B. G. N. T. add तत.

विदूषकः—(जनान्तिकम् ।) भो चतुष्पदवयुअं दुवारीकदुअ
तुइ उअंविदो विअे अप्पा तत्तहोदीए । (क)

राजा—सखे एवमौत्रयोर्विदयम् । अनया खलु

जनमिममनुरक्तं विद्धि नाथेति गेये

वचगमभिनयन्त्याः स्वाङ्गनिर्देशपूर्वम् ।

(क) भोः चतुष्पदवस्तुकं द्वारीकृत्य त्वय्युपस्थापित इवान्मा तत्र
भवत्या ।

क्षते ' इति । अत्र चतुष्पद्यां पादचतुष्टये क्रमेण निर्वेदः सतिस्मयो हर्षाश्चि-
न्ता दैन्यं चेति संचारि (चिन्तादि) भागास्तत्तदनुभाविर्मुखरागादिभिः
सम्यक्प्रकाशिता इत्यनुसंधेयम् । तेषां लक्षणमुक्तं वसन्तराजीये—' इष्टार्थ
तिरहस्वाधिनिन्दापदवमाननैः । दारिद्र्यताडनाक्षेपपरवृद्धवलेपनैः । निष्फल-
त्वमतिर्नृणां निर्वेदो भावितादिषु ॥ ' अत्र इष्टार्थतिरहजनितो निर्वेदः ।
अन्तर्हर्षाद्रिमध्यमनिन्दासस्वावमाननैः । दैन्यगद्गदवैस्वर्षैरभिनेयो भवेद-
यम् ॥ हर्षो मनःसमुल्लासो गुरुदेवमहोभुजाम् । प्रसादाप्रियमङ्गाच्च भवेदि-
ष्टार्थलाभतः ॥ ' अत्रेष्टार्थलाभजनितो हर्षः । अपाङ्गस्फुरणस्येष्टार्थलाभ
हेतुत्वात् । ' मुखनेत्रप्रमत्तत्वप्रियोक्तिपुलकोद्गमैः । दानव्यागपरीरम्भैराभि-
नेयो भवेदयम् ॥ इष्टालाभादिष्टनाशादनिष्टासैश्च दैन्यतः । चित्तस्यैका-
ग्रता चिन्ता ॥ ' अत्र चिन्तेष्टाश्रमजनितः । ' स्मरणं चानुपस्मृतिः ॥
संतापोच्छ्रामनिश्वासा मान्दामिन्द्रियकर्मणाम् । अधोमुखान्वमिन्यादौरभिनेया
भवेदयम् ॥ अगोजख्यं तु मनसो दैन्यमिन्यभिधीयते । मनःसतापदारि-
द्र्यचिन्तौषुक्यादिभिर्भवेत् ॥ ' अत्रौषुक्यजनितं दैन्यम् । ' अङ्गानाम-
पि शैथिल्यं देहमेस्कारवर्जनम् । अक्षितं भरतेऽस्मिन्वै अनुभागाः प्रदर्शि-
ताः ॥ ' इति ॥ जनमिममित्यादि । नाप स्वाभिन् इमं जनम् । मममित्य-

(१) B. G. T. add वअस्त. (२) P. चउयद वयुअ. (३)
Po A. इतर करिअ. (४) B. G. N. T. उअंविदो. (५) N. om.
(६) N. एमेव ममापि.

प्रणयगतिमदृष्ट्वा धारिणीसंनिकर्षा

दहमिधं सुकुमारप्रार्थनान्वयाजमुक्तः ॥ ५ ॥

(मालविका गीतान्ते गन्तुमिच्छति ।)

विदूषकः—होदि चिह्नं । किंचि वो विसुर्मरिदो कर्मभेदो । तं दावै
पुच्छिस्सम् । (क)

गण०—वत्से^१ स्थीयतामुपदेशविशुद्धौ^२ यास्यसि ।

(मालविका निवृत्त्य स्थिता ।)

राजा—(आत्मगतम् ।) अहो सर्वास्ववस्थांसु चारुता शोभान्तरं पु-
ष्यति । तथा हि ।

(क) भवति तिष्ठ । किंचिद्वो विस्मृतः कर्मभेदः । तं तावत्
प्रक्ष्यामि ।

र्थः । अनुरक्तं स्निग्धम् । त्वयीति शेषः । विद्धि जानीहि । इत्येवंविधे गेये
गीते । वचनं ' णाह मं पराहणं ' इत्यादि वाक्यं स्वाङ्गनिर्देशपर्वमात्म-
शरीरप्रदर्शनपूर्वं यया भवति तयाभिनयन्त्या हस्तादिभिः प्रकाशीकुर्वत्या
(स्वाङ्गनिर्दिश्य इममित्युच्चारणकाले इदं पदार्थतया स्वस्याङ्गं निर्दिश्ये-
त्यर्थः) अनया मालविकया धारिणीसंनिकर्षाद्वेतोः प्रणयगतिं मम स्नेह
प्रवृत्तिमदृष्ट्वाज्ञात्वा । अनुभावानामप्रकाशनादिति भावः । सुकुमारप्रार्थना
व्याजं सुकुमारा मृदुला । रसनीयेत्यर्थः सा चासौ प्रार्थना सैव व्याजोऽपदेशो

(१) N. अरि for इव. (२) N. निष्कमिन्तुं (B. G. T. निष्कान्तु)
आरब्धा. (३) N. चिह्नं चिचि । वो &c; A. Po चिह्नं चिचि &c. (४) B.
G. N. T. विसुर्मरिदो कर्मभेदे and A. Po विसुर्मरिदो कर्मभेदेण or
(some कर्मभेदेण). (५) P. A. एव after पुच्छिस्सम्. (६) B.
G. T. कामे क्षणमात्रं स्थित्योपदेशविशुद्धा यास्यसि, N. मदे उपदेशविशुद्धा यातु-
मर्हसि. (७) A. शुद्धा. (८) B. G. T. om (९) स्वगतम्. (१०)
सर्वावस्थाम्. (११) P. शोभां !

वामं संधिस्तिमितबलयं न्यस्य हस्तं नितम्बे
कृत्वा श्यामाविटपसदृशं स्रस्तमुक्तं द्वितीयम् ।

पादाङ्गुष्ठालुलितकुसुमे कुट्टिमे पातिताक्षं

नृत्तादस्याः स्थितमातितरां कान्तमृज्वायतार्थम् ॥ ६ ॥

देवी—णं गोदमवअणं वि अज्जो हिअए करोदि । (क)

गणदासः—देवी' मैरम् । देवंप्रन्ययान्संभाष्यते सूक्ष्मदर्शिता गौतम-
स्य । पश्यै

मन्दोऽप्यमन्दतामेति संसर्गेण विषाधितः ।

पङ्कजिच्छदः फलस्येव निकपेणाविलं पयः ॥ ७ ॥

(क) ननु गौतमवचनमप्यार्यो हृदये करोति ।

यस्मिन्कर्मणि तथोक्तम् । अहमुक्त इवोदित इव ॥ वामामित्यादि । संधि-
स्तिमितबलयं संधौ मणिवन्धे स्तिमितं निश्चलं बलयं कङ्कणं यस्य स
तथोक्तः । तं वामं सव्यं हस्तं नितम्बे न्यस्य निधाय । श्यामाविटपसदृशं
फलिनिगात्रासंनिभं द्वितीयं दक्षिणं हस्तं स्रस्तमुक्तं स्रस्तं शिथिलं यथा
भवाति तथा मुक्तं विसृष्टम् । लम्बितमन्यर्थः । कृत्वा निधाय । पादाङ्गुष्ठा-
लुलितकुसुमे । पादाङ्गुष्ठेनलुलितमामृष्टं कुसुमं यस्य तत्तथोक्तं तस्मिन्कुट्टिमे ।
रुक्मिणीदिखाचितस्यले पातिते व्यापारितेऽक्षिणी यस्मिन्कर्मणि । तथो-
क्तम् । ऋज्वायतार्थम् । ऋजु अवक्रमायतं दीर्घं अर्धं शरीरस्योर्ध्वभागो
यस्य तत्तथोक्तम् । अस्याः स्थितमवस्थानं नृत्तान्तर्तनादतितरामत्यर्थं कान्तं
मनोहरं भवति (अस्या नृत्यादनितराम् ऋजु सरलं आयतार्थं दीर्घार्ध-
शरीरस्येत्यर्थात् कान्तं स्थितं । यद्वा पातितमक्षि नेत्रमेगायतमर्थं यस्य ता-
दृशं सत् कान्तं वभूयेत्यर्थः) । अत्र वाक्यस्य विशेषितत्वानुपुष्यं नाम संध्य-
ङ्गमुक्तं भवति ॥ मन्दोऽप्यमन्दतामेतीति । स्पष्टोऽर्थः । अस्य वाक्य-

(विदूषकं विलोक्य ।) ' शृणुमो ' विवक्षितमार्थस्य ।

विदू०—(गणदासं विलोक्य) साक्षिणीं दाव पृच्छ । पृच्छ
जो मए कर्मभेदो लक्षितदो तं भणिस्सं । (क)

गणदा०—भगवति यथादृष्टमभिधीयताम् दोषो वो गुणो वो ।

परित्रा०—यथाशास्त्रं सर्वमनवदाम् । कुतः ।

अङ्गैरन्तर्निहितवचनैः सूचितः सम्यगर्थः

पादन्यासो लयमनुगतस्तन्मयत्वं रसेषु ।

शाखायोनिर्मदुरभिनयस्तद्विकल्पानुवृत्तौ

भावो भावं नुदति विषयाद्रागबन्धः स एव ॥ ८ ॥

(क) साक्षिणीं तावत्पृच्छ । पश्चाद्यो मया कर्मभेदो लक्षितस्तं
भणिष्यामि ।

स्योपपत्तिमन्वाद्युपन्यासो नाम संबध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ कौशिकीं तावत्पृच्छ ।
पश्चाद्यो मया कर्मभेदो दृष्टस्तं भणिष्यामि ॥ अङ्गैरित्यादि । अन्तर्नि-
हितवचनैरन्तर्निहितान्यभ्यन्तरस्थापितानि वचनानि पदानि यैस्तेरङ्गै-
र्हस्तादिभिः (वचनमन्तरेणापि विलेपविशेषेण अन्तर्गतवचनैः) ।
अत्रान्यासपाठवाद्भङ्गानां स्वत एवान्तर्निहितवचनत्वमुपलक्षितमिति मन्तव्यम् ।
अर्थो गीतार्थः सम्यक् साधु सूचितः प्रकाशितः । पादन्यासः पादस्य
न्यासो विन्यासः । लयमनुगतोऽनुसृतः । लयो नाम तालमानम् । ' ताला-
तराल्यती यः कालोऽसी लय ईरित ' इत्युक्तत्वात् । अत्र पादन्यासस्य
स्वतो लयानुसरणमन्यासपाठवादिति मन्तव्यम् । रसेषु रसानिषेपेषु तन्मयत्वं
तादान्यम् । रसान्यता भवतीत्यर्थः । अत्र रसशब्देनोपचारान्परितोपाति

(१) N. add ततः and B. G. T. तत्. (२) N. add एवं. (३) B. G. N. T. योमिदं. (or भिक्षुणी). (४) B. G. N. T. वम्मभेदो दिष्टो. (५) B. G. N. T. गुणो वा दोषो वा. (६) B. G. T. add इति. (७) N. यथा दृष्टं and B. G. T. यथा दर्शितं. (८) B. G. T. नुदति.

गण०—देवः कपं ' मन्यते ।

राजा—गणदासं वयं स्वपक्षे शोयित्यभिमानाः संवृत्ताः ।

गण०—अद्य नर्तयितास्मि ।

उपदेशः विदुः शुद्धं सन्तस्तमुपदेशिनः ।

श्यामायते न युष्मासु यः काञ्चनमिवाग्निषु ॥ ९ ॥

देवो—दिष्टिआ परितस्तआरहणेण अज्जो वड्ढई । (क)

(क) दिष्ट्या परीक्षकारावनेनार्यो वर्धते ।

शपवन्नादिभावाः कथ्यन्ते प्रकृतरसस्यैकत्वाद्भवेति बहुवचनानुपपत्ति-
प्रसङ्गात् । अभिनयः प्रयोगः । ययोक्तम्—‘ प्रयोगो यस्तु नाट्यादेर्भेद-
भिनयो हि सः ’ इति । शाखायोनिः शाखा योनिः प्रभवो यस्य स तयो
क्तस्तयापिधः सन् (शाखानुत्पत्तिपाणिरेण योनिरुत्पत्तिसाधनं यस्य
हस्ताश्रित इत्यर्थः) । मृदुः सुकुमारः । शाखानाम् नृत्तहस्तानां मानप्रचारः ।
ययोक्तम्—‘ शाखा तु नृत्तहस्तानां या मात्रा चित्तनर्तने ’ इति । तद्वि-
कल्पानुवृत्तौ । तस्याभिनयस्य (तस्य अभिनेयनायकादेर्विकल्प्यन्ते
इति विकल्पाः देहादिचेष्टादयस्तपामनुवृत्तौ अनुसरणे भावस्तद्गतोऽ-
वस्थाभेदः स एव अभिनेयनायकादिगत एव रागबन्धोऽनुरागसंबन्धो
विषयादन्यस्मादिनि शेषः । भावं हृदयं तुदति आकर्षति । विषयान्तर-
संसर्गराहित्येन स्वप्नणं करोतीत्यर्थः) विकल्पो भेदस्तस्यानुवृत्तिरनुगतिः
प्राप्तिः । तस्यां सत्या भावः । अभिनीयमानो निर्वेदादिर्विषयादाश्रयात् ।
प्रकृतास्यापि न इत्यर्थः । भावं पूर्वाभिनीतं संचारिणं नुदत्यपाकरोति ।
रागबन्धो रङ्गनव्ययोगः स एव । पूर्वं यादृशस्तादृश एवेत्यर्थः ॥ उपदेशं
विद्वुरित्यादि । उपदेशिनः शिक्षकस्य युष्मासु युष्मादशेषु विवेकि

(१) N- add वा. (२) B. G. N. T. om. (३) N. स्वपक्षे
&c. (४) Po अय. (५) T. विद्वाम्. (६) T. परितस्तारा &c. (पति-
क्षाता &c.) (७) T. वड्ढई (वर्धनाम्).

गण०—देवीपरिग्रहश्च मे' वृद्धिहेतुः । (विदुषकं विलोक्य ।)

गौतम वदेदानीं यत्ते मनसि वर्तते ।

विदू०—पुढमोपदेशदंसणे पुढमं ब्रह्मणस्स पूजा इच्छिदेव्या ।
सा उणै वो विसुमरिदा । (क)

परि०—अहो प्रयोगान्यन्तरः प्रश्नः १ । *

(सर्वे प्रहसिताः १ ।)

(मालविका चै स्मितं करोति ।)

राजा—(आत्मगतम् ।) आत्तसारश्चक्षुषीं स्वविषयः । यदनेन
स्मयमानमायताक्ष्याः किञ्चिदभिव्यक्तदशनरोभि मुखम् ।
असमग्रलक्ष्यकेसरमुच्छ्रसदिव पङ्कजं दृष्टम् ॥ १० ॥

(क) प्रथमोपदेशदर्शने प्रथमं ब्राह्मणस्य पूजा एष्टव्या । सा
पुनर्वो विस्मृता ।

वित्यर्थः । न श्यामायते न मलिनीभवति । ' लोहितादित्वान् क्यप् ' ।
' वा क्यपः ' इति विकल्पादात्मनेपदम् ॥ अपि पण्डितं मन्ये किमन्यत् ।
मोदकखण्डनेऽपि असमर्था किं जानासि । प्रसन्नचन्द्रपादसदृशैः केश-
पाशैरेतान् भीषयसि । प्रथमोपदेशदर्शने प्रथमं ब्राह्मणस्य पूजा एष्टव्या
सा त्वया विस्मृता । अत्र परिहामस्य गम्यमानत्वान्नर्मेति संध्यद्भुतकं भवति ॥
स्मयमानमित्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ अथवा पण्डितपरितोषप्रत्यया ननु

(१) N. एव &c. B. G. T. अवि for च मे. (२) B. G. N. T. A. काङ्क्षा. (३) B. G. N. T. णं & A. णं चोरलीस्विदा. (४) P. A. प्राद्विकः (५) Pn add. विदूषकः—अहं पण्डितं मण्ये हि अण्यं । मोदकखण्डने वि असमर्था नम किं जानासि । प्रसन्नचन्द्रपादसदृशैः केशपाशैरेतान् भीषयसि. (६) B. G. हसिताः (७) N. om. (८) B. G. T. स्वगतम्. (९) B. G. N. T. उपात्तसार. (१०) N. T. add मे.

गण०—महाप्राज्ञे न खलु नेपथ्यसंगीतकमिदम् । अन्यथा कथं त्वामर्चनीयं नार्चयिष्यामः ।

विदू०—मए णाम मुद्धचादएण विअ सुक्खघणंगज्जिदे अन्तरिखे जलपाणं इच्छिद^३ । (क)

परित्रा०—एवमेव

विदू०—तेण हि पण्डितपरितोसपच्चया भूटजादी । जदि अंतहोदीए सोहणं भणितं ततो से इमं पारितोसिअं पअच्छामि । (इति राज्ञो हस्ताकटकमारुपति ।) (ख)

देवो०—विष्ठ दां । गुणान्तरं अजाणन्तो किति^० तुमं आहरणं वेत्ति । (ग)

विदू०—परकेरंअं ति करिअ । (घ)

(क) मया नाम मुग्धचातकेनेव शुष्कघनगोजितेऽन्तरिक्षे जलपानमिष्टम् ।

(ख) तेनाहि पण्डितपरितोषप्रत्यया भूटजातिः । यतोऽत्रभवत्या शोभनं भणितं ततोऽस्यैव पारितोषिकं प्रपच्छामि ।

(ग) तिष्ठ तावत् । गुणान्तरमजानन्किमिति त्वमाभरणं ददासि ।

(घ) परकीयमिति कृत्वा ।

भूटजातिः । अनेन मालविकानिर्गमनहेतुना देवीवचनेन राज्ञो हितरोधनाभि-

(१) 1. B. G. (T. प्रथम) नेपथ्यसङ्गमिदम्, and N. प्रथम नेपथ्यप्रवर्णनमिदम्. (२) B. G. * T. वक्षिणीय. (३) B. G. T. जलपाणेन (T. or जलपाण इच्छा) वाऽआइत, N. reads the following speech of विदूषक in continuation with this omitting the speech of परित्राजिना and reading अहवा for तेषां. (४) N. सतोसद. (५) B G N. T. add ण. (६) Po वचहोदीए. (७) Po गेहिइ. (८) B. G. om. (९) B. G. N. T. A. Po. om. (१०) B. G. N. T. विणिमित्त. (११) A. Po परकीय.

देशी—(आचार्य विलोक्य ।) अज्ज गणदास णं दसिदोवदेत्ता दे सिस्सा । (क)

गण०—वत्से प्रतिष्ठस्वेदानीम् ।

(मालविका सहाचार्येण निष्क्रान्ता ।)

विदू०—(जनान्तिकम् । राजानं विलोक्य) एतिओ मे मतिविभवो भवन्त सेविदु । (ख)

राजा०—अलमल परिच्छेदेन । अद्यै हि

भाग्यास्तमयमिवाक्ष्णो हृदयस्य महोत्सवावसानमिव ।

द्वारपिधानमिव धृतेर्मन्ये तस्यास्तिरस्करणम् ॥ ११ ॥

विदू०—(जनान्तिकम् ।) साधु तुम दलिदादुरो विअ वेज्जेणं उव णीअमाण ओसह इच्छसि । (ग)

(क), आर्य गणदास ननु दाशितोपदेशा ते शिष्या ।

(ख) एतावा मे मतिविभवो भवन्त सेवितुम् ।

(ग) साधु त्व दरिद्रादुर इव वैदेनोपनीयमानमौषधमिच्छसि ।

रोधो नाम सध्यङ्गमुक्त भवति ॥ भाग्यास्तमयमित्यादि । तस्या मालवि फायास्तिरस्करण तिरोधानमक्ष्णोर्नेत्रयोर्भाग्यास्तमयमिव भाग्यस्य भागधेय स्यास्तमयमिव । हृदयस्य मनसो महोत्सवस्यावसानमन्तामिव । धृतेः प्रीतिर्द्वारपिधानमिव द्वारस्य प्रवेशमार्गस्य पिधान तिरोधानमिव । मन्ये सभावयामि (तस्या अदर्शने नेत निफलमिव हृदय निरानन्दमिव सतोषमावृतमिव च मन्ये) अत्रारतेर्गम्यमानत्वाद्धूत नाम सध्यङ्गमुक्त भवति ॥ दरिद्र इवानुरो वैदेनदायमनमौषधमि

(१) N. Pn om. (२) B. G. T. इदि गच्छव (३) B. G. T. om. (४) A. om मति. (५) B. G. N. T. अह. (६) P. B. G. T. तिस्सालिमा. (७) A. Po om. (८) B. G. T. साधु. N. om & A. add अहह. before (१) N. दलिदो विअ आदुरो. (१०) B. G. N. T. वेज्जेण ओसह दाअमाण (B. G. T. ज्यासाअमाण).

(प्रविश्य)

हर०—देव मदीयभिदानीमवलोकयितुं प्रयोगं कियता प्रसादः ।

राजा—(आमगतम् ।) अवसितो दर्शनार्थं (दाक्षिण्यमवलम्ब्य ।
प्रकाशम् ।) हरदत्तं पर्युत्सुका एव वयम् ।

हर०—अनुगृहीतोऽस्मि ।

(नेपथ्ये ।)

वैता०—जयतु जयतु देव । उपास्तो मध्याह्नं । तथा हि ।

पत्रच्छायासु हंसा मुकुलितनयना दीर्घिकापद्मिनीनां

सौधान्यत्यर्थतापाद्वलभिपरिचयद्वेषिपारायतानि ।

विन्दुत्क्षेपां निपासुः परिपतति शिखी भ्रान्तिमद्धारियन्त्रं

सर्वैस्त्रैः समं त्रैस्त्वमिव नृपगुणैर्दीप्यते सप्तसाक्षिः ॥ १२ ॥

च्छसि ॥ पत्रच्छायेत्यादि (हंसा दीर्घिकापद्मिनीनां वापोसरौजिनीनां
दलच्छायासु मुकुलितनयना सप्त आसते, इति शेषः । सौधानि अत्यर्थं
तापाद्वलभिरणार्यसमर्गकृततापाद्वलभिपरिचये वडभ्यनुशीलने द्वेषि
णो द्वेषयुक्ता अननुरक्ता पारायता यत्र तथा भूतानि । शिखी मयूर
विपासु सन् विन्दुत्क्षेपाज्जलकणात्ताम्रक्षेपाद् भ्रान्तिमद् भ्रमणयुक्त
जलमय धारायत्र परिपतति गच्छति । हे नृप सप्तसाक्षिः सूर्यः गुणैः
समग्रः सनूर्जस्त्वमिव त्रैस्त्रैः किरणैः समग्रः सन् दीप्यते, भानि ।) ॥
अविध अविध । अस्माकं, पुनर्भो नृपवेलोरसियता । उचित वेलातिक्रमे

(१) B. G. N. T. Interchange. (२) B. G. f.
स्वगतम् (३) B. G. f. add धे. (४) B. G. l. om (५) P
om. one जयतु. an । A. मुवाय मयु मा यन्नि सत्या देवस्य । तथाहि । (६)
Po रुध्यन्, मय (७) T. Po विन्दुक्षेपात् & A. विन्दुक्षेपात्, (८)
B G N. T. परिपतति. (९) B. G. N T समग्र

विद्व०—अविहा अविहा । अह्माण उण भोअणवेला सउत्ता ।
उइदवेलादिक्रमे चिइच्छआ दोस उदाहरन्ति ।^१ (क)

राजा—हरदत्त किं भणसि ।

हर०—नास्त्यैवकाशो मद्भवचनस्य ।

राजा—(हरदत्तं विलोक्य) तेन हि त्वदीयमुपदेशं श्रो वयं द्रक्ष्या
म । विश्राम्यतुं भवान् ।

हर०—यदाज्ञापयति देव । (इति निष्क्रान्तः ।)

देवी—णिब्वट्टेदु अज्जर्जत्तो मज्झणविहिम् । (ख)

विद्व०—भोदि विसेसेण पाणंभोअण तुवरेदु^२ (ग)

(क) अविध अविध । अस्माकं पुनर्भोजनवेलापस्थिता । उचित
वेलातिक्रमे चिकित्सका दोषमुदाहरन्ति ।

(ख) निर्वर्तयत्वार्यपुत्रो मध्याह्नविधिम् ।

(ग) भवति विशेषेण पानभोजनं त्वरयतु ।

चिकित्सका दोषमुदाहरन्ति । किमिदानीं भणसि (अत्र मध्यह्नपत्रमयं
अयस्य वचनस्यापकाशोस्तीति काक्ता प्रश्नः) ॥ निर्वर्तयत्वार्यपुत्रो म

(१) B. G. om one अविहा (२) Po read अ होदो with सत्ता,
Pn यल्लणस्त भोअणवेग । अत्तहोदो सउत्ता । उइद &c. and B G T.
अह्माण भोअणवेला । अत्तहोदो उइदवेलादिक्रमेण &c. A. ण्हाणभोअणवेला
उत्तिया । अ होदो उइद &c (३) B G. N. J. read the following
speech of the king with this, omitting राजा N. adds (हरदत्त
विलोक्य) & पाणि after हि (४) Pn नाति मद्भवचनस्योऽत्र B G.
T. नाभित्वायस्य वचनावरोऽत्र & N. नातिवचनं या यम्यावरोऽत्र (५)
N om (६) B G T om (७) B G T विम्यतामु भणन
(८) Pn अज्जो (९) Pn मज्झण (१०) Pn om पाण. (११)
B. G N. T तुवरेदु

तृतीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति परिव्राजिकायाः परिचारिका ।)

परिचो०—आणत्तहि भवदीए समाहिमदिएँ देवीएँ उवाण-
अत्थं वीजपूरअं गेण्हिअ आअच्छेत्ति । ता जाव पमदवणपालिअं महु-
अरिअं अण्णेसामि । (परिक्रम्यावलोक्य चै ।) एसा तवणीआसोअं
ओलोअन्ती चिद्धदि । जाव णं उपसप्पामि । (क)

(ततः प्रविशत्युद्यानपालिका)

प्रथमा—(उपसृत्य) महुअरिँअं अवि मुँहो दे उज्जाणवणंवावारे ।
(ख)

द्वितीया—अहो समाहिमदिआ । सहि साअदं ते । (ग)

(क) आज्ञप्तास्मि भगवत्पा समाधिमतिके देव्या उपायनार्यं वीजपूरकं
गृहीत्वागच्छेत्ति । तदावत्प्रमदवनपालिकां मधुकरिकामन्विष्यामि । एषा
तपनीयाशोकमवलोकयन्ती तिष्ठति । यावदेनामुपसर्पामि ।

(ख) मधुकरिके अपि सुखस्त उद्यानवनव्यापारः ।

(ग) अहो समाधिमतिका । सखि स्वागतं ते ।

कविरिदानोमङ्गान्तरमारभमाणः कथासंघटनार्यं प्रथमं प्रवेशकं नामा-
र्योपक्षेपकं प्रस्तौति ततः प्रविशतीत्यादिना । समाभृतिके (देव्याः) उपा-

(१) N. T. add समाहित्तिता. (२) B. G. N. T. समाहित्तिका
A. समाभृतिता all through. (३) Po. add जहा समाहिमदिए. Pn
om. समाहिमदिए. (४) B. G. N. T. Po देवस्म; Pn om. (५)
A. Po समाअणथं. (६) B. T. ता दाव, N. जाव & G. त दाव. (७)
N. om च. (८) B. G. T. A. Po. add महुअरिआ. (९) B. G.
A. P. T. संभावेमि. (१०) B. G. T. आलि for महु, .. अवि (T.
अवि). (११) A. सुविहिदो. (१२) Pn AN. उज्जाणवावारे.

दसणा तत्तहोदी । भव वि सूणोपरिचरो विहगमो विअ आमिसलोलुवो
भीरुओ अँ अँचादुरो भविअ कज्जसिद्धि पत्थयन्तो मे रोअसि ।

राजा—सखे कथ नैतुरो भविष्यामि ।

सर्वान्तःपुरवनिता व्यापारप्रतिनिवृत्तहृदयस्य ।

सा वामलोचना मे स्नेहस्यैकायनोभूता ॥ १४ ॥

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

इति द्वितीयोऽङ्कः

(ग) गृहीतक्षणाऽस्मि । किंतु मेघोपरुद्धज्योत्स्नेव परार्धनदर्शना
तत्रभवती । भवानपि शूनोपरिस्वरो विहङ्गम इव आमिषलोलुपो भीरुक-
श्चाप्यतुरो भूत्वा कार्यसिद्धिं प्रार्थयमानो मे रोचते ।

भीरुकश्च । तस्मादनतुरो भूत्वा कार्यसिद्धिं प्रार्थयमानो मे रोचते । अत्र
सान्वनस्य गम्यमानत्वात्पर्युपासनं नाम सध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ सर्वान्तः
पुरेत्यादि । या स्नेहस्य प्रेम्णैकायनोभूता । एककेवलमयनस्यानम् ।
आश्रय इत्यर्थः । तदूता । अत्राङ्गे मालविकाया निष्क्रमणेन कथाविच्छेदे
सति सर्वान्तःपुरेत्यादिना गम्यमानो राजोऽभिलाषातिशय उत्तराङ्गकथा
हेतुत्वाद्विन्दुरित्यनुसंधेयम् ॥ इति श्रीकाट्यवेमभूपविरचिते कुमारगिरिराजीये
मालविकाग्निमित्रव्याख्यानं द्वितीयोऽङ्कः ॥

(१) B. G. N. T. सूणापरिचरो (N. सरो), (२) B. G. T.
मिरो विअ and N. विहगो विअ. (३) B. G. N. T. sentence
complete here (४) B. G. T. अचादुरो विअ &c. N. ता अणादुरो.
(५) B. G. N. T. om. (६) B. G. N. T. कथमनातुरो. (७)
B. G. T. १. १ व्यापार प्रति &c.

तृतीयोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति परिव्राजिकायाः परिचारिका ।)

परिचो०—आणत्तहि भअवदीए समाहिमदिएँ देवाएँ उवाण-
अत्थं वीजपूरअं गेण्हिअ आभच्छेत्ति । ता जाव पमदवणपालिअं महु-
अरिअं अण्णेसामि । (परिक्रम्यावलोक्य च ।) एसा तवणीआसोअं
ओलोअन्ती चिह्णदि । जाव णं उपसप्पामि । (क)

(ततः प्रविशत्युद्यानपालिका)

प्रथमा—(उपसृत्य) महुअरिएँ अवि सुँहो दे उज्जाणवणँवावारो ।
(ख)

द्वितीया—अहो समाहिमदिआ । सहि साअदं ते । (ग)

(क) आज्ञप्तास्मि भगवत्या समाधिमतिके देव्या उपायनार्यं वीजपूरकं
गृहीत्वागच्छेत्ति । तद्यावत्प्रमदवनपालिकां मधुकरिकामन्विष्यामि । एषा
तपनीयाशोकमवलोकयन्ती तिष्ठति । यावदेनामुपसर्पामि ।

(ख) मधुकरिके आपे सुखस्त उद्यानवनव्यापारः ।

(ग) अहो समाधिमतिका । सखि स्वागतं ते ।

कविरिदानामङ्कान्तरमारभमाणः कथासंघटनार्यं प्रथमं प्रवेशकं नामा-
र्योपलेपकं प्रस्तौति ततः प्रविशतीत्यादिना । समाभूतिके (देव्याः) उपा-

(१) N. T. add समाहित्तिना. (२) B. G. N. T. समाहित्तिना
A. समाभूतिना all through. (३) Po. add जहा समाहिमदिए. Pn
om. समाहिमदिए. (४) B. G. N. T. Po देवस्स; Pn om. (५)
A. Po समाअणय. (६) B. T. ता गव, N. जाव & G. तं गव. (७)
N. om च. (८) B. G. T. A. Po. add महुअरिआ. (९) B. G.
A. P. T. समाधिम, (१०) B. G. T. आलि for महु, .. अवि (T.
अवि). (११) A. मुविदिहो. (१२) Pn AN. उज्जाणवावारो.

समाधिमतिका—हला भवदी आणवेदि । अरित्तपाणिणा अह्मा-
रित्तजणेण तत्तहोदी' देवी' दक्खिदब्बा । ता बीजपूरण सुस्सुसिद्धु'
इच्छामि त्ति । (क)

मधुकरिका—णं सणिहिद बीजपूरअं । कहोहे दैव अण्णोण्णसंघ-
रित्तदाण णट्ठाअरिआण उवदेस देस्सिअ कदरो भवदीए पससिदो-
त्ति । (ख)

समाधिमतिका—दुवे वि किलै आअमिणा पओअणिउणा अ'
किंदु सिस्सागुणविसेसेण उण्णमिदो' गणदासो । (ग)

मधुकरिका—अह मालविआगअ कोलीण किं सुगीअदि । (घ)

समाधिमतिका—वल्लिअ वखु साहिल्लोसो तस्सिं भट्ठा । "केवलं

(क) सखि भगवत्याज्ञापयति । अरित्तपाणिनास्माद्विशजनेन तत्र-
भवती देवी द्रष्टव्या । तद्बीजपूरकेण शुश्रूषितुमिच्छामीति ।

(ख) ननु सनिहित बीजपूरकम् । कथय तानदन्योन्यसंघर्षितयो-
र्नाट्याचार्ययोरुपदेशं दृष्ट्वा कतरो भगवत्या प्रशसितः ।

(ग) द्वावपि किलागामिनौ प्रयोगनिपुणौ च । किंतु शिष्यागुणविशे-
षेणोन्नमितो गणदासः ।

(घ) अयं मालविकागतं कीलीनं किं श्रूयते ।

यनार्यं बीजपूरकं गृहीत्वागच्छेति । अयं मालविकागत कीलीनं लोकवार्ता-
किमिति श्रूयते । (देव्या रक्ष्यतेच ।) ततः परं न जाने ॥ इति प्रवेशकः॥

(१) A. B. G. T. Po अत्रभव दक्खिद बो. (२) T. पेस्वेडु (सुस्सु-
सिद्धु). (३) B. G. T. om and Po' A. दुवेण सर्गादओउदेतणिमिअ &c.
(४) B. G. N. T. om त्ति (५) T. (क्खु alternative).
(६) N. मालविआए उवदेसो पससिदो, T. (सिस्साए विसेसेण उण्णमिदो उवदे-
सो गणदासस्स. & P A. गणदासो उण्णमिदोउवदेसो. (७) A. N. Po.
त्ति. (८) N. हट्ठ मिअ. and B. G. T. बाट्ठ मिअ. (९) B. G. N.
T. Interchange. (१०) N. add किंदु.

देवीए धारिणीए चित्तं रवखन्तो पहुत्तणं ण दंसेदि । मालविआ वि इमे-
सु दिअहेसु अणुहूदमुत्ता विअ मालदीमाला मिलाअमाणा लवखीअदि ।
अदो वरं ण जाणे । विसज्जेहि मं । (क)

मधुकरिका—एदं साहावलम्बिदं बीजपूरअं गेण्ह । (ख)

समाधिमातिका—(नाट्येन गृहीत्वा ।) हला तुमं वि इदो पेशलदरं
साधुजणसुसूसाए फलं अणुहविस्सत्तिं । (इति प्रस्थिता ।) (ग)

मधुकरिका—सहिं समं एव्वं गच्छहो । अहं वि इमस्स चिरा-
अमाणकुसुमोममस्स तवणीआसोअस्स दोहलणिमित्तं देवीए विण्णवेने ।
(घ)

समाधिमातिका—युज्जइ । अहिआरो मुं तुह । (च)

(इति निष्क्रान्ते)

प्रवेशकः

(क) यत्पत्न्यलु साभिलापो तस्यां भर्ता । केवलं देव्या धारिण्या-
श्रितं रक्षन् प्रभुत्वं न दर्शयति । मालविकाप्येषु दिवसेष्वनुभूतमुक्तेव
मालतीमाला म्लायमाना लक्ष्यते । अतः परं न जाने । विसृज माम् ।

(ख) एतच्छाखावलंबितं बीजपूरकं गृहाण ।

(ग) हला त्वमपीतः पेशलतरं साधुजनशुश्रूषायाः फलमनुभवसि ।

(घ) सखि सममेव गच्छावः । अहमप्यस्य चिरायमाणकुसुमोद्गमस्य
तपनीयाशोकस्य दोहदनिमित्तं देव्यै विज्ञापयामि ।

(च) युज्यते । अधिकारः खलु तव ।

(१) N. om. (२) Pn रस्समाणो, Po A. रस्सिण्ण. (३) B. G.
T. add अत्तणो and A. Po अहिलासदंत्तणे. &c. (४) T. अणुहूमूज्ज.
(५) N. म्हात्ता. (६) B. G. T. अवरं. (७) B. G. T. साहावलवि,
and A. एणं साहावलविणं. (८) N. तह । (इति नाट्येन बीजपूरकं गृहीत्वा).
(९) N. अदो & A. om; Pn. अदो वरं. (१०) Po विमुलदरं & Pn
om. (११) B. G. N. T. पावेहि and Po A. लहेहि. (१२) N.
हला. (१३) B. G. om. (१४) A. उमुसस्स. (१५) B. G. T.
निपेदेमि. (१६) A. om. (१७) N. add इति.

(ततः प्रविशति कामयमानावस्थो राजा विदूषकश्च)

। राजा—(आत्मानं विलोक्य)

शरीरं क्षामं^१ स्यादसति दयितालिङ्गनमुखे

भवेत्सास्त्रं चक्षुः क्षणमपि न सा दृश्यत इति ।

तथा सारङ्गाक्ष्या त्वमसि न कदाचिद्विरहितं

प्रसक्ते निर्वाणे हृदय परितापं बंहसि किम् ॥ १ ॥

विदू०—अलं भवदो धीरद उज्जिअ परिदेविदेण । दिट्ठा कैखु मए तत्तहोदीए मालविआए पिससही वउलावलिआ । सुणोविदा अ तं अत्थं जो भवदो संदिट्ठो । (क)

राजा—ततः किमुक्तवती ।

(क) अलं भवतो धीरतामुज्जित्वा परिदेवितेन । दृष्टा खलु मया तत्र भवत्या मालविकायाः प्रियसखी वकुलावलि । श्राविता च तमर्थं यो भवता संदिष्टः ।

ततः प्रविशतीत्यादि । कामयमानावस्थः । कामयमानानां कामिनामवस्थेवान-
स्या दशा यस्य स तथोक्तः । शरीरमित्यादि । दयितालिङ्गनमुखे प्रि-
यापस्विङ्गमुखे ऽसत्यनिव्यमाने (सति) शरीरं वपुः क्षामं स्यात्कृशं भवेत्
(सभासनायां लिङ् । शरीरक्षामता संभावित्वेत्यर्थः । अनेन स्मरजा क-
शासस्या सूचिता । तथा चालिङ्गनगुरानिमुक्तस्य कशतोचित्वेत्यर्थः ।) ।
क्षणमपि क्षणमात्रमपि सा मालविका न दृश्यत इति न लक्ष्यत इति चक्षुः
सास्त्रं सवान्यं भवेत्स्यात् । हे हृदय चित्त सारङ्गाक्ष्या हरिणनैत्रया तथा

(१) B. G. मर. (२) B. G. N. T. मरसि. (३) B. G. N. T. om. मर. (४) B. G. T. om व, N. मुणाविदो अअ अयो for अ न आय and Pn. मर for व आय. (५) Po. interchange.

विदू०—विष्णोर्दे भट्टारं । अणुगृहीदस्मि श्मिणा णिओएण ।
किं दु सा तवस्सिणी देवीए अहिअदरं रक्खिअमाणा णाअरक्खिदो णिहि
विअ ण सुहं समासादइदव्वा । तद्वि घडइस्सं ति । (क)

राजा—भगवन्संकल्पयेने प्रतिबन्धवत्स्वोपि विषयेष्वभिनिवेश्य तथा
प्रहरति यथा जनोऽप्यं कालान्तरदमो न भवति । (सविस्मयम्)

क राजा हृदयप्रमाथिनी क च ते विश्वसनीयमायुधम् ।
मृदु तीक्ष्णतरं यदुच्यते तदिदं मन्मथ इष्यते त्वयि ॥ २ ॥

(क) विज्ञापय भर्तारम् । अनुगृहीतास्प्यनेन नियोगेन । किं तु सा
तपस्विनी देव्याधिकतरं रक्ष्यमाणा नागरक्षितो निधिरिव न सुखं समासा-
दयितव्या । तथापि घटयिष्यामीति ।

मालविकया कदाचिज्जातु विरहितं विपुक्तं नासि न भवसि (मनसस्तदे-
कायनत्वात्) । अतस्तस्मात्कारणात् (तन्मयत्वेन) निर्वाणे मुखे प्रसक्ते
प्रस्तुते सति किं किमर्थं परित्यापं संतापं व्रजसि प्राप्तोपि (अनुभवसि) ।
आविता च तमर्यो यो भवता संदिष्टः । (आविता च मया यद्वदता
संदिष्टं) नागरक्षित इव निधिः । अत्र तपस्विनीति करुणापात्रमुच्यते ।
' तपस्वी करुणापात्रम् ' इति हलायुधः । अत्र प्राप्तिसंभावनया प्राप्त्याशा
नाम तृतीयावस्था सूचिता । अनया प्राप्त्याशया विन्दोः समन्वयाद्भ्रमं धि-
रिति मन्तव्यम् । करुजेत्यादि । (हृदयप्रमाथिनी हृदयनिष्पीडिका रुजा
रोगः कृ । ते विश्वसनीयं कुसुमायुधत्वेन अपीडाकरत्वात् विश्वासपात्रमायु-
धं शस्त्रं वा कृ । कुसुमशस्त्रेण भवता हृदयस्य पीडनं अतीनासम्भवमित्य-
र्थः । हे मन्मथ लोके मृदु कोमलं सदेव तीक्ष्णतरमतितीक्ष्णं यदुच्यते

(१) N. om. and B. G. P. भट्टारं. (२) N. अहिअं रक्खंतीए.
(३) B. G. T. रक्खंतीए विअ णिहिणं मुहं &c., A. N. विअ मणं and
P. मणि विअ. (४) B. G. T. जतिम्मं. (५) N. प्रतिबन्धवत्सुनारि &c.
A. B. G. om. चारि. (६) N. अभिनिवेशयति किं. (७) B. G. N.
T. interchange.

विदू०—णं भणामि तस्मिं साहणिज्जे किदो उवक्खेओ त्ति । तां पज्जवत्यावेदु भवं अत्ताणं । (क)

राजा—अयेमं दिवसशेषमुचितव्यापारपराङ्मुखेन चेतसा क्व नु खलुं यापयामि ।

विदू०—^१ अज्ज एव्व न भन्दं पुढं गावदारसुहओणि रत्तकुरवआणि उवाअणं पेसेअ णववसन्तावदारावदेसेण इरावदीए णिडणिआमुहेण पत्थिदो भवं । इच्छामि अज्जउत्तेण सह दोलाहिरोहणं अणुहविदुं त्ति । भवदा वि से पडिण्णादं । ता पमदवणं एव्व गच्छह । (ख)

राजा—न क्षमामिदम् ।

विदू०—कहं विअ । (ग)

(क) ननु भणामि तस्मिन्साधर्माये कृतो मयोपक्षेप इति । तत्पर्य-
वस्थापयतु भवानात्मानम् ।

(ख) अथैव वसन्तप्रयमावतारसुभगानि रत्तकुरवकाण्युपायनं
प्रेष्य नववसन्तावतारापदेशेनेरावत्या निपुणिकामुखेन प्रार्थितो भवान् ।
इच्छाम्यार्यपुत्रेणसह दोलाधिरोहणमनुभवितुमिति । भवताप्यस्यै प्रति-
ज्ञातम् । तत्प्रमदवनमेव गच्छावः ।

(ग) कथमिव ।

तत्तिदं त्वयि दृश्यते । तव शस्त्रस्य मृदुत्वात् तापकत्वाच्च तथान्वमिति
भावः ।) ननु भणामि तस्मिन्साधर्माये कृत उपक्षेप इति । (संस्तंभयतु) ।

(१) A. B. G. T. add वज्जे. (२) N. A. om. वि, A. Po उवा-
ओवक्खेओ त्ति (A. om. वि); T. मए उवाओवक्खेओ त्ति, B. G. मए उवाओ
त्ति. (३) N. om. ता, B. G. अत्तभव, A. Po अत्ताण तत्तभव. (४)
B. G. om. जस्स. (५) B. G. N. T. वि for परा. (६) B. G.
N. T. om. (७) B. G. N. T. add न भव. (८) B. G. N. T.
om. वत्तइ (९) P. A. सूअआणि. (१०) B. G. N. T. °ववदेसेण
&c. (११) B. G. N. T. om.

राजा—वयस्य निसर्गनिपुणाः स्त्रियः । कथं मामन्यसंक्रान्तहृदयमुपल
लपन्तमपि ते सखी न लक्षयिष्यति । अतः पश्यामि ।

उचितः प्रणयो वरं विहन्तुं बहवः खण्डनहेतवो हि दृष्टाः ।

उपचारविधिर्मनस्विनीनां न तु पूर्वाभ्यधिकोऽपि भावशून्यः ॥३॥

विदू०—णारुहदि भवं अन्तेउरपडिद्विदं दमिस्रणं एकपदे पिड्डदो
कादुम् । (क)

राजा—(विचिन्त्य) तेन हि प्रमदवनमार्गमादेशय ।

विदू०—इदो इदो भवं । (ख)

१(उभौ परिक्रामतः)

(क) नार्हति भवानन्तःपुरप्रतिष्ठितं दाक्षिण्यमेकपदे पृष्ठतः
कर्तुम् ।

(ख) इत इतो भवान् ।

अत्र १ कृत उपक्षेपः १ इत्यनेन कपटोपायकल्पनाया गम्यमानत्वेन अभूता-
हरणं नाम सन्ध्यङ्गमुक्तं भवति । (निसर्गेण स्वभावेन निपुणाः परचित्त-
ज्ञानदक्षा अन्यस्यां संक्रान्तं हृदयं यस्य । वृत्तिगतत्वात् अन्याशब्दस्य पुं-
वद्भावः । तादृशं मामुपललपन्तं बाह्यव्यापारेण आनुकूल्यमाचरन्तं
ते तव सखी इरावती लक्षयिष्यति ।) उचित इति । प्रणय इरावत्याः
प्रार्थना विहन्तुं प्रतिपेक्षमुचितोऽर्हो वरं मनाक्प्रियम् । अयं पक्षः किञ्चि-
त्साधुरित्यर्थः । हि यस्मात्कारणात्खण्डनहेतवः (अभिमताननुष्ठानरूप-
स्य प्रणयखण्डनस्य हेतवः) ईर्ष्याकोपकारणानि बहवोऽनेके दृष्टा मया
लक्षिताः (कल्पयितुं शक्या इत्यर्थः) । खण्डनहेतुदर्शनेऽप्युपचारविशेषैः
प्रत्येभ्यतामित्यत आह । उपचारेति । भावशून्यः प्रेमरहित उपचारविधि-
रिष्टाचरणं पूर्वाभ्यधिकोऽपि पूर्वस्मादुपचारविधेरतिशायितोऽपि मनस्विनीनां

विदू०—वसन्तो किल एताहि पवणचलिदाहि पल्लवङ्गुलीहि तुवरेदि
विअ भवन्तं एदं पमदवणं पविसेदि । (क)

राजा—(रैपशै रूपयित्वा ।) अभिजातः खलु वसन्तः । सखे पश्य ।

आमत्तानां श्रवणसुभगैः कूजितैः कोकिलानां

सानुक्रोशं मनसिजरुजः सह्यतां पृच्छतेव ।

अङ्गे चूतप्रसवसुरभिर्दक्षिणो मारुतो मे

सान्द्रस्पर्शः करतल इव व्यापृतो माधवेन ॥ ४ ॥

विदू०—पविस णिव्वुदिलाहाअ । (ख)

(उभौ प्रविशतः)

(क) वसन्तः किलैताभिः पवनचलिताभिः पल्लवाङ्गुलीभिस्त्वरयतीव
भवन्तमेतत्प्रमदवनं प्रविशेति ।

(ख) प्रविश निर्वृतिलाभाय ।

तु प्रशस्तमनसां पुनः । त्वेकवतीनामि यर्यः । उपचारविधिर्न भवति ।
किं वपचारविधिरित्यर्थः । अत्र नजर्यस्तद्विरोधः । इत इतो भवान् । एत-
त्प्रमदवनं पवनचरचलिताभिः पल्लवाङ्गुलीभिस्त्वरयतीव भवतं प्रवेष्टुम् ।
आमत्तानामित्यादि । (श्रवणसुभगैः श्रुतिसुखदायकैरामत्तानां कोकि-
लानां कूजितैर्मनसिजरुजः कामवेदनायाः सह्यतां शैटु योग्यता सानुक्रोशं यथा
तथा मामिति शेषः । पृच्छतेव माधवेन वसन्तेन चूतप्रसवसुराभिराश्रकुसु-
मसुगन्धिर्दक्षिणो मलयचलसंनिरुष्टो मारुतो मेऽङ्गे सान्द्रस्पर्शः करतल इव
व्यापृतः । रुग्णस्थ करतलेन स्पर्शो लोकसिद्धः । माधवेन मलयवायुनेवा

(१) B. G. N. T. ण एव पमदवणं पवणमव (N. दत्त) कणाहि. भवत
पवेगिद्धः A. om. एताहि. (२) सखे निरूप्य or सखीमुख रूपयित्वा. (३)
B. G. T. उमत्ताना.

विदू०—भो वअस्स अवहाणेण दावं दिट्ठि देहि । एदं दसु भवन्तं विलोहइदुकामए पमदैवणलच्छीए जुवईवेसलज्जाइत्तअं वसन्तकुसुमणेवत्थं गहीदं । (क)

राजा—ननुं विस्मयादवलोकयामि ।

रक्ताशोकरुचा विशेषितगुणो विम्बाधरालक्तकः

प्रत्याख्यातविशेषकं कुरवकं श्यामावदातारुणम् ।

आक्रान्ता तिलकाक्रियापि तिलकैर्ललाटद्विरेफाञ्जनैः

सावज्ञेव मुखप्रसाधनविधौ श्रीर्माधवी योपिताम् ॥ ५ ॥

(उभार्बुदानशोभां निर्वर्णयतः)

(ततः प्रविशति पर्युत्सुका मालविका)

(क) भो वयस्य अवधानेन तावद् दृष्टिं देहि । एतत्खलु भवन्तं विलोभयितुकामया प्रमदवनलक्ष्म्या पुनर्विवेकलज्जामेतृकं वसन्तकुसुमनेपथ्यं गृहीतम् ।

कारीत्यर्थः) ॥ मधुलक्ष्म्या ॥ रक्ताशोकेत्यादि । विम्बाधरे ॥ विम्बामिवाधरस्तस्मिन् । ' विशेषणं विशेष्येण बहुलम् ' इति विशेषणसमासः । ' उपमितं व्यावृत्तिभिः सामान्याप्रयोगे ' इत्युपमितसमासस्तु कतिभिरत्र प्रायेण नाङ्गीकृतः । अलक्तको लाक्षा । रक्ताशोकरुचा रक्ताशोककुसुमस्य रुचा कान्त्या विशेषितगुणः । विशेषितोऽतिशयितो (तिरस्कृतो) गुणो रांगो यस्य स तथोक्तः । (रक्ताशोकलतयैव अभरयोग्योऽलक्तकरसो निष्पादित इत्यर्थः ।) श्यामावदातारुणम् । श्यामं चावदातं चारुणं च तथोक्तम् । ' वर्णो वर्णेन ' इति कर्मधारयः । कुरवकं-कुरवकपुष्पं प्रत्याख्यातविशेषकम् ।

(१) B. G. N. T. om. भो वअस्स, (Pn om. भो). (२) B. G. N. T. om. (३) N. मधुल°. (४) N. om. (५) N. add एतत्. (६) add नयादि. (७) N. च for अवि. (८) A. P. लोत°. (९) N. add नादयेन, B. G. T. इति for उभौ and निर्वर्णयतः

मालविका—अविष्णोदाहिअं भट्टारं अहिलसन्दी अत्तणो विंदाव
 लज्जेमि । कुदो विहवो सिणिद्धस्स सहीअणस्स इमं वुत्तंतं आचवित्तुं ।
 ण जाणे अप्पडिआरगरुअ वेअणां केत्तिअं कालं मअणो मं णइस्सदि
 त्ति । (कैत्तिचित्पदानि गत्वा) कैहं णु पत्थिदस्सि । (इति स्मृतिम-
 भिनीय ।) आम् सदिद्वस्मि देवीए गोदमचावलादो दोलापरिभट्टाए सरुज्जी
 मे चलणा । तुमं दाव गदुअं तवणीआसोअस्स दोहलं णिवट्टेहि । जदि
 सो पञ्चरत्तब्भन्तरे कुसुमं दंसैदि तदो अहं (अन्तरा निःश्वस्य) अहि-
 लासपूरइत्तअं पसादं दाइस्सं त्ति । जीव णिओअभूमि पृढमं गदा होमि ।
 जीव अणुपदं मह चलणालंकारहत्थाए बज्जलवलिआए आअन्तब्बं
 परिदेवइस्सं दाव विस्सद्धं मुहुत्तअं । (इति परिक्रामति ।) (क)

(क) अविज्ञातद्वयं भर्तारमभिलषन्त्यात्मनोऽपि तावच्छब्दे । कुतो
 विभवः स्निग्धस्य सखीजनस्येमं वृत्तान्तमाख्यातुम् । न जानेऽप्रतीकारगुरु-
 कां वेदनां कियन्त कालं मदनो मां नेप्यतीति । कुत्र ननु प्रस्थिता-
 स्मि । आम् सदिष्टास्मि देव्या । गौतमचापलादोलपरिभट्टायाः सरुज्जी मे
 चरणौ । त्वं तावद्रत्वा तपनीयाशोकस्य दोहदं निर्वर्तय । यदासौ पञ्चरात्र-
 भ्यन्तरे कुसुमं दर्शयति ततोऽहमभिलाषपूरयितृकं प्रसादं दास्यामीति ।
 यावन्निपोगभूमिं प्रथमं गता भवामि । यावदनुपदं मम चरणालंकारहस्त-
 या बकुलवलिक्वयामन्तव्यं परिदेवयिष्यामि तावद्विश्रब्धं मुहूर्तकम् ।

प्रत्याख्यातं तिरस्कृतं विशेषकं पत्रभङ्गो येन तयोक्तम् । लग्नद्विरेफा-
 ज्जनैल्लः सक्तो द्विरेफो भ्रमर एवाञ्जनं येषु तैस्तिलकैस्तिलककुसुमैस्ति-

(१) A. P. अणहि (P. भि) ण्णाहं. (२) A. Po सिणिद्धअणस्स
 and Po. सिणिद्धसहीअणस्स. (३) B. G. T. om. (४) N. add
 इति. (५) N. आः कैहं ऋ पत्थिदस्सि. (६) B. G. T. P.
 (शिचिप्य), A. (आत्मगतम्). (७) B. G. T. N. आ.
 N. आदिद्वि. (८) B. G. N. T. सरुज्जो मह चलणो, Po. A परिभट्टा
 ण सरुज्जोमि अह चलणे चालइ. (९) B. G. T. A. P. om. (१०)
 P. A. N. add ति (११) P. दाव; T ता जाव. (१२) B. G. N.
 T. मय. (१३) B. G. T. ता इतिदिग्गस्स इति.

विदू०—(दृष्ट्वा) वअस्स एदं कसुं सीहुपाणुब्बेजिअस्स मच्छं
ण्डिआ उवणदा । (क)

राजा—अयि किमेतत् ।

विदू०—एसा कसु णादिपज्जत्तेनेसा पज्जुस्सुओ विअ एआहणी
मालविआ अदूरे वट्ठेदि । (ख)

राजा—(सहर्षम्) कयं मालविका ।

विदू०—अह इं । (ग)

राजा—शक्यमिदानीं जीवितमवलम्बितुम् ।

त्वदुपलभ्य समीपगतां प्रियां

हृदयमुच्छ्वसितं मम विदुवम् ।

तैश्चर्यानां पथिकस्य जलार्थिनः

सरितमारसितादिव सारसात् ॥ ६ ॥

(क) वयस्य एतत्त्वलु सीधुपानोद्बेजितस्य मत्स्याण्डकोपनता ।

(ख) एषा नातिपर्याप्तवेपा पर्युत्सुकैकाकिनी मालविकादूरे वतति ।

(ग) अयं किम् ।

लकक्रियापि तिलकस्य ललाटिकायाः क्रियाक्रान्तोल्लाङ्घिता । परिभूतेत्यर्थः ।
माधवी मधुसंवन्धिनी श्रीलक्ष्मीः । शोभेत्यर्थः । योषितां स्त्राणां मुखप्रसाध-
नविधौ मुखालङ्कारकरणे सावजेवावमानेन सहितेव । अवमाननां कृतवती
वेत्यर्थः । (श्लुप्रेक्षा) । मत्स्याण्डिका नाम शर्कराविशेषः । त्वदुपलभ्ये-
त्यादि । (आरसितात् शब्दायमानात् सारसात् तत्स्वनमाकर्ण्येत्यर्थः ।
तैश्चर्यानां वृत्तच्छायाच्छ्रानां सरितं नदीमिव त्वत् सकाशात् समीपगतां प्रि-

(१) Pn om.; B. G. T. ही ही एं व्नु, Po. A. om. व्नु; (२)
N. Interchange (३) B. G. T. अवलवयितुं. (४) Pn तद्वृत्तं
पथिकस्य जलार्थिनः सलिलमुद्रसितादिव सारसात् । (५) A. सरसिम्.

अर्थ क तत्रभवती ।

विदू०—एसा तरुराइमज्जादो गिक्कन्ता इदो एव्व पेरिविट्टन्ती दो-
सइ । (क)

राजा—^१ वयस्यं पश्याम्येनाम् ।

विपुलं नितम्बविम्बे^२ मध्ये क्षामं समुन्नतं कुचयोः ।

अस्यायतं नयनयो र्मम जीवितमेतदायाति ॥ ७ ॥

सखे पूर्वस्मार्दवस्यान्तरमुपासदा तत्रभवती । तथाहि ।

शरकाण्डपाण्डुगण्डस्थलेयमाभाति परिमिताभरणा ।

माधवपरिणतपत्रा कतिपयकुसुमेव कुन्दलता ॥ ८ ॥

विदू०—एसा वि भवं विअ मअणव्वाहिणा परिमिश्श भविस्सदि (ख)

राजा—सौहार्दमेव पश्यति ।

(क) एषा तरुराजिमध्याग्निक्रान्तेत एव परिवर्तमाना दृश्यते ।

(ख) एषापि भवानिव मदनव्याधिना परिमृष्टा भविष्यति ।

यामपलभ्य श्रुत्वा जलार्थिना पिपासोः पयिकस्येव मम विद्वद्वे हृदयं^३ उच्छृ-
सितनिव हर्षेण स्फूर्तिमित्यर्थः ।) अत्र संचित्यनानार्थस्य प्राप्तेः क्रमो नाम
संध्यङ्गमुक्तं भवति । विपुलमिति । (नितवदेशे श्रोण्यां विपुलं स्थूलं
मध्ये क्षामं क्षीणं कुचयोः समुन्नतमुत्तङ्गं नयनयोरुत्पायतमेतन्मालविकावपु-
रूपं मम जीवितमायाति) ॥ शरकाण्डेति । माधवे पैशाखे परिणतं पत्रं
पत्रं यस्यास्तयाभूता कतिपयकुसुमा परिमितपुष्पा कुन्दलतेव परिमिता-

(१) B. G. T. om. (२) P. add णं & A. om स्ता, (३)

N. आहि for परि & P. A. इदो एव्व आअच्छदि. (४) N. add

(तिलोत्प सप्तमः) . (५) B. G. T. om. (६) N. om. (७)

B. G. T. °को. (८) A. वस्मात् for पूर्वस्मान्, आसदा for जगददा

& om तथा हि । N. add अतिमनोहर.

माल०—अयं सो ललितदोहदापेक्षी अगृहीतकुसुमनेपथ्यो उत्कण्ठितं मां अनुकरोत्यशोकः । यावदस्य प्रच्छायशीतले शिलापट्टे निपण्णात्मानं निनोदयामि । (क)

विदू०—श्रुतं भवता । उत्कण्ठितास्मीति तत्रभवत्या मान्वितम् । (ख)

राजा—नैतावता भवन्तं प्रसन्नतर्कं मन्ये । कुतः ।

बोढाकुरवकरजसां किसलयपुटभेदसीकैरानुगतः ।

अनिमित्तोत्कण्ठामपि जनयति मनसो मलयवातः ॥ ९ ॥

(मालविकोपविष्टा)

राजा—वयस्य इतस्तावत् । आवां लतान्तरितो भवावः ।

विदू०—इरावदं विअ अदूरे समर्थेमि । (ग)

राजा—नहि कमलिनीं दृष्ट्वा ग्राहमेक्षते" मतङ्गजः ।

(इति विलोकयन् स्थितः ।)

(क) अयं स ललितदोहदापेक्षी अगृहीतकुसुमनेपथ्य उत्कण्ठितां मामनुकरोत्यशोकः । यावदस्य प्रच्छायशीतले शिलापट्टके निपण्णात्मानं निनोदयामि ।

(ख) श्रुतं भवता । उत्कण्ठितास्मीति तत्रभवत्या मान्वितम् ।

(ग) इरावतीमिवोदूरे समर्थेय ।

(भरणेषुमाभाति) ॥ अयं स सुकुमारदोहदापेक्ष्यगृहीतकुसुमनेपथ्य उत्कण्ठितां मां (उत्कण्ठिताया मम) अनुकरोत्यशोकः । बोद्धेत्यादि । (कुरवकरजसा तत्पुष्पपरागाणां बोढा बहनकर्ता तेन सुगविरित्यर्थः ।

(१) N. सुउमाल for ललित. (२) N. उक्कण्ठिए मह. B. G. T. उक्कण्ठिए मह सोअ and om. असोओ. (३) N. Interchange. (४) N. एस्स. (५) P. A. add मविअ. (६) A. प्रसन्नतर्ता. (७) B. G. N. T. शोअ. (८) B. G. N. T. सने. (९) B. G. T. रेक्कामि. (१०) N. लब्ध्वा. (११) N. अपेक्षते.

माल०—हिअअ णिरवलम्बणादो^१ मणोरहादो विरम । किं मं आआसे-
सि^२ । (क)

(विदूषको राजनमेवैतते)

राजा—मिये पश्य वामतां स्नेहस्य ।

औत्सुक्यहेतुं विवृणोपि न त्वं

तत्त्वावबोधैकरसो न तर्कः ।

तथापि रम्भोरु करोमि लक्ष्य-

मास्मानमेपां परिदेवितानां ॥ १० ॥

विदू०—संपदं भवदो^३ णिस्संसअं^४ भविस्सदि । एसा अप्पिअम-
अणसंदेसा विविक्ते णं^५ वउलावलिआ उवड्ढिदा । (ख)

(क) हृदय निरवलम्बनान्मनोरथादिरम । किं मामायासयसि ।

(ख) सांप्रतं भवतो निःसङ्गं भविष्यति । एषार्पितमदनसंदेशा
विविक्ते ननु बकुलवल्लिकोपरिथता ।

किसलयानां नवपल्लवानां भिनत्ति—भिदअण् । तेन मन्दः । सीकरैरनुगतः
तेन शीतलः । पश्चात्कर्मधारयः । मलयपर्वतसंसर्गो अनिलो नास्ति निमित्तं
यस्यास्तादृशीमपि अनिमित्तां उत्कंठां जनयति ।) हृदय निरवलम्बनादिति-
भूमिगताद् (अतिभूमिलघिनस्ते) मनोरथादिरम, किं मामायास्यं । औ-
त्सुक्येत्यादि । (हे रम्भोरु त्वमौत्सुक्यस्य कारणं न विवृणोषि न कथ-
यसि । तर्कोऽपि अनुमानविशेषोऽपि तत्त्वस्य वस्तुस्वाभाव्यस्यावबोधो नि-
श्चय एव एकं फलं यस्य तथाभूतो न भवति । व्यभिचारादिसंभवादिति
भावः । अनुमानमात्रेण न वस्तुतत्त्वनिश्चयो भवतीत्यर्थः । तथाप्यात्मनं
एषां त्वदुक्तानां परिदेवितानां विलापानां लक्ष्यं उद्देश्यं करोमि । त्वदुक्तप-
रिदेवन मामुद्दिश्यैवेति तर्कयामि । अर्पितेत्यादि । अर्पितो मया संप्रेषितो

(१) Po. णिप्पल्लवो &c. B. G. N. T. add आदिमूमिभूषिणो (N. ते). (२) B. G. N. T. आआसिअ. (३) B. G. T. वीक्षते, N. अवेषते. (४) N. वामव for वामता and B. G. T. एस्य महत्वं स्नेहस्य. (५) Po. om. (६) Po णिस्संसअं. (७) A. add एसा (स्वा).

राजा—अपि स्मरेदस्मदभ्यर्थनाम् ।

विदुः०—किं दाणि एसा दाणि ए दुहिदां दावैगखं संदेसं विस्मरेदि ।
अहं वि दाव ण विस्मरेमि । (क)

(प्रविश्य चैरणालङ्कारहस्ता)

बकुला०—अपि सुहं सहीए । (ख)

माल०—अहो बउलावलिआं । सहि सागदं दे । उवविस । (ग)

बकुला०—(उपविश्य) हल तुमं दाणिं जोग्गदाए णिउत्ता । ता
एक्कं चलणं उवणेहि । जाव सालत्तअं सणेउरं करोमि । (घ)

माल०—(आत्मगतम्) हिअअ सुहिहददारुं अत्तं उवडिदो, अअं
विहवो तिं । कहं दाणि अत्ताणं मोचएअं । अहं एदं एव मह
मिनुनण्डणं भविस्सदि । (च)

(क) किमिदानीमेषा दास्या दुहिता तावद्रुक् संदेशं विस्मरति । अ-
हमपि तावन्न विस्मरामि ।

(ख) अपि मुखं सख्याः ।

(ग) अहो बकुलवल्लिका । सखि स्वागतं ते । उपविश ।

(घ) सखि त्वमिदानीं योग्यतया नियुक्ता । तस्मादेकं चरणमुपनय ।
यावत्सालत्तकं सन्तुष्टं करोमि ।

(च) हृदय सुखिततया अलमुपारिपत्यं विभव इति । कयमि-
दानीमत्मानं मोचयेयम् । अयवेतदेव मम मृत्युमण्डनं भविष्यति ।

(१) N. add असौ. (om. अस्मद्). (२) P. A. सुना. (३) P.
N. जुह. (४) Pn. B. G. T. om. अहं &c.; N. om. वि. & A.
Po दाणि for दाव. (५) A. om. चरण. (६) A. Po add उवडिआ.
(७) Pn add देणेए &c. Po A. वेहल्लकरणं. (८) B. G. N.
T. सुहिदार. (९) B. G. T. om. वि. (१०) N. add दाणि.

बकुला०— किं विचारेसि । उस्तुका क्व इमस्स तवणीआसोअस्स कुसुमोगामे' देवी । (क)

राजा—कथमशोकदोहदनिमित्तो ऽयमारम्भ ।

विद्व०—^२ किं क्वु ण जाणासि अकालणादो देवी इमं अन्तेउरणे कथेण ण सज्जोअइस्सदि ति । (ख)

माल०—हला मरिसेहि दाव ण । (पादमुपहरति) (ग)

बकुला०—अयि शरीर सि मे । (^३ नाट्येन चरणसंस्कारमारभते) (घ)

राजा—

चरणान्तनिवेशितां प्रियायाः

सरसां पश्य वयस्य रागरेखाम् ।

प्रथमामिव पल्लवप्रसूतिं

हरदग्धस्य मनोभवद्रुमस्य ॥ ११ ॥

विद्व०—चलणाणुरूपो नखुं तत्तहोदीए अहिआरो उवकिखत्तो । (च)

(क) किं विचारयसि । उस्तुका खल्वस्य तपनीयाशोकस्य कुसुमोद्गमे देवी ।

(ख) किं खलु न जानास्यकारणादेवीभामन्त पुरनेपथ्येन न सज्जोअपिप्यतीति ।

(ग) शशि मर्षय तावदेनम् ।

(घ) अयि शरीरमासि मे ।

(च) चरणानुरूपस्तत्रभवत्या अधिकार उपलक्षित ।

मदनविषयकरो सदेशो भवदुक्तरूपो यस्यै (यस्या) ताच्छी । चरणान्ते

(१) P. समुगमे, N. मुजुलुगमे. (२) N. सि णु णु जाणासि तुमम् । आवाल्यादो .. जोअइस्सदि ति, B. G. T. सि खु ण जाणासि .. .. नो अइस्सदि. (३) N add इति. (४) B G. N. T. om. (५) Pn अलकारी.

राजा—सम्यगाह भवान् ।

नवकिसलयरागेणाप्रपादेन बाला
स्फुरितनखरुचा द्वी हन्तुमर्हत्यनेन ।

अकुमुमितमशोकं दोहलापेक्षया वा ।

(प्रणमितैशिरसं वा कान्तमाद्रांपराधम् ॥ १२ ॥

विद्व०—^१ पहरिस्तादि तत्तहोदि तुमं अवरद्धम् । (क)

राजा—^२ प्रतिगृहीतं^३ वचः सिद्धिदर्शिनो ब्राम्हणस्य ।

^४ (ततः प्रनिशाति युक्तमदेरागती चेटी च)

इरा०—हज्जे णिउणिण सुणामि बहुसो मदो किलं इत्थिआनणस्स

विसेसमण्डणं ति । अंति सच्चो लोअवादो अअं । (ख)

(क) पहरिष्यति तत्र भवति त्वामपराद्धम् ।

(ख) हज्जे (चेटी) निपुणिके शृणोमि बहुशो मदः किल स्त्रीज-

नस्य विशेषमण्डनमिति । अंति सत्त्वो लोफवादो ऽयम् ।

त्यादि । (वयस्य मियायाश्चरणान्तनिवेशितां सरसामाद्रां रागरेखां हर-
दग्धस्य शिखकोपानलभस्मीभूतस्य मनोभवद्रुमस्य कामरूपतरोः प्रथमां
पल्लवप्रसूतिमित्र पश्य ।) । (भो वयस्य चरणानुरूपस्तत्रवत्या अलङ्कार
उपलक्षितः) । किं नु खलु जानासि त्वम् । मम कारणाद्देवामामन्तः पुरनेप-
थ्येन सयोज्यगर्ताति । नवकिसलयेत्यादि । (बाला मालविकग्नेन प्रत्यक्ष
दृश्येन नवकिसलयरागेण नवपल्लवताप्रेण स्फुरितनखरुचा प्रकाशित-
नखकान्तिना अप्रपादेन दोहदापेक्षया कुसुमोद्गमार्थमौषधनदानानुरोधेनाकु-

(१) P. A. सम्यगभिहित भवता (२) B. G. T. आदि०. (३) P.

A. प्रणिहितं. (४) P. A. B. G. T. पाठस्तस्मिन् तत्तहोदीए अवरद्धम्. (५) T.

N. add मूर्ता. (६) P. A. गतिं. (७) P. A. उन्नतवेदा. (८) B. G.

N. T. ०७. मिते. (९) A. नय. (१०) P. A. ०७.

निपु०—पुढम लोअवादो एव्व । अज्ज सच्चो सवुत्तो । (क)

इरा०—अल सिण्हेभणिदेण । कहेहि कुदो दाणि अवगंद दोल-
घर पुढम गदो भट्ठी ति । (ख)

निपु०—भट्ठिणीए अखण्डिदादो पणआदो । (ग)

इरा०—अल सेवाए । मज्झत्यद परिगेण्हीअं भणाहि । (घ)

निपु०—वसन्तोवाअणलोलुवेण अज्जगोदमेण कहिद । तुवरदु
भट्ठिणी । (च)

इरा०—(अवस्थासदृश परिक्रम्य) हज्जे^१ मदेण किलामिअमाणं
अत्ताण अज्जउत्तदसणे हिअअ तुवरोदि । चलणा उण ण मंगे पसर
दि^२ । (छ)

(क) प्रथम लोकवाद एव । अद्य सत्यं सवृत्तं ।

(ख) अल स्नेहमणितेन । कथय कुत इदानीमवगतं दोलागृह
प्रथमं गतो भूतेति ।

(ग) भट्ठिन्या अखण्डिताभ्रणयात् ।

(घ) अल सेवया । मध्यस्थता परिगृह्य भण ।

(च) वसन्तोपायनलोलुपेनार्यगौतमेन कथितम् । त्वरता भट्ठिणी ।

(छ) हज्जे (चोटे) मदेन क्लाम्यमानमात्मानमार्यपुत्रदर्शने हृदय
व्यथयति । चरणौ पुनर्न मार्गे प्रसरत ।

सुमितमपुष्पितमशोक आर्द्रांपराद्ध प्रणयकृतांपराद्ध अभिनवांपराद्ध वा

(१) N सक्किणाससिणा सिण्हेण अल, T. अल मद सिणिहेण, B G
सक्किणससिणा &c (२) B. G अवगमि, T. अवगमिदच्च, N. अवग
मिदवो (३) B. G. N T. add ण वे. (४) P. A. गेण्हीअ, B.
G. गदुअ (५) A. P. हला. (६) A. P. मिआमाण, B. G. T.
मिआमाण. (७) N. add मह. (८) G. B. T. ओगल्लति.

निपु०—णं पत्तल दोलाघरं । (क)

इरा०—णिउणिए अज्जउत्तो एत्थ ण दीसदि । (ख)

निपु०—भट्टिणी^१ ओलोअदु । ^२ परिहासणिमित्त काहं वि^३ अदिट्ठेणं भट्टिणा होदव्वं । अह्मे वि^४ इम पिअडुलदापरिक्खित्त असोअसिलपट्ठं पविशास । (ग)

इरा०—(तथा करोति) *

निपु०—(विलोक्य) ओलोअदु भट्टिणी । चूदडुर विचिण्णन्दीणं पिपीलिआहं दसिदं^५ । (घ)

इरा०—कह विअ । ^६ (च)

निपु०—एसा असोअपाअवच्छाआए मालविआए वउलावलिआ च-
लणान्कार णिवट्ठेदि । (छ)

(क) ननु प्राप्ते स्वे दोलागृहम् ।

(ख) निपुणिके आर्यपुत्रोऽत्र न दृश्यते ।

(ग) भट्टिन्यवलोकयतु । परिहासनिमित्तं कुत्राप्यदृष्टेन भर्त्रा भवितव्यम् । आवापपीम प्रियडुलतापरितिसमशोकशिलापट्टं प्रविशाव ।

(घ) अवलोकयतु भट्टिनी । चूताडुर विचिन्वन्त्योः पिपीलिकाभिर्दष्टम् ।

(च) कयमिव ।

(छ) एषाशोक्रूपादपच्छायाया मालविकाया वकुलावलिका चरणा-
लङ्कारं निर्वर्तयति ।

प्रणतशिरसः कान्तः प्रियं च द्वौ हन्तु ताडयितुमर्हति ।) कयय कुत

(१) P. A. om, B. G. T. ण भट्टिणा. (२) Po A. भट्टिणीए,
(३) Po A. गुम्मे गृहेन, Pn. B. G. T. गृहेन. (४) N. om, (५)
B. G. N. T. वह । for ववाकरोति. (६) A. ज्मण (श्रुतं). (७) A.
P. B. G. T. वि विअ ए.

इरा०—(शङ्का रूपयित्वा) अभूमी इअ मालविआए । कह' एत्थं तेकेसि । (क)

निपु०—तक्केमि दोलापरिभट्टाए सरुअचलणाएँ देवीए असोअदो हलाहिअरे मालविआ णिउत्तेत्ति । अण्णहा कह देवी सअ धारिअ णेउर जुअल परिअणस्स अणुजैणिस्सदि । (ख)

इरा०—महदी वल्लु से सभावणा । (ग)

निपु०—किं उण णँ अण्णेसीअदि भट्टा । (घ)

इरा०—हज्जे मे चलणाअण्णदो ण पवट्ठन्दि । मदो' म विओरेदि । आसकिदस्स दाव अन्त गमिस्स । (मालविका' निर्वर्ण्य । आत्मगतम् ।) ठाणे वल्लु कातर मे हिअअ । (च)

वकु०—(मालविकायै' चरण दर्शयन्ता) अवि' रोआदि दे' अअ राओरेहाविण्णासो । (छ)

(क) अभूमिरिय मालविकाया । कथमत्र तर्कयसि ।

(ख) तर्कयामि दोलापरिभ्रष्टया सरुजचरणया देव्याशोकदोहदाधिकारे मालविका निपुक्तेति ।

(ग) महती खल्वस्या सभावना ।

(घ) किं पुनर्नान्विष्यते भर्ता ।

(च) हज्जे मे चरणावन्यतो न प्रवर्तेते । मदो मा विकारयति । आशङ्कितस्य तावदन्त गमिष्यामि । स्थाने खलु कातर मे हृदयम् ।

(छ) अपि रोचते तेऽय रागरेखाविन्यास ।

इदानीमवगन्तव्यो दोलागृह प्रथम गतो भर्ता न वेति । (कुत इदमवगत दोलागृह प्रथम गतो भर्ता न वेति ।) पिपीलिकाभिर्दष्टम् । भावेत्त । सखि

(१) P. A. किं तक्केसि (२) A. P. om. (३) B. G. N. T. अण्णजैणिस्सदि. (४) B. G. N. T. om. उण. (५) Po. मणो &c. (६) N. add इति, B. G. मालविका—(आत्मगतम्) &c. (७) A. P. B. G. T. om (८) B. G. T. किं वि (९) Pn. om, देअअ, B. G. T. om. अअ.

माल०—इहा अत्तणो चलण गदो' ति लज्जेमि ण पसंसिदुं ।
'केण पसाहणेकलाए अहिनिणादासि । (क)

बकु०—एत्य अहं मैट्ठिणो सिस्स हि । (ख)

विद्व०—तुवरोहि दावै ण गुरुदत्तेखणए । (ग)

माल०—दिट्ठिआ ण गव्विदासि । (घ)

बकु०—उपदेशानुसूत्रे^१ चलणे^२ लम्भिअ अज्ज दाणिं गव्विदा
भविस्स । (राग विलोभ्य । आत्मगतम् ।) हन्त सिद्धं मे दीद्वं ।^३
(प्रकाशम् ।) सहि एकस्स दे चलणस्स अयसिदो राअणिकस्सेवो^४ ।
केवलं मुहमारुदो लम्भायितव्यो । अयवा पवादं एव्हे एदं ठाण । (च)

राजा—तत्ते पश्य पश्यं ।

(क) सखि आत्मनश्चरणं गत इति लज्ज एनं प्रशंसितुम् । केन
प्रसाधनकलायामभिविनीतासि ।

(ख) अत्राह भर्तुः शिष्यास्मि ।

(ग) त्वरय तावदेना गुरुदक्षिणायै ।

(घ) दिष्ट्या न गर्वितासि ।

(च) उपदेशानुसूत्री चरणौ लब्ध्वेदान्तौ गर्विता भविष्यामि । हन्त
सिद्धं मे दीप्त्यम् । सखि एकस्य ते चरणस्यावसितो रागनिक्षेपः । केवलं
मुखमारुतो लम्भायितव्यः । अयवा प्रवातमेवैतत्स्यानम् ।

न मे चरणान्यतः प्रवर्तते । मदश्च मां विचारयति । उपदेशानुसूत्री

(१) B. G. N. T. om. गदो, A. Po गद. (२) A. Po add
इहेहि, N. वेण. (३) Po सिन्धुसाहणक्याअ. (४) A. Po B. G.
T. add ऋषु. (५) A. P. B. G. T. गाण. (६) N. °क्त्वा चलणा.
(७) N. दूयम्, B. G. T. सिद्धो मे व्य. (८) Pn. °नित्त्वेवो. (९)
N. om. (१०) N. A. om. one पश्य.

आर्द्रालक्तकमस्याश्चरणं मुखमारुतेन बीजयितुम् ।

प्रतिपन्नः प्रथमतः संप्रति सेवायकाशो मे ॥ १३ ॥

विद्व०—कुदो दे अणुसओ । १ चिरं भवदा एव कमेण अणुहो
द्व्वं (क)

वकु०—सहि^३ अरुणसदपत्त विअ सोहदि दे चलणो^४ । सव्वहा
भाट्टिणो अङ्कुपरिवट्टिणी होदि । (ख)

(इरावती निपुणिकामुखैमवेक्षते)

राजा—ममेयमाशी ।

माल०—हलौ अवअणाअ मतेसि । (ग)

वकु०—मान्तिदव्व एव्व मए मतिद । (घ)

माल०—पिआ क्खु अह तुह । (च)

वकु०—ण केवल मह । (छ)

(क) कुतस्तेऽनुशय । चिरं भवतैतत्कमेणानुभविष्यम् ।

(ख) सखि अरुणशतपत्रमिव शोभते ते चरण । सर्वथा भर्तुर
ङ्कुपरिवर्तिनी भव ।

(ग) सखि अवचनीय मन्त्रयसे ।

(घ) मन्त्रयितव्यमेव मया मन्त्रितम् ।

(च) प्रिया खल्वहं तव ।

(छ) न केवलं मम ।

चरणौ लब्ध्वाद्य गर्विता भविष्यामि ॥ आर्द्रालक्तकमित्यादि । मुखमारु

(१) B G T शोषयत, शोषयितु (२) P चिरं भवदा एव अणुहोद्व्व
अङ्गरेण B G, T एव भवदा चिरकमेण अणुभवित्त्व (३) P A cm
(४) B G, N T चलण (५) B G N T निपुणिकाम्, (६)
N. मा अवअणीअ मतेहि, B. G T add एहा to this

माल०—कस्म वा अण्णरस । (क)

वकु०—गुणेतु अहिणिवेसिणो भट्टिणो वि । (ख)

माल०—अलीअं मन्तेसि । एद एच्च मयि णान्ति । (ग)

वकु०—सच्चं तुइ णान्ति । भट्टिणो क्खित्तु 'इमिपरिपण्डरेसु अङ्गेसु दीसइ । (घ)

निपु०—पुट्ठमं भणितं विअ हदासाए उत्तरं । (च)

वकु०—अणुराओ अणुराएण परिवत्तिदब्बो' ति सुअणनभणं प्रमाणीकरोहि । (छ)

माल०—किं अत्तणो छन्देण मन्तेसि । (ज)

(क) कस्म वान्पस्य ।

(ख) गुणेष्वभिनिवेशिनो भर्तुरपि ।

(ग) अलीकं मन्त्रयसे । एतदेव मयि नास्ति ।

(घ) सत्यं त्वयि नास्ति । भर्तुः कशेष्वोपत्यारिपाण्डुरेष्वङ्गेषु दृश्यते ।

(च) प्रथमं भणितमिव हताशाया उत्तरम् ।

(छ) अनुरागेऽनुरागेण परित्वित्व्य इति सुजनवचनं प्रमाणीकुरु ।

(ज) किमात्मनश्छन्देन मन्त्रयसे ।

तेन बीजयितुं शोषयितुं । प्रथमतरो मुख्यतरः । प्रतिपन्नः प्राप्तः ॥ भर्तुः कशेषु दर (वर) पाण्डुरेषु अङ्गेषु दृश्यते । प्रथमं गुणितमिव हताशाया उत्तरम् । नाहि भर्तुः खल्वेतानि प्रणयमृदूनि विचान्तरितान्यक्षराणि । दुर्जाते

(१) B. G. T. सुत्तरं; N. वरं. (२) B. G. N. गुणित; T. गणित. (३) A. पीडिच्छिदब्बो (प्रनिच्छेदव्यो); N. वच्छेदव्यो (वदेदव्यो); पुच्छिदव्यो.

वकु०—णहि णहि^१। भट्टिणो कर्तुं एदाइ पणअमआइ^२ अक्खराइ विम्बन्तरिदाइ (क)

माल०—हल देवि विचिन्तिअ ण मे हिअअ विस्ससादि । (ख)

वकु०—मुद्धे भसरसबाधो^३ भविस्सादि^४ ति वसन्दावदारसब्बस्व किं ण चूदप्पसवो ओदसिदब्बो । (ग)

माल०—तुम दाव दुज्जादे^५ अच्चन्त सहाया होहि । (घ)

वकु०—विमदसुरही बैउलावलिआ क्खु अह । (च)

राजा—साधु वकुलावलिके साधु ।

भावज्ञानानन्तरं प्रस्तुतेन

प्रत्याख्याने दत्तयुक्तोत्तरेण ।

(क) नहि नहि । भर्तुं खल्वेतानि प्रणयमयान्यक्षराणि विम्बान्तरितानि ।

(ख) सखि देवी विचिन्त्य न मे हृदय विश्रसिति ।

(ग) मुग्धे भ्रमरसबाधो भविष्यतीति वसन्तावतारसर्वस्व किं न चूत-प्रसवोऽवतसयितव्य ।

(घ) त्व तावदुर्जातेऽत्यन्त सहाया भव ।

(च) विमर्दमुराभि बैकुलावलिका खल्वहम् ।

दु खे । ' दुर्जात व्यसने क्लीब असम्यग्जातवस्तुनि ' इति केशवस्वामी ।
भावज्ञानेत्यादि । (भावस्यास्या अनुरागस्य ज्ञानानन्तरं प्रस्तुतेन कृत

(१) A. P. om. णहि. (२) B. G. N. T. मिद्धाइ. (३) N. वल्लभरिदाइ, B. G. T. विप्पेरिदाइ (विभ्रितानि). (४) N. A. B. G. सपादो. (५) J. अत्थि, P. A. om., B. G. भ्रमरसपादो वसन्तोदर (T. तावदार) सभूदो दाणि (T. om. दाणि) शक्वूदप्पसवो ओदसिणिज्जो. (६) B. G. T. जाव (७) Po add मे (८) P. अच्चन्तसहायणी T. गच्छतस्स सहायणी, B. G. ओशीत्ताज्जो. (९) Pn. वलिआवलिआ ण अह.

वाक्येनेयं स्थापिता स्वे निदेशे

स्थाने प्राणाः कामिनां दूत्यधीनाः ॥ १४ ॥

इरा०—हजे^१ पेवख । कारेदं एव वउलावलिआए एदे^२ पदं मा-
लविआए । (क)

निपु०—भट्टिणि णिविआरस्सं वि उस्सुअत्तणजणओ उनदेसो।(ख)

इरा०—ठाणे वखु संकिदं मे हिअअं । गहीदित्या अणन्तरम् चिन्त
इस्सं । (ग)

वकु०—एसो दुदीओ वि दे णिवुत्तपरिकम्मो चलणो । जाल दुवे वि^३
सणेउरे करोमि । (इति नाट्येन नूपुरयुगलमामुष्य ।) इला उट्टेहि । अ-
णुचिठ्ठ^४ देवीए असोअविआसइत्तअं णिओअं । (घ)

(क) हजे पश्य । कारितमेव वकुलावलिकयैतत्पदं मालविकायाः ।

(ख) भट्टिणि निर्विकारस्याप्युत्सुकत्वजनक उपदेशः ।

(ग) स्थाने खलु शङ्कितं मे हृदयम् । गृहीतार्थानन्तरं चिन्तयि-
ष्यामि ।

(घ) एष द्वितीयोऽपि ते निर्वृत्तपरिकर्मा चरणः । यावद् द्वावपि
सनूपुरौ करोमि । इला उत्तिष्ठ । अनुत्तिष्ठ देव्या अशोकविकासवितृर्क
नियोगम् ।

प्रसङ्गेन प्रत्याख्यानं तथा निराकरणे कृते सतीति शेषः । दत्तोचित्तोत्तरेण
वाक्येन स्वे भवर्थाभ्यर्थनाप्रदर्शनरूपे निदेशे तत्प्रतिपालनरूपे इयं माळ-
विका स्थापिता । कामिनां जनस्य प्राणा दूत्यधीना यत् तत् स्थानेऽर्थावयुक्त-
मित्यर्थः ॥ भट्टिणि निर्विकारस्यापि उत्सुकत्वजननमुपदेशः ॥ यावदेनं नूपुर-

(१) N. om. (२) कारिस्व वउलावलिआए मालविकाया पदं. (३) Po.
A. om.; T. एवस्सि. (४) B. G. N. T. णिविआरस्स (N. om.)
अहिआरस्स उट्टोउवेसो. (५) P. A. ममरं; B. G. T. ममरं. (६)
B. G. N. T. ण (एनं) सणेउरे. (७) P. add दान्ति.

इरा०—सुदो देवीए णिओओ तिं । हेदु दाणं । (क)

वकु०—एसो उवाहूदराओ उवभोअवखमो पुरदो दे वट्ठे । (ख)

माल०—किं भट्ठ । (ग)

वकु०—(सस्मितम्) ण दाव भट्ठ । एसो असोअसाहावलम्बी
पल्लवगुच्छो । ओदसेहिं ण^१ । (घ)

विट्ठ०—अवि सुद भवता । (च)

राजा—सखे पर्याप्तमेतावता कामिनाम् ।

अनानुरोत्कण्ठितयोः प्रसिद्धयता

समागमेनापि रतिर्न मा प्राप्ति ।

परस्परप्राप्तिनिराशयोर्वरं

शरीरनाशोऽपि समानुरागयोः ॥ १५ ॥

(क) श्रुतो देव्या नियोग इति । भवविदानीम् ।

(ख) एष उपाहूदराग उपभोगक्षम पुरतस्ते वर्तते ।

(ग) किं भर्ता ।

(घ) न तावद्भर्ता । एषोऽशोकशाखावलम्बी पल्लवगुच्छ । अवत
सयैनम् ।

(च) श्रुत भवता ।

शोभित करोमि ॥ अनानुरेत्यादि । अनानुरोत्कण्ठितयोः । अनानुरोऽर्ज
उत्कण्ठित कामोत्कण्ठित इत्यर्थः । प्रसिद्धयता सभवता समागमेनापि स
पक्षेणापि मा प्राप्ति मामनु । मत्पक्ष इत्यर्थः । रतिर्न शृङ्गारो न भवति ।

(१) N om ति (२) B. G. T विट्ठ (३) B. G. T.
add दाव (४) N. om (५) B. G. T. add मालविका विद्या
नाम्पति (६) Po A अनासरो (७) B. G. समानुरागयो

(मालविका रचितपञ्चवाततंसा सलीलमेशोकार्थं पादं प्रादिष्णोते ।)

राजा—वयस्य

आदाय कर्णकिसलयमस्मादियमप्र चरणमप्ययति ।

उभयोः सदृशत्रिनिमयादात्मानं वाञ्छितं मन्ये ॥ १६ ॥

‘माळ०—‘अवि णाम अद्धानं संभावना सफला भवे । (क)

षकु०—‘हल णत्थि दे दोघो ।’ णिगुणो अअं असोओ नइ कुसुमोद्भेदमन्यरो भवे जो दे’ चलणसङ्कारं लहेई । (ख)

(क) अपि नामावयोः संभावना सफला भवेत् ।

(ख) सखि नास्ति ते दोषः । निर्गुणोऽयमशोको यदि कुसुमोद्भेदमन्य-
रो भवेद्यस्ते चरणसत्कारमलभत ।

एकानुरागस्य रणभासत्वात् । तथा चोक्तम्—‘ एकत्रैवानुरागश्च बहुसक्ति-
श्च योपेतः । अनौचित्यप्रवृत्तत्वात् शुद्धाराभास उच्यते ॥’ इति (एतावता
एतादृशश्रवणेनैव कामिनां अर्भाटमिति शेषः । एकस्य अनानुरस्य अपर-
स्य चोत्काण्ठितस्य एतयोर्वैषमनुरागयोर्नैषकनायिकयोः प्रसिद्ध्यता कपञ्चि
क्षिप्यद्यमनेनापि समागमेन मां प्रति न वरं । किं तु समानुरागयोः परस्परप्राप्ति-
निराशयोः सतोः शरीरनाशोऽपि वरं । तथा च एतस्या मन्यनुरागवत्त्वान् स-
मागमाभावे मम देहत्यागोप्यभीष्टः) । आदायेत्पादि । कर्णकिसलयं
कर्णमूरार्यं किसलयम् । अत्र कर्ण शब्देन कर्णपूरो लक्ष्यते । कर्णभूषण

(१) N. om. (२) P. अगोच्छादनाय. (३) A. P. N. om
thus, speech. (४) T. add here वयो वन् वृत्तो असोसो जो वज्रव
पमाणी रुद्र (व्यवहृत् प्रमाणी ह्य) कुसुमुमम न वृत्ति &c., (५) T. add
जय जेव. (६) P. A. समुच्चैः, T. B. G. उग्न. (७) P. A.
इति. (८) N. अङ्कहार. (९) B. N. G. T. लीन (N. अलम्ब,
A. लेभे); T. लम्बित.

राजा—

अनेन तनुमध्यया मुखरनूपुराराविणा

नवाम्बुसहकोमलेन चरणेन संभावितः ।

अशोक यदि सद्य एव कुसुमैर्न संपत्स्यसे

वृथां वहसि दोहलं ललितकामिसाधारणम् ॥ १७ ॥

सखे वचनावसरपूर्वकं प्रवेष्टुमिच्छामि ।

विदू०—एहि । णं परिहासइस्सं । (क)

(उभौ प्रवेशं कुरुतः ।)

निपु०—भट्टिणि भट्ट एत्थ पविसदि । (ख)

इरा०—एव्व मम पुढमं चिन्तिदं हिअएण । (ग)

विदू०—(उपसृत्य) होदि जुत्तं णाम अत्तहोदो पिअवृभस्सो
अँअं असोओ वामपादेण ताडेदु । (घ)

(क) एहि । एना परिहासयिष्यामि ।

(ख) भट्टिनि भर्तात्र प्रविशाति ।

(ग) एवं मम प्रथमं चिन्तितं हृदयेन ।

(घ) भवति युक्त नामात्रभवतः प्रियवयस्योऽप्यमशोको वामपदेन
ताडयितु ।

चरणार्पणयोस्तुल्यरूपपरिवर्तेन वाञ्छितं अकृतार्थं मन्ये ॥ यस्ते चरणस-
त्कारं लब्धा (लब्ध्वा) ॥ अनेनेत्यादि । ललितकामिसाधारणं चारु-

(१) B, G, N, T. मुकुलै. (२) B, G. I. मुक्ता. (३) B,
G, T, 'अववारा', N. 'अनुसर'. (४) A. माळविआए for मम. (५)
B, G, N, T. ज्येत्थ. (६) N. om. & A, P add ण. (७) B,
G, N, T. A. om. अअ. (८) N. 'असोओ' । ण &c.

उभे—(ससंभ्रमम् ।) अहो भद्रा । (क)

विदू०—बकुलावल्लि गृहीतार्या तु ए अत्तहोदी ईरिणं अविणअं
करन्दी कास ण निवारिदी । (ख)

(मालविका भयं रूपयति^१)

निपु०—भट्टिणि देवेख । किं पजुत्त^२ अज्जगोदमेण । (ग)

इरा०—कहं ब्रह्मबन्धु अण्णहा जीविस्सदी^३ । (घ)

धकु०—अज्ज एसा देवीए णिओअं अणुचिद्धादि । एदास्सि अदिक्कमे
परवदी इअं । पसीदतु भद्रा । (आत्मना सममेनां प्रणिपातयति ।) (च)

राजा—यदेवमनपराद्धासि । उत्तिष्ठ भद्रे । (इति हस्तेन गृहीत्वो-
त्पापयति ।)

(क) अहो भर्ता ।

(ख) बकुलावल्लिके गृहीतार्या त्वयात्रभवतीदृशमविनयं कुर्वती
कस्मान्न निवारिता ।

(ग) भट्टिनि पश्य किं प्रयुक्तभार्यगौत्तमेन ।

(घ) कथं ब्रह्मबन्धुरन्यथा जीविष्यति ।

(च) आर्य एषा देव्या नियोगमनुतिष्ठति । एतस्मिन्नतिक्रमे परवती-
यम् । प्रसीदतु भर्ता ।

कामिसाधारणं चारुकाभिजनतुल्यं दोहलं पादनिलोपरूपं वृथा मिथ्या बहसि
॥ 'जुत्तणम्म' इत्यत्र काकुरनुसंधेया ॥ भयं रूपयतीति । अत्र भयकयना

(१) P. A. वारिदा. (२) P. A. निरूपयति. (३) B. G. N.
T. वेक्ख. (४) Pn om. (५) R G. N T. P. पजुत्त (प्रयुत्त).
(६) B. G. N. P. add क्खु, Po. A. add स. (७) N. हंदि.
(८) B. G. N. T. (इत्यात्मना सहिता &c). (९) N. add एवा.

विदू०—जुज्जइ । देवी एत्थ माणइदब्बा । (क)

राजा—

किसलयमृदोर्विलासिनि कठिने निद्रितस्य पादपस्कन्धे ।

चरणस्य न ते बाधा संप्रति वामोरु वामस्य ॥ १८ ॥

(मालविका लज्जा नाटयति)

इरा०—अहो णवणीदोहिअओ अज्जउत्तो । (ख)

माल०—बउलावलि एहि । अणुद्धिद^१ अत्तणो णिओअ देवीए णि
वेदेह । (ग)

बकु०—तेणैहि विण्णवेहि भट्टारं विसज्जेहि ति । (घ)

राजा—भद्रे यास्यसि । मम तावदुत्पन्नावसरमर्थित्व श्रूयताम् ।

बकु०—अवहिदा सुणाहि । आणवेदु भट्टा । (च)

(क) युज्यते । देव्यत्र मानयितव्या ।

(ख) अहो नवनीतहृदय आर्यपुत्र ।

(ग) बकुलवलिके एहि । अनुष्ठितमात्मनो नियोग देव्यै निवेदयाव ॥

(घ) विज्ञापय भर्तारं विसर्जयेति ।

(च) अवहिता शृणु । आज्ञापयतु भर्ता ।

त्सध्रमण नाम सध्यगमुक्त भवति ॥ किसलयेत्यादि । स्पष्टोर्थ ॥ अत्र
प्रियोक्त्या सगृहो नाम सध्यङ्गमुक्त भवति ॥ अहो अविनीतहृदयोऽयमार्यपुत्र,

(१) P. A. लज्जते, N. रूपयति. (२) P add साम्प्रम (३)
B. G. N. T. Po णवणादकम्प^० (४) A. add एव, (५) B. G.
N. T. om, Po. A. om हि.

राजा—

धृतिपुष्पमयमापि जनो वध्नाति न तादृशं चिरात्प्रभृति ।

स्पर्शामृतेन पूरय दोहदमस्याप्यनन्यरुचेः ॥ १९ ॥

इग०—(सहसोपसृत्य ।) पूरेहि पूरेहि । ण' असोओ कुसुमं दधेदि ।
अअ उणं पुष्पइ फलइ अ । (क)

(सर्वे इरावतीं दृष्ट्वा सम्रान्ताः ।)

राजा—(अपवार्थ ।) वयस्य का प्रतिपत्तिरत्र ।

विदू०—किं अण्ण । जङ्घावल एव्वं । (ख)

(क) पूरय पूरय । नन्वशोकः कुसुमं दर्शयति । अयं पुनः पुष्प्यति
फलति च ।

(ख) किमन्यत् । जङ्घावलमेव ।

(दमार्द्रचित्तत्वात्तयात्वोपेक्षा । सेट्ठुङ्गनोक्तिरपि) । धृतिपुष्पेति (अयं
मादृशः जनः चिरात्प्रभृति धृतिपुष्पं धृतेः पुष्पं न वध्नाति । अतोऽनन्य
रुचेरनन्याभिलाषस्यास्य मादृशस्य जनस्य दोहदं अभीष्टं स्पर्शामृतेन पूरय ।
पूरय पूरय । अशोकः कुसुमं न दर्शयति (अशोकः पुष्पं दर्शयति ।)
अयं पुनः पुष्प्यति फलति च (न विकाशते किन्तु फलति फलित्य-
तीत्यर्थः) । अत्र संरब्धवचनात्तोटकं नाम सध्यङ्गमुक्तं भवति । वयस्ये-
त्यादि । का प्रतिपत्तिः को विचारः । क उपाय इत्यर्थः । अत्र भीतिर्गम्य-
मानत्वादुद्देशो नाम सध्यङ्गमुक्तं भवति । मया आत्मनो वध्ना
वचनं प्रमाणीकृत्य व्याधगीतिरक्तया हरिण्येवाशक्तितया न विज्ञातमेतत् ।
एतदित्यनेन राज्ञा कपटान्वरणं परामृश्यते ॥ प्रतियोजयेदानीं किमापि ।

(१) B. G. N. T. असोओ कुसुमं ण दधेदि. (२) Po A. अअ उण
ण केवल पुष्पइ फलइ अ; N. अअ उण पुष्पइ एव्व, B. G. T. अअ उण
प्रतिपत्तिं एव, (T. add ण पुष्पइ फलइ केव). (३) T. add (सत्तण).

इरा०—'बकुलावल्लिं साहु उवक्कन्तम् । मालविए ता दार्णि तुमं
अज्जउत्तं सफलपथ्यणं करेहि । (क)

उभे—प्रसीदतु भट्टिणी । का अहो भर्तुणो पणअपडिं गहस्स ।
(इति निष्क्रान्ते ।) (ख)

इरा०—अविस्ससणीआ पुरिसा । मएँ क्तुँ अत्तणो वज्जणावअणं
प्रमाणीकरिअ वाहगीदरत्तारं हरिणीए विअ असंकिदाएँ एदं ण विण्णादं ।
(ग)

(क) बकुलावल्लिके त्वया साधूपक्रान्तम् । मालविके तावादिनानो त्वं
आर्यपुत्रं सफलप्रार्थनं कुरु ।

(ख) प्रसीदतु भट्टिनी । के आवां भर्तुः प्रणयपरिग्रहस्य ।

(ग) अविश्वसनीयाः पुरुषाः । मया खल्व्वात्मनो वज्रनावचनं प्रमाणी-
कृत्य व्याधगीतरक्तया हरिण्येवाशङ्कितयैतन्न विज्ञातम् ।

कर्मगृहीतेन कर्मणि चौर्यकर्मणि गृहीतेनापि कुम्भारिकेन चोरेण संधिच्छेद-
ने । संधेः पिहितभूमिः संधिस्तस्य छेदेने भेदने । सुरङ्गकरण इत्यर्थः । शिक्षि-
तः । अभ्यसितोऽस्मीति वक्तव्यं भवति । किमपि प्रतियोज्यम् । उपपन्न

(१) B. G. T. add साहु. (२) P. A. B. G. N. T. add

साहु. (१) B. G. N. T. om. 'मालविए ता तुम; A. P. दाव for दार्णि;
B. G. दार्णि करेहि. अज्जउत्तं सफलपथ्यण. (३) P. om. एवसंस्स (प्रसंगस्य).

(५) P. A. om. इतिः (६) P. A. add अहो. (७) B. G. N.

T. om. (८) N. add, अस्सिक्खाए वाहजणगाम्गहीदचित्ताए विअ हरिणीए

एदं ण विण्णाद; B. G. T. अस्सिक्खाए पिअहरिणीए हिअअसंछं विअ । एव ण

विण्णाद मएँ वाहजणगाम्गहीदचित्ताए अविस्सकिदाए हरिणीए विअ विणासो वि ।

(१) N. वाहजणगाम्गहीदचित्ताए; P. om. जण, (१०) N. om.

विद्व०—(जनान्तिकम् ।) पण्डितो जेहि दाणं किंपि । कम्प-
गाहीदेणं कुम्भील्लएण सधिच्छेअणसिन्धिलओस्सि ति वत्तव्वं होदि । (क)

राजा—सुन्दरि न मे मालविकायां कश्चिदर्थः । मया त्व चिरायसीति
कथंचिदात्मा विनोदितः ।

इरा०—विस्ससणीओ सि । मए ण विण्णादं ईरिसं विणोदवत्तुअं
अज्जउत्तेण उवलद्ध ति । अण्णहा मन्दभाइणीए एव्वं ण करीअदि ।
(ल)

विद्व०—मा दावं अत्तहोदी अत्तहोदी दाक्खिण्णस्स उअरोह भिण्णादु ।
समावत्तिदिट्ठेण देवीए परिअणेणै सकहा वि जइ अर्धराहो श्रवीअदि
एत्थ तुम एव्व पमाण (ग)

(क) प्रतियोजयेदानीं किमपि । कर्मगृहीतेन कुम्भील्लकेन साधि-
च्छेदनाशिक्षकोऽस्मीति वक्तव्यं भवति ।

(ल) विश्वसनीयोऽसि । मया न विज्ञातमीदृश विनोदवस्तुकमार्यपुत्रे-
णोपलब्धमिति । अन्यथा मन्दभगिन्यैव न क्रियते ।

(ग) मा तावदत्र भवत्यत्र भवतो दाक्षिण्यस्योपरोधं भणतु । समा-
पत्तिदष्टेन देव्याः परिजनेन सकयापि यद्यपराधः स्थाप्यतेऽत्र त्वमेव
प्रमाणम् ।

मनुपपन्नं वा उत्तरं कुर्वित्यर्थः । विश्वसनीयोऽसीत्यत्र विपरितरुक्षणानुसंधे-

(१) B. G. T. भो पण्डितज्जेहि विरि उत्तर. (२) N. add
ति, B. G. T. किं ण मणइ । उदका-न्दमूले विमहिंले विमहिंलेण (उदकान्त
मूले विपथिके विमथितेन) कुम्भील्लण (B. G. सवेसो सन्धिल्लवो वि) (T.
सधिच्छेदो सिन्धिल्लवो वि) . (३) Po. 'A. add. एत्थ. N. 'डेअ &c.
(४) B. G. N. T. मल्लविकया (५) B. G. N. T. add यथा.
(६) B. G. T. अविस्सं, (७) B. किं वि, P. A. एतासि. (८)
N. दुस्समां, B. G. T. दुस्सन्नावातिणी एव्व ण तरेमि, Po A. दुस्सन्तर एव्व.
(Po एव्व) ण तरेमि. (९) N. तावदा. (१०) N. वत्तव्वअदो. (११)
B. G. मविदु, N. भणिदु (१२) B. G. T. समीवदिट्ठेण. (१३) B.
G. परिहयअज्जेण, T. परिअरिथियआज्जेण (१४) Po. अवराहे, A. अव-
राहो, T. वारिआदि, B. G. सरदा अहिमूआ (B. अवराहो)

इरा०—ण सकदा णाम होदु । किंति' अत्ताणं आआसइस्सं । (इति
रुष्टो प्रस्थिता) (क)

राजा—(अनुसरन् ।) प्रसीदतु भवतो ।

(इरावती रशनासदितचरणा व्रजत्येव ।)

राजा—सुन्दरि न शोभते प्रणयिजननिरपेक्षता ।

इरा०—सठ अविस्ससणीअहिअओ सि । (ख)

राजा—शठ इति मयि तावदस्तु ते
परिचयवत्यवधीरणा प्रिये ।
चरणपतितया न चण्डिं तां
विसृज्यसे मेखलयापि याचिता ॥ २० ॥

इरा०—इअ पि हदासा तुम एव्व अनुसरादे । (रशनामादाय राजानं ताडयितुमिच्छति ।) (ग)

(क) ननु सकथा नाम भवतु । किमित्यात्मानमायासयिष्यामि ।

(ख) शठ अविश्वसनीयद्वयोऽस्ति ।

(ग) इयमपि हताशा त्वमेवानुसरति ।

या ॥ मा तावदत्रभवतो दाक्षिण्यस्योपरोधं भणतु । शठइत्यादि । हे प्रिये परिचयवति परिचयं समुत्तवो यस्य स परिचयवान् । अतिशयने मतुप् । तस्मिन्मयि शठं इति गूढविप्रियकारीति अवधीरणा तिरस्कारोऽस्तु । अतः ' अतिपरिचयादवज्ञा ' इति वदन्ति । तस्मादियमवधीरणा युक्तैवेत्यर्थः । हे चण्डि अत्यन्तकोपने चरणपतितया मेखलया रशनया याचि

(१) केतिअ वाल. (२) N. द्वा. A. P. om. इति. (३) N. सगरित, B. G. T. सदानित. (४) P. A. प्रणयजननिरपेक्षता, N. प्रणयनि जने &c. (५) P. A. चण्डता, N. चण्डिता

राजा—एषां

वाष्पासारा हेमकाचीगुणेन

श्रोणीविम्बादव्यपेक्षाच्युतेन ।

चण्डी चण्डं हन्तुमन्युदता मां*

विद्युद्दाम्ना मेघराजीव विन्ध्यम् ॥ २१ ॥

इरा०—किं मं एव्वं भूओ वि अवरेद्धं करोसि । (इति सरशनं हस्तमालम्बते ।) (क)

राजा—

अपराधिनि मयि दण्डं संहरासि किमुदतं कुटिलकेशि ।

वर्धयसि विलासितं त्वं दासजनायात्रं कुप्यसि च ॥ २२ ॥

* नूनमिदानीमनुज्ञातम् । (इति पादयोः पतति ।)

(क) किं मामेवं भूयोऽप्यपराद्धां करोषि ।

तापि प्रार्थितापि तामवधीरणां न विसृजसि न त्यजसि । किमिदं युक्तमिति शेषः (सखीयाचनेन कोपत्यागस्योचितत्वेन कोपाभावे चावधीरणात्यागो युक्त एव । तन्नकरोषीत्यनुचितमिति भावः) । वाष्पासारेत्यादि । वाष्प आसार इव यस्याः । श्रोणीविम्बात् प्रशस्तनितम्बस्थानादुपेक्षया असावधानेन च्युतेन गलितेन विद्युद्दाम्ना विद्युन्मालयेव हेमकाचीगुणेन स्वर्णरशनया चण्डमुग्रं (ययास्यात्तया) मेघराजीव मेघमालेव इयं चण्डी कोपना विन्ध्य पर्वतमिव मां हन्तुमुदता उद्युक्ता । किं मामेवं भूयोऽप्यपराद्धां करोषि । अपराधिनीत्यादि । स्पष्टोऽर्थः ॥ नूनमित्यादि । इदं तद्रशनासंहरणमनुज्ञात

- (१) B. G. एषोरावती, T. वपस्वैरावती; N. इयमिरावती, A. पैरा.
 (२) B. G. N. T. अव्यपेक्षा &c. (३) N. ताह. (४) P. A. om. (५) B. G. T. अवधारिज, A. अवरेद्ध (अवरोध) (६) B. G. N. T. read (सरशनं हस्तमालम्बयति) after राजा below. (७) N. जघ. (८) P. add (आत्मज्ञातम्). (९) N. इहव.

इरा०—ण खु इमे मालविआएँ चलणा जे दे हरिसंदोहल पूरयिस्स-
ति । (इति निष्क्रान्ता सचेदा ।) (क)

विदू०—भो उठेहि उठेहि । किदैप्पसादोसि । (ख)

राजा—(उत्थाय इरावतीमपश्यन् ।) कैय गतैव प्रिया ।

विदू०—वअस्सँ दिट्ठिआ इमस्स अविणअस्स अर्प्पसादिदा गदां । तँ
वअ सिग्घ अवक्कमाम जाव अङ्गारओ रासिं विअ सँ अणुवक्क' ण करेइ । (ग)

राजा—अहो मनसिजैवैषम्यम् ।

मन्ये प्रियाहृतमनास्तस्याः प्रणिपातलङ्घनं सेवाम् ।

एवं हि प्रणयवती सा शक्यमुपेक्षितु कुपिता ॥ २३ ॥

(इति निष्क्रान्त सह वयस्येन ।) १०

इति वृत्तीयोऽङ्कः॥

(क) न खल्विमौ मालविकायाश्चरणौ यौ ते हर्षदोहद पूरयिष्यत ।

(ख) भो उत्तिष्ठ उत्तिष्ठ । कृतप्रसादोऽसि ।

(ग) वयस्य दिष्ट्या अस्यविनयस्याप्रसादिता गता । तदावां
शीघ्रमपक्रमाव यावदङ्गारको राशिमिव सा अनुवक्र न करोति ।

मनुमतम् । मत्प्रार्थनया इति शेषः ॥ वयस्य दिष्ट्या अनेनाविनयेनाप्रसन्ना
गतया । तावदावा शीघ्रमेवापक्रमाव यावदङ्गारको राशिमिवानुवक्र (प्रतिगम
न) प्रतीप न करोति । मन्य इत्यादि । प्रियाहृतमना मालविकाहृतमना

(१) N मालविआचलणा. (२) Po परिस, Pn फरिस, A हस्ति
T. विसत्तेण (१) P A (सप्तमी निष्वाभा ।), N सहचेण्या (२)
B G. N. 1. om. भो & om. उठेहि (५) B. G T अस्मि & c
(६) B. G हत, T तत् (७) P A om. (८) N अप्रसन्ना,
B G T अप्रसन्नारिण (९) N. add एसा (१०) B G अत्तिणा,
T. अहदाव for ता वअ. (११) B G. N T om. (१२) N. add
पडिगमण. (१३) N. T मदनस्य, B. G. मदन (१४) B. G T
एव मण्यवती सा नहि शक्यम् & c (१५) P A. (इति परिक्रम्य निष्क्रान्ता
सर्) B. G. T. (इति निष्क्रान्ता सर्).

प्रणिपातलङ्घन प्रणामातिक्रम तस्या इरावत्या सेवामनुकूलचरण मन्ये ।
 सेवायाः फलमाह—कुपिता क्रुद्धा प्रणयवती प्रेमवता सा इरावती एव
 मनेन क्रमेण प्रणिपातलङ्घनरूपेणोपेक्षितुमीदासीन्येन वर्तितुं शक्यं हि
 शक्या खलु । शक्यमिति निपात (तदतिक्रमिणीं प्रसादनविशेष प्रणा
 माधिक्यमिति यावत् सेवा मन्ये तादृशी सेवैव प्रसादनाया अल नान्येत्यर्थः ।
 सा हि कुपितापि मयि प्रणयवती अत उपेक्षितुं तस्या प्रसादनमिति शेष
 न शक्यम् ।) अत्र वीचानुसधानादाक्षेपो नाम सध्यङ्गमुक्तं भवति । इदं
 श्रीकाट्यवेमभू
 ण्योऽङ्क ॥

चतुर्थोऽङ्कः

(ततः प्रविशति पर्युत्सुको राजा प्रतीहारी च ।)

राजा—(आत्मगतम्)

तामाश्रित्य श्रुतिपथगतामास्थया लब्धमूलः
 संप्राप्ताया नयनविषय रुदरागः प्रवालः ।
 हस्तस्पर्शं मुकुलितं इव व्यक्तरोमोद्गमत्वा-
 त्कुर्यात्कौन्तं मनसिजतरुमां रसज्ञ फलस्य ॥ १ ॥

(प्रकाशम् ।) सखे गीतम् ।

प्रती०—जेदुं भट्टा । असनिहितो गोदमो । (क)

राजा—(आत्मगतम् ।) अये^१ मालविकावृत्ता तज्ज्ञानार्थं प्रेषित ।

(प्रीतिर्यं)

विद्व०—बडुदुं भव । (ख)

(क) जयतु भर्ता । असनिहितो गीतम् ।

(ख) वर्धताम् भवान् ।

कविरिदानीमिद्धा तस्मारभते—ततः प्रविशतीत्यादिना । ताभिति ।
 मुकुलित इव सजातमुकुल इव का त कामनापुक्त कुर्यादिति प्रार्थनाया (आ-
 शंसाया) लिङ् । अत्र प्रसज्जितवान् प्रकरास्थाने कृतमिति मतव्यम् ॥
 असनिहितोऽत्र गीतम् ॥ सा खलु तपस्विनी तया पिडलाद्या सारभाण्ड

(१) B G N T वदन्त (२) B G N T स्पर्श. (३)
 B G T उमुक्ति (४) P रोमोद्गम (५) N T. स्तव. (६)
 B G. N T repeat जेदु (७) B G N T. आ (८) N.
 T add मया (९) B G add विद्वत् (१०) B. G. T जेदु
 जेदु and P A. जेदु.

राजा—जयसेने जानीहि कैं देवी धारिणी कय नौ सरुजचरण
लादिनोदत इति ।

प्रती०—ज देवी आणवेदि । (इति निष्क्रान्ता ।) (क)

राजा—सखे^३ को वृत्तान्तस्ते सख्यास्तत्रभवत्या ।

विदू०—जो बिडालगहीदाए परहुदिआए । (ख)

राजा—(सविपादम् ।) कयमिब ।

विदू०—सा खु तवस्मिणी ताए^(१) पिङ्गलच्छिष्ट^(२) सारभण्डभूगैरए मि-
सुमुदे^(३) बिअ णिक्खित्ता । (ग)

राजा—ननु मत्संपर्कमुपलभ्य ।

विदू०—अह इ । (घ)

(क) पदेव आज्ञापयति ।

(ख) यो बिडालगृहीताया परभृतिकाया ।

(ग) सा खलु तपस्विनी तथा पिङ्गलाद्या सारभाण्डभूगृहे मृत्युमुख
इव निलिप्ता ।

(घ) अयं किम् ।

भूगृहे गुहायामिव निलिप्ता । शृणोतु भवान् । परिव्राजिकया मे कथितम् ।
द्य पूर्वेषु किल तत्रभवतीरायती रुजाक्रान्तचरणा देवी मुखपृच्छका
आगता ॥ तयोक्तम् (ततस्तथा व्याख्यात । मदो वा उपचारो वा । य
सर्व परिजनस्य बह्वभयं जानत्यपि पृच्छसीति) । मन्दो न उपचारः ।

(१) N. add तावत्, B. G. तावत् । क वा देवी क्य वा &c, and
T. तावत् । दातो &c (२) B. G. N. T. om वयं वा. (३) B.
G. N. T. गीतम् (४) B. G. N. T. तत्रभवत्यास्तौतस्या (५) A
Po 'भाडभूमि' and B. G. T. 'भाडगेहमुदे' इति लिखिता. (६) B. मे,
(मत्सम्पर्कमुपलभ्य).

राजा—गौतमं क एवं विमुखोऽस्माकं येन चण्डी कृता देवी ।

विद्व०—मुणादु भवं । परिव्वाजिआ मे कहेइ । हिओ किल तत्त
होदी इरावदी रुजाविहैन्यचरणं देवि सुहंपुच्छिआ आअदा । (क)

राजा—ततस्ततः । *

विद्व०—तदो सा देवीए पुच्छिदा । किं न लखिदो जणो वल्ल-
हो ति । ताए उत्तं । मदो वा उवआरो वा जं दे परिअणस्स वल्लहत्तणं
जाणन्ती वि पुच्छसी ति । (ख)

राजा—^८ निर्भेदाद्वतेऽपि मालाविकीयामयमुपन्यासः शङ्कयति ।

(क) शृणोतु भवान् । परिव्राजिका मे कथयति । ह्यः किल तत्र-
भवतीरावती रुजाविहस्तचरणां देवीं सुखपृच्छकाग्रता ।

(ख) ततः सा देव्या पृष्टा । किं न लक्षितो जनो वल्लभ इति । तयो-
क्तम् । मदो वा उपचारो वा यत्परिजनस्य वल्लभत्वं जानन्त्यपि पृच्छसीति ।

यत्परिजने संक्रान्तं वल्लभत्वं न ज्ञायते ॥ निर्भेदाद्वतेऽपि स्फुटीकरणं वि-
नापि ॥ ततस्तयानुबध्यमानया भवतोऽविनयमन्तरेण परिगृहीतार्था कृता ।
(धारिणी) राजाविनयमिरावत्याः सकाशाज्ज्ञातवर्तित्यर्थः ॥ किमतःपरम् ।

(१) B. G. N. T. om. (२) N. परिव्वाजिआ मे कहिइ. (३)
N. रुअकत्तं and B. G. T. रुजाअन्तं (रुजायमान). (४) B. G.
T. Po. सुह पुच्छिइ. (५) P. omits this speech and reads
the following speech of विद्वक्क in continuation with
the above. (६) B. G. T. कि अत्तणो वि अणलखिदो हिअअज्जो
वल्लहो ति । & N. कि णु ओलोइदो वल्लहज्जणोति. (७) Po A. मदो वो
उवआरो । ज दे परिअणस्स वल्लहत्तणं न ण जाणसि ति । N. मदो.. ज परिअणे
सकत्त वत्तहत्तणं ण जाणीअदि, and B. G. T. तदो ताए उत्तम्मतीए मतिग्ग-
वुरो वा उवआरो जं परिअणे सकत्त वल्लहत्तणं जाणिस्सदि ति । (८) Pn. add
मो & T. अहो. (९) B. G. T. om. अदि.

विदू०—तदो तए अणुबन्धिज्जमाणए भवदो अविणअं अन्तरेण परिगृहीदत्थो किदा देवी । (क)

राजा—अहो दीर्घरोपता तत्रभवत्याः । अतः परं कथय ।

विदू०—अदोवरं किम् । मालविआ वडलवलिआ अ णिअलवदीओ अदिठ्ठसुज्जपादं पादाल्वात्त णाअकण्णआ विअ अणुहोन्ति । (ख)

राजा—कष्टम् ।

मधुरस्वैरा परभृता भ्रमरी च विबुद्धचूनसङ्गिन्यौ ।

कोटरमकालवृष्ट्या प्रबलपुरोवातया गमिते ॥ २ ॥

वपस्य अप्यत्र कस्यचिदुपक्रमस्य गतिः स्यात् ।

विदू०—कहं भविस्सदि । जं सारभाण्डघरए वाउदा माहविआ देवीए संदिट्ठा । मम अङ्गुलीअर्मुदं अदेक्खिअ ण मोत्तव्वा तुए हदासा मालविआ वडलवलिआं अं ति । (ग)

(क) ततस्तयानुवध्यमानया भवतोऽविनयमन्तरेण परिगृहीतार्या कृता देवी ।

(ख) अतः परं किम् । मालविका वकुलवलिका च निगलवत्यावह-
ष्टसूर्यपादं पातालवातं नागकन्यके श्वानुभवतः ।

(ग) कथं भविष्यति । यत्सारभाण्डगृहे व्यापृता माधविका देव्या
सदिष्टा । ममाङ्गुलीयक्रमुद्रामद्ध्वा न मोक्तव्या त्वया इताशा मालविका व-
कुलवलिका चेति ।

मधुस्वरेत्यादि । (मधुरस्वरा मधुरनादा परभृता कोकिला भ्रमरी च तत्तु-

(१) Po. णिववि &c and N. अणुबन्धिज्जमाणा सा (१) B. G. T. परिगृह. (२) N. किं अदो वर, and B. G. T. किं अवरं. (३) B. G. N. repeat. (५) P. मधुरस्वरा परभृतिव्या; मधुरस्वरा परभृति. (६) B. G. N. T. om., P. वयस्याप्यत्रोपक्रमस्य कस्यचित् &c. (७) B. G. "माडग्गवाविण, and T. माडग्गिह्वावाविण. (८) N. अणुलीअअ &c. B. G. "मुरअ and T. मुरिअ. (९) Po. om.

राजा—(निःश्वस्य) सखे किमत्र प्रतिकर्तव्यम् ।

विदू०—(विचिन्त्य ।) अत्य एत्य उवाओ । (क)

राजा—क इव ।

विदू०—(सद्यस्तेषाम् ।) को वि अदिष्टो सुणादि । कण्णे दे कहे
मि । (^१ उपश्लिष्य कर्णे ^२ ।) एव विअ । (इत्यावेदयति ।) (ख)

राजा—(सहर्षम् ^३) सुष्ठु चिन्तितम् । ^४ प्रयुज्यता सिद्धये ।

(प्रविश्य)

प्रती०—देव प्रवादसअणे देवी निपण्णा रत्तचन्दणधारिणी परि
अणहत्थगृहीदेणं चलणेण भवदीएँ कहाहिँ विणोदिअमाणे चिद्धइ ।

(ग)

राजा—^५ अस्मत्प्रेवैशैयोग्योऽयमवसरः ।

(क) अस्त्यत्रोपायः ।

(ख) कोऽप्यदष्टः शृणोति । कर्णे ते कथयामि । एवमिव ।

(ग) देव प्रवातशयने देवी निपण्णा रत्तचन्दनधारिणा परिजिन
हस्तगृहीतेन चरणेन भगवत्या कथाभिर्विनोदयमाना तिष्ठति ।

ल्ये मालविकाबकुलावलि के इत्यर्थात् विबुद्धचूतसगिन्धौ विकसितसहकार
सक्ते मदाश्रिते इतिञ्चानि प्रबलपुरोवातया वृष्ट्या कोटर वृक्षकोटर त

(१) B. G. N. T. add सपरामर्शम् . (२) B. G. N. T. om.
प्रति. (३) N. add इति. (४) B. G. T. om. वर्णे (५) A. P
om. (६) N. om चिन्तितम्. (७) B. G. T. add (B. G.
अनुष्ठित & T. अनुष्ठेयम्) (८) B. G. T. ^०वारिणा. (९) B. G. N.
T. इत्यमरेण. (१०) P. A. षड्विजिआए. (११) B. G. T.
Interchange. (१२) B. G. T. add वस्मात्. and N. तैवहि.
(१३) B. G. T. ^०प्रयाणं.

विदू०—तां गच्छतु भव । अहं वि देवि पेन्निखदु अरित्तपाणी
भावेस्स । (क)

राजा—जयसेनायास्तावत्सवेद्य गच्छे ।

विदू०—(कर्णे ।) होदि एव विअ । (इत्यवेद्य निष्क्रान्त ।)
(ख)

राजा—जयसेने प्रवातशयनमार्गमादेशय ।

प्रती०—इदो इदो देवो । (ग)

(ततः प्रविशति शयनस्या देवी परिव्राजिका विभवेतश्च परिवार)

देवी—भगवदि रमणिज्ज * कहावत्सु । तदो तदो । (घ)

परि०—(सहस्रिलेपम् ।) देवि अत पर पुन कययिप्प्यामि । अत्र
भवोनीश्वर सप्पात्त ।

देवी—अहो अज्जउत्तो * । (इत्युत्थातुमिच्छति ।) (च)

(क) तद्गच्छतु भवान् । अहमपि देवीं द्रष्टुमरित्तपाणिर्भविष्यामि ।

(ख) भवति एवमिव ।

(ग) इत इतो देव ।

(घ) भगवति रमणीय कथावस्तु । ततस्ततः ।

(च) अहो आर्यपुत्रः ।

तुल्य निविडान्धकार इति ध्वनि । गमिते प्रापिते) । अत्र राज्ञः कर्णे वि-
दूषकोक्त उपायो नियमेन मालविकाप्राप्तिहेतुत्वान्नियतातिर्नाम चतुर्थी

(१) B. G. T. भो (२) A. सगाय, B. G. T. सविस्ति & N.
अस्मदहस्य विस्ति कुह (३) B. G. N. T. तह । (कर्णे) एव विअ होदि,
(४) A. P. अस्मिणिज्ज. (५) T. अयमवान् विविशेस्वर and N.
अत्र भगवान् विविशेस्वर. (६) B. G. N. T. मद्वा. (७) B. G. अ-
ति. for इति.

राजा—अल्मलमुपचारयन्त्रणया ।

अनुचितनूपुरविरहं नाहंसि तपनीयपीठकालम्बि ।

चरणं रुजा परीतं कलभापिणि मांच पीडयितुम् ॥ ३ ॥

परि०—विजयता देवः । *

धारिणी—जेदु अज्जउत्तो । * (क)

राजा—(परित्राजिकां प्रणम्योपावेश्य * ।) देवि अपि सद्मां वेदना ।

धारिणी—“अति मे^० विसेसो । (ख)

(ततः प्रविशति यज्ञोपवीतबद्धाङ्गुष्ठः सभ्रान्तो विदूषकः ।)

विदू०—परित्ताअदु परित्ताअदु भव । सप्पेण^० ददोस्सि । (ग)

(सर्वे विषण्णाः ।)

राजा—कष्टम्^० । क भवान्परिभ्रान्तः ।

(क) जयत्वार्युपुत्रः ।

(ख) अस्ति मे विशेषः ।

(ग) परित्रायता परित्रायता भवान् । सप्पेण ददोस्मि ।

वस्या सूचिता । अत्र पूर्वं प्रकरीस्थानोक्तबीजस्यानया नियताप्या सम-
न्वयादवमर्शोनाम चतुर्यसधिः प्रतिपादित इति मन्तव्यम् ॥ परिजनहस्तग-
तेन चरणेन । अहो भर्ता ॥ अनुचितेति (अनुचितनूपुरविरहं सतत
परिचितनूपुरसंगमित्यर्थः । रुजा परीतं रोगव्याप्त चरणं तदर्शनेन रो-
गाक्रान्तं मा च पीडयितुं नाहंसि) । अद्यास्ति मे विशेषः ॥ तत इति ।

(१) B. G. N. T. पाठिना^०. (२) B. G. N. T. Inter-
change the speeches, (३) B. G. T. add च. (४) Pn.
add. वे. (५) N. add अज्ज (६) P. add दाणि. (७) Po. A.
आदिना सप्पेण ददोस्सि, and B. G. T. सप्पेणास्सि ददो. (८) B. G. N.
T. repeat.

विदू०—देवीं देविस्त्वसं' ति आआरपुष्पग्राहणकालणादो पमदवर्णं गतोऽस्मि । ^१ (क)

देवी—हृदी हृदी' । अहं एव ब्रह्मणस्त जीविदसंशयानिमित्तं जाता । (ख)

विदू०—तहिं असोअत्यवअस्स कालणादो मएँ पसारिदे दक्षिणहत्थे' कोटरणिग्गदेण कालेणं सप्पस्विणीं दट्ठोऽस्मि । णं एदीइ दुवे दंत पदाइ । (इति वशं दर्शयति ।) (ग)

परि०—तेन हि दंशच्छेदः पूर्वकर्मेति श्रूयते । स सावदस्स क्रियताम् ^२ ।

'छेदो दंशस्य दाहो वा क्षतेर्चारकमोर्क्षेणम् ।

एतानि दष्टमात्राणामायुष्यौः प्रतिपत्तयः ॥ ४ ॥

(क) देवीं द्रक्ष्यामीत्याचारपुष्पग्रहणकारणात्पमदवर्णं गतोऽस्मि ।

(ख) हा धिक् हा धिक् । अहमेव ब्राह्मणस्य जीवितसंशयानिमित्तं जाता ।

(ग) तस्मिन्नाशोक्तस्तवकस्य कारणान्मया प्रसारिते दक्षिणहस्ते, कोटरनिर्गतेन कालेन सर्पस्त्रिणेण दट्ठोऽस्मि । नन्वेते द्वे दन्तपदे ।

यज्ञोपनीतेन बद्धोऽद्भुष्टो यस्य स तथोक्तः । अत्र कपटकल्पनाया गम्यमानत्वाच्चलनं नाम संध्यङ्गमुक्तं भवति ॥ तस्मिन्नाशोक्तस्तवककारणात्प्रसारिते दक्षिणहस्ते कोटरनिर्गतेन सर्पस्त्रिणेण कालेन दट्ठोऽस्मि । छेदो दंशस्ये-

(१) दक्षिणहत्थि. (२) B. G. T. om ग्राहण. (३) P. add परिजा, अइ परिजाअइ. (४) A. om. (५) P. ससए &c. N. जागहि and B. G. T. जाता ब्रह्मणस्त. (६) B. G. T. असोअत्यपुप्पत्ताल', and N. त्यत्रअरा'. (७) N. om. (८) B. G. T. पसारिदो दक्षिणहत्थो । वदो &c. (९) P अगहत्थे, A. हत्थे. (१०) B. G. T. Interchange. N. सप्पस्त्रिणेण कालेण. (११) B. G. N. T. ण एसाणि दुवे वत्तणमाणि (B. G. om. वत्तण). (१२) B. G. T. om तेन... क्रियताम्. (१३) A. reads the verse and the following and P only the following first in the king's speech below. (१४) N. मोचनम्. (१५) P. आयुष..

संप्रति विषवैद्यानां कर्म ।

राजा—जयसेने सिप्रमानीर्यतां ध्रुवसिद्धिः^१ ।

प्रती०—जं देवो आणवेदि । (इति निष्क्रान्ता ।) (क)

विदू०—अहो पावेण मिच्चुणा गहीदोहि (ख)

राजा—मा कातरो भूः । अविपो^२ ऽपि कदाचिदंशो भवेत् ।

विदू०—कहं ण भाइस्सं^३ । सिमसिमाअन्ति मे अड्ढाईं । (^४विषवेगे
हृषयति ।) (ग)

देवी—ही ही आहिअं दंसिदं विआरेण । हल अवलम्भह णं । (घ)

(परिजनः^५ ससंभ्रममवलम्बते)

विदू०—(राजानं विलेक्ष्य ।) भोः भवदो बालैत्तणादो पिअंवअ-
स्सो हि । तं विआरिअ अपुत्ताए मे जणणीए जोअकरोमं बहोहि । (च)

(क) यदेव आज्ञापयति ।

(ख) अहो पापेन मृत्युना गृहीतोऽस्मि ।

(ग) कथं न भेष्यामि । सिमिसिमायन्ति मेऽङ्गानि ।

(घ) ही ही आधिक्यं दार्शितं विकारेण । हल अवलम्बध्वमेनम् ।

(च) भोः भवतो बाल्यात् प्रियवयस्योऽस्मि । तं विचार्यापुत्राया मे
जनन्या योगक्षेमं वह ।

स्यादि । ध्रुवसिद्धिरिति तस्य वैद्यस्य नाम ॥ अनेन संतापः मूच्यते ।

(१) B. G. N. T. Interchanges. (२) P. om. अवि. (३)
A. interprets माइस्स by माँवप्यामि. (४) B. G. N. T. add इति.
(५) B. G. T. हा हा वसिद विआरेण । अवलवध ण । (T. पक्षण for ण)
N. हा दसिद असुह विआरेण (दशितमशुभ विकारेण अवलवध वल्लण and P.
होही असुह वसिद (असुह दष्ट &c.) .. अवलवह ण. (६) N. T. परिजाजिका
& B. G. परिजाजिका. (७) B. G. T. भो बाल्यपिअवअस्सोहि वे
(T. दुष्ट) । अविआरेण (अविकारेण) अपुत्ताए जणणीए &c । N. भो बडादोपि
&c. (८) A. मुञ्जाए and Po मुञ्जाए मे.

राजा—भा भेषी. ' । अचिरात्ता वैद्यश्चिकित्सते । 'रियरो भव ।

(प्रविश्य)

जय०—देव आणावेदो^१ भुवसिद्धि विष्णवेदि । इह एव आणीअ-
हे गोदमो ति । (क)

राजा—तेन हि वर्षधरप्रतिगृहीतमेन तत्रभवतः सकाशं प्रापय ।

जय०—तथा । (ख)

विदू०—(देवीं मिलेय ।) भोदि जिवेअं वा ण वा । जं मए,
अत्तभवन्तं सेवमाणेण दे अवरद्धं तं मीरेसेहि । (ग)

देवी—दीहाऊ होहि । (घ)

(निष्क्रान्तो विदूषकः प्रतीहारी च ।)

राजा—प्रकृतिभीरुस्तपस्वी । भुवसिद्धेरपि ययार्थनाम्नः सिद्धि न
मन्यते ।

(क) देव आज्ञापितो भुवसिद्धिर्नैजापयति । इहैवानीयतां गौतम इति ।

(ख) तथा ।

(ग) भवति जीवेय वा न वा । यन्मयातभवन्तं सेवमानेन तेष्वपराद्धं
तन्मुप्यस्य ।

(घ) दीघायुर्भव ।

विपवेगं विपप्राप्यै रूपयति प्रकाशयति । विपवेगास्तु वसन्तराजोये कथिताः—

(१) N. add गौतम. and take स्थितेभव here after it. (२)
N. T. विविचिस्पति and B. G. विविचिस्पति. (३) A. P. प्रसिद्धी
all through, (४) A. P. om. (५) N. add सो. (६) P. वपवर
परि० & N. om. वर्षधर. (७) Po add व सत्त्व. (८) N. निष्क्रान्तौ.
(९) Pn. A. भुव.. सिद्धि नये. N. भुवसिद्धिमी ययार्थ नामान सिद्धिमन
न मन्यते.

जय०—जेदु भट्ट । भुवसिद्धी विष्णवेदि । उदकुम्भविहाणेण सप्प
मुदिअ किपि कप्पइदन्व । त अण्णेसीअदु त्ति । (क)

देवी—इद सप्पमुदिअं अङ्गुलीअअ । पच्छा मम हत्थे देहि ण
(ख)

(इति प्रयच्छति ।)*

राजा—जयसेने^१ कर्मसिद्धावाशु प्रतिपत्तिमानय ।

प्रती०—ज देवो आणवेदि । (इति निष्क्रान्ता ।) (ग)

परि०—यथा मे^२ हृदयमाचष्टे तथा निर्विषो गीतमः ।

राजा—भूयादेवम् ।

(प्रविश्य)

जय०—जेदु भट्ट । णिवुत्तविसवेगो गोदमो मुहुत्तेणं पकिदित्थो
सवुत्तो । (घ)

(क) जयतु भर्ता । भुवसिद्धिर्विज्ञापयति । उदकुम्भविधानेन सर्प
मुद्रित किमपि कल्पयितव्यम् । तदन्विष्यतामिति ।

(ख) इद सर्पमुद्रितमङ्गुलीयकम् । पश्चान्मम हस्ते देद्वेतत् ।

(ग) यदेव आज्ञापयति ।

(घ) जयतु भर्ता । निवृत्तविषवेगो गीतमो मुहुर्तेन प्रकृतिस्थ
सवृत्तः ।

‘ वैवर्ण्यं वेपथुर्दाह. फेन. स्कदस्य भञ्जनम् । दु ख जाड्य मृतिश्चेति वि
षवेगा. स्युरष्टधा ॥ ’ यन्मया तत्रभवन्त सेवमानेन अपराद्ध तन्मृष्यताम्

(१) B. G. N. T. Po विहाणे । सप्पमुदिअ कपिअण्णेमाअदु । (२)
B. G. T. om. & N. इति अङ्गुलायक इति and add प्रतिहारा गृह्णात्वा
प्रस्थिता. (३) N. om. (४) B. G. T. om. मे (५) B. G. T.
repeat. (६) N. देवो (७) Po. णिवुत्त. गोत्तमो । मुहुत्तएण पकिदित्थ
एव सवुत्तो. Po. A. णिवुत्त... गोत्तमो पकिदिधएव &c.

देवी—दिष्टिआ वैअणाआदो मुत्तस्सि (क)

प्रती०—एसो उण अमच्चो वाहतओ निण्णवेदि । राअकज्जं बहु मन्तिदव्वं । तौ दंसणेण अणुग्गदं इच्छामि ति । (ख)

देवी—गच्छदु अज्जउत्तो कज्जसिद्धीए । (ग)

राजा—आतपाक्रान्तोऽपमुद्देशः । शीतक्रिया चास्या रुजः प्रशस्ता । तदन्यत्र नापतां शयनीम् ।

देवी—बालिओ अज्जउत्तवअणं अणुचिट्ठह । (घ)

परिजनः—तही । (च)

(इति निष्क्रान्ता देवी परिव्राजिका परिजनश्च ।)

राजा—जयसेने गूढेन पया मां प्रमदवन प्रापयं ।

प्रती०—इदो इदो देवो । (छ)

राजा—जयसेने समाप्तकृत्यो ननु गौतमः ।

(क) दिष्ट्या वचनौपान्मुक्तास्मि ।

(ख) एष पुनरमात्यो वाहतको विज्ञापयति । राजकार्यं बहु मन्त-
पितव्यम् । दर्शनेनानुग्रहमिच्छामीति ।

(ग) गच्छत्वार्यपुत्रः कार्यसिद्धये ।

(घ) बालिका आर्यपुत्रवचनमनुतिष्ठत ।

(च) तथा ।

(छ) इत इतो देवः ।

इति ॥ दर्शितमशुभं विकारेण । अवलम्बध्वं ब्राह्मणम् ॥ विवृत्तविषयेषो .

(१) N. om. (२) B. G. N. T. om. (३) B. G. om. ५.

(४) N. G. शयनम्. (५) B. G. T. बालिआ, N. बालिआओ and A. बालिआ. (६) अज्जउत्तस्स सत्तेस. (७) add (परिजनस्तया प्रव्रन्तः).

(८) N. om. इति (९) Pu. गुह्ययेन. A. B. G. T. Po om. मां.

(१०) B. G. T. काम्यो & N. करणीयो.

प्रती०—अह इ । (क)

राजा—

इगधिगमनिमित्त प्रयोगमेकान्तसाध्यमपि मत्वा ।
संधिग्धमेव सिद्धौ कानरमाशङ्कते चेत्तः ॥ ५ ॥

(प्रविश्य)

विदू०—वददुं भव । सिद्धाह दे मडलकज्जाइ^१ । (ख)

राजा—ज्ञपसेने त्वमपि नियोगमशून्य कुरु ।

प्रती०—ज देवो आणवेदि । (इति निष्क्रान्ता ।) (ग)

राजा—वयस्यं क्षुद्रा माधविका । न खलु किञ्चिद्विचारितमनया ।

विदू०—देवाए अडुलीअअमुह^२ देविखअ कह विआरीअदि । (घ)

राजा—न खलु मुद्रामाधिकृत्य ब्रवामि । एतयोर्वर्द्धयो किं निमित्तोऽयं^३
मोक्ष । किं देव्या परिजनमतिक्रम्य भवासदिष्ट इत्येवमनया प्रष्टव्यम् ।

विदू०—ण पुच्छिदोअि । पुणो मन्दस्सवि मे तस्मि पञ्चुप्पण्णा
मदा^४ । (च)

(क) अय किम् ।

(ख) वधता भवान् । सिद्धानि ते मडलकार्याणि ।

(ग) यदेव आज्ञापयति ।

(घ) देव्या अडुलायकमुद्रा दृष्ट्वा कथं विचारयति ।

(च) ननु पृष्टोऽस्मि । पुनर्मन्दस्यापि मे तस्मि प्रत्युत्पन्ना मति ।

गौतमो मुहूर्तमात्रेण प्रकृतिस्थ सवृत्त ॥ इष्टाधिगमेत्यादि । (इष्टस्या

(१) N इव्यम् (२) P A. जेटु & B G. T repeat. (३)
B G T °कम्माइ (मम कज्जाइ) (४) B G N T गौतम
(५) B. G N I. मुदिअ (६) B G. १ तयोर्वर्द्धयो & N
सयोर्दयो (७) B G N T om. अय. (८) B G N T
दिना (९) B G १ मरस्सवि पुणो मे वह पञ्चुप्पण उत्तर आसि, P.
पञ्चुप्पणवुदिणा मए कहिद A पञ्चुत्तरपञ्चुप्पणवुदिणा मए कहिद.

राजा—कथ्यताम् ।

विदू०—भणिदो मए । देवचिन्तएहि विण्णाविदो राआ । सोमसग्गो नखत्त । सर्वबन्धणमोक्खो करीअदु त्ति । (क)

राजा—ततस्ततै ।

विदू०—त सुणिअ देवीए इरावदीचित्त रक्खन्तीए राआ किल मो-
एदित्ति अह सदिष्टो त्ति । तदो जुज्जइदि त्ति ताए सपादिदो आयो । (ख)

राजा—(विदूषक परिप्लव्य ।) सखे प्रियोऽह तव ।

नाहि बुद्धिगुणेनैव सुहृदामर्थदर्शनम् ।

कार्यसिद्धिपथः सूक्ष्मः स्नेहेनाप्युपलभ्यते ॥ ६ ॥

(क) भणिता मया । देवचिन्तकैर्निज्ञापितो राजा । सोमसर्गो नो नक्ष-
त्रम् । सर्वबन्धनमोक्षः क्रियतामिति ।

(ख) तच्छ्रुत्वा देव्येरावतीचित्त रक्षन्त्या राजा किल मोचयतीत्यहं
सदिष्ट इति । ततो युज्यत इति तथा सपादितोऽर्थः ।

धिगमे प्राप्तौ निमित्त कारण एकान्तसाध्य नि सन्देहेन सम्भवदुत्पत्तिकसा-
ध्यमेव रूपमपि प्रयुज्यत इति प्रयोग उपायस्त सिद्धयै साध्यनिष्पादनाय
सदिग्धमेव कार्यं स्यान्नवेति कृतसन्देह मत्वा चेत्. कानर यथा तथा आग-
च्छते ॥ पुनर्मन्दस्य मे तस्मिन्प्रत्युत्पन्ना मतिः ॥ (पुनर्मन्देनापि प्रत्युत्पन्नबु-
द्धिना मया कथितम् । उपसर्गेण ज्योतिषोक्तकूरग्रहवैधमूचितदौघोपद्रवेण
सहितमित्यर्थः ।) । नाहि बुद्धीत्यादि । (सुहृदा बुद्धिगुणेनैव अर्थदर्शन-
न किन्तु स्नेहेनैव सूक्ष्म. हृद्यदनुद्भवनीय. कार्यसिद्धिपथः अभीष्टसिद्धे

(१) A. P. omit the speech and read the follow-
ing in continuation with the above speech of विदूषक.

(२) T. भणिअ and A. P. om. भणिता मय. (३) B. G. A. P.
omit the speech and read the following speech of विदूषक
in continuation with the above. (४) A. उपलभ्यते.

विदू०—तुवरदु भव । समुद्रघरण ससाहिं मालविअं ठाविअ भवन्तं
पञ्चुगदीहि । (क)

राजा—अहमेना सभावयामि । गच्छाग्रत ।

विदू०—एदु भव । (परिक्रम्य ।) इदं समुद्रघरणं । (ख)

राजा—(माशङ्कम् ।) वयस्य एषा कुसुमावचयव्यग्रहस्ता सख्यात्तं
इराक्यौ परिचारिका चन्द्रिका समागच्छति । इतस्तावदावा भित्तिगूढौ
भवाव ।

विदू०—कुम्भीलएहिं कामुएहिं अ पडिहलणीआ खु चन्दिआ । (ग)

(उभौ पयोक्त कुरुत ।)

राजा—गौतम कथं नु ते सखी मा प्रतिपालयति । एहि । एना
गवासमाभित्य विलोकयामि ।

विदू०—तह । (घ)

(उभौ विलोकयन्तौ स्थितौ ।)

(ततः प्रविशति मालविका बकुलावलिका च ।)

(क) त्वरतो भवान् । समुद्रगृहे ससखी मालविका स्थापयित्वा भव-
न्तं प्रत्युद्गतोऽस्मि ।

(ख) एतु भवान् । इदं समुद्रगृहम् ।

(ग) कुम्भीलकैः कामुकैश्च परिहरणीया खलु चन्द्रिका ।

(घ) तथा ।

रूपस्य उपलभ्यते उद्भाव्यते इत्यर्थः । सखी सहितौ । अहो इत्यामन्त्रणे ।

(१) B. G. N. T. सहीसहिदः. (२) B. G. T. गेहक. (३) N.
om. इराक्या. (४) B. G. N. T. सनिष्ठमागच्छति. (५) B. G.
N. T. add अहो. (६) A. om. (७) B. G. T. यथासमायत.
(८) A. om. (९) N. तिष्ठतः.

चकु०—सखि प्रणम भट्टार । जो परसदो पिठदो देकरीअदि ।

(क)

राजा—मन्ये प्रतिकर्त्ति मे दर्शयति ।

माल०—(सहर्षे) णमो दे । (द्वारमवलोक्य सविषाद ।) हला,
मं विप्रलम्भेति । (ख)

राजा—सखि हर्षविषादाभ्यामत्र भवत्याः प्रीतोऽस्मि ।

सूर्योदये भवति या सूर्यास्तमये च पुण्डरीकस्य ।

वदनेन सुवदनायास्ते समवस्थे क्षणादूढे ॥ ७ ॥

चकु०—ण एसो चित्तगदो भट्टा । (ग)

उभे—(प्रणिपत्य ।) जेदु भट्टा । (घ)

(क) सखि प्रणम भर्तास्मि । यो पार्श्वतः पृष्ठतः दृश्यते ।

(ख) नमस्ते । सखि मा विप्रलम्भयसि ।

(ग) नन्वेव चित्रगतो भर्ता ।

(घ) जयतु भर्ता ।

सूर्योदय इत्यादि । (पुण्डरीकस्य पद्मस्य सूर्योदये यावस्या निकासरूपा
सूर्यास्तमये च या सकोचरूपापस्था भवति ते निकाससकोनात्मिणे द्वे
समवस्थे सुवदनाया मालविकाया वदनेन क्षणादूढे धृते) । सखि तदा

(१) Pn om, the sentence, and B. G. T. read it
after णमो दे along with मालविका's speech. (२) 'B. G. N.
T. om, and read after 'णमा दे । ' राजा—शङ्के मे प्रतिकर्त्ति निर्दिशति ।

(३) B. G. N. T. om (४) B. G. T. add जोरस्तो (T.
add निदय) वस्त्राअदि, B. G. N. T. मालविका—(सहर्षे द्वारभग्नस्य)
&c. (५) Pn Interchange. (६) B. G. N. T. om.

माल०—हला तदा ससभम उक्कंठिआ अहं भट्टिणो रुवदंसणेण
तह ण'वित्तिण्हस्सि जह अज्ज विभाविदो चित्तगद्दसणो भट्टा । (क)

विट्ठ०—सुद भवदा । अत्तहोदी चित्ते जह दिट्ठो भवं तह अदिट्ठो
त्ति मन्तेदि । मुधा दाणं मज्झुसा विअ रअणभण्ड जोव्वणगव्व बहोसे ।
(ख)

राजा—सखे कुतूहलवानपि निसर्गशालिनः स्त्रीजनः । पश्य ।

कात्स्न्येन निर्वर्णयितुं च रूप-

मिच्छन्ति तत्पूर्वसमागतानाम् ।

(क) सखि तदा ससभ्रमनुत्कठिता अहं भर्तृरूपदर्शनेन तथा न
वितृष्णास्मि यथादा विभावितश्चित्रगतदर्शनो भर्ता ।

(ख) श्रुतं भवता । अत्रभवती चित्रे यथा दृष्टो भवास्तयाऽदृष्ट
इति मन्त्रयते । मुधेदानो मज्झुषेव रत्नभाण्डं यौवनगर्वं वहसि ।

सभ्रमदृष्टे भर्तृरूपे यथा न वितृष्णास्मि तथाद्यापि मया भावितोऽवितृष्ण-
दर्शनो भर्ता (सखि ससभ्रमदृष्टे भर्तृरूपे यथा सतृष्णास्मि तथा अद्यापि
मया न विभावितो वितृष्णदर्शनो भर्ता) ॥ तत्रभवती चित्रे यथा दृष्टस्त-
था दृष्टो भवानिति मन्त्रयते (तत्रभवती चित्रे यथा दृष्टो न तथा दृष्टो
भवान् इति मन्त्रयते) । कात्स्न्येनेत्यादि । (म्रियेषु तद्दर्शनायेत्यर्थः ।

(१) B. G. T. तर्हि सभमेहिवा भट्टिणो रुवस्स ण तह चित्तिण्हस्सि जह
अज्ज मए भाविदो अविट्तिण्हदस्सणो भट्टा । Pn हला तदा समुहद्दिवा भट्टिणो
रुवस्स ण तह चित्तिण्हस्सि जह अज्ज विभाविदो चित्ताण्दसणो भट्टा । Po हला तदा
समुहद्दिवा अहं भट्टिणो रुवदंसणेण तह ण विट्तिण्हस्सि जह अज्ज विभाविदो चित्तादो एव
भट्टा । N. हला तदा सभमदिडे भट्टिणो रुवे जह ण विट्तिण्हस्सि तह अज्जवि मए
भाविदो अविट्तिण्हदस्सणो भट्टा. (२) P. सुद भवदा । अत्तहोदा दिट्ठो जह चित्तेण
तह दिट्ठो मव चि मन्तिद । B G. T. सुद भवदा । ण किं अत्तहोदा द्दुए जह दिट्ठो
तह ण दिट्ठो मव &c. N. सुद भवदा । तत्तहोदा चित्ते जह दिट्ठो तह दिट्ठो मव चि मन्ते
दि । (३) B. G. N. T. समागतानाम्.

न च प्रियेष्वायतलोचनानां

समप्रपौत्रानि विलोचनानि ॥ ८ ॥

माल०—हला का एसा ईसिप्परिउत्तवअणो भट्टिणा सिणिद्धाए दि,
ट्टिए णिज्झाईआदि । (क)

वकु०—णं इअं पस्सगदा इरावदी । (ख)

माल०—सहि अदक्खिणो विअ भट्टो मे पडिभादि । जो सव्वं
देवीजणं उज्झिअ एक्काए मुहे वद्धलवखो । (ग)

वकु०—(आत्मगतम्) चित्तगदं भट्टारं परमत्यदो गेण्हिअं अ-
सूएदि । होदु । कीलिस्सं दाव एदाए । (प्रकाशम् ।) हलौ भट्टिणो
वद्धहा एसा । (घ)

माल०—तदो किं दाणि अत्ताणं आआसेमि । (सामूयं परामर्तते ।)
(च)

(क) सखि कैषा ईपत्परिवृत्तवदना भर्त्रा स्निग्धया दृष्ट्या निध्यायते ।

(ख) नन्वियं पार्श्वगतेरावती ।

(ग) सखि अदक्षिण इव भर्ता मे प्रतिभाति । यः सर्वं देवीजननु-
ज्झित्वैकस्या मुखे वद्धलक्ष्यः ।

(घ) चित्रगत भर्तारं परमार्थतो गृहीत्वामूयति । भवतु । श्रद्धे-
यामि तावदेतया । सखि भर्तुर्वल्लभैषा ।

(च) ततः किमिदानीमात्मानमापासयिष्यामि ।

आयतलोचनाना व्यापारितनेत्राणां स्त्रीणामिति शेषः । तत्रेचनानि तन्पूर्व

(१) T. ननु, B G. ननु. (२) B. G. *इति, N. J. इति
(३) पासपरिवर्तिववर्णणे. (४) B. G. T. Interchange,
om. भटा. (५) P. परमत्य. (६) B. G. N. T.
P. A. om. (७) B. N. G. T. आदित्य.

राजा—सखे पश्य ।

भूभङ्गभिन्नतिलकं स्फुरिताधरोष्ठं

सासूयमाननमितः परिवर्तयन्त्या ।

कान्तापराधकुपितेष्वनयां विनेतुः

संदर्शितेव ललिताभिनयस्य शिक्षा ॥ ९ ॥

विट्०—अणुणअसज्जो दाणिं होहि । (क)

माल०—अज्जगोदमो एत्थ एवमं सेवदि ण । (पुनः स्थानान्तराभि-
मुखी भवितुमिच्छति ।) (ख)

वकु०—(मालविका रुद्धा ।) ण खु कुविदा दाणिं तुम । (ग)

माल०—जइ चिर कुविद एवमं म^३ मण्णेसि एसो पच्चाणीअदि
कोवो । (घ)

(क) अनुनयसज्ज इदानीं भव ।

(ख) आर्यगौतमोऽत्रैव सेवते ननु ।

(ग) न खलु कुपितेदानीं त्वम् ।

(घ) यदि चिर कुपितामेव मा मन्यसे एष प्रत्यानीयते कोपः ।

समागमाना स एव पूर्व० । तै. नेत्रैः पूर्व०) समागमो येषां कृतप्रथमदर्श
नाना प्रियाणामित्यर्थः । रूपं लावण्यं कात्स्न्येन समग्रवृत्त्या निर्वर्णयितुं
द्रष्टुमिच्छन्ति सोऽत्सुकानि किंतु समग्रवृत्तीनि सपूर्णव्यापारवन्ति न भवन्ती
ति शेषः । इष्टविषयदर्शनेऽत्सुक्ये सत्यपि समग्रतया स्त्रियो न पश्य-
न्ति लज्जाशीलत्वादिति भावः ।) पार्श्वपरिवृत्तवदना । चित्रगत भर्तारं
परमार्थतः सकल्प्यासूयति । भूभङ्गेत्यादि । (विनेतुः शिक्षकस्य इति
कर्तारिषष्टी । कान्तापराधकुपितेषु कान्तस्य योऽपराधः अन्यस्त्रीसगमादिकृता

(१) B. G. विपयेयनया. (२) B. G. T. पच्चा, N. एत्थ ण
ससेवदि. (३) P. A. om.

राजा—(उपैत्य ।)

कुप्यसि कुवलयनयने चित्रार्पितचेष्टया किमेव मयि ।

ननु तव साक्षादयमहमनन्यसाधारणो दासः ॥ १० ॥

वकु०—जेदु भट्ट (क)

माल०—(आत्मगतम् ।) कहं चित्रगतो भट्ट मर असूइदो ।

(व्रीडवदनमञ्जलिं करोति ।) (ख)

(राजा मदनकातर्यं रूपयति ।)

विदू०—किं भवं उदासीनो विअ । (ग)

राजा—अविश्वसनीयत्वत्सदृशस्तव ।

विदू०—अत्तहोदीए अथं तुह अविस्सासो । (घ)

राजा—श्रूयताम् ।

(क) जयतु भर्ता ।

(ख) कथं चित्रगतो भर्ता मयासूयितः ।

(ग) किं भवानुदासीन इव ।

(घ) अत्रभवत्यामयं तवाविश्वासः ।

पराधस्तत्र कुपितेषु नपूसके भावे क्तः । ललिताभिनयस्य मनोहरस्य
कोपव्यनकचेष्टाविशेषस्य कर्मणि पठौ । शिखा उपदेशोऽनया मालविक-
या सदृशितेव तत्र हेतुगर्भविशेषणं पूर्वार्धम् । कुप्यसीत्यादि ।
(चित्रार्पितचेष्टया किं कस्मात् कुप्यसि मद्यमिति शेषः । ननु अहं साक्षा-
दनन्यसाधारण एकभक्तिकः इत्यर्थः तव दासः) । भवत्यामयं तवावि-

(१) B. G. T. क्यप किमिदं मे & N. विमेतन्मे for किमेव मयि.
P. A. किमेव मयि. (२) N. (इति सत्रणपणन &c.), B. G. T.
मन्त्रात् । स्रोत्रपणन. (३) P. A. निरूपयति. (४) B. G. T. कहं for
अथ तुह, P. A. मा गव अवहोदाज तुह &c.

पथि नयनयोः स्थित्वा स्थित्वां तिरोभवति क्षणाः

त्सरति सहसा बाह्वोर्भक्ष्य गतापि सखी तव ।

मनसिजरुजा क्षिप्रस्येव समागममायया

कथमिव सखे विश्रब्ध^१ स्यादिमा प्रति मे मनः ॥ १२ ॥

षकु०—सहि बहुसो किल भट्टा विप्पलद्धो । दाणिं दौव अत्ता वि
स्ससणिज्जो करीअदु । (क)

माल०—सहि मह उण मन्दभग्गाए सिविणसमाअमो वि भट्टिणो
दुल्लहो आसि । (ख)

वकु०—भट्टा देहिं से उत्तर । (ग)

राजा—

उत्तरेण किमात्मैव पञ्चवाणाग्निसाक्षिकम् ।

तव सख्ये मया दत्तो न सेव्यः सेविता रहः ॥ १२ ॥

(क) सखि बहुश किल भर्ता विप्रलब्ध । इदानीं तावदामा वि
श्वसनीय क्रियताम् ।

(ख) सखि मम पुनर्मन्दभाग्याया स्वप्नसमागमोऽपि भर्तुर्दुर्लभ
आसात् ।

(ग) भर्ता देह्यस्या उत्तरम् ।

श्वास । अस्मिन्वाक्ये काकुनसधेया । पथि नयनयोरित्यादि । उ
क्तरूपेण बहुश प्रतारणेन अविश्वासकारणाचरणादिमा मालविका प्रति मे
मन कथ विश्रब्ध विश्वस्त स्यादपि तु कथमपि न । प्रतारिकाया प्रतारणा
वश्य भावेन तत्राविश्वासस्यैव युक्तवादिति भाव । उत्तरेणेत्यादि ।

(१) P A स्थम्. (२) P A B G अबग्न सती (३) B
G T कथमपि (४) N विश्रब्ध (५) B G. T ता for दाण दाव
Po दावएथ &c A दावअथ &c (६) B G T add एदु (७)
N कहहि

वकु०—अनुगृहीदस्मि । (क)

विदू०—(परिक्रम्य । समंभ्रमम् ।) वडलावल्लि एसो वालासोअ-
रुवत्तस्स पल्लवाइं लद्धेदिं हरिणो । एहि निवारेम णं । (ख)

वकु०—तह । (इति प्रस्थिता ।) (ग)

राजा—वयस्स एवमेवास्मिन् रक्षणे ऽवहितेन त्वया भवितव्यम् ।

विदू०—एवं वि गोदमो सदस्सीअदिं । (घ)

वकु०—अज्ज गोदम अहं अप्पआसे चिट्ठमि । नुमं दुवाररक्खंओ
होहि । (च)

विदू०—जुज्जइ । (छ)

(क) अनुगृहीताः स्मः ।

(ख) वकुलवल्लिके एष वालाशोकवृक्षस्य पल्लवानि लङ्घयति हरि-
णः । एहि निवारयाम एनम् ।

(ग) तथा ।

(घ) एवमपि गौतमः सद्विद्यते ।

(च) आर्य गौतम अहमप्रकाशे तिष्ठामि । त्वं द्वाररक्षकौ भव ।

(छ) युज्यते ।

[उत्तरेण किं उत्तरसाध्यं नास्ति । पंचवाण एवाग्निस्तापकत्वात् साक्षां
यत्र तद्यथा तथा अनेनाग्निसाक्षिकत्वेन दुर्भेद्यता दर्शिता । मया इदानीं

(१) N. om. (२) B. G. T. असोअगडुवाडे. (३) P. A.
लविदु आअच्छंदि, B. G. T. अदि लविदु इच्छंदि. (४) N. om., Po A.
वा एहि. (५) omit this and the two following speeches.
(६) A. P. om. (७) B. G. N. T. एवमग्गव्रक्षणाणे &c. B. G.
T. एवमेवास्मिन् रक्षणाणे ऽवहितेन &c. (८) P. ए वि. (९) P. A. add
ण (न्तु). (१०) B. G. T. जिदिताअदि. (११) N. add परिक्रम्य,
(१२) दुवाररक्खा.

(निष्क्रान्ता वकुलावलिका ।)

विदू०—इम दाव फलिहत्यल' अस्सिदो' होमि । (इति तथा क
त्वा ।) अहो सुहण्णरिंसदा सिलविसेसम्म । (इति निद्रायते ।) (क)

(मालविका ससाध्वस' तिष्ठति ।)

राजा—

विसृज सुन्दरि संगमसाध्वसं

तव चिरात्प्रभृति प्रणयोन्मुखे ।

परिगृहाण गते सहकारतां

त्वमतिमुक्तलताचरितं मयि ॥ १३ ॥

माल०—देवीएँ भएण अत्तणो वि' पिअ कादु ण पारोमि । (ख)

राजा—अयिँ न भेतव्यम् ।

माल०—(सोपालम्भम् ।) जो ण भाएदि सो मए भट्टिणीदसणे
दिट्ठसमवत्थो' भट्ट । (ग)

(क) इम तावत्फटिकस्थलमाश्रितो भवामि । अहो सुखस्पर्शता
शिलाविशेषस्य ।

(ख) देव्या भयेनात्मनोऽपि प्रिय कर्तुं न पारयाभि ।

(ग) यो न बिभेति स मया भट्टिनीदर्शने दृष्टसमवस्थो भर्ता ।

आत्मा तव सख्यै दत्तः । रहमि निर्जनेऽस्या सेविता सेवक एव भविष्या-
भि न तु सेव्य इत्यर्थः ।] विसृजेत्यादि । [चिरात्प्रभृति बहुकालावाधे तव
प्रणयो-मुखे प्रणयसमुत्सुके सहकारिता सहचारितामाश्रयवृक्षत्वञ्च गते मयि
त्वमतिमुक्तलताचरितं माधवीलतासादृश्य बन्धनाश्लेषेणेति शेष परिगृ

(१) B. G. T. °त्यम्भ N कल्लम्मम् (२) B. G. T. सत्सिओ. (३) N.
ससाध्वसा, A. साध्वस (४) P. A ननु (५) B. G. 1. देवाँ भआदो.
(६) Pn om. अवि. (७) B. G. T. om (८) A. P repeat.
(९) P A. om (१०) N. T. °समयो (°सामर्थ्यो), B. G.
°समाव'दो, A. दिट्ठो समवत्थो

राजा—

दाक्षिण्यं नाम विम्बोष्टि वैम्बिकानां' कुलव्रतम् ।

तन्मे दीर्घाक्षि ये प्राणास्ते त्वदाशानिवन्धनाः ॥ १४ ॥

तदनुगृह्यतां चिरानुरक्तोऽयं जनः । (इति संक्षेपमुपजैनयति ।)

(मालविका नाट्येनै पादिरति ।)

राजा—(आत्मगतम् ।) स्मर्णायः खलु नयाङ्गनानां मदनविषये-
व्यापारः । तथा हि ।

हस्तं कम्पयतीं रुणाद्धि रशनाव्यापारलोलाङ्गुलिं

स्वीं हस्तौ नयति स्तनावरणतामालिङ्ग्यमाना घलात् ।

पातुं एवमलनेत्रमुन्नमयतः साचीकरोत्याननं

व्याजेनाप्यभिलाषपूरणसुखं निर्वर्त्यत्येव मे ॥ १५ ॥

(ततः प्रविशतीरावती निपुणिका च ।)

इरा०—हज्जे गिउगिए सच्चं तुमं^१ परिगदत्या चन्दिआए ।

समुद्वरअलिन्दए सइदो एअई अज्जगोदमो दिट्ठे ति । (क)

(क) हज्जे निपुणिके सत्यं त्व परिगतायां चन्द्रिकया । समुद्रगृह-
लिन्दे शयित एकाक्यार्थगीतमो दृष्ट इति ।

हाण । दाक्षिण्यमित्यादि । [हे विम्बोष्टि । नाम सभक्तनायां प्रकाश्ये
वा । दाक्षिण्य सर्वदायितास्वानुकूल्यं नायकानां कुलव्रतमवश्यपालनीयो
नियमः । यद्यपीति शेषः तत् तथापि ये मे प्राणास्ते त्वदाशानिवन्धनास्तवा-
कांक्षा परवशा इत्यर्थः ।] वैम्बिकास्तद्वत्स्या राजानः ॥ हस्तामित्यादि ।

(१) B. G. T. नायकानान्. (२) ज्ञानकद्वयो &c. (३) P. A.
अभिनयति, (परित्यजति); (४) N. om. (५) B. G. N. T. A. अज्जगो.
(६) B. G. N. T. स्मयते. (७) B. G. T. अज्जगो, N. अज्जगो.
(८) P. Interchange. (९) P. A. चञ्चु. (१०) P. A.
तुह चन्दिआए सदिः समुद्र &c. (११) N. अज्जगोदमो, B. G. T. चन्दि
सइदो. (१२) B. G. T. om. एआइ.

निपु०—अण्णहा कंह भट्टिणीए विण्णावेमि^१ । (क)

इरा०—तेण हि तहिं एव्व गच्छामो । संसआदो मुत्तं^२ अज्जउत्त-
स्सं पिअवअस्सं पुच्छिदुं अ । (ख)

निपु०—सावसेमं विअ भट्टिणीए वअणं । (ग)

इरा०—अण्णं अं चित्तगदं अज्जउत्तं^३ पसादेदुं । (घ)

निपु०—अह कंह दाणिं भट्टीं एव्व ण प्पसादीअदि । (च)

इरा०—मुद्धे नारिसो चित्तगदो णं तारिसो एव्व अण्णसकन्ताहिं
अओ अज्जउत्तो । केवलं उअआरादिक्कमं पमज्जिदुं अंअं आरम्भो ।

(छ)

(क) अन्यया कयं भट्टिन्यै विज्ञापयामि ।

(ख) तेन हि तत्रैव गच्छामः । संशयान्मुक्तं आर्यपुत्रस्य प्रियवयस्यं
प्रष्टुं च ।

(ग) सावशेषमिव भट्टिन्या वचनम् ।

(घ) अन्यच्च चित्रगतमार्गपुत्रं प्रसादयितुम् ।

(च) अथ कथमिदानीं भर्तृव न प्रसाद्यते ।

(छ) मुग्धे यादृशश्चित्रगतो ननु तादृश एवान्यसंक्रान्तहृदय आर्य-
पुत्रः । केवलमुपचारातिक्रमं प्रमार्जितुमयमारम्भः ।

[रशनाव्यापारलोलांगुलि रशनायां व्यापारे तद्ग्रन्थिमोचनरूपचेष्टायां]

(१) Po कि अण्णहा, A. कि अलीअ, (२) P. B. G. T. विण्णावोअदि, A. विण्णाविद. (३) Po A. णिमुत्त. (४) B. G. N. T. om. (५) P. A. take अ last. (६) Pn महा, (७) N. om. महा, B. G. T. णु महा एव्व अणुं &c, (८) B. G. T. अणुणीअदि, P. A. कि ण (A. om ण) एव्वणुणीअदि. (९) B. G. T. A. P. om, (१०) P. A. अस्सण.

निपु०—इदो इदो भट्टिणी । (क)

(उभे परिक्रामत ।)

(प्रविश्य)

चेटी—जेदु भट्टिणी । देवी भणादि । णं मे एसो मच्छरस्स काली । तुह वैखु बहुमाण वहेदु वअरिसिआए सह णिअलवन्धणे किदा मालविआ । जइ अणुमण्णेसि अज्जउत्तवि तुहकिदे विण्णावइस्स । ज^१ तुह इच्छिद त मे^२ भणाहि त्ति । (ख)

इरा०—णाअरिए विण्णवेहि देवि^३ । का वअ भट्टिणि णिओजेदु । परिअण्णिअलणेण दसिदो मइ अणुग्गहो । कस्स वा अण्णस्से पसादेण अअ जणो वड्ढि त्ति^४ । (ग)

चेटी—तह । (इति निष्क्रान्ता ।) (घ)

(क) इत इतो भट्टिनी ।

(ख) जयतु भट्टिनी । देवी भणति । न म एष मत्सरस्य काल । तव खलु बहुमान वर्धयितुं वयस्यया सह निगडबन्धने कृता मालविका । यदा नुमन्यस आर्यपुत्रमपि तव कृते विज्ञापयिष्यामि । यत्तवेष्ट तन्मे भणति ।

(ग) नागरिके विज्ञापय देविम् । का वय भट्टिनीं नियोजयितुम् । परिज ननिगडनेन दर्शितो मय्यनुग्रहः । कस्य वान्यस्य प्रसादेनाय जनो वर्धत इति ।

(घ) तथा ।

समुत्सुकत्वेन व्यग्रागुलीर्यस्य त हस्त रुणद्धि रोद्धुं गृह्णाति । बलाद्धटेनालि

(१) P. A. om. one इदो. (२) P. A. जति. (३) B. G. T. णं मे एसो मत्सरस्स कालो तव बहुमाण वहेदु &c, N. मत्सरस्स एसो &c. (४) N. तेण. (५) B. G. T. A. Po. om. (६) N. Po. अज्जउत्तस्स दिअ वाडु तह स्समि (७) B. G. T. omit the sentence. (८) P. om. मे. (९) Po. A. भट्टिणी. (१०) P. A. णिम्महेण. (११) B. G. N. T. om. (१२) Po. A. add भणाहि.

निपु०—(परिक्रम्यावलोक्य च ।) भट्टिणि एसो दुवारदेसे^१ समुद्रघर
अस्स विपणिगदो विअ बलीवदो^२ अजगोदमो आसीणो एव्व णिदाअदि
(क)

इरा०—अच्चाहिद^३ । ण खलु सावसेसैविसविआरो भवे^४ । (ख)

निपु०—पसण्णमुहवण्णो^५ दीसइ । अवि अ धुवोसद्धिणा चिइछि
दो । ता से असङ्कणिज्ज पाव (ग)

विदू०—(उत्स्वप्नायते) भोदि मालविए । (घ)

निपु०—सुद भट्टिणीए । कस्स एसो अत्तणिओअसपादणे विस्स
सणिज्जो हदासो । सव्वकाल इदो एव्व सोथिवाअणमोदएहिं कुच्छि
पूरिअ सपद मालविअ सिविणावेदि । (च)

(क) भट्टिणि एष द्वारदेशे समुद्रगृहस्य विपणिगत इव बलीवर्द आर्य
गौतम आसीन एव निद्रायते ।

(ख) अयाहितम् । न खलु सावशेषविषविकारो भवेत् ।

(ग) प्रसन्नमुखवर्णो दृश्यते । अपिच ध्रुवसिद्धिना चिकित्सित ।
तदस्याशङ्कनीय पापम् ।

(घ) भवति मालविके ।

(च) श्रुत भट्टिन्या । कस्यैष आमनियोगसपादने विश्वसनीयो
इताश । सर्वकालमित एव स्वरितवाचनमोदके कुक्षि पूरयित्वा साप्रत
मालविकां स्वप्नायते ।

ग्यमाना स्वौ हस्तौ स्तनावरणतां स्तनावरकव नयति । पक्षमलनत्रमानन

(१) B G 1 दुवारे A. P दुवारोच्छङ्गे N दुवारदेसे (२) B
G T A वुसहो and A P add विस्सदो (३) B. G 1 कि
णु खु अच्चाहिद । सावसेसो पिअ विस्स° &c (४) N सावसेसो &c (५) A
विस्सो & Po विसवेओ (६) A P पसण्णमुहो (७) Pn अत्तणाओ
हदासो । सव्वकाल &c Po A अत्तणीणो अभवहारसवादापेक्खा (A adds
फिलवो) इतासा आगरिओ इरो (Po एसक्कार) (for स च्चवाल) &c T
B G अत्तणाओ (1 add एत्त फिलवो) अव्ववहारि अ (B G add
सत्तावे अ) विदग्धो (B G. add सक्कामो) इदो &c

विदू०—इरावदि अदिकमन्दी होहि । (क)

निपु०—सुदं अद्याहिदं । इमं भुअङ्गभीरुअं वल्लवन्धुं शमिणा
भुअङ्गकुडिलेण दण्डकाटेण तम्भान्तरिता भाअइस्सं । (ख)

इरा०—अरुहदि एव्वं किदग्घो उवदवस्स । (ग)

(निपुणिका विदूषकस्यांपरि दण्डकाष्ठं पातयति ।)

विदू०—(सहसा प्रनुद्वय ।) अविहा अविहा । भो दर्वीकरो
मे उपरि पडिदो । (घ)

राजा—(सहसोपसृत्य ।) सत्ते न भेतव्यं न भेतव्यम् ।

(क) इरावतीमतिक्रामन्ती भव ।

(ख) श्रुतमत्याहितम् । इमं भुजंगभीरुकं बल्लवन्धुमेनेन भुजंगकु-
टिलेन दण्डकाटेन स्तम्भान्तरिता भीषयिष्यामि ।

(ग) अर्हत्येव कृतत्र उपद्रवस्य ।

(घ) अविधा अविधा । भो दर्वीकरो म उपरि पतितः ।

पातुं चुंवापितुमुन्नमयत उत्तोलयतो साक्षाकरोति वर्कं स्थापयति । अतो
व्याजेन हल्लेन ममाभिलाषपूरणसुखं अभिलाषस्य पूरणेन यत्सुखं तन्नि-
र्वर्तयति निष्पादयत्येव ॥) हल्ले निपुणिके सत्यं त्वं परिगतायां चांद्रिका-
याम् । अत्याहितं नाम जीवन्पेक्षि कर्म । ' अत्याहितं महाभीतिः कर्म जीवन्-
पेक्षि च ' इत्यमरासिंहः । अत्र दोषोद्घाटनादपवादो नाम संध्यङ्गमुक्तं भ-
वति । अत्रैव रोपभाषणात्संकोटोनाम संध्यङ्गमुक्तं भवति । दण्डकाटेन
स्तम्भान्तरिता भीषयिष्यामि । ' उवदवस्स ' इत्यत्र क्वचित् अछादेः इति
प्राकृते कर्मणि पठौ । अवत अवत । अत्रोद्वेजनाद्युक्तिर्नाम संध्यङ्गमुक्तं भ-

(१) B. G. N. T. P. एवं. (२) B. G. T. P. A. om. (३)
B. G. T. add अत्तणो. (४) B. G. T. om. A. फिल. (५) Po
A. तिथो. (६) B. G. T. om. and N. add वमस्स. (७) N.
स्यो. (८) B. G. T. om.

माल०—(अनुसृत्ये ।) भट्टा मा दाव सहसा णिक्कमं । सप्पो ति भणीअदिं । (क)

इरा०—हद्धि हद्धि । भट्टा इदो एव्व धावदि । (ख)

विट्ठ०—(सप्रहासम् ।) कह दण्डकट्ट एद । अह उण जाणे ज मए केदईकण्टएहिं दस कारिअं सप्पस्सं विअ दसो किदो त मे फल्लिद ति । (ग)

(प्रविश्य पटाक्षेपेण ।)

वकुला०—मा दाव भट्टा पविसदुं । इह कुटिलगई सप्पो विअ दीसदी । (घ)

इरा०—(रोजातमुपसृत्यै ।) आवि" णिविग्घमणोरहो दिवासकेदो मिहुणस्स । (च)

(क) भर्त मा तावत्सहसा निष्क्राम । सर्प इति भण्यते ।

(ख) हा धिक् हा विक् । भर्ता इत एव धावति ।

(ग) कथ दण्डकाष्टमेतत् । अह पुनर्जनि यमया केतकीकण्ट-
कैर्दश कृत्वा सर्पस्येव दश कृतस्तन्मे फलितमिति ।

(घ) मा तावद्भर्ता प्रविशतु । इह कुटिलगति सर्प इव दृश्यते ।

(च) अपि निर्विघ्नमनोरथो दिवासकेतो मिथुनस्य ।

वति । भर्त मा तावत्सहसोपसर्प । प्रसीदतु भट्टिनी । किं नु खलु दर्दुर

(१) B. G. T णिक्कमिस्ससि (T as an alternative णिक्कमदु
भट्टा) (२) B. G. T. A P मणादि. (३) Po A 'om' इंस करिअ,
N. सप्पस्स उवरि अअसो विद, B G T. सप्पस्स (T. alternative
सप्पदसो) अअसो विद. (४) N. om. (५) P. A. add सत्तमम
(६) B. G. I क्खु. (७) B A कीह सप्यो । मा क्ख पविस, (मा
क्खु मा क्खु भट्टा मिससि अ. (८) N. om. (९) N. स्तंभस्सति राजानमु
पेत्थ (१०) B. G. T add सहसा after राजानम् (११) Po A.
अवि सिग्ग मणोरहा दिवा सकेमिहुणस्स.

(सर्वे इरावतीं दृष्ट्वा संभ्रान्ताः ।)

राजा—प्रिये अपूर्वोऽयमुपचारः ।

इरा०—बकुलावल्लिख दिष्टिआ दुष्काहिआरविस्तआ संपुण्णा दे पइण्णा । (क)

बकु०—प्रसीदतु भट्टिणी । किं मए किदं ति देवो पुच्छिदब्बो ।
‘दुदुरा वाहरन्ति ति किं देवो पुदवि वरिसिदुं सुमरोदि । (ख)

विदु०—मा दाव । होदीएँ दंसणमेत्तेण अत्तभवं पणिपादलङ्घणं
‘विमुमारोदो । होदी’ उण अज्ज वि पसादं ण गेह्हादि । (ग)

इरा०—कुविदा वि दाणि किं करिस्सं । (घ)

राजा—अस्याने कोप इत्यनुपपन्नं त्वयि । तथा हि ।

(क) बकुलावल्लिके दिष्ट्या दूत्पाधिकारविषया संपूर्णा ते प्रतिज्ञा ।

(ख) प्रसीदतु भट्टिनी । किं मया कृतमिति देवः प्रष्टव्यः । दुर्दुरा व्याहरन्तीति किं देवो पृथिवीं वर्षितुं स्मरति ।

(ग) मा तावत् । भवत्या दर्शनमात्रेणात्र भवान्प्रणिपातलङ्घनं विस्मृतः । भवती पुनरप्यापि प्रसादं न गृह्णाति ।

(घ) कुपितापीदानीं किं करिष्यामि ।

व्याहरन्त्याक्रोशन्तीति पृथिव्यां देवो वर्षितुं विरमति (दुर्दुरा व्याहरन्तीति किं देवः पृथिवीं वर्षितुं स्मरति । भेकशद्वश्रवणेनैव किमिदो वर्षणाय प्रवर्तते अपि तु नैव । यदा तस्येच्छा तदैव वर्षति । अतः देवेच्छैवात्रकार-

(१) Po. A. om. (३) P. N. om. the sentence, (३)

किं पु पु दुरा वाहरन्ति ति देवो पुदवि वरिसिदुं विरमदि, P. कि दुरा वाहरन्ति ति देवो पुदवि वरिसिदुं, A. om. the sentence. (३) Po. A. अत्तहो-
सि. (५) B. G. N. T. Po. A. तुम. . गेह्हादि, (६) N. om. (७)
Po A. add अह.

कदा मुखं वरतनु कारणाद्वते

तत्वागत क्षणमपि कोपपात्रताम् ।

अपर्वणि ग्रहकलुपेन्दु मण्डला

विभावरी कथय कथं भविष्यति ॥ १६ ॥

इरा०—अद्याने ति सुष्ठु बाहरिद' अज्जउत्तेण । अण्णसकत्तेसु
अह्माण भाअहेएसु जदि उण कुप्पेअ' तदो हस्सा भवेअ' । (क)

राजा-- त्वमयथा कल्पयसि । अह पुन सत्यमेव कोपस्थान न
पश्यामि । कुत^१ ।

नार्हति कृतापराधोऽप्युत्सवदिवसेषु परिजनो बन्धम् ।

इति मोचिते मयैते प्राणिपतिनु^२ मामुपगते च ॥ १७ ॥^३

(क) अस्थान इति सुष्ठु व्याहृतमार्यपुत्रेण । अन्यसक्रातेष्वस्माक
भागधेयेषु यदि पुन कुप्पेय ततो ह्यस्या भवेयम् ।

ण किं मम प्रतिज्ञयेतिभाव) । कदेति । (हे वरतनु तव मुख कारणाद्वते
अपराधादिरूप हेतु विना कोपपात्रता कोपभागीता क्षणमपि कदागत ।
अपि तु अपराध इद्वैव कुप्यसि नायथा कदापीत्यर्थ । कारणाभावे कोप
स्यानुचितत्व दृष्टा तेन दृढयति । अपर्वणि पूर्णिमाप्रतिपत्सधिकालभिन्ने
विभावरा रात्रिर्ग्रहकलुषे दुमडला कदा भवति । अपि तु नैव । तथा च
कोपकारण विना इदं कथं भवति तत्कथयेत्यर्थ) । नार्हतीत्यादि । (कृ
तापराधोऽपि परिजन उत्सवदिवसेषु बन्धन नार्हति सत्यतु योग्यो न भवति
इति हेतोर्मया मालविकावकुलालिके बन्धनामोचिते । ते च प्राणिपतिनुं
नमस्कर्तुं मामुपगते नान्यकारणादिति वाक्यशेषः ।) भो अनर्थं संपतित ।

(१) P A भणित् B G. T. अक्खारिद (२) B G T. न अह
(३) कुपिस्स and भविस्स (४) N om (५) A N इण्डम
T बन्धुम (६) समाजपितु (७) add विदूषक - दयालु सु एतो भीरुओ अ

इरा०—णिउणिए गच्छं । देवि विण्णवेहि । दिट्ठो भवदीए पक्ख-
वादो णं अज्ज ति । (क)

निपु०—तह । (इति निष्क्रान्ता ।) (ख)

विदू०—(आत्मगतम् । ३) अहो अणत्थो संपडिदो । बन्धवम्-
धो गिहकवोदो चित्थाए मुहे पडिदो । (ग)

(प्रविश्य)

निपु०—(अपवार्य ।) भट्ठिणि जदिच्छादिट्ठाए माहविआए अच-
क्खिदं । एवं तु एदं णिव्वुत्तं ति । (इति कर्णे कययति ।) (घ)

इरा०—(आत्मगतम् ।) उववण्णं एवं । बन्धवन्धुणा किदो
अअं पओओ । (विदूषकं विलोक्य प्रकाशम् ।) इअं इमस्स काम-

(क) निपुणिके गच्छ । देवीं विज्ञापय । इष्टो भवत्याः पक्षपातो
नन्ययेति ।

(ख) तथा ।

(ग) अहो अनर्थः संपतितः । बन्धभ्रष्टो गृहकपोतो चित्ताया मुहे
पतितः ।

(घ) भट्टिनि पदच्छादय्या माधविकयाख्यातम् । एवं स्वस्वेतन्निर्वृ-
त्तमिति ।

बन्धभ्रष्टो गृहकपोतः पारावतो विडालिकाया आलोके पतितः (विडालिक-

(१) B. G. T. गच्छिअ, Po. A. om. (२) P. A. दिदु भवदीए पक्खवा-
दिण अज्ज ति. B. G. T. एह before पक्खवाधो and अवहिद (अवधूत)
मे दिअअ before अज्जति; दिदुपक्खवाद अवगट्ठे दिअअं ति. (३) स्वगत-
म्. (४) N. मो. (५) B. G. N. T. Po बन्धवन्धुणो. (६)
B. G. T. नेहकपोदओ. (७) B. G. N. T. विडालिकाया. (८)
A. मदारलालओ विअ कपोतो चित्थाए मुहे पडिदो. (९) P. cm ति, B. G.
T. निर्मितम्. (१०) B. G. T. सव्व जेव्व, and A. N. om. (११)
N. add सव्व अअ एय and om. अअ after विदो. (१२) जग्गिणो.
(१३) N. om.

तत्तसचिवस्स णादा । (क)

विदू०—होदि जदि णादिणं एक्क वि अक्खर पढेअ तदो गोअत्ति वि विसुमरअ । (ख)

राजा—(आत्मगतम् ।) कथं नु खल्वस्मात्सकटादात्मानं मोक्षयामि ।
(प्रविश्य)

जय०—(सावेगम्) देव कुमारा वसुल छा कदुअ अणुधावन्दा पिङ्गलवानरेण बलिअ तासिदा अङ्गुणिसण्णां देवाए पवादंकिसलअ विअ वेवमाणा ठै किं वि पकिदि पडिवज्जइ । (ग)

(क) उपपन्नमेव । ब्रह्मबन्धुना कृतोऽयं प्रयोगः । इयमस्य कामतन्त्रसचिवस्य नाति ।

(ख) भवति यदि नीतेरेकमप्यक्षर पठेयम् तदा गायत्रीत्यपि विस्मरयेम् ।

(ग) देव कुमारी वसुलक्ष्मी कन्दुकमनुधावन्ती पिङ्गलवानरेण बलवत्प्राप्तिताङ्गुनिषण्णा देव्या प्रवातकिसलयामिव वेवमाना न किञ्चित्प्रकृतिं प्रतिपद्यते ।

या आलोकितः) । भवति यदि नीतिगतमेकमप्यक्षर पठेयम् (भवति यदि नीतौ एकमपि अक्षर पठित) तदामानं गोहत्यां प्रापितो भवेयम् । परिश्रान्तस्त्वया स्वपक्षे अहमिति शेषः । अत्र देव्यनुग्रहरूपकार्यसंग्रहणादादानं नाम सभ्यद्विमुक्तं भवति । इदं मालविकारुतमुद्यानपालिकानुसरणमुत्तराङ्को

(१) N णादिणं, (२) N णं अणुधुव वेत्तिवो हुवे । T णं मए अणुधुव सत्तिवो मवे (न मया सभितो &c), (३) B G, सत्तिवो (सत्तिव) (४) T अपवार्य, स्वगतम् (५) P A om (६) N मोक्षयिष्यामि B. G T om, व्याख्यानं and read मोक्षयिष्यामि, मोक्षयामहे, (७) T P add सावेगं मयसेना and omit सावेगं below, B G सावेगा (८) अणुधुव, (९) P A उजासिदा, B. G T, विजासिदा (१०) अक्के &c (११) P, एवात्तलं (१२) P A दाणिं हिं fō, नाकिदि.

राजा—कष्टम् । क्रातरो बालभावः ।

इरा०—(सविगम् ।) तुवरदु अजजउत्तो णं समस्सासइदुं । मा
से संतासजणिदो विआरो वडुदु । (क)

राजा—अयमेनां संज्ञापयामि । (इति सत्वरं परिक्रामति ।)

विदू०—साधु रे पिङ्गलवाणर साधु । परितापो तुए सपक्खो । (ख)

(निष्क्रान्तौ राज्ञा विदूषकश्च । इरावती निपुणिका प्रतीक्षसी च ।)

मारु०—हलौ देवि चिन्तिअं वेदि मे हियअं । ण जाणे अदो-
वर किं वा अणुहविदब्ब हुविस्सदि ति । (ग)

(नेपथ्ये)

अच्चरिअं अच्चरिअं । अपुण्णे एव पञ्चरत्ते दोहलस्स मुउलेहिं सण-
ओ तनणीआसोओ । नाव देवीए णिवेदेमि । (घ)

(क) त्वरतामार्गपुत्र एनां समाधासपितुम् । मात्याः संत्रासजनितो
विकारो वर्धताम् ।

(ख) साधु रे पिङ्गलवानर साधु । परित्रातस्त्वया स्वपक्षः ।

(ग) सखि देवी चिन्तयित्वा वेपते मे हृदयम् । न जानेऽतः परं
किं वानुभावितव्यं भविष्यतीति ।

(घ) आश्चर्यमाश्चर्यम् । अपूर्ण एव पञ्चरात्रे दोहदस्य मुकुलैः
संनद्धस्तपनीयाशोकः । यावेदेव्ये निवेदयामि ।

पुष्कलाद्वेन्दुरित्यनुसंधेयम् ॥ इति श्रीकाठयवेमभूपविरचिते कुमारगिरि-
रा-

(१) B. G. repeat. (२) B. G. T. A. Po सदाव°. (३) P.
A. अह. (४) Pq A. निष्क्रान्तो इयस्स्येन राजा &c; Pn निष्क्रान्त. समस्सो
राजा &c. (५) B. G. T. om.. (६) A. चित्तअदीए. (७) B. G. T. हि
अहो &c. and om. न वा; P. A. om; वा. (८) B. G. T. om.

(१२६)

(उभे श्रुत्वा प्रहृष्टे ।)

बकुला०—अस्ससदु सहा^१ । सच्चप्पइण्णा देवी । (क)

माल०—तेण हि^२ पमदवणपालिआए पिठ्ठदो होमै । (ख)

बकुला०—तह । (ग)

(इति निष्क्रान्ते ।)^३

इति चतुर्योऽङ्क ।

(क) आश्वसितु सखी । सत्यप्रतिज्ञा देवी ।

(ख) तेन हि प्रमदवनपालिकाया पृष्ठतो भवाव ।

(ग) तथा ।

जीये मालविकाभिमित्रव्याख्यानं चतुर्योऽङ्क ।

---

(१) Pn add भक्त (२) P पिञ्जसही (३) Pn om B G T.
अह (४) B G N, T होमि (५) P G T (इति निष्क्रान्ता
सर्वे) A इति निष्क्रान्ता

पञ्चमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशत्पुद्यानपालिका ।)

उद्यान०—उवविखत्तो मए किदसत्कारविहिणो' तवणीआसोअस्स वेदि-
 आवन्धो । जाव अणुठ्ठिदणिओअं अत्ताणं देवीए णिवेदेमि । (परिक्रम्य ।)
 अहो देवस्स अणुकम्पणीआ मालविआ । तस्सि तह चण्डिआ देवी
 शमिणा असोअकुसुमवुत्तन्तेण पसादसुमुही भविस्सदि । कहिं णु खु हुवे
 देवी । (विलोम्य ।) अहो एसो देवीए परिअणव्वन्तरो किमि जटुमु-
 शालञ्छिद चीरिमझूसं करे' गेह्मिअ चंडस्सालदो कुञ्जो सारसओ णिक्कम-
 दि । पुच्छिसं दाव णं । (क)

(ततः प्रविशति ययानिर्दिष्टः कुब्जः ।)^{१०}

उद्यान०—(उपसृत्य ।) सारसअ कहिं पत्तिदोसि । (ख)

(क) उपलक्षितो मया कृतसत्कारविधेस्तपनीयाशोकस्य वेदिकाव-
 न्धः । यावदनुष्ठितनियोगमात्मानं देव्यै निवेदयामि । अहो देवस्यानुकम्पनी-
 या मालविका । तस्यां तथा चण्डिका देव्यनेनाशोककुसुमवृत्तान्तेन प्रसाद-
 सुमुखी भविष्यति । कुत्र नु खलु भवेदेवी । अहो एष देव्याः परिजनाभ्य-
 न्तरः कामपि जतुमुद्रालाञ्छितां चीरमझूषां करे गृहीत्वा चतुःशालतः
 कुब्जः सारसको निष्क्रामति । प्रक्ष्यामि तावदेनम् ।

(ख) सारसक कुत्र प्रस्थितोऽसि ।

कविरिदानीमङ्कान्तरमारभमाणः कयासंघटनार्थं प्रथमं प्रवेशक नामा-
 र्थोपक्षेपक प्रस्तौति—ततः प्रविशतीत्यादि । उपलक्षितो मया कृतस-

(१) B. G. T. 'सत्कारविहिणा (१) A. Po. भित्ति', B. G. T.
 भित्तिवेदिआ'. (३) B. G. T. हरिस्सोहवुत्तन्तेण, A. कुसुमववृत्तणे (२)
 B. G. T. om. सु, A. Po. पसादहिमुही. (५) N. Interchange.
 (६) A. Po. om. (७) वेवोपरिअण' &c. (८) B. G. N. T.
 om. (९) B. G. N. T. चतुस्सालावो कुञ्जो (N. सारसको) णिक्कमदि.
 (१०) N. om. the bracket and read the following speech
 along with the above,

सारसकः—महुअरिए विज्जापारअण अणुचिद्धन्ताण बह्मणाण इयं
णिच्चदक्खिणा मासिआ दादब्बा। ता अज्ज पुरोहिदस्य हत्थ पाविदुं । (ग)

उद्यान०—किं निमित्त (क)

सार०—जदप्पहुदि सुदं सेणावहणीं जण्णतुरगरक्खणे णिउत्तो
भट्टिदारओ वसुमित्तो त्ति तदप्पहुदि तस्स आउसो^१ निमित्त अट्ठादशसुव-
ण्णपरिमाण दक्खिण देवी दक्खिणीएहिं पडिग्गाहेदि ।^२ (ख)

उद्यान०—अह काहे देवी । किं वा अणुचिद्धदि । (ग)

सार०—मङ्गलगरे आसणत्था भविअ विदम्भविस्आदो भादुणा
वीरसेणेण पेसिदं लिपिअरोहे^३ वाचीअमाण लेहं^४ सुणादि । (घ)

(ग) मधुकरिके विद्यापारायणमभुतिष्ठता ब्राह्मणानामिय नित्यदक्षि-
णा मासिका दातव्या । तामार्यपुरोहितस्य हस्त प्रापयितुम् ।

(क) किं निमित्तम् ।

(ख) यदाप्रभृति श्रुत सेनापतिना यज्ञतुरगरक्षणे नियुक्तो भर्तृदारको
वसुमित्र इति तदाप्रभृति तस्यापुषो निमित्त अष्टादशसुवर्णपरिमाणा दक्षि-
णा देवी दक्षिणीये परिग्राहयति ।

(ग) अथ कुत्र देवी । किं वानुतिष्ठति ।

(घ) मङ्गलगृहे आसनस्या भूत्वा विदम्भविषयाद्भ्रात्रा वीरसेनेन प्रेषित
लिपिकारैर्वाच्यमान लेख श्रृणोति ।

त्कारविधिस्तपनीयाशोकस्य वेदिकाबन्ध । तस्यां तथा चण्डीकृता देव्य

(१) महुअरिए विज्जापारआमीण बह्मणाण इमाणि दक्खिणा णिउत्ताणि ।
चाह पुरोहिदस्स हत्थ पाविदु । Po. महुअरिए विज्जापारआण ..इमा ङc. B. G.
T. महुअरिए विज्जावरिआण इम. मासि (B. G अ) अज्ज .पावस्स.. N
महुअरिए विज्जावरिआण बह्मणाण णिउत्तास्सिणा मासिआ पुरोहिन्त्स हत्थ पावस्स
(२) B. G. T. add अह (३) N. om. मुर. (४) N. सेणावरी.
B. G. T. om. वसुमित्तो. (५) N. आउसणिमिच, B G. T. आउस-
त्थ. (६) N. णिउत्तदं, B. G. T. अट्ठत्तदं. (७) B. G. T. दक्षिणा
एहिं दक्षिणा एहिं. (or दक्षिणा ङc. (८) P. A. add पुज्जद, and om
इमा ङc. (९) Po. लिपिअरोहे N. लेहरोहे and take लेह before
thiz. (१०) तेसरच.

उद्यान०—को उण निदम्भराभवत्तन्तो । (क)

सार०—वसीकिदो किल वीरसेणप्पमुहोहिं भट्टिणो निजअदण्डेहिं
विदम्भणाहो । मोददो अं से दाआदो माहयसेणो । दूदो अतेण महासारा-
णि रअणवाहणाणि सिण्णआरिओभूइठं परिअणं अं उवाअणीकरिअ भट्टिणो
सआसं पेसिदो सुँवो किल भट्टां देविसस्सदि ति । (ख)

उद्यान०—गच्छ । अणुचिट्ठ अत्तणो णिओअं । अहं वि देवि पे-
क्सिस्सं । (ग) ।

(इति निष्क्रान्तौ ।)

प्रवेशकः

(क) कः पुनर्विदर्भराजवृत्तान्तः ।

(ख) वशीकृतः किल वीरसेनप्रमुखैर्भर्तुर्वैजयदण्डैर्विदर्भनायः । मो-
चितश्चास्य दायादो माधवसेनः । दूतश्च तेन महासाराणि रत्नवाहनानि
शिल्पकारिकाभूयिष्ठं परिजनं चोपायनीकृत्य भर्तुः सकाशं प्रेषितः श्वः किल
भर्तारं पश्यतीति ।

(ग) गच्छ । अनुतिष्ठ आत्मानो नियोगम् । अहमपि देवीं प्रेक्षिष्ये ।

नेनाशोककुसुमवृत्तान्तेन प्रसादमुमुखी भविष्यति । कुत्र खलु देवी भवेत्
। अहो एष खलु देव्याः परिजनाप्यन्तरः किमपि जतुमुद्रालम्बितां
मञ्जुषा गृहीत्वा चतुःशालातः कुब्जः सारसको निष्क्रामति । मधुकारिके
विद्यापारायणमनुतिष्ठतां ब्राह्मणानां निरपदक्षिणानिष्काणि । आर्यपुरोहित-
स्य हस्त एव वितरीतुम् । यदाप्रभृति श्रुतं सेनापतिना यज्ञतुरगरक्षणे

(१) B. G. N. T. add मुणोअदि. (२) B. G. T. वड्ढेहिं.

(३) B. G. T. किल. (४) N. रअणाणि &c. (५) Po A. B.

G. T. गरिअ. (६) B. G. N. T. om. अ. (७) N. om.

the sentence मुहो &c and take last वि here; B. G. T. om.

last ति. (८) N. अहं वि देवि उआस गच्छस्सि । तुम वि अत्तणे णिओअं

अणुचिट्ठ । (९) N. add इति.

(ततः प्रविशति प्रतीहारी ।)

प्रती०—आणत्तहि असोअरुक्कारवाहुदाएँ देवीए । विण्णवेहि अज्जउत्त^१ । इच्छँहि अज्जउत्तेणसह असोअरुक्खस्सै पसूणलच्छ पचक्खीकादु त्ति । तौ जाव धम्मासणगद देव पडिवालेमि । (इति प्ररिकामति ।) (क)

(नेपथ्ये वैतालिकाः)

प्रथमः—दिष्ट्या दण्डैरेव रिपुशिर सु वर्तते देवः ।

परभृतकलव्याहारेषु त्वमात्तरतिमधुं

नयासि विदिशातीरोद्यानेष्वनङ्ग इवाङ्गवान् ।

विजयकरिणामालानाङ्गैरुपोढवलस्य ते

वरद वरदारोधोवृक्षः सहावनतो रिपुः ॥ १ ॥

(क) आज्ञप्तास्म्यशोकसत्कारव्यापृतया देव्या । विज्ञापयार्थपुत्रम् । इच्छाम्यार्थपुत्रेण सहाशोकवृक्षस्य प्रमूनलक्ष्मीं प्रत्यर्क्षकर्तुमिति । तदावद्धर्मासनगत देव प्रतिपालयामि ।

नियुक्तो भर्तृदारको वसुमित्रः इति । तदप्रभृति तस्यायुर्निमित्त अष्टशतमुवर्णपरिमाणा दक्षिणा देवी दक्षिणीयैः परिग्राहयति । दक्षिणीयो दक्षिणार्द्धः । ' कड्डुरदक्षिणाच्छः च ' इति छप्रत्ययः । युज्यते । कुत्र देवी । किं वा नुतिष्ठति । (अत्र च दृत्तस्य अशोकविकासस्य वर्तमानस्य शिल्पिदा रिकावृत्तातस्य निदर्शन) । ततः प्रविशतीत्यादि ॥ आज्ञप्तास्म्यशोकसत्कारवत्सलया देव्या । विज्ञापयार्थपुत्रम् । इच्छाम्यार्थपुत्रेण सहाशोकवृक्षस्य कसुमलक्ष्मीं प्रत्यर्क्षकर्तुमिति । तस्मादावद्धर्मासनारिष्यत देव प्रतिपालयानि । परभृतेत्यादि । (आत्तरतिगृहातरतिनामपत्नीको गृहीतसतोपश्च विदिशातीरोद्यानेषु विदिशाख्यनदीकूलस्थारामेष्वनङ्ग इव काम इव अन-

(१) P. A. om., B. G. 'T'. देवा असोअ &c. (२) N. om.

(३) N. om. (४) P. A. एस्सरसूणं. (५) P. om. (६) N.

आज्ञप्ता गते. प्रयत्नस्य वे.

द्वितीयः—

विरचितपदं वीरप्रोत्था सुरोपम सूरिभि-
 श्रितमुभयोर्मध्ये कृत्य स्थितं कथं नैशिकान् ।
 तव हतवतो दण्डानो विदमपतेः श्रियं
 परिघगुहभिर्दोभिः शूरेः प्रसह्य च रुक्मिणीम् ॥ २ ॥

प्रती०—एतो जअसदसुइदप्पत्थाणो भट्टा इदो एव्व आभच्छदि ।
 अहं वि दाव इमस्स पनुहादो किं नि ओसरिअ एदं मुहालिन्दतोरणं
 समस्सिदा होमि । (इत्येकान्ते स्थिता ।) (क)

(ततः प्रविशति सवयस्यो राजा)

(क) एष जयशब्दसूचितप्रस्थानो भर्तेत एवागच्छति । अहमपि
 तानदस्य प्रनुत्तार्किकविदपसृत्य एतन्मुहालिन्दतोरणं समाश्रिता भवामि ।

गवान् प्रशस्तांगान् परभृतकलप्पाहारेषु परभृतानां कोकिलानां वंदिनां च
 कलप्पाहारेषु कलोक्तिषु मधुं वसंतं नावुथं च नयति । हे वरद अभीष्टद
 उपोदबलस्य समर्थसेन्यस्य उज्जितसामर्थ्यस्य च ते तव रिपुः शत्रुः विजयक-
 रिणां विजयहास्तिनां आल्यनाकैः बंधनसंधनैः वरदारोधवृत्तैः वरदाप्य-
 नदीतीरस्थवृत्तैः सह अवगतः नम्रतामनुकूलतां च गतः) । विरचितेति ।
 कथं नैशिकान् विदमपतेः आक्रम्येत्यर्थः । ' मध्ये पदे निवचने च '
 इति गतिसंज्ञायाम् ' कुगतिप्रादयः ' इति समासः । समासान्तरं क्वो-
 ल्यविनिल्यवादेशः । (सुरोपम देवतुल्य परिघगुहभिः परिघास्त्रवद्वैर्दो-
 भिर्बाहुभिः चतुर्भारित्यर्थात् रुक्मिणीं हतवतः शूरेः रुक्मस्य विदमपतेः
 श्रियं दण्डप्रधानसेनैः हतवतः तव च एतयोरुभयोश्चितं सूरिभिः
 पण्डितैर्वीरप्रोत्था शूरभक्त्या च विरचितपदं कीर्तितमाहात्म्यं कथं नैशि-

(१) B. G. N. T. किणोः (२) देवो last for महा. (३) B.
 G. T. मुहाणे. (४) N. लोआणे for किं नि and B. G. T. om it.
 (५) B. G. समोत्तीअ. (६) N. मन्वंतीदा for एदं. सिद्धा. (७) P.
 A. om. इति (८) B. G. N. T. प्रविश्य सवयस्यः.

राजा—

कान्ता विचिन्त्य सुलभेतरसंप्रयोगां

श्रुत्वा विदर्भपतिमानमितं बलैश्च ।

धाराभिरातप इवाभिहतं सरोजं

दुःखायते च हृदयं सुखमश्रुते च ॥ ३ ॥

विद्व०—नह अह^१ पेक्सा मे तह एक-तसुहिदो भव भविस्सदि । (क)

राजा—कयमिव ।

विद्व०—अज्ज किल देवीएँ पण्डितकोसिई भणिदा । भअवादे जइ तुम^२ पसाहणगव्व^३ वहसि तं दसेहि मालविआए सरीरे विवाहणेव त्य त्ति । ताएँ सविसेसालकिदा मायविआ । तत्तहोदी कदावि पूरे भव दो^४ मनोरह^५ । (ख)

(क) यथाह पश्यामि तथा एकान्तसुखितो भवान्भविष्यति ।

(ख) अद्य किल देव्या पण्डितकौशिकी भणिता । भगवति यदि त्व प्रसाधनगर्वं वहसि तदर्शय मालविकाया शरीरे विवाहनैपथ्यमिति । तथा च एविशेषालकृता मालविका । तत्रभवती कदाचित्पूरयेद्भवतो मनोरयम् ।

कास्तदाख्यनिषय मध्ये कृत्य अधिष्ठाय स्थित अनेन तव विदर्भश्री हरण कृष्णस्य रुक्मिणीहरणमिव तवातीवयशस्करमिति भाव) । अहमपि तावदस्य प्रमुखादपसृत्य एतदलिङ्गदत्तोरण समाश्रिता भवानि । कान्तां विचिन्त्येत्यादि । सुलभेतरसंप्रयोगामुलभ (दुर्लभ) समागमाम् ।

(१) N. नम मन (२) B, G. (T. as an alternative) इ पेस्वामि. (३) P. १. om अह and read वेस्वामि. (४) N. om. सह & A सवहा for it. (५) Po A. B. G. १, धारिणाए and N. add ए-र. (६) B. G. T. तुमजदि, T. add सच (७) पसाहणगेज्ज (८) B G. I' om. (९) P. A. पैदम्भअ. (१०) N. om. अ, B. G. I'. दसे for ताएँ अ; and read त भोएँ after मायविआ. (११) B G. I'. om. (१२) N. add वि (१३) P. A. take पूरे (Po. वि for इ.) here for पूरे.

राजा—तस्मै मदपेक्षानुवृत्त्या निवृत्तेर्प्यायां धारिण्याः पूर्वचरितैः संभाव्यत ऐतत् ।

प्रती०—(उपगम्य ।) जेदुं भट्ट । देवी मिणवेदि । तवणी-आसोअस्स कुसुमसोहंगदंसणेण मह आरम्भो सफलो करीअदुत्ति । (क)

राजा—ननु तत्रैव देवी ।

प्रती०—अहं इ । जहरूहंसमाणसुहिअं अन्तेडेरं विसज्जिअ माल-विआपुरोएण अत्तणो परिअणेर्ण सह देवं पडिवालेदि । (ख)

राजा—(सहर्षं । विदूषकं विलोक्य ।) जयसेने गच्छाग्रतः ।

प्रती०—एदु एदु देवो । (इति परिक्रामति ।) * (ग)

विदू०—(विलोक्य ।) भो वयस्स किञ्चिं^० परिवृत्तजोव्वणो विअ वसन्दो प्रमदवणे लक्खीअदि । (घ)

(क) जयतु भर्ता । देवी विज्ञापयति । तपनीयाशोकस्य कुसुमसी-भाग्यदर्शनेन ममारम्भः सफलः क्रियतामिति ।

(ख) अथ किम् । ययार्हसंमानसुखितमन्तःपुरं विसृज्य मालवि-कापुरोगेणात्मनः परिजनेन सह देवं प्रतिपालयति ।

(ग) एतत्तु देवः ।

(घ) भो वयस्य किञ्चित्परिवृत्तयौवन इव वसन्तः प्रमदवने लक्ष्यते ।

दुःखायते । 'सुखादिभ्यः कर्तृवेदनायान्' इति कदञ् । अत्र मालिकास्य वी-जानुसंधानात्संधिर्नाम निर्वहणसंध्यङ्गमुक्तं भवति । कथमिषेति प्रश्ने । अत्र

राजा—यथाह भवान् ।

अग्रे विकीर्णकुरवकफलजालविभुज्यमानसहकारम् ।

परिणामाभिमुखमृतोस्तुकपाति यौवनं चेतः ॥ ४ ॥

विदू०—(परिक्रम्य ।) भो^१ अअ सो दिण्णणेवत्यो विअ कुसुन-
त्यवएहिं तवणीआसोओ । ओलोअदु भव । (क)

राजा—स्याने खलु प्रसवमन्यरोऽभूश्चैदयभिदानीमनन्यसाधारणी
शोभानुद्बहति । पश्य ।

सर्वाशोकतरूणां^२ प्रथमं सूचितवसन्तविभवानाम् ।

निर्वृतदोहदेऽस्मिन्संक्रान्तानीव कुसुमार्नि ॥ ५ ॥

(क) भो अय स दत्तनेपथ्य इव कुमुनस्तवकैस्तपनीयाशोक^३ ।
अवलोकयतु भवान् ।

कार्यान्नेपणाउत्तरोधो नाम स-यद्भुमुक्त भवति । तत्रभवती धारिणी कदा-
चिपूरुपेद्भवतोऽपि मनोरथम् । अत्र कार्पोपदर्शनरूपवभाव इति सध्यद्भुमुक्त
भवति । अग्रे विकीर्णकुरवकेत्यादि । (अग्रे पुरतो विकीर्णाना व्याप्ता
ना कुरवकाणा फलजालकैः फलसमूहै भिद्यमानोऽवलम्ब्यमानः सहकारो
यत्र तादृशमृतोर्ध्वसतस्य इद परिणाममुख परिणतेः परिपाकस्य आरभात्मक
यौवनं चेतः समुत्सुकपाति उत्कठित करोति) । सर्वाशोकतरूणानि-
त्यादि । (प्रथमं सूचितवसन्तविभवाना ज्ञापितवसन्तसप्ततीना सर्वाशोकल-
ताना मध्ये निर्वृतदोहदे निष्पन्नौषधे प्राप्तमालविकापादस्पर्शे इति
यावत् आस्मिन्स्तपनीयाशोके मुकुलानि सर्वासामित्यनुषंगः संक्रान्तानीव ।
अन्येषा दोहोदाभावात् सर्वेषा मुकुलानामेकत्र समानेदादिव पुष्पप्राचुर्यमि

(१) P. A. यथाह (Pu. om. इत्) भवानाह. (२) A विवर्णं पुष्प
फलजालनिभज्यं. (३) N. 'T. जालरभिज्यं', B G. जालरहायं. Po. 'भग्य'
(४) N. अहो. (५) P. अय before प्रसव and N. before अभूत्, and
both complete the sentence after अभूत्. (६) T. (as an
alternative) पुष्पति. (७) B G. T. लताना. (८) B. G. T. मुकुलानि

विदू०—भो विसद्वो होहि । अद्येसु संनिहिदेसुं वि धारिणी पस्प-
परिवट्टिणिं माल्यनेअं अणुमण्णेदिं । (क)

राजा—(सहर्षम् ।) सखे पश्य ।

मामियमभ्युपतिष्ठति देवी चिनयादुपस्थिता प्रियया ।

विस्मृतहस्तकमलया नरेन्द्रलक्ष्म्या वसुमतीव ॥ ६ ॥

(ततः प्रविशति देवी परित्राजिका मालविका विभवतश्च परिवारः ।)

माल०—(आत्मगतम् ।) जानामि निमित्तं कौदुआलंकारस्स ।
तह वि विसिणिपत्तगदं सलिलं विअ वेवादि मे हिअअं । आवि अं दक्खि-
णेदरं वि मे णअणं बहुसो फुरदि । (ख)

विदू०—भो वअस्स विवाहणेवत्येण सविशेषं खु सोहदि अत्तंहोदी
मालविआ (ग)

(क) भो विसद्वो भव । अस्मानु संनिहितेऽपि धारिणी पार्थपरिव-
र्तिनी मालविकामनुमन्यते ।

(ख) जानामि निमित्तं कौतुकालंकारस्य । तथापि विसिनीपत्रगतं
सलिलमिव वेपते मे हृदयं । अपि च दक्षिणेतरमपि मे नयनं बहुशः
स्फुरति ।

(ग) भो वयस्य विवाहनेपथ्येन सविशेषं खलु शोभतेऽत्रभवती
मालविका ।

त्याशयः) । मामियमिति । (विस्मृतहस्तकमलया प्रियया मालविकया

(१) N. add तह । and B. G. T. for भोः. (२) T. Po. A.
उक्कडेमु, B. G. तहग्गेमु (३) B. G. पस्सपरिवट्टिअ. (४) Po. A.
अणुणेदि. (५) B. G. 'T. अनुयिता, N. A. अनुयिता. देवी वचनादनुयिता.
(६) N. 'T. विस्मृत. (७) P. परित्राजिका देवी &c; B. G. N. T.
धारिणी मालविका परित्राजिका &c. (८) T. add मह. (९) B. G. N. T.
A. मे हिअअं before विसिणि &c. B. G. N. T. विअ सलिल. (१०) B.
G. T. P. A. om. आवि अ. P. also मे, B. G. T. om. वि and add
अ after णअणं. (११) P. A. असदेह for वअस्स. (१२) N. om.

राजा—पश्याम्येनाम् । पैपा ।

अनतिलम्बिदुकूलनिवासिनी
लघुभिराभरणैः प्रतिभाति मे ।
उडुगणैरुदयोन्मुखचन्द्रिका
गतैर्हिमैरिव चैत्रविभाचरी ॥ ७ ॥

देवी—(उपेत्य ।) जेदु अज्जउत्तो । (क)

विद्व०—बडुदु भोदी । (ख)

परिव्रा०—विजयता देवः ।

राजा—भगवति अभिवादये ।

परिव्रा०—अभिप्रेतसिद्धिरस्तु ।

देवी—(सस्मितम् ।) अज्जउत्त एसो दे अहोहि तरुणीजिणसहाअ
स्स असोओ सकेदघरैअ कप्पिदो । (ग)

विद्व०—भो आराहिदो सि । (घ)

(क) जयत्वार्यपुत्र ।

(ख) वर्धता भवती ।

(ग) आर्यपुत्र एष तेऽस्माभिस्तरुणीजनसहायस्याशोकः सकेतगृह
फल्मितः ।

(घ) भो आराधितोऽसि ।

अनूत्पिता अनुगतेति यावत् देवी धारिणी नरेन्द्रलक्ष्म्या नृपत्रिया अनुगता
वसुमतीव मामभ्युत्तिष्ठति । अनतिलम्बास्यादि (अनतिलम्बिदुकूलनि-

(१) P. A. add आमारणाच्छाम् । (२) P. om पैपा, B. G. T. om. पा. (३) N. बडुमि. (४) मुसभैमुसी. (५) B. G. N. T. स्त. (६) B. G. T. repeat. (७) Po A. N. पाओ, B. G. T. गेह्मे.

राजा—(सवाडमशोकमभित परिक्रामन् ।)

नायं देव्या भाजनत्वं न नेयः

सत्काराणामोद्देशानामगोकः ।

यः सावज्ञो माधवश्रीनियोगे

पुण्यैः शंसत्यादरं त्वत्प्रयत्ने ॥ ८ ॥

चिदू०—भो विसद्वो भविष्य तुम' इम जोव्यणवदि पेक्ख । (क)

देशी—क । (ख)

चिदू०—भोदि' तवणीआसोअस्स कुसुमसोहम् । (ग)

(सर्व उपविशन्ति ।)

राजा—(मालविका विलोक्य । आगतम् ।) कष्टं खलु सनिधि-
वियोगं ।

अहं रथाङ्गनामिव प्रिया सहचरीव मे ।

अननुज्ञातसपर्का धारिणी रजनीव नौ ॥ ९ ॥

(क) भो विसद्वो भूत्वा त्वमिमा यौवनवर्ता पश्य ।

(ख) काम् ।

(ग) भवति तपनीयाशोकस्य कुसुमशोभाम् ।

वासिनी परिहितानतिदीर्घवसना । नायं देव्या इत्यादि । (अयमशोको देव्या
इदृशाना सत्काराणा सम्मानाना भाजनत्वं न नेय न प्रापणीय इति न ।
अपि तु नेय एव । तत्र हेतुत्वेन द्वितीयार्थं । योऽशोको माधवश्रीनियोगे वसत
सपदो नियोगे सपुष्पत्वभवनरूपे आदेशे सावज्ञ कृतानादर सन् त्वप्रयत्ने
तत्र प्रयासे पुण्यै विकाशे करणे आदर शसति सूचयति ।) अहं रथाङ्गे-

(१) P. om. तुम, A. om. इम, B G. T. om. तुम इम (२)
B G. T. P. A. om भाति, P. A. असाअकुसुमसोह. (३) P. A.
कष्ट (४) P. A. add ममाद्य.

(प्रविश्य)'

कञ्जुकी—जयतु जयन्तु देव । अमात्यो विज्ञापयति । तस्मिन् विदर्भ-
राजोपायने द्वे शिल्पकारिके मार्गपरिश्रमादलघुशरे इति कृत्वा न प्रवे-
शिते । सप्रति देवोपस्थानयोग्ये । तदाज्ञा देवो दातुमर्हतीति ।

राजा—प्रवेशय ते ।

कञ्जुकी—यदाज्ञापयति देव । (इति निष्क्रम्य ताभ्या सह प्रविश्य ।)
इत इतो भवत्यौ ।

प्रथमा—(जनान्तिकर्मे ।) हला मदणि^१ अपुव्व इम राअउल
पविसन्तीए पसीदादि मे हिअअ^२ । (क)

द्विताया—^३ओसिणी^४ आर्थे वखु लोअप्पवादो^५ आआमि सुह दुक्खं
वा हिअअसमवत्था कहेदि ति । (ख)

(क) सखि मदनिके अपूर्वमिम राजकुल प्रविशन्त्या प्रसीदति मे
हृदयम् ।

(ख) ज्योस्त्रिके अस्ति खलु लोकप्रवाद आगामि सुख दुःख वा
हृदयसमवस्था कथयतीति ।

त्यादि । (अहस्थाङ्गनामा चक्रवाक इव । मेमम प्रिया मालविका सहचरीव ।

(१) P. A. (तत प्रविशति रजुर्ग, A. कलुमेय for कजुर्ग), (२)
N विजयता, I जयति, जयाति, A जयतु. (३) N. add देव. (४) N.
om. and I add मले. (५) P. A. N. ^०विशयो (६) Po. A.
and T. (as in alternative) दारिके. (७) P. A. अल्पशरीरे.
(८) N. पूर्व (९) N. add सस्ते. (१०) B. G. T. om. (११)
N. om. (१२) N. om. (१३) P. A. रअण्ण. (१४) P. A.
अच्चदमणे अण्णा, B. G. I. अच्चद (B. G. अच्च.) सण्णो अण्णा.
(१५) P. A. add ह जे. (१६) P. A. add महवि एव्व एव्व, B. G.
T. महवि एव्व. (१७) Pu. लोअवागे.

प्रथमा—सो' सन्नो दारिणो होदु । (क)

कञ्जुकी—एष देव्या सह देवास्तिष्ठति । उपसर्पता भवत्यो ।

(उभे उपसर्पतः ।)

(मालविका परित्राजिका च चेष्टयौ दृष्ट्वा परस्परमवलोकयतः ।)^४

उभे—(प्रणिपत्य ।) जेदु भट्टा । जेदुं भट्टिणी । (ख)

(राजाज्ञया उभे उपनिष्टे ।)^५

राजा—कस्या कलायामभिविनीते^६ भवत्यौ ।

उभे—भट्टा सगीर्दे^७ अभिविणीदे^८ स्म । (ग)

राजा—देवि गृह्यतामनयोऽन्यतरा ।

देवौ—मालविए इदो पेक्ख । कदरा दे सगीदसहआरिणी^९ रुच्चइ ।

(घ)

(क) स सत्य इदानीं भवतु ।

(ख) जयतु भर्ता । जयतु भट्टिनी ।

(ग) भर्तः सगीतेऽभिविनीते स्वः ।

(घ) मालविके इतः पश्य । कतरा ते सगीतसहकारिणी रोचते ।

वक्रमाक्येव निकटस्थैवेति ध्वनिः । धारिणी नौ अवयोरननुज्ञात-
सपर्का अनभ्युपगतसयोगा रजनीव प्रतिबधिकेति शेष । नानुज्ञातः प्रति-

(१) B. G. T. om. सो (२) P. A. add जो. (३) B. G. T. उपसर्पताम्. (४) B. G. T. मालविका परित्राजिका च दृष्ट्वा &c. (५) B. G. T. repeat. (६) P. A. add राजा-स्वागतम् इतो निपाद्यन्तम् T. add राजा-निर्वाक्यम्, राजनिर्देशात्; B. G. प्रविष्टे. Po. A. om. राजाज्ञया. (७) P. A. अभियोगो भवत्यो (८) B. G. N, T. P. A. सगाद (९) B. G. N. T. P. A. अन्धरे. (१०) B. G. T. इच्छता for देव्य वजरा. (११) P. A. B. G. T. सहाइणी.

उभे—(मालविका दृष्ट्वा ।) अहो भट्टदारिआ । (प्रणिपत्य तया सह वात्पं विकिरतः ।) (क)

(सर्वे सविस्मयमवलोकयन्ति ।)

राजा—के वौ भवत्यौ । का वेयम् ।

उभे—देवै अह्माण भट्टदारिआ एसा । (ख)

राजा—कथमिव ।

उभे—सुणादु भट्टा । जो सो भट्टिणा विअअदण्डेहिं विदब्भणाहं वसीकिरिअ बन्धणादो मोइदो कुमालो माहवसेणो णाम तस्स इअ कणी-असी भइणी^१ मालविआ णाम । (ग)

देवी—कहं राअदारिआ इअं । चन्दणं कखु मए पादुओवँओएण दूसिदं । (घ)

राजा—अथात्रभवती कथमित्यंभूता ।

(क) अहो भर्तृदारिका ।

(ख) देवअस्माकं भर्तृदारिकेया ।

(ग) शृणोतु भर्ता । यः स भर्त्रा विजयदण्डैर्विदर्भनाथं वशीकृत्य बन्धनान्मोचितः कुमारो माधवसेनो नाम तस्येय कनीयसी भगिनी मालविका नाम ।

(घ) कथं राजदारिकेयम् । चन्दनं खलु मया पादुकोपयोगेन दूषितं ।

पिद्धः संपर्को यस्याः । पक्षे मुनिशापात् प्रतिपिद्धः संपर्को यस्यामिति विग्रहः ।

(१) Po. A. B G. T. भट्टि°. (२) B. G. T. जेदु जेदु भट्टिदारिआ (इति प्रणिपत्य...विमृन्तः), N. (इति प्रणम्य) जेदु जेदु भट्टिदारिआ । (तया सह &c.), Po विमृन्त . (३) Po. A. om. (४) Po. A. च for ण, Pn. वेयसा. (५) B. G. T. om, N. भट्टा (६) P. इअ; B. G. T. om. (७) B. G. T. बहिणिआ. (८) P. A. अहो. (९) B. G. T. अपरेसेण, P. A. परिभोएण.

माल०—(निःश्वस्य । आत्मगतम् ।) विहिंणिओएण । (क)

द्वितीया—मुणादु भट्टा । दाआदवपंगदे अद्धानं^१ भट्टदारए माहव-
सेणे तस्म अमञ्जेण अञ्जसुमदिणा अद्धानिं परिअणं उञ्जिअ गूढं
आणीदो एसा । (ख)

राजा—श्रुतपूर्वं मयैतैत् । ततस्ततः ।

द्वितीया—भट्टो अदोवरं ण आणीमो^२ । (ग)

परित्रा०—अतः परमहं मन्दभागिनी^३ कययिप्यामि ।

उभे—भट्टदारिणं अञ्जकौसिई ए विअ सरसंजोओ^४ । (घ)

माल०—णं सा एव्व । (च)

उभे—जदिवेसधारिणो अञ्जकौसिई दुक्खेण विभावीअदि । भग-
वादि वन्दामो^५ । (छ)

(क) विधिनियोगेन ।

(ख) शृणोतु भर्ता । दायादवशं गतेऽस्माकं भर्तृदारके माधवसेने
तस्यामान्येनार्यसुमतिनास्मादृशं परिजनमुज्जित्वा गूढमानीतैषा ।

(ग) भर्तः अतः परं न जानीमः ।

(घ) भर्तृदारिके आर्यकौशिक्या इव स्वरसंयोगः ।

(च) ननु सैव ।

(छ) पतिवेषधारिण्यार्यकौशिकी दुःखेन विभाज्यते । भगवति वन्दा-
वहे ।

(१) P. A. निर्दिष्टो. (२) N. om. मुणादु मट्टा, and read मट्टा-
आह &c. (३) B. G. T. N. om. (४) P. A. अवपंग. (५)
Pn. एतावद् and om. तवन्तः. (६) P. A. एविअ एव्व for मट्टा.
(७) B. G. T. जानामि. (८) N. तवः परं and om. अह. (९)
Pn. °माया. (१०) N. om. (११) Po A. अञ्जाए कौसिईए. (१२) P
add मुणञ्जदि, B. G. T. take णं सा एव्व । here and read below.
मालविस अह किं. (१३) B. G. T. गमो दे.

परित्रा०—स्वस्ति भवतीभ्याम् ।

राजा—कथमाप्तवर्गोऽयं भगवत्याः ।

परित्रा०—एवमेतत् ।

विदू०—तेण हि कहेदु भअवदी अत्तहोदीए उत्तन्तविसेसं । (क)

परित्रा०—(सवैकुण्ठम्^३ ।) श्रूयतां तावत् । माधवसेनसचिवं सुमतिं^४
ममाश्रजमवगच्छ ।

राजा—उपलक्षितम् । ततस्ततः ।

परित्रा०—स इमा तथागतभ्रातृकां मया सार्धमपवाह्य भवत्संवन्धा-
पेक्षया पथिकस्यैव विदिशागामिनमनुप्राविष्टः ।

राजा—ततस्ततः ।

परित्रा०—स चाटव्यन्तरे निविष्टो गताध्वा वणिग्जनं ।

राजा—ततस्ततः ।

परित्रा०—ततश्च ।

तूणीरपट्टं परिणद्धं भुजान्तराल-

मापौर्ध्वलम्बिशिखिर्वहकलापशोभि^५ ।

(च) तेन हि कथयतु भगवत्यत्र भवत्या वृत्तान्तविशेषम् ।

भेदः । अतः परं न जानीमः । तूणीरपट्टेत्यादि । (तूणीरपट्टेन परिणद्धं

(१) P. A. भवत्या . (२) B. G. N. T. वृत्तन्त (B. G. T. add दाव असेत्) (३) B. G. T. (सवैकुण्ठम्), (४) B. G. T. Interchange (५) B. G. T. उपलक्षित., P. A. उपलब्धम्. (६) B. G. om. (७) N. सार्ध. (८) P. वैदिशा. (९) B. G. गन्तव्यमन्तरेण, P. A. अन्त्य वे. (१०) P. A. add अप्वधमातो विध-
मितु, T. इव विधमितुमात्वा. (११) N. B. G. किञ्चायत् ; किञ्चभूय .
(१२) T add किञ्चायत्. N. om. च. (१३) P. °बन्ध.° (१४) N. °पथिवद्.° (१५) P. °वर्ण.° (१६) P. N. रिच्छ. (१७) P. A. N. T. °शारि.

कोदण्डपाणि निनदत्प्रतिरोधकानां

मापातदुष्प्रसहमाविरभूदनीकम् ॥ १० ॥

(मालविका भयं रूपयति ।)

विदू०—भोदि" मा भआहि । अतिक्रान्तं खलु भववदी" कहेदि । (क)

राजा—ततस्ततः ।

परित्रा०—ततो मुहूर्तं बद्धयुद्धास्ते पराङ्मुखीकृताः सार्यबाहयोद्धार-
स्तस्करैः ।

राजा—भगवति" अतःपरमिदानीं कष्टं श्रोतव्यम् ।

परित्रा०—ततः सं मत्सौदर्यः ।

इमां परीप्सुर्दुर्जति" पराभिभवकातराम् ।

भर्तृप्रियः प्रियैर्भर्तुरानुप्यमसुभिर्गतः ॥ ११ ॥

प्रथमा—""हंहो गदो तादो मरणं (ख)

(क) भवति मा विभेदि । अतिक्रान्तं खलु भगवती कथयति ।

(ख) अहो गतस्तातोमरणम् ।

भुजान्तरालं यस्य । आपाणि पाणिपर्यन्तं लम्बिनं दोलायमानं शिखिनो
मयूरस्य पिच्छानां वर्हाणां कलापेन शोभि । कोदण्डपाणि धनुष्पाणि
प्रतिरोधकानां दस्युनिशेषाणामनीकं सैन्यं आपातदुष्प्रसहं प्रबलसंयोग-
मात्रेण अत्यंतदुःसहं यथा तथा निनदत् शब्दायमानं सन् आविर-
भूत्) । भवति मा विभेदि । अतिक्रान्तं पुनरत्रभवती कथयति । इमा-
मित्थादि । दुर्जति आपदि पराभिभवकातराम् परेषां शत्रूणामभिभवं

(१) N. विनदत्. (२) Po. A. om. (३) B. G. T. अतहोदी;
N. ततहोदी. (४) T. (alternative) मुष्पयोदारः T. B. G. N.
यन्वायुधा. (५) B. G. N. T. भूताः, P. A. take तस्करै here
after this (६) N. हत, T. add हत. (७) B. G. T. अत., N.
इत.परं. (८) N. इतरं; कठतरमिदानीम्. (९) N. समति. (१०) Po.
A. B. G. T. दुर्जति. (११) N. Pn. हंहो (N. अहो) हंहो सुमदी,
B. G. T. आ हा हंहो सुमदी न, इदं तादो अजत्रमुमदी अज्ञाण.

द्वितीया—अदो क्खु भट्टिदारिआए इअ समवत्था सवुत्ता । (क)

(परित्राजिका वाष्प विकिरति ।)

राजा—भगवति^१ तनुभूतामीदृशी लोकयात्रा । न शोच्यस्तैत्रभवा
न्सफलकृतभर्तृपिण्डैः । ततैः ।

परित्रा०—ततोऽहं मोहमुपगता यावत्संज्ञामुपलभे तावदियं दुर्लभ
दर्शना सवृत्ता ।

राजा—महतखलु कृच्छ्रं^२भूतं भगवत्यौ ।

परित्रा०—ततो भर्तुः^३ शरीरमग्निसाकृत्वा पुनर्नवीकृतैर्वैधव्यदुःखया
मया त्वर्दाय^४ देशमवतीर्षमे काषाये गृहीते ।

राजा—युक्तः सज्जनस्यैषा पत्न्याः । ततस्ततैः ।

परित्रा०—ततै इयमप्यादाविकेभ्यो वीरसेन वीरसेनादेवौ गता देवी-
गृहे लब्धप्रवेशया मया पुनं दृष्टा । इत्येतदवसानं कथायाः ।

(क) अतः खलु भर्तृदारिकाया इयं समवस्था सवृत्ता ।

आक्रमण तस्मात्कातरा दुःखितामिमा मालविकां परीप्सुः पर्याप्तुं परित्रानु-
मिच्छुः । ' आप्ताप्युधामीत् ' इतीत्वम् । अत्र ' लोपोऽप्यासस्य ' इत्य-
भ्यासलोपः ' पर्याप्तिः स्यात्परित्राण हस्तधारणमित्यापि ' इत्यमरः । भर्तृ-
प्रियः स्वामिभक्तः । प्रियैरिष्टैरमुभिः प्राणैर्भर्तुरानृण्यमनृणत्वं गतः प्राप्तः

(१) B. G. T. तयो. (२) N. विमुञ्जति, B. G. T. मुञ्जति.
(३) P. A. om. (४) B. G. N. T. ' त्वया. (५) P. A. शोचि-
तव्य, N. शोच्य. (६) भर्तृशक्ति, B. G. T. add वरस्ता. (७) P.
A. B. G. T. om.; N. ततस्तन. (८) N. लभे, T. प्रातिलभे, B. G.
प्रतिज्जमे. (९) N. मयवृत्ता. (१०) P. A. वट. (११) B. G. T. तवभ-
व्या, (१२) P. A. भानु. (१३) N. ' भूत, B. G. T. om. वैधव्य.
(१४) N. त्वर्दायेण. (१५) B. G. T. om. (१६) B. G. N. T.
सेनमागविष्टेभ्यो वीरसेन वीरसेनाच्च (B. G. T. om. च) देवौ गता । देवौ
लब्धप्रवेशया (B. G. T. add मया) दृष्टव्यवशान् कथाया. (१७) N. om.

माल०—(आत्मगतम् ।) किं नु खु संपदं भट्टा मणादि । (क)

राजा—अहो परिभवोपहारिणो विनिपाताः । कुतः ।

प्रेष्यभावेन नामेयं देवीशब्दक्षमा सती ।

स्नानीयवस्त्रक्रियया पञ्चोर्णो बोधयुज्यते ॥ १२ ॥

देवी—भगवति तुष्ट अभिजनवर्ति मालविभं अणाचकखन्तीष्ट असं-
पदं किदम् । (ख)

परिव्रा०—शान्तं पापं शान्तं पापम् । कारणेनं त्वलु मया नैभृत्ये
मवलम्बितम् ।

देवी—किं विभ तं कारणम् । (ग)

परिव्रा०—‘ इयं पितरि जीवति केनपि लोकेपात्रागतेन सिद्धादेशेन
साधुना मत्समस्योदिष्टा संवत्सरमात्रं ’ प्रेष्यभावमनुभूय ततः सदशभर्तृगा-
मिनी भविष्यतीति । तदवश्यं भाविनमादेशमस्यास्त्वत्पादशुश्रूषया परिण-
मन्तमवेक्ष्य कालप्रतीक्षया मयी साधुकृतमिति पश्यामि ।

(क) किं नु त्वलु सांपतं भर्ता भणति ।

(ख) भगवति त्वयाभिजनवर्ती मालविकापनाचसमागयासाप्रतं कृतम् ।

(ग) किमिव तत्कारणम् ।

अहो हतः सुमतिः । प्रेष्यभावेनेत्यादि । देवीशब्दक्षमा देवीशब्दयोग्या

(१) B. G. परिभवप्रहारिणो. (२) A. पञ्चोर्णो. (३) B. G. N. T. om. one शान्तं पापम्. (४) N. वेग च कारणेन. (५) B. G. N. T. कैर्गुण्यम्, कैर्गुण्यम्. (६) Po. A. अतः. Pn (६५). किं वा कारणम्. (७) P. A. add सजा—यदि वक्तव्यं तत्कल्प्यता. (८) Pn. add श्रूयता. (९) परिवर्त्यन्ती for पितरि जीवति. (१०) B. G. N. T. देव. (११) B. G. T. शिवादेशेन, N. सिद्धादेशेन. (१२) B. G. T. न्यामिष्य, N. समादिष्टा. (१३) B. G. N. T. take इयं here. (१४) N. तदेव भाविन, B. G. T. om. from this upto निहारयति in कवुसी's speech and read his remaining speech along with this. (१५) N. परिणत. (१६) P. A. add वत्.

राजा—युक्तोपेक्षा ।

कञ्चुकी—देव कथान्तरेणान्तरितम् । अमात्यो विज्ञापयति । विदर्भगतमनुष्ठेपमवधारितमस्माभिः । देवस्य तावदभिप्रेतं श्रोतुमिच्छामीति ।

राजा—मौढल्यं तत्रभवतोर्ध्वोर्ध्वक्षेपेनमाधवसेनयोर्द्वेराज्यमिदानीमवस्थापयितुकामोऽस्मि ।

तौ पृथग्वरदाकूले शिष्टामुत्तरदक्षिणे ।

नक्तं दिवं विभज्योभौ शीतोष्णकिरणाविव ॥ १३ ॥

कञ्चुकी—देव एवममात्यपरिपदे निवेदयामि ।

(राजाङ्गुल्यानुमन्यते ।)

(निष्क्रान्त कञ्चुकी ।)

प्रथमा—(जनान्तिकम् ।) भट्टदारिणं दिष्टिर्भा भट्टदारिणो अद्वरज्ये पडिष्ठ गमिरेति । (क)

(क) भर्तृदारिके दिष्ट्या भर्तृदारकोऽर्धराज्ये प्रतिष्ठा गमिष्यति ।

सतीय मालविका प्रेम्णभावेन परिचारकत्वेन उपयुज्यते किल । पत्रोर्णं वा धौतकौशेयमिव । वेष्युपमायाम् ' उपमाया विकल्पे वा ' इत्यमरसिंह । स्नानीयवस्त्रकियया स्नानीयवस्त्रकरणेन ॥ भगवति त्वयाभिजनवती मालविकामनाचक्षाणयासाप्रतमयुक्तं कृतम् । तौ पृथगित्यादि । तौ यज्ञसेनमाधवसेनी पृथक्पार्थक्येनोत्तरदक्षिणे वरदाकूले । वरदा नाम तत्रत्या नदी तस्या कूले उभे तीरे शिष्टा रक्षताम् । भर्तृदारिके दिष्ट्या भर्तृदार

(१) N. स्नीता. (२) P. A. प्रविश्य रजुरी &c. अतस्तिनिदममात्यो &c. (३) B. G. T. उपस्थितमभूत् । (अवधारितमस्माभिः), N. अशुद्धितमनूत् and om. अस्माभिः (४) Po. A. अभिमत, B. G. N. T. अभिप्रेत. (५) B. G. om. (६) B. G. N. om. (७) Pu. इषोराज्यं स्थापयितुमिच्छामि (८) B. G. I. वि. (९) B. G. T. Pu. विस्तारयामि (१०) N. add महिषा (११) N. गमयिष्यते.

माल०—एद' दाव बहुमन्तव्यं जं जीविदसंसआदो मुत्तो । (क)

(पुनः^३ प्रविश्य ।)

कञ्जुञ्जी—विजयतां देवः । देवं अमात्यो विज्ञापयति । कल्याणी देवस्य बुद्धिः । मन्त्रिपरिपदोऽप्येतदेव दर्शनम् । कुतः ।

द्विधा विभक्तां श्रियमुद्वहन्ती

धुरं रथाश्वाविव संग्रहीतुः ।

तौ स्थास्यतस्ते नृपतीनिदेशे

परस्परावग्रहनिर्विकारौ ॥ १४ ॥

राजा—तेन हि मन्त्रिपरिपदं ब्रूहि । सेनापतये^{१०} वारसेनाय लिं^{११} ख्यतामेवं क्रियतामिति ।

कञ्जुञ्जी—यदाज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रम्य संप्राभृतकं लेखं गृहीत्वा पुनः प्रविश्य^३ ।) अनुद्विता प्रभोराजा । अयं पुनरिदानीं देवस्य सेनापतेः पुष्पामित्रस्य सकाशान्तर्प्राभृतको लेखः प्राप्तः । प्रत्यक्षीकरोत्वेन देवः ।

(क) एतत्तावद्बहु मन्तव्यम् यज्जीवितसंशयान्मुक्तः ।

कोऽर्धराज्ये प्रतिष्ठां गमयिष्यते । द्विधा विभक्तामित्यादि । (उक्त-प्रकारेण द्विधाविभक्तां संग्रहीतुः संयन्तुः धुरं रथाश्वाविव श्रियं वहन्ती धारयन्ती तौ यज्ञसेनमाधवसेनौ नृपती परस्परावग्रहे युद्धादिना आक्रमणे

(१) Pn. एविअ. (२) B. G. N. T. मणिद्वय. (३) P. A. om. पुनः (४) P. A. om. and B. G. T. देवस्य after अमात्यो for देव. (५) Pn. add अहो. (६) Pn. एमेवद्वानं. (७) B. G. A. T. Po. om. (८) T. नृपतेः, B. G. N. नृपते. (९) N. उग्रह. (१०) B. G. N. T. सेनापते. (११) N. T. लेख्यता B. G. कथ्यता. (१२) Po. A. तथा for the sentenc. (१३) B. G. N. प्रविष्ट. (१४) B. G. N. T. om. पुनरिदानीं. (१५) B. G. N. T. शोचतीत्यमृतक &c.

(राजा सहस्रोत्थाय सोपचार परिगृह्य प्राभृतकं परिजनापार्षयति ।
लेख च नाट्येनोद्दिष्टयति ।)

देवी—(आत्मगतम् ।) अहमे तदोमुहं एव णो हिअअ । सुणि-
स दाव गुरुअणस्से कुसलाणन्तर वसुमितस्स वुत्तन्तं । अहिआरे खलु मे^१
पुत्तओ सेणावदिणो णिउत्तो । (क)

राजा—(उपविश्य वाचयति ।) स्वस्ति । यज्ञशरणात्सेनापतिः
पुष्पमित्रो वैदेशस्थ^२ पुत्रमायुष्मन्तमग्निमित्र स्नेहात्परिष्वज्य अनुदर्शयति ।
विदितमस्तु । योऽसौ राजसूययज्ञेदीक्षितेन मया राजपुत्रशतपरिवृत वसुमित्र
गोक्षारमादिभ्यः सवत्सरोपावर्तनीयो^३ निरर्गलस्तुरगो^४ विसृष्टः स सिन्धोर्दक्षि
र्भरोधसि चरन्नश्वानीकेन यवनाना^५ प्रार्थितः । तत उभयोः सेनयोर्महानासी
त्समर्दः ।

(क) अहमे ततोमुखमेव नो हृदयम् । श्रोष्यामि तावदुरुजनस्य
कुशलानन्तर वसुमित्रस्य वृत्तान्तम् । अधिकारे खलु मे पुत्रकः सेनापतिना
नियुक्तः ।

निर्विकारी द्वेपरहितौ सती ते तव निर्देशे आज्ञायां स्यास्यतः) । अहमे
इति हर्षे । अतिभारे खलु पुत्रकः सेनापतिना नियुक्तः । यज्ञशरणा-
दिस्थादि । अत्र राजयज्ञो नामाश्वमेधः । राजपुत्रशतपरिवृत राजपुत्राणां

(१) P. A. सहस्रोत्थाय प्राभृतकं (A. प्राभृत) सोपचार शिरसि ह्यवा
परिजनापार्षयति । लेख च नाट्येनोद्दिष्टयति, B. G. N. T. उत्थाय प्राभृतकं
सोपचार गृह्णात्वा लेख (B. G. सलेख, N. लेख after सोपचार) एति-
असयति । परिजन- उद्गायति, उद्देयति. (२) P. A. B. G. T. गुरुअण-
द्ध. (३) B. G. T. अग्निभारे, N. अग्निभारे (४) B. G. N. T.
om. मे. (५) B. G. T. सेणावदी. (६) N. add लेखं सोपचार गृह्णात्वा.
(७) N. वैष्णवस्तन्य. (८) N. add इह (९) B. G. N. T.
राजयज्ञः (१०) B. G. T. सवत्सराय निवर्तनीयो, N. सवत्सरोपावर्तनीयो.
(११) B. G. T. तुरगमो, A. तुरगो. (१२) B. G. T. विसृष्टः.
(१३) B. G. T. वरुणे गोर्धसि. (१४) B. G. N. T. एतनेव.

(देवी विषादं नाटयति ।)

राजा—कथमादृशं संवृत्तम् । (शेषं पुनर्वाचयति ।)

ततः परान्पराजित्य वसुमित्रेण धन्विना ।

प्रसह्य न्हियमाणो मे वाजिराजो निवर्तितः ॥ १५ ॥

देवी—दाणं आस्तसदि मे हिअअं^१ । (क)

राजा—(लेखिशेषं वाचयति ।) सोऽहमिदानीमिंशुमतेनै सगरः
पीत्रेण प्रत्याहृताश्वो पक्ष्ये । तद्विदानीमकार्लहीनं विगतरोपचेतसा भवता
बधूजनेन सह पद्मसेवनापागन्तव्यमिति ।

राजा—अनुगृहीतोऽस्मि ।

परित्रा०—दिष्टया पुत्रतिजयेन दम्पती वर्धते^२ । (देवी विलोक्य)^३ ।

भर्त्रासि वीरपत्नीनां श्लाघ्यानां^४ स्थापिता धुरि ।

वीरसूरिति शब्दोऽयं तनयास्वामुपस्थितः ॥ १६ ॥

(क) इदानीमाश्वसिति मे हृदयम् ।

शतेन परिवेष्टितम् । तथा च श्रुतावधमेधप्रकरणे ‘ शतेन राजपुत्रैः सह ’
इति ॥ ततः परानित्यादि । (न्हियमाणः परैरिति शेषः । मे मम वाजिरा-
जः अश्वश्रेष्ठः अश्वमेधाप्यत्वलक्षणाक्रान्तत्वात् श्रेष्ठत्वं । प्रसह्य बलेन निवर्तितः
प्रत्याहृतः इत्यर्थः) । अनेनाश्वस्तं मे हृदयम् । भर्त्रासीत्यादि । (भर्त्रास्वामि-
ना अग्निमित्रेण वीरपत्नीनां वीरः पतिर्यथा तासां श्लाघ्यानां स्त्रीणां धुर्यग्रे स्था-
पितासि । तनयाद्धेतोः वीरसूरिति वीरमातेत्ययं शब्दः त्वामुपस्थितः प्राप्तः)

(१) P. निहययति, A. हरयति. (२) B. G. T. om. शेष. (३)
B. G. N. T. आस्तसदि मे हिअअं. (४) N. शेष पुत्र &c. (५) N.
अश्वमता सगरपुत्रेण &c. (६) P. A. कार्लहीन. (७) P. A. सवर्णनाय.
(८) N. वर्तते. (९) B. G. N. T. om. (१०) P. A. श्लाघ्यानां.

विदू०—होदि परितुष्टोऽस्मि ज पिदरं अणुगदो वच्छो । (क)

परित्रा०—कलभेन यूयपतिरनुकृतः ।

कञ्चुकी—देव अयं कुमारः—

नैतावता वीरविजृम्भितेन

चित्तस्य नो विस्मयमादधाति ।

यस्याप्रधृष्यः प्रभवस्त्वमुच्चै-

र्वहेरपां दग्धुरिवोरुजन्मा ॥ १७ ॥

राजा—मौद्गल्य यज्ञसेनश्यालमुररीकृत्य मुच्यन्तां सर्वे बन्धनस्था ।

कञ्चुकी—यदात्तापयति देवः । (इति निष्क्रान्तः ।)

देवी—जयसेने गच्छ । इरावंदिप्पमुहाण अन्तेउराण पुत्तस्स वृत्तन्त
णिवेदेहि । (ख)

(क) भवति परितुष्टोऽस्मि । यत्पितरमनुगतो वसः ।

(ख) जयसेने गच्छ । इरावतीप्रमुखेभ्योऽन्तःपुरेभ्यः पुत्रस्य वृत्त-
न्तं निवेदय ।

। भगवति परितुष्टोऽस्मि । यत्पितरमनुजातो वसः । नैतावतेति । (एतावता
शत्रुपराजयपूर्वकाश्वाहरणरूपेण वीरविजृम्भितेन शूरचेष्टितेन नोस्माकं
चित्तस्य विस्मय न आदधाति । अविस्मयाधानकत्वे हेतुमाह । अप्रधृष्यः

(१) B. G. T. धारिणी-भांटे &c. and om. मे. N. देवी-भारति
परितुष्टोऽस्मि अणुजातो मे वच्छो. (२) B G N. T. P. A. राजा-
मौगल्य (B. N. G. T. ननु) कलभेन (P. A. कलु) यूयपतिरनुकृतः
(३) B. G. T. यूयवते (४) B. G. T. P. A. om. दे
अयं कुमार (५) पुत्रस्य. (६) B. G. N. T. अग्नेः (७) B G. N.
T. ऊरीकृत्य. (८) N. मोच्यता. (९) Po A. तथा for यदा...दे
(१०) B. G. T. मेलक for इरावति (११) P. A. add निबभ.

(प्रतीक्षारी तयेति प्रस्थिता ।)

देवी—एहि दाव । (क)

प्रती०—(प्रतिनिवृत्त्ये ।) इअं लि । (ख)

देवी—(जनान्तिकम् ।) जं मए असोअदोहलणिओए मालनिआ-
ए पइण्णोदं तं से अहिज्जणं अ णिवेदिअ मह वअणेण इत्थादि अणुणे-
हि । तुए अहं सच्चादो ण ढैमंसइदव्वेति । (ग)

प्रती०—जं देवी आणवेदि । (इति निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य ।) भट्टिणि
पुत्तमिअभिमित्तेण परितोसेण अन्तेउराण आहरणाण मञ्जूस लि संवृत्ता ।
(घ)

देवी—किं एत्थं अच्चरिअं । णं साधारणो ताणं मह अ अअं अ-
व्भुदओ । (च)

(क) एहि तावत् ।

(ख) इयमस्मि ।

(ग) यन्मयाशोकदोहदनियोगे मालनिकापै प्रतिज्ञातम् तदस्या भ-
भिजनं च निवेद्य मम वचनेनेरावतीमनुनय । त्वयाहं सत्यान्त भ्रशयि-
तव्येति ।

(घ) यदेव्याज्ञापयति । भट्टिनि पुत्रविजयनिमित्तेन परितोसेन-
पुराणामाभरणाना मञ्जूपास्मि संवृत्ता ।

(च) किमत्राश्चर्यम् । साधारणः खलु तासां मम नामन-
॥

अपैर्धर्षयितुमशक्यो यस्य पीरस्य अवान्दग्धुरभेर्दृष्ट-
न्या ऊरुतो जन्म यस्य स और्विकपिः । अथ च उद-
॥

प्रती०—(जनान्तिकम् ।) भट्टिणिं इरावती उर्णं विष्णवेदि । सारि-
सं क्वु पहवन्दीए दे वअणं पुढमसकप्पिदं ण जुज्जइ अण्णहा कदुं
ति । (क)

देशी—भवदि तुए अणुण्णादा इच्छामि अज्जसुमदिणा पुढमसंक-
प्पिदं अज्जउत्तस्स मालविअं पडिवादेदुं । (ख)

परित्रा०—इदानीमपि त्वमेवैस्याः प्रभवसि ।

देशी—(मालविकां हस्ते गृहीत्वा ।) इमं अज्जउत्तो पिअणिवेदणाणु-
रूपं पारितोसिअं पडिच्छदु । (ग)

(राजा सत्रीडं जोपमास्ते ।)

देवी—(सस्मितम् ।) किं अवधीरोदि मं अज्जउत्तो । (घ)

(क) भट्टिनि इरावती पुनर्विज्ञापयति । सदृशं खलु प्रभवन्त्यास्तव
वचनं प्रथमसंकल्पितं न पुज्यते इत्यथा कर्तुमिति ।

(ख) भगवति त्वयानुज्ञातेच्छाम्यर्थसुमतिना प्रथमसंकल्पितमार्ग-
पुत्राय मालविका प्रतिपादयितुम् ।

(ग) इदमार्गपुत्रः प्रियनिवेदनानुरूपं पारितोषिकं प्रतीच्छतु ।

(घ) किमवधीरयतिमामार्गपुत्रः ।

तथाभूतत्वं च प्रभव उत्पत्तिकारणं उत्पत्तिस्थानं । एतादृशोत्पत्तिकस्य-
वीरचोदितं उचितमेवेति न विस्मयाधानकत्वं इति भावः । यज्ञसेनशालमु-
रीकृत्य ग्रहीत्वा तेन सहेत्यर्थः । तस्याभिनववद्धत्वात् पृथगुक्तिः । अत्र
किमाश्चर्यम् । साधारणोऽन्तःपुराणां मम चायमभ्युदयः । भट्टिनि इरावती

(१) P. A. om. (६) P. A. G. T. cm. (२) N. देशी
पहवन्तीए । तुह वअण ससप्पिण्ण &c; B. G. T. क्वु पहवीए पहवन्तीए व
वअण । ससप्पिण्ण &c Po. A. क्वु देशी विष्णवेदि पुढम सकप्पिद &c;
(३) Po. A. B. G. T. अणुमद, अणुमद (४) B. G. T.
दिदे. (५) B. G. T. om. एव. (६) P. A. add मालविअं. (७) B.
G. N. T. ग्रोढी नारयति (८) P. A. add त. (९) B. G. N. T. om.

विदू०—भोदे एंत्तो लोअव्वहारो । सन्नो नववरो लज्जातुरो-
होदि । (क)

(राजा विदूषकमवेक्षते ।)

विदू०—अहवा देवीएँ पणअविसेसं दिण्णदेवीसदं मालविअं अत्त-
भवं पदिग्गहीदुं इच्छदि । (ख)

देवी—एदाएँ राअदारिआएँ अहिजणेण एँव दिण्णो देवीसदो । किं
पुमरुत्तेण । (ग)

परिब्रा०—मा मैवम् ।

(क) भवति एष लोकव्यवहारः । सर्वो नववरो लज्जातुरो भवति ।

(ख) अथवा देव्या प्रणयविशेषं दत्तदेवीशब्दां मालविकामत्रभवा-
न्प्रतिग्रहीतुमिच्छति ।

(ग) एतस्या राजदारिकाया अभिजनेनैव दत्तो देवीशब्दः । किं
पुमरुक्तेन ।

विब्रापयति । सदृशं खलु प्रभवन्त्यास्तव वचने प्रथमसंकल्पितं न
पुज्यतेऽन्यथाकर्तुमिति । इदमार्यपुत्रः प्रियनिवेदनानुरूपं पारितोषिकं माल-
विकां प्रतीच्छतु । अत्र प्रीत्युत्पादनात्मसादो नाम सध्यङ्गमुक्तं भवति ।
भवति एष लोकव्यवहारः । सर्वोऽपि नववरो लज्जातुरो भवतीति । अथवा देव्या
प्रणयविशेषं दत्तदेवीशब्दां मालविकां तत्रभवान्प्रतिग्रहीतुमिच्छति ।

(१) T. अथि सन्नु लोअप्पवागे सन्नो जणो नववरो लज्जातुरो होदिदि,
B. G. एत्तो लोअप्पणवग्गसो लज्जातुरोहोदिदि, P. A. एँव लोअप्पवागे &c.
(२) P. A. add वि, P. A. लज्जातुरो, (३) G. T. add ति.
(४) N. अवेक्षते. (५) add देवाँ-एँवं विअ. होदि एत्तो लोअप्पवागे
सन्नो नववरो लज्जातुरो होदिदि । (६) B. G. N. T. अह, A. इम देवीएँ
दिण्णदेवीसर; Po. अहवा इम देवीएँ पणअ &c. (७) B. G. N. T.
read एँव विठण्णणं &c. (८) B. G. T. add अ, (९) B. G. T.
एँव after दिण्णे.

अप्याकरसमुत्पन्ना मणिजातिरसंस्कृता ।

जातरूपेण कल्याणि नैहि संयोगमर्हति ॥ १८ ॥

देवी—(स्मृतौ ।) मरिसेदु भववदी । अभ्युदयकयाया मया न लक्षितम् । जयसेने गच्छ तावत् । कोशेपत्त्रोर्ण उवणोदे । (क)

प्रती०—ज भट्टिणी आणवोदे । (इति निष्क्रम्य पञ्चोर्णं गृहीत्वा प्रविश्य ।) देवि एदम् । (ख)

देवी—(मालविकामवगुण्ठनवती कृत्वा ।) अज्जउत्तो दाणीं इमं पडिच्छद् । (ग)

राजा—देवि त्वच्छासनादप्रत्युत्तरा वयम् ।

(क) मर्षयतु भगवती । अभ्युदयकयाया मया न लक्षितम् । जयसेने गच्छ तावत् । कोशेपत्त्रोर्णमुपनय ।

(ख) यद्भट्टिनी आज्ञापयति । देवि एतत् ।

(ग) आर्यपुत्र इदानीमिमां प्रतीच्छतु ।

अप्याकरेत्यादि । स्पष्टोऽर्थः । अत्र लब्धार्थस्य स्थिरीकरणात्कतिर्नाम सध्यङ्गमुक्तं भवति । मर्षयतु भगवती । अभ्युदयकययोचितं न लक्षितम् । जयसेने गच्छ तावत् । कोशेपत्त्रोर्णपुगलमुपनय । हन्त हर्षे । प्रतिगृ

(१) N अप्याकर. तत्रो मणिजातिपुरस्त्व, B G. T. अस्मान्मुत्तव भीर्मणिजातिपुरस्त्व (२) B G N. 1 सहि (३) P A. om. (४) N. उद्द for मृद्, T. पदम अवगुह्दि, B. G. पदम ण &c. (५) N. पचोण्णजुअल, T. एत्तोण्णजुअल, B. G. कोसेअ; (६) Po. A. तद् for the sentence, N. देवि for भट्टिणी (७) B. G. N. T. A. निष्क्रान्ता. (८) N. add पुन (९) A. इति इय हि (१०) Pn add त (११) Pn अवगुह्य, (१२) P. A. interchanging (१३) B G अज्जउत्त इअ पडिच्छिआ, T. अज्जउत्त इअ पडिच्छिअद् P. A. om. इम (१४) B G. N. T. तच्छासनात् (N. मरिचा एव, B G. T. प्रत्यनुत्ता) वयम् । (अरशायं) इत्त (N. प्रतिगृहीता, B. G. T. प्रतिगृहीत).

परित्रा०—हन्त प्रतिगृहीता ।

चिदू०—अहो देवीए अत्तहोदो' अणुजलदां । (क)

(देवी परिजनमवलोकयति ।)

परिजनः—(मालविकामुपेत्य ।) जेदुं भट्टिणी । (ख)

(देवी परित्राजिकामवेक्षते ।)

परित्रा०—'नैतस्मिन् त्वयि' ।

प्रतिपक्षेणापि पतिं सेवन्ते भर्तृवत्सलाः साधव्यः ।

अन्यसरितां शनानि हि' समुद्रगाः प्रापयन्त्यब्धिम् ॥१९॥

(प्रविश्य)

निपु०—जेदुं भट्ट । इरावदी विष्णवोदी । न' उवआरादिद्वमेण तदा भट्टिणी अपरेदुं त' सअ एव्व भट्टिणी अणुजल णाम मए आ-

(क) अहो देव्या अवभवतोऽनुकूलता ।

(ख) जयतु भट्टिनी ।

हीता पशीकृता । अत्र बाञ्छितावाप्तेऽनन्दो नाम सध्यङ्गमुक्त भवति । प्रतिपक्षेणेत्यादि । (भर्तृवत्सला स्वाम्याराधनतत्परा नार्यः प्रतिपक्षेणापि

(१) B. G. N. T om. (२) B. G. T. add धारिणीए (इति परिजन &c. omitting देवा), A. om. from देवी एति &c. upto देवी परिव्राजिता &c. (३) B. G. T. repeat. (४) N. निरीक्षते. B. G. T. निष्णयादि. (५) B. G. T. add देवि. (६) A. om. (७) B. G. N. T. अवि जल (T स as alternative), (८) B. G. N. T. अवधिम् (९) B. G. T. Repeat. (१०) B. G. T. add हि (११) N. अवरद्धा; Po. A. अहं अवरद्धा; B. G. T. अहं भट्टिणी अवरद्धा (१२) B. G. T. न सो अत्तणी भट्ट । अणुद भट्टिणी अणुल्ल एव मए आआदि । सवद पुण्णमणोहो भट्ट आहो सपसदमेणेण &c. Pn. न भट्टिणी अणुजल ण मए &c. Po. A. om from त' &c. & read सवद पुण्णमणोहो भट्ट । अहवि &c. Pn. add अहवि before भट्टिना.

अरिदं । संपद पुण्णमणोरहेण भट्टिणा पसादमेत्तेण सभावइदव्व ति । (क)

देवी—णिउणिए अवरेस ताए सदेस अज्जउत्तो अणुजाणिस्सदि ।
(ख)

निपु०—अणुगहोदहिं । (ग)

परित्रा०—देवै अहममुना भवत्संबन्धेन चरितार्यं माधवसेनसभाज-
पितु इच्छामि यदि मे तव प्रसादः ।

देवी—भअवेदि ण जुत्त अंछे परिच्चइदु । (घ)

राजा—भगवति मदीयेषु लेखेषु तत्रभवतस्त्वामुद्दिश्य सभाजना-
सराणि पातयिष्यामः ।

परित्रा०—युवयो. स्नेहेन परवानयं जनः ।

(क) जयतु भर्ता । इरावती विज्ञापयति । यदुपचारातिक्रमेण तदा
भर्तुरपराद्ध तत्त्वयमेव भर्तुरनुकूल नाम मयाचरितम् । साप्रत पूर्णमनो-
रथेन भर्ता प्रसादमात्रेण सभावयितव्येति ।

(ख) निपुणिके अवश्यं तस्या. सदृशमार्पणुत्रोऽनुज्ञास्यति ।

(ग) अनुगृहीतास्मि ।

(घ) भगवति न युक्तमस्मान्परित्यक्तुम् ।

सहाय्ये तृतीया । प्रतिपक्षस्त्रिया सहापि पार्ति सेवते । तत्र दृष्टान्तः समुद्रगा

(१) वज्रत्वे सेविद अज्जं &c; T. N. दे सेविद, P. ताए सदेस. (२) N. जाणि
स्सदि; A. ताए सेविद जाणिस्सदि अज्जउत्तो. (३) P. A. न देवी आणवेदि । (इदि
निष्प्राप्ता ।). (४) om. वे, N. देव अमुनापुक्कसव' &c. T. देव अमुकसव
&c. B. G. देव तवुका सव &c; (५) तदाज्ञया इदं मयमसाकृत्यं वदामि-
ष्यामि; N. समानपिदं गच्छाम (६) N. मअवरीए and Po. A. add
to this अवसित्त्वज्जाए (७) B. G. N. T. add एव. (८) B. G.
T. समाननानि पातयिष्यामि. (९) B. G. N. T. स्नेहात्.

भरतवाक्यम् ।

आशास्यमातिविगमप्रभृति प्रजानां

संपत्स्यते न खलु गोतरि नाग्निमित्रे ॥ २० ॥

(इति निष्क्रान्ता सर्वे ।)

इति श्रीमत्कालिदासरुत मालविकाग्निमित्र नामनाटक समाप्तम् ।

रत्निमित्रस्य कथनं तत्कालराजोपलक्षणमिति मन्तव्यम् । इति श्रीकाट्य
येमभूपविरचिते कुमारगिरिराजीये मालविकाग्निमित्रव्याख्याने पञ्चमोऽङ्कः ॥

श्रीनरसिंहदयवेमस्य कृतिर्विज्ञानशालिनः ।

कुमारगिरिराजीया जीयादाचन्द्रतारकम् ॥

NOTES.

ACT I.

P I. मालविकाग्निमित्रं आधेयती यस्मिन्तन् मालविकाग्निमित्रं नाम्कम् । For particulars vide introduction

(1) May that lord—who though established in sole (highest) supremacy which yields manifold blessings to supplicants himself wears skin garment, who, though his body is united with that of his beloved (though united in body with his beloved), stands at the head of ascetics whose minds are averted from worldly objects, in whom there is no self conceit though he supports the whole universe with his eight forms, may he remove your state of darkness in order to enable you to behold the path of good. सम्पत्ता.

As a नागी, according to the writers on rhetoric, ought to consist either of eight or twelve पदा (feet) Professor Taracatha does not call this as नागी but a mere invocation of the tutelary diety (मंगलाचरण). But the rule about पदा is optional (पदनियमोऽपि वा). Hence his objection is not valid. Besides if we take the verse to be a mere मंगलाचरण, नायते would have no meaning. The poet here, as in most of his other works addresses his benediction to शिव which leads us to suppose that he must be a devotee of शिव in spite of the traditional belief that he was a worshipper of फालि. Yet his devotion to मन्मा and विष्णु does not appear less, but he has nowhere shown any signs of his being a votary of the goddess शक्ति from whom his name is supposed to be derived vide. Introduction of almost all his works. The real opposition in this verse consists in प्रणवद्वयले एतैरव्य स्थितोऽपि & य स्वय उत्तिवासा , वा वातमिश्रेहोऽपि and अविषय &c , and अष्टाभि &c. and यस्य नाभिमान , though there is verbal opposition in एक and बहु एतैरव्य &c.— विभुति (superhuman power) consists of eight faculties viz —अणिमा, दक्षिणाग्रान्ति प्राणायम्य महिमा तथा । ईशित्व च वशित्व च तथा कामवत्तापिता ॥ cf—

विक्रमोत्तराय I 1 'यस्मिन्नीश्वर इयमन्यविषयो' &c. The reading नन
 फलो &c is not preferable as the propriety of नीश्वर as well as of
 the whole line is lost thereby cf 'तृहिगाढे भियता' शाकु IV 18.
 But Dr Bhandarkar seems to have preferred it, छविवाता —
 refers to the skin of a panther or elephant which शिव is supposed
 to wear वातामनिभ &c. refers to the oneness and duality of शिव
 and his consort the right portion of the body being male and the
 left one female cf अन्नारानन्तर अर्धनाराय &c. अविषयमनसा &c.—
 विषय An object of sense or sensual pleasure. This shows a con-
 trast with वातामनिभ &c. पुरस्तात् Foremost परस्तात् Far beyond
 is another reading which is preferred by Dr Bhandarkar cf
 प्लो रागापु राजते पियतमावहाहारी हर । नारायु जनो विमुल्लसन्तते न
 यन्मातर cf — शाकुतल I. 1 गुलविषयुष्मा &c p. 1 'अराभि' &c The
 eight forms are the five elements (earth water fire air and
 ether or sky) the sun the moon and the sacrificing priest
 (पृष्ठा जज्ञ तेज वायु — न सूर्य चंद्र, & यजमान) यजमान—Probably
 a person who employs priests to perform a sacrifice hence a
 celebrant, a spiritual client cf — शाकुतल I. 1. also cf —

जल वहिस्तथा यदा स्यात्तन्ममी तथा ।

आवारा वायुरवनी मृतया दी निनादिन ॥

also cf — भविष्यपुराण —

शिवाय नित्यमनये नम । भवाय जलमनये नम ।

धृष्टायाग्निमूनये नम । उग्राय वायुमनये नम ।

भामायाऽग्नमनये नम । यगदतये यजमानमूनये नम ।

महात्वाय साममूनये नम । इशानाय सुषुम्नये नम ।

समाध्यात्मनाय &c.—In order to enable you to see the path of good,
 (the path of good is either the path of virtue that we have to
 lead in this world or the path of absolute perfection or final beatitude) In
 माता, the commentator काव्यम् also supposes the lurking idea of a
 kind of dance *vide* Com. and this is in accordance with the role
 that the नाट्य should be काव्यात्मनश्च (cf सन्दराय मधुरे शक्तिं स-
 व्याथमूरै' &c) as being at the dancing performance that forms
 the chief incident of the play But this is perhaps far fetched Mr
 Pandit would prefer the reading व only when माता is understood
 in this sense and not in the ordinary one But I cannot see any ob-

jection to prefer the reading generally, तामनी(तमन इति तामनी)—Belonging to the तमन् property—one of the three तमन् quality of goodness, तमन् quality of passions and तमन् quality of darkness—properties of the world, supposed to have resulted by the admixture of तमन् and मारुत with a greater part of the latter and consequently causing illness. मरुत, तमन् and तमन्—The tripod of the Hindus, represents these qualities respectively. This verse illustrates the figure विरोधाभास.

मार्गः (मर्)—Benediction or a form of prologue - (मर्गः देवता पत्र) Def,—

आर्तिर्नमस्तुभ्यम् । श्रेयः साधुमुपोति (साधुर्धर्मवृद्ध) ।
 साधति त्वय्यने प्राप्ति पराशितमोऽपि वा ॥
 अर्थन. भक्तनो वाहि मनाःसाधुर्धर्मवृद्ध ।
 मल-यागपत्रकाञ्चरोर्द्ध्वरत्नानि ॥
 पत्राटानिर्द्वाग्धनिरुद्धाभिरेव वा ।
 द्वाग्धनाया पत्राहि सा साधति प्रसीति ॥

From this it will be noticed that Taranath's objection has no real foundation.

नायक-नायिकादिना सूत्रारः सूत्र धारयते पस्तु सूत्रारः म उच्यते(प्रधानम्. or रचयित)—The director of the stage business, the stage manager. He ought to be a Brahmin. नेत्र्य (ने— The eye & त्व्य—Agreeable)—What is agreeable to the sight, hence (1) living room, or (2) dress or embellishment, of 'उत्तरनर्यन्तु रति.' Here it means the former. मारि (मर्— to bear patiently)—A respectful term by which the सूत्रार addresses his assistant (पारिषत्-वर्ध), who in his turn addresses सूत्रार as भाव (मना त्वेन भावेति नेनासी मारिनेति च). पारिषत्-वर्ध (पारि शस्त्रे or पारिषत्-वर्ध इति सूत्रारसंज्ञितो नरः)—An assistant to the manager of the play. P. 3 पारिषत् पारिषत् originally meant the place about the stage. पारिषत् इति अस्यानिनि. The place where men sit, hence audience. From the tone of the सूत्रार towards the audience, the omission of विद्म् before पारिषत् in many MSS. appears a mistake of the copier. काश्चित्नेन कश्चि वस्तु पन्थ । वस्तु—(अभिनेतृ)subject matter, plot, of —कार्य where the author talks of the differences between the several kinds of dramatic compositions

due to differences in वस्तु of — वेणातहार 1. 'उग्राव्यावस्तुगौरवान्'

नाटक—This is one of the ten kinds of दृश्य or अभिनेय वाच्य viz

नाटक च प्रकरण भाग प्रहसन डिम ।

व्यायोसमवाकारौ वीध्यकेहामृगा दश ॥

Def —नाटक एवातवृत्त स्यात् पञ्चसंज्ञितमवित ।

विलासव्यादिगुणवत् युक्त नानाविभूतिभि ॥

In a नाटक some one sentiment must be predominant and the others subordinate. Here the predominant sentiment is शृंगार (love) For fuller particulars about it vide Critical notes on नाटक in the introduction of — वारशृंगारयोर्वै प्रधान यत्र वर्ण्यते । प्रख्यातनाय कोचित नाटक तदुदाहृतम् ॥

वसन्तीत्सव —The vernal festival to welcome the advent of spring which annually comes on the first day of the dark half of चैत्रगुण and seems to have been formerly enjoyed by the public in general especially by women in a most decent form The same appears to have been abused in these days by vulgar classes in the form of Holi obscenities The observances enjoined for this festival were —(1) To touch a Mahār and then to bathe to secure freedom from all sins, sorrows and diseases , (2) To worship a holi spot to secure the destruction of all pain , and (3) to eat the mango blossom mixed with sandal wood to secure the highest happiness , by reciting the following मन्त्रः—वन्दितासि सुरे द्रेण वल्लभा शक्रेण च । अतस्त्व पाहि नो देवि भूते भूतिप्रदा भव ॥ चूतमग्नय वसन्तस्य मानदस्सुभ तव । सवन्नि विदाम्यद्य सर्वकामायसिद्धये । निष्पसिधु । Also compare the opening of the first act of रत्नावली Of course this corresponds to the modern Holi festival.

Bollensen inserts नव before वसन्तोत्सवे प्रयोजन्य—should be acted (represented) संगीतद (स+गातरु) —The exhibition of singing, dancing and Music. I have taken the reading भाव for मा तावत् from a reliable Ms. The reading मा तावत् (Let it not be acted , not so) appears objectionable in as much as the परिपात्र्य being subordinate to सूत्रधार cannot contradict him in such flat words especially when he is told by the सूत्रधार that it is (the special request of the audience to whom it was the duty of both to please. प्रार्थन यशो ये पा तेषा—Of established renown honoured. भार, समिधु & रत्निभू— are the names of ancient poets but nothing is known of the dates when they flourished and also of their compositions. Taranath and

the German edition read धावन् in place of भाव which enables us to fix the date of वाल्मीकि, if this धावन् be the author of नागानन्द, रत्नावली and other works which he allowed to pass off in the name of his patron श्रीहर्ष who flourished in the 7th century? But Taranath is not sure of this धावन् being the same as the author of नागानन्द &c

मित्र—Worthy प्रवच (प्र + वच्) —Composition, work. अतिरिक्त—Passing over, or disregarding वदमानकवि —A poet of the present day Modern poet. बहुमान —Regard The reading वृत्ति किं वृत्ति बहुमान (परिचय) —Why does the audience show greater regard for the composition &c

निवेदो विधातो यस्मान् तद् तथा (निवेदतस्य परनिवेद)—An irregular बहुवाहि वा आहिता यावत्पु शब्देषु । In words like आहित अग्नि &c. the members of the compound may be put first or last, as मध्याह्न or पौर्णमासी । अभिहितम्— &c. You have spoken thoughtlessly, your remark is wanting in critical acumen

(2) Everything (composition) is not good simply because it is old *Nor is a composition unworthy of praise (or fit to be condemned) because it is new The wise (critics), having made a due examination adopt the one or the other The block-head has his judgment guided by the conviction of others इदमज्ञा

पुरा नवमिति पुराण— Which was new formerly, hence old इति— Because. अवयवम्— Not fit to be spoken of, hence fit to be condemned वच् meant originally to praise. P 4 परमप्रयत्नेन नेया तु निर्वृत्त्य, परि+इत्—To see round carefully, hence to examine. आपनिवा —The honourable ones, (Honourable spectators) आपनिवा &c. (पूजार्थे मित्रम्)—The honourable spectators are the authority (best judges) This does not refer to सूचयार तनादि So then, when you show reliance in their judgment

(3) I long to execute (perform) the order of the audience (spectators) already received with bowed head, as this servant of the queen धारिणा, very prompt in attendance, (longs to perform her order) आज्ञा—

अप— Pointing to the character that is just entering the stage सेनाया नृपति

This mode of introducing a character on the stage is known as प्रयोगातिशय— One of the five kinds of प्रस्तावना is मन्त्राणां प्रयोगातिशय or performance is superceded by another in such a manner that

is a past participle and what is required here is a noun, so the reading appears to be wrong. The reading पुरातन (an old and legendary story) is correct and yields good sense. परिगमति—Walks about (on the stage) संगीतार्थे गाल.

आभरण हस्ते यस्या सा हला—A term of address to low persons of —हडे हडे हलाह्वाने नीचा चेगी सर्वा शनि.—‘Halloo’ कुत &c—Why are you so pre occupied धारता meaning ‘gravity, seriousness proceeding from the absorption of the mind towards something अतिशामन्ता—Passing इतो &c—Do not cast a glance in my direction अहो—A particle showing surprise (Oh, why, bless my soul) शिल्पिन्—An artisan, used here for a goldsmith संप्रमुद्रासनाथ—Almost all manuscripts read गाअ ° (नाग) for सय (सर्प)—With a seal on which a snake is engraved This ring plays an important part in the fourth act, when विदूषक pretends to have a snake bite धिक्—closely निश्चयाती—looking at, contemplating, cf चिर निश्चयी दुहत स मोदुह’ and निदयुरवपुगपयना इव. P 6 स्थाने &c—justly your gaze is rivetted on a proper object जडितरिण—चंसरण (जभिदा रिणा एव रेसरा यस्मात्)—From which filaments (a stream) of rays breaks forth कुमुमित इव—As if in blossom. (कुमुममस्य सजात इति । तस्य सजातमिति तारकादिभ्य इतच्. It is an उपेक्षा.) अग्रहस्त (हस्तस्य अग्र-तत्पुष्प) —The fore part of the hand, i e The fingers उपदेशप्रहणे &c.—In receiving instructions i e What sort of pupil she has shown herself P 7 इदं शनि व्यासारेण—By such employment, i e engaging मालविका in dancing &c under गणपति and thus keeping her off the King’s sight असन्निहितानि—Though kept out of the way (of the King) वृष्ण स्मिन् &c—She was seen, they say (स्मिन् इति एतद्धे — ‘They say’ in English) वाम्. means that though the queen had done her best to keep मालविका out of the sight of the king yet she was seen by him आम—An interjection of assent—Oh yes’ of —विक० III ‘आम तस्मिन्नुक्त्या वचनं स्पष्टं मात्तान्.’ शाकु. III. ‘आम ज्ञान.’ वार्ष्णे मता वारवगता—By the side दर्शनी समूह—ग्रन्थ—A collection of ribs चित्रशाला—The printers studio प्रथमं गणराजा चित्रलेखा—The picture on which the hues of the colouring were (still) vivid (fresh) उपचारः (उपराति पश्चिमार्ति)—Salutation, customary of homage of शाकु. III. ‘नोपचारमर्हति’ &c I ‘उपचार तावदतिपद्यस्व.’ Also सू. III 2. ‘उपचारातिविहस्तया.’ परिजन्म यनता—

Drawn in the midst of queen's attendants. P 8 अद्वा—Mr Pandit, and Pr Tawney render this by 'New one, one not seen before (न पूर्व दृष्टा) But it may mean The like of which did not exist before, extraordinary, wonderful' I do not see any necessity of taking it in the sense of Mr Pandit कालिदास has used अपूर्व in several places, cf — शकु. I 'अभिज्ञानशाकुन्तल नामापूर्व नाटक प्रयोगेऽधिक्यवान् ' Also infra III. अपूर्वोऽयमुपचार 'These will bear out our meaning clearly The other reading अपूर्वरूपा gives the same sense but it is too open for the king to say so and it expresses his passion for her very flatly आदृतिविशेषेषु &c — Good forms attract attention, admiration naturally follows lovely forms.

(पद ऊ—to take place naturally आकृति विशेषा) विशेषाश्च ता आकृतय (or आकृतौ विशेष or विशिष्टा आकृतय —Extraordinary (special) forms. cf —अतिथिविशेष, अवधारितवचन —अवधारित वचन यस्य स —Find question अनुवदु (9 P)—To 69—' पुन पुनश्चानुबध्यमाना Also as &c, is less common in Sanskrit literature The form निवर्धितु (found in many editions) is not correct as the root वर्ध् belongs to the list of अनिट् roots. वसुलक्ष्मी was the younger sister of धारिणी आरुत (मगिनोरति) —The sister's has band) cf S 6 सद्गता सत्तु &c —It is quite in keeping with child nature That is child nature all over सद्गता may be used with the genitive or instrumental सविशेषम्—With special care or precaution. भर्तुर्दानवयात्—out of the range of the King's eye, ablative is used here because it was the source of fear (भावधाना भयहेतु). P 9 अनुतिष्ठ आ मनो &c —Look or attend to your own duty, attend to your business. cf —शकु. I 'स्वनिधेय अरूय दुः' occurring in many places in dramas अनुतिष्ठत्य occurs in some editions. The root though belonging to उभयपद generally appears in परस्मैपद. दशयामि—Present used for the immediate future. वृत्तविद्या (वृत्तागता विद्या)—Hereditary learning (lore) बहुमता—(Is) highly prized, prized much न पुनरस्माकम्—In my case however, yet again cf विक IV 'तयारि न पुनस्ति विस्वात'. निम्वा गौरवम्—False (groundless) importance, vain respect

(4) Sages regard (mention) this a lovely (favourite) eye-sacrifice to gods This is exhibited (divided) in two different ways by शिव in his body which is blended with that of उमा (or the unity of which is brought about by उमा. Here (in it) is seen the

(whole) conduct of the world which arises from the three (prime) qualities and marked out by various sentiments. Scenic art is the only (chief) amusement of men of diversely varied tastes. शास्त्रेणैव सिद्धिः.

By मुनयः we are to understand मरुत and others, the professors of scenic art. आ + म्ना—Lit. to dictate, to lay down in sacred texts, hence, to regard. cf.—कुमार. II. 13 'एवामामनति प्रवृत्तिं पुरुषार्थप्रवर्तिनां,' also V. 18; मट्टी, —XVIII. 5. महावीर. IV. 30 चाक्षुष—चक्षुषानुमायं—Fit to be enjoyed by the eye. कर्तुं कर्तुं चाक्षुष—Which pleases gods as much as a sacrifice does, the only difference being the absence of animal slaughter. From the attributes वृत्त and चाक्षुषं Mr. Pandit infers that the passage refers to a period when animal sacrifice had come to be regarded with disfavour as being horrid and disagreeable to the eye—a time, that is to say, when the Buddhistic ideas of the Vedic sacrifice predominated. The reading शात (quiet, without any slaughter) also goes to prove the same. P. 10 उमाकनन्यतिकरे—This refers to the duality in unity of शिव and his wife, the left side of शिव being the same as पार्वती, i. e. his left side is female while the right one is male. This implies his extreme love for his beloved, cf. 'वान्तासमिथ्यदेहः' in the benediction. वि + अति + कृ—To unite. शिव's fondness for dancing and music is well known. He is represented as dancing and singing with his consort thus united with him. स्वयं &c.—The style of dancing invented by पार्वती, (confined, according to Monier Williams, to attitude and gesticulation, with a shuffling motion of the feet, seldom lifted from the ground) is called हास्य. It is opposed to ताड्य the more boisterous style of dance of शिव, and his followers.

cf. :—राक्षस्य १० 'मधुरोद्वतभेदेन तद्वयं द्विविधं पुनः ।

हास्यताडनरूपेण नाटकाद्युपचारकम् ॥'

त्रयुषोद्वयं (त्रयार्णा गुणानां समाहारः त्रिगुणमेव त्रैगुण्यम्.)—Arising from the three principal qualities (सत्त्व, रजस्, and तमस्) of nature. नाट्य—अवस्थाभिनय. रस.—Taste, sentiment. As an object of poetry, 8 रसाः are generally enumerated. (१) प्रेम—Love, (२) वीर—Heroism, (३) करुण—Tenderness, (४) रौद्र—Wrath, (५) हास्य—Mirth, (६) भयानक—Terror, (७) अद्भुत—Surprise, and (८) शीमन्—

Disgust. शान्त-tranquility or वात्सल्य—Paternal tenderness is sometimes considered as the ninth. बहुधा—To be construed with भिन्नत्वे.

P.11 मदे— Good lady. आये देवी पृच्छति is another reading, which is also good क्लिप् (4 generally A, rarely P.)—To be tormented or troubled and (9 P.)—To torment or to trouble. Both the senses are applicable here. The former is intransitive and the latter is transitive. The former would be better विशाप्यता—Let her be informed. विमन्त्रताम् is another reading. The former is preferable, because विमन्त्रप् means 'to bring one into a certain condition of knowledge' and then 'inform.' But its natural meaning is 'to put a thing before one's mind' किं बहुना—Where is the need of saying much, to put the matter concisely

(5) In the sphere of dramatic representation (by way of acting), whatever sentimental acting (movement expressive of sentiment) is taught to her by me, that, the child, as it were, teaches to me in return by improving upon it आर्षा.

The force of अरि after बाला is implied प्रयोगविषये (प्रयोगार्थे) भाविक (भावय हित)—Whatever is calculated to bring out a feeling is called भाविक. प्रत्यक्षा इव यद्वाचाः कियन्ते भूतभाविनः। तद्भाविक। वाच्यः P. 10.

P.12 अतिरामती &c— I see her cutting out (अतिरामती) हरावती; i.e.—I think she will surpass हरावती. हरावती was the second (uncrowned) queen of the king Pr Taranath explains हरावती by अप्सरौ विशेष । This is उद्देशा. उद्यार्था (उत्तिनी)—जनातिक्रम (Indelible)—Aside (to another). Def —

उत्तस्याध्वजं तस्यात्पार्वत्यै स्यात् जनातिक्रमः । (मत)

or. सिद्धतादृशेणाभ्यासवत्तापेतराया ।

अभ्यो-धामं वज्र परस्याज्जनान्ते तज्जनातिक्रमः ॥ S.D 425.

Mr. Pandit's explanation of जनातिक्रम does not appear quite natural. It is but natural that चरुहासलिरा should exult in the success of her friend but would not like to display that feeling of hers before गणगण. अन्वयवित—अन्वयवितेनारवय— Apart, aside, to another (opp. of प्रसार). It is more confidential than वक्तव्यिक्रम. It is speaking in

such a way that only the person addressed may hear it.

Def.— निगूढभावस्य ह्यभावात्तत्तु भवेत् । (मत)

तद्वेदवशात् । तदस्य तु यदनस्य परावृत्य प्रसारयते ।

त्रिपताकरेणान्यमरावायोतराद्या ॥ S D 6

प्रकाश—Aloud, audibly कृतोद्यो यस्या यया or सा कृतार्था—Successful
Incky यस्या— Either locative or instrumental गुरुवजन (कर्मभारय).

सा विवा यातायाता—Persons of her kind or description, like her असुल

भाव—Rarity देव्या. better पात्र— Worthy object or person

तदात्र— Refers to मालविका वर्णावर (वर्णनावर)— Of inferior caste

वर्णा's are four in number ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य & शूद्र. Of these a

person of higher order could marry a girl of his own caste as well

as a girl of any of the inferior castes. Thus a Brahmin could

marry a girl of a Brahmin and even a girl of the क्षत्रिय, वैश्य or

शूद्र caste, a क्षत्रिय, one of क्षत्रिय caste and even one of

वैश्य or शूद्र caste, and so forth मनुस्मृति III 12 13. So वीरतेन

appears to be born from धारिणी's father of a वैश्य or शूद्र mother ;

अंतरालदुर्ग (अन्त-frontend, पाल-Guard दुर्ग-fort)—A fort in charge

of a frontier guard A fort on the frontier of one's territory.

मगधिनी (मगधवि अकृ णिनि)—Usually represents the Ganges or a

feeder of it before it reaches the plains. cf.—रघु XIII-48 &

मेघ-67 According to वायुपुराण it is an independent river flow-

ing from Kiksha mountain. cf. विष्णुपुराण P 184. But

here it is neither the former nor the latter मगधिनी of the pre-

sent passage is a river rising from the विष्णु range and it was

a river of the Deccan. It is also probable that according to the

usual practice of the Hindus all over India of designating any

sacred river by the most sacred name (as we do कृष्ण by

गङ्गा at present), it might be used here for तमसा as Dr Bhandaker

seems to think शिल्पाविमर (शिल्पस्य-शिल्पविषयकोऽधिकार) Fitness for

the occupation of arta. Finding the girl fit to learn &c.

हारिका (हृ+ण्वृट्)—A girl उपायन (उर्+ह+हण् गती)—A present.

P 13 आरुतिविनयप्रयत्नान् (आरुतिविनयप्रयत्नयो प्रत्ययान् आरुति

A good form, विनय-Polite conduct, good manners)—Judging

from her good form and polite conduct, I consider her to be not of an

inferior stuff. cf.—शा हृ. 'आरुतिमनुगृह्णाति गुणा' also 'यवाश्चैवित्तत्र गुणा

वसति.'न (ऊन— Inferior. वस्तु—stuff, material of which [a thing is made quality, descent &c) न ऊन वस्तु यस्या स्तादृशीं मयापि &c.— I am sure (destined) to be successful. Notice the construction.

(6) The art (skill) of a teacher imparted to an excellent recipient attains greater excellence, as the water of a cloud, (dropped) into a sea-shell acquires the nature of a pearl आर्या.

आम्भाताति आभात. cf ' वितरतिगुरु प्राप्ते विद्या यथैव तथा जडे ' &c. उत्तररामचरित्र. जलमिव &c.—Refers to the notion, that drops of rain, fallen into the sea shell under the auspices of the asterism Arcturus (स्वाति), produce pearls. cf —भर्तृहरि—'स्वात्या सागरशुक्तिमध्यपतित स मौक्तिक जायते.' पञ्चाङ्गाभिनय—Acting exhibited by (consisting of) five parts अभिनय—Acting is the imitation of condition which is of four kinds, (1) Gestural, conveyed by bodily actions, (2) Vocal, conveyed by words, (3) extraneous, conveyed by dress, ornament &c (4) Internal, conveyed by the manifestation of internal feelings, such as perspiration, thrilling &c. For Definition &c. vide Commentary अभिनय—Acting in which the mind, the eye, the eyebrow, feet, and hands are equally employed (Taranath) It is also explained as a movement consisting of five parts, two of which are dancing and singing विश्रम्यताम्—Take rest Passive imperative दारिद्र्या &c (दारिद्र्याया अवलोकन यस्मात्तादृश गवाक्ष गता)—Gone to the window that overlooks (commands the view of) an artificial lake गवाक्ष (गा+अक्षि इव or गवाना किरणाना अक्षीव)—A window, probably originally circular in size like the eye of a cow. प्रवात प्रठटो वातस्तम् or प्रठटो वातो यत्र तम् The first mode is appropriate here. अग्रवात or पुरोवात are also good. अग्रवात—Front wind, fresh and free air cf. 'प्रवातवापनस्था दवा' मातृ. IV 4, where however the other sense 'an airy place ' is more appropriate. ओत्तवमानं तिष्ठति—Is enjoying दारिद्र्या . तिष्ठति— cf Canonbury House , ' She sat down at the open casement to inhale the freshness of the breeze &c ' & ' The Canonbury House overlooked the piece of water ' . से (अस्या) may either be taken as an objective genitive qualifying निवेदनम् or a possessive qualifying उच्छाह. आर्य &c.—By informing her of your honour's satisfaction. कथयामि—वृत् L. A. (but P. also in the second future Aorist and Conditional, and also in Deponentive). पर्व (The prima

tive from) will also do यावत्पुनर्निपातयोः लृ (पा.)—The present is used in the sense of immediate future with पुनः & यावत्. यावत् भुङ्क्ते, पुनः भुङ्क्ते. The two indeclinables show certainty P 14 लब्धक्षणे—(लब्ध, क्षणे) निश्चयापारस्थिति येन)—That has got leisure of—शाकुन्तल—‘ लब्धक्षणेऽस्मि ’ (विद्.), cf—This with Marathi ‘ सग ’ For fuller particulars about this word vide Infra note on गृहीतक्षणे—act II. निष्कात—Exit (pl. exuent)

विष्कम्भक (विष्कम्भ)—An interlude at the beginning of an act of a drama and performed by one or more characters, middling (मध्यम) or inferior (नाव) who connect the story and the subdivisions of the plot by briefly explaining to the audience what has occurred in the intervals of the acts or what is likely to happen later on S D Defines it thus —

वृत्तगतिर्व्यमाणां कथाशाना निदर्शक ।
सहितार्थस्तु विष्कम्भ आगवकस्य रक्षित ॥
मध्येन मध्यमाभ्या वा पात्राभ्या सप्रयोजित ।
शुद्ध स्यात् स तु स्वीर्णा (मित्र) नावमव्यमकलित ॥

भरत as quoted by जगद्गुरु in his commentary to मालतीमाधव defines it thus —

वृत्तौऽपि स्वेच्छया प्रातः सववेभोभयोरपि ।
विष्कम्भक स तिलोपो यस्तु काव्यार्थसूचक ॥
विष्कम्भस्तु द्विधा सोऽयं शुद्ध सरीर्ण एव च ।
शुद्धो मध्यमप्रायेण सरीर्णो मध्यमाधमै ॥

प्रवेशक —The introducer An interlude acted by inferior characters (such as servants, buffoons &c.) for the purpose of acquainting the audience with events not presented on the stage, but the knowledge of which is essential for the proper understanding of what follows, like the विष्कम्भक it connects the story of the drama between two acts. This is a मित्रविष्कम्भक.

The difference between विष्कम्भक & प्रवेशक —

- (1) विष्कम्भक may come at the beginning i. e. before the first act or between any two acts, but प्रवेशक never occurs at the beginning of the first act or at the end of the last act (अरुह्यतावर्तन).
- (2) विष्कम्भक is acted by characters either middling or middling and inferior together, but never by the inferior characters alone.

while प्रवेशक is acted by inferior characters alone, and thus there is no distinction as शुद्ध and मिश्र in प्रवेशक. S. D. defines it thus —

प्रवेशकोऽनुदात्तोक्त्या नाचपात्रप्रयोजित ।

अकदपात्रविज्ञेय शेष विष्कम्भके यथा ॥

Com अनुदात्तोक्त्या भावोक्त्या नीचेनैव भावाभ्या वा पात्राभ्या प्रयोजित ।

एव कारणे सङ्कीर्णप्रवेशकच्युदात्त ।

जगद्धर in his com to मालती, defines it thus —

यत्तु प्रयोगबाहुल्यात्केऽर्थो न समाच्यते ।

बहुवृत्तातोऽप्येकैः स विधेय प्रवेशकैः ॥

अस्मान्मतसालेषु साक्षिभार्थप्रयोजनैः ।

भूयर्को कथाबद्धो वित्तोऽयं प्रवेशकः ॥

एकलक्ष्य (एकलक्षित) परिजनो यस्य—With his retinue standing at a distance (standing apart) लेखो हस्ते यस्य स. (व्याख्यान बहु०).
अवास्यमान—Governs the accusative, cf सू I 56 'अन्वासितमहन्ध्या' &c अनुवाच (causal)—To read to oneself (before reading aloud)
cf विक० 'अनुवाचय तावत्'. वाहृतव—The name of the minister
प्रतिपद (4 A)—To behave or act towards. किं प्रतिपद्यते—What does he propose to do what does he say in reply of —
मुद्रा. II 18 'निर्वाहं प्रतिपन्नवस्तुषु सतामेव दिगोचरवत्'. also शाकुतल.
IV 'न जान किं तावत् प्रतिपद्यते (say in reply) इति.' प्रपद्यते—
What steps is he going to take? विदग्ध—The modern Behar in
माज्जा was the capital of अग्निमित्र. It was situated on the bank of
the वेन्नवती modern बेगवा. आमघिनाश (प्रतिपद्यते) — (He says in
reply) His own destruction: i.e. his reply will involve his own
destruction निदिश्यते इति निदेश —Lit. instruction, specification.
Here, simply contents or communication. The same as सत्तेश. Tara-
nath explains it by 'एष, अभिसावि'.

P 15 इह—Stands for the following contents of the letter. From
'शितुष्यपुत्रो मेवायित य इति' is the (अनुवाद) recapitulation of अभिमि-
त्र's letter to the king of विदग्ध, addressed before and the following
up to यज्जनामय is his reply to it. शितुष्यमानुदमातामहरीता
महा स्ते निपाता । निपात is a word formed by itself without any ety-
mology शितुष्यतारित्यन्त्यः व्य is added to शितु to show the brother
of the father प्रतिभूत सवधायनस —Who had promised (to enter
into) a matrimonial alliance (with अदिमित्र). अत्रा On the way,
अन्तरालेन—Frontier guard अवस्था—Attacked गृहीत—Taken
Prisoner. मरुक्षया—Out of regard form (अदिमित्र). न चो न

विदित—It is not unknown to you & you positively know this. Such construction is common with the author cf. *Infra*. 'न च न परिचितो न चाप्यगम्य' &c. 1 11 The reading of Mr Pandit & that of the commentator is तत्र वो विदित where the negative is understood by the commentator as नानु (A negative used in such a manner that it implies the contrary & e. affirmative as in the question appeal) च Plural is used showing respect नुत्याभिजनेषु (नुत्याभिजनेषु येनो येनो तेषु. नुत्यवशेषु)—Persons sprung from equally noble family as माधवसेन & myself

न वो &c—You only too well know the conduct of kings towards persons sprung from the equally noble family वैदर्भ means that आशिमिन should not be partial to माधवसेन Taranath reads तत्र वो न विदित यच्च याभिजनेषु मुनिवरेषु साना वृत्ति & explains thus—माधवसेन अस्माकमेकावज सत्र ज्ञातिभि सह वैर विशेषतो नृपाणा भवयेव—Co sharers sprung from the same family would naturally be on impartial terms with one another, especially this would be applicable in the case of kings So you need not interfere in our matter Mr Pandit's reading in the new edition would mean 'Do you not know that the conduct of kings towards persons of the same family is like that of the earth (impartial) सर्वेसहा वसुमतां &c There is no name for the earth showing impartiality It is सर्वेसहा—Tolerating every thing But I would prefer the first मध्यस्थ—Neutral सार्या (सो दरा)—समानमुद यस्या सा cf. रघु XV 26 com. 'समानोने शयिता सौदर्या' ब्रह्मण विहृद्व—The confusion of capture विनष्टा—Disappeared अयावय &c—Now if your Majesty wishes that माधवसेन should be caused to be set at liberty without fail माधवसेन is causal from मुन् having for its causal agent पूज्येन (आशिमिनेन), & मया वैदर्भेण for its primitive agent अभिसाधिव—Terms, conditions

P 16 (7) If your Majesty will set my brother in law the minister of the मौर्य kings (मौर्यसाधिव) free that has been imprisoned by you, then I too shall immediately release माधवसेन from confinement

आर्या.

The commentator supposes मौर्यसाधिव to be the proper name of the brother-in law साधिव—One who is always with the king, from साधिव friendship & द to go. Mr Pandit observes that if the

supposition were not correct and he was the Minister of the मीय king of पाण्ड्यपुत्र, it might be probable that he was imprisoned by अग्निमित्र to prevent him from exciting the people to rebel against his (अग्निमित्र) father — पुष्पामित्र — that had murdered the last of the मीया-बृहद्रथ, and usurped his throne in his son's favour, and that the imprisonment of माधवसेन, the intended brother-in-law of अग्निमित्र by his cousin, the king of the विद्यूषा was only a retaliation for his brother-in-law's imprisonment by अग्निमित्र.

सयन (सयम्)—Fettered of वेणी १ मोका—According to commentator (कमणि लुट्)—Passive first future माधवसेन मया मोका १ मोक्षये माधवसेन will at once be set at liberty by me The full reading being मोका माधवसेनस्वतो मया बधनात्तय , मुच् (६ U)—To liberate to deliver from captivity The Form मोका can either be, (१) first future or (२) A noun in तृdenoting agent (I also on my part, am a deliverer of माधवसेन). For the use of the accusative instead of the genitive (माधवसेनस्य अहं मोक्षयामि &c. cf. प्राणिनि ६२७ (न लोकाव्ययानि शास्त्रार्थतृणाम्) In the case of these words the accusative and not the genitive is used (वच्छले ननु पठो विनु द्विताया) रायविनिमयेन &c.—Does the foolish fellow bargain with me about, the exchange of services. विनिमय (वि+नि+मे १ A)—Exchange, barter व्यवहृ—To deal. Words meaning to deal with, behave, take the locative of the object, cf. शत्रुः 'तस्यात् स साधुनावा.' अनात्मज्ञ (न आत्मानं जानाति स)—That does not know himself of —शत्रुः VI ' मा तावदनात्मज्ञे दवेन प्रतिदिशेऽग्निः' &c. प्रक्षयमित्र —com प्रक्षयमित्रस्य विषयान्तरात्—He is a natural enemy because his territory is close to mine, cf. —अमरश्लो. विषयान्तरो राजा शत्रु — १ king who is an immediate neighbour is an enemy (अन्तरं नो दूरं दूरं Hence अन्तरात्—Neighbourhood, proximity विषय —Domain, territory प्रक्षयमित्र (प्रक्षया अमित्र); cf. 'प्रक्षयमित्रा हि सतामसाश्च, also 'तस्मिन्नायमित्रास्ते.' अमित्र is always used as masculine. प्रातरूलचारी—One that sets himself in opposition to me यातव्याना (यातु योग्याना) पक्षे भित्तस्य (पक्षस्य)—Who belongs to the party that make themselves liable to be attacked, i. e. who has now assumed an attitude of hostility एतत्प्रत्ययं may be taken as an adverb modifying उन्मूलनाय or an adjective qualifying हृदयहन् The

first interpretation will be supported by connecting it with इदमेव निमित्तमादाय (Vide King's speech below). उमूच्छाद— To root out, to be taken with स्थितस्य, वीरसेनः प्रमुखो यस्य तत्र, दंडपत अनन्तेषु वडाः सैन्यानि तेषां वरुं समुदायम्—The division of the army.

इदो यमे मानयेते लगुडे दमसैन्ययोः ।

स्युहमेते प्रकडेऽश्वे योगमंथानपोसरि ॥

अभिमाने ग्रहे दंडशंकाशौ पारितोषके । इति विश्वः ।

वरुः कोके पुमान्हीनं वने सैन्यरथागयोः ॥

राष्ट्रे वंमातरे कुम्भारोपकरणास्तपोः ।

जलास्तंरि । इति मेदिनी ॥

or we might take वडा एव वरुम्, अथवा—Or, but. राखेण (नांतिराखेणार्यरा खेण च) दृष्टम्—राखेण दृष्टं यथा तथा (obj. to आह or adv. modifying आह)—What is in accordance with (political) science. What you have said is just in keeping with political science.

P. 17.(8) Because of his not having taken a root in (the hearts of) his subjects, an enemy, that has taken possession of a kingdom lately, is easy to root out, like a tree loose on account of its only being newly planted.

आर्या.

apparently a fool he does not altogether want sense.

Def — कुतुम्बवत्तावभिष पुनर्वपुर्वेवभाषाद्यै ।

हाम्यकर कलहरविदिपक स्यात् स्वकर्मज्ञ ॥ S. D 79

यथा&इति(both, together) — To this effect उपाय—Expedient. यदृष्ट्वा

दृष्टा प्रतिष्ठितिर्यस्या सा—Whose picture was seen by me by accident

प्रयत्न दर्शन यस्यास्तादृशी — should be personally seen तत्— His

request. तथा—Refers to the execution of the king's request by

विदिपक. कार्योत्तर &c अयत्नार्थे कार्योत्तर, तत्र साधिव (नमसधिव)—A mini-

ster in a different affair [love affair]. P 18 सिरिष वपम् —With a nod

of the head कश्चित् is used in introducing a question. cf —सु V जे

धोरायदर्शने &c.—Is your mental eye engaged [or I hope &c] in find

ing out means for the object of desire? The reading

उपायोपि &c means 'Is your eye able to receive the sight of that

approachable by means ? प्रज्ञाया चक्षु— Mental eye. As a बहुव्रीहि

(प्रज्ञा एव चक्षुस्य स) it means a blind man आ— Why, where is the

necessity of asking that question विदिपक takes it an insult to his

ability that the King should ask him the question 'Whether he

has been able to find out &c.' आ an angry contradiction of.

मुद्रास्तस्य । 'आ क एव मयि स्थिते.' Alao वेगात्तहा । 'आ बुधामगलराट्' ।

प्रयोगसिद्धि—Success of the scheme विदिपक means that the King

should not ask him whether he has been able to find out the

means, but should ask him about its success प्रयोग is used in

three different senses by the poet in this work, (1) Exhibition,

action, cf —Infra. ' प्रयोगप्रधान हि नायकशास्त्र ', (2) Plan, device

scheme, (in the present passage) (3) The practice or experimental

portion of a subject, Infra — ' तद्वचनानि मात्र शास्त्रे प्रयोगे च विमुक्तान्.

P. 10. साधु—Well, well done, very nice, bravo निपुण—Cleverly, skilfully.

उपक्रमे—Begun. दु वेनाभिगम्यत इति दूरभिगमा, दूरभिगमा सिद्धिर्यस्य तस्मिन्—

The success in which is difficult to attain आरम्भ — Undertak- ing

cf सु I. 15 ' आरम्भस्तु गोदय. ', also रत्नावलि—' आरम्भेस्मिन् स्वामिनो बुद्धिरे

ती. ' वय— The king talks of himself in the plural here. आराध्—

To hope.

(2) Only that person who has a companion is able to attain a

purpose, beset with obstacles. A man though furnished with eyes

does not perceive an object which is to be seen, in darkness

आराध्.

प्रातिपक्षेन सहित. प्रमु — प्रभवति. Or it may be construed as प्रमुरारि सगतिव्यमर्थमधिगतु सहायवानेव (यस्य यथा) सवधुरारि सतमस्त दूरय द्रष्टु दीवानेव (योय). This illustrates what is known in rhetorics as अवयव्यतिक (two kinds of propositions, one positive and the other negative) This is a complete दृष्टान्त. मेय्ये — Behind the curtain, in the tiring room, the postscenium. अलमल &c—A trace to excessive boasting of—'अजम्बयया गृहीत्वा' &c. I. 20 अक्षय समीरे समक्ष (अव्ययीभाव). नातिहास — The tree of intrigue नाति may be taken in a slightly ironical sense of politics अधरस्थेतरस्य वा व्यङ्गि — The decision of inferiority and superiority (It will be decided which of us is inferior & which superior) व्यङ्गि cf — रणु I 10 उद्दिष्ट — Shot forth, broken forth, germinated कपुरी (ककुब्जोऽस्पास्तावि) — A chamberlain (an important character in dramas)

Def — अत पुरस्वरो वृद्धो विदो गुणगणावित । ,

सवसायाश्चकुशल कपुरी यभिधीयत ॥

(He must be a Brahmin very old &c. Cf — V III. I S V 3) 'सैवासातासिगितरहो सोनु कटोऽविकार' । P. 20 प्रभोराज्ञा—Refers to the order of the king to the minister about the sending of a detachment against the king of विन्ध्या. To take इति after आज्ञा is better, as this much is the request of the minister, while the latter part is the independent information given by the कपुरी to the king. Several editions read verse 10 as a prose passage along with हुरत् गणदासौ &c स्तौ पुन —

(10) While here are the two preceptors of, acting, each eager for the victory over the other, wishing to see you, in person, who are as it were the incarnate forms of two mental emotions. अनुद्वय

The other reading would be translated as — While here are हुरत् & गण who wish to see you in person, both preceptors of dramatic representation and intent on getting victory over each other, as if they were sentiments incarnate. The अलंकार in this verse is उत्प्रेक्षा. (प्रच्छटस्योत्कम्प इत्या). cf उत्तराग्न III. 4 प्रवेश्य नौ— Introduce them, show them in दुरातद (दुश्चेनसापिर्तु योग्य) — Difficult to be approached राजसहिमा — Splendour of the king

(11) Not that he is not familiar to me, nor is he stern, still with awe I approach his presence (side) Like the great store of water (ocean), every moment he appears to my eyes new पुष्पिताम also called औरच्छदिक.

न च न &c.—cf Sn 2 तत्र च न विदित and the note thereon—
P 21 पुष्पोऽधिकारो यस्य तत्—Residing in a man. अधिकार (अधिकरण) —A place. महत्त्वत् पुष्पाधिकारमिदं ज्योति — महत्त्वत् पुष्पाधिकरणमिदं ज्योति, महत्त्वत् पुष्पाधिकारमिदं ज्योति.— Great indeed is this lustre in the form of a man Of the two readings पुष्पाधिकरणम् is better अधिकरण—स्थान. अधिकार is not generally used in the sense of अधिकरण.

(12) I, whose entrance was allowed by the person (guard) appointed at the door, while advancing (towards the king) with the attendant that (always) moves about his throne, have been repelled a second time by his effulgence that has averted my gaze वसवतिलक

For द्वारे नियुक्त &c Vido तारानाथा's explanation in the commentary विनियतौ (repelled) दृष्टिपातो (glance) येस्तादृशं । पुनरिव — As if again (once more) The first occasion of his being repelled being at the door by the door-keeper, this is the second आसने तावत्—Just have two seats &c It is rather strange that the king should be made by the poet, to order seats himself उत्सर्जितम् is wrong because neither सुप् nor उत्सर्जितम् is At शिष्योपदेशनाडे —at a time when you ought to be instructing your pupil युगाद्—Simultaneously आनाथाभ्याम्— Is not better P 22 तीर्थे (गुरु) —A preceptor (तापते अनेन वा) — तीर्थे शास्त्राभ्युपदेशोपायनारीरज सुव । अनाथाभ्याम् युगाद् पात्रोपायनविधौ (इति भोक्ता). दत्तप्रयोगोऽस्मि—I have given lessons in the art (of dramatic representation) I am an experienced teacher Taranaṭhā readi g दत्तप्रयोगोऽस्मि देवम and its explanation 'दत्तेन दत्त प्रयोग प्रयागाधिकार' (I had the preceptorship conferred upon me by your majesty) is queer and not good and natural. परिगृह्यत —Favoured or patronised साक्षरम्— That I, I, a man with such antecedents प्रयागमुपसमर्श— In the presence of the principal persons (of the court) The reading अति gives some force here—अतिशय—Insulted. परिगृह्यत

—engaged in the abuse (of me) परिवाद—to speak disparagingly of
 रघु V 21-मा ' भूदसीवाभ्यामवार ' Took liking to abuse me परिवात्कर—
 Took or had a fancy for abusing me. अवमत a horse used for गणराज
 in a slight & ironical sense. विरोध may be taken either as an adjective
 or as a noun. (1) Critical, (2) Critic or connoisseur
 प्राज्ञि (from प्रच्छ प्रश्ने, गुरु)—An umpire, judge of—1. fra अहो प्रयो
 गान्तर प्राज्ञि II. or तद्वग्न वा प्राज्ञिकः &c समर्थे प्रतिज्ञात—Well proposed,
 a fair proposal प्रयत्न कल्प. (कल्पते जनोति),—A very good (best)
 alternative. कल्प—an alternative rule, hence a proposal or suggestion
 cf.— मत्तुर्मति III 147 ' एव वै प्रयमक प प्रदाने ह्यव्यययो ', also
 शास्त्रल VII ' उगार कल्प ' Hence the best course to follow तिष्ठतु
 &c—let it be (stand) for a while, wait a moment पक्षमात—
 Partiality मन्यते for मन्येत ' considers—L e would (surely) consider '

Here it will be remembered that हस्त was patronized by
 the king and गणराज by the queen, so the king, wishes to
 avoid any suspicion by the queen. The dancing masters also appear
 to have been taken into full conspiracy by विष्णु, but to
 show his apparent indifference, the king asks the presence of
 the queen and the learned रीशिकी, who was also included in
 the plot, as will be seen here after Though apparently this
 रीशिकी is called merely as a learned person and better fitted to
 decide in such matters, yet the real object in calling her was that
 she should assist the king wherever the queen would bring any
 obstacle, by giving apparently just advice which was however
 to be favourable to the king How does Mr Pandit conclude
 from the fact that these masters were patronized by the king and
 the queen respectively, that each had given a pupil of his own to
 each of them is a question न्याय्य—(नियाति अनेन इति)—
 Just, proper न्यायाननेत यत् तद्व्याप्य पाणिनि — 1650 धर्मन्याय
 न्यायाननेत व्यवहार—Trial, investigation, of—मुच्छ. 9 ' अल
 लभ्या व्यवहारुता पृच्छते. ' व्यवहार न्याय्य—The trial will be
 proper or just P 23 प्रताव—(प्र + स्तु)—Affair, case, incident
 matter at issue, or occasion (परस्थित वस्तु). सारभ—Contest
 परपति—Think अल—Cease स्वपक्षस्य अवसादस्य शय्या — Fearing

that your protege will be defeated परिहीयते (परिहा passive)—
To be inferior, to fall short of, cf —lf. ' न निच्छान् परिहीयते
स्वयममश्रुता. It takes the ablative of the object. व १ म एता
जीयते केनविण्णस is too simple. P 24 राजरसिद्—Royal favour, the
favour of the king. से (अस्य)—refers to हरदत्त. प्रधानव—Superiority,
advantage उग्रहति (उग्रह)—to offer, present, give, used with
the dative or genitive. The reading अग्रहति would mean
'Will deprive him (गणपति) of his superiority.' The queen means
that though गणपति is actually superior to हरदत्त, he will be
defeated on account of the partiality of the king for हरदत्त.
राज्ञी षष्ठभाजन—The holder of the title of queen, adj qualifying
आत्मान—(a pronoun used in the masculine form for all genders)

(13) The fire attains extreme brilliancy by the
favour of the sun, while the moon also being favoured
by the night acquires greatness (shows great excellence) आपा.

Here the king, हरदत्त, the queen & गणपति are respectively
compared to the sun, the fire, the night & the moon अतिमात्र—
मात्राभिवर्धित or अतिशयिता मात्रा (भ्रमा) यस्य तत्, अतिमात्र च तदा
स्वर व च. अतिमात्र—Exceeding the proper measure, inordinate, excess-
ive, beyond measure. भास्वर (भास् + वस् as in हस्वर, स्यास्)—
Shining V १ भास्वर (भास् + वस्) is given as an equivalent of भास्वर
by मंडुनाय cf रेपु V 30 (भजभासमिदो वस् वस् पाणिनि 3141 भगुर, भगुर
मेतिर). परिग्रहात् &c.—This refers to the common notion that the
sun transmits its lustre to the fire at sunset. Cf रतु IV १ ' रित्ना
चे निदिन तेन सविनेव हुताशन ' and the commentary thereon. सौर तेन
सायमग्निं सवमे । ' आग्निं यो वा अस्त यन्निमनुदिरिति । अग्निं वा आदित्यं साय
प्रविराति ' । इ यदिभुतिप्रमाण. व १ मानु परिग्रहाद्. is preferable, because in
the reading we have adopted, अनल & चन्द्र and मानु & निरा will be
the pairs between which the contrast is shown. But the more
usual, as well as, more appropriate word to show contrast with वस्
is सूर्य. In the case of मानु परिग्रहाद्. &c. also there is one ob-
jection that we have to compare अद्. (a neuter word) with
हरदत्त (a masculine word) But such cases are not unusual. For
example it may be found that the word मृत्यु is compared to वस्,

In this reading the meaning is very natural. But notice the objections of Taranath, vide Com. The अल्कार is वृत्त.

अरिहा अरिहा—An interjection showing surprise. Vide Taranath's Com. Some also render it by अविहा—'Help, help; take care, be cautious, 'as a caution against danger to the king विदूषक by this tells the king to be careful, how he behaves before the queen. The latter explanation appears good as there was nothing of surprise in the coming of the queen. पाटमर्त—One who assists the hero of a drama in securing his mistress, so पाटमर्तिका is a lady who assists the heroine in securing her lover. The reader of this play will easily find that it was through her assistance that the king's love for मा-विहा was developed, and it was she who informed विदूषक of the imprisonment of मालविका by the queen. (IV)

Def— दूतवर्तिनिम्यात्तस्य प्रासक्तिकेति चेपु ।

किंचित्दृग्गहीनं सहायकस्य पाटमर्तस्य ॥

Or— पाटमर्तः समीरस्य कार्यलोचनकादि-

Or— शताकान्तपक्षस्य च पाटमर्तः विवक्षितः ।

वत्सैशानुवाचो मयः किंचिद्भूतवद्वृत्ते ॥ आरुपपरि. ॥ 10

The readings सत्तद्गद्गदि धारिणी or धारिणी are not good.

P 25 (14) पश्यामि, &c.—I see her who, auspiciously decorated and in company of कर्शिको clad in the garb of an ascetic, appears as if she were the incarnate triad of the Vedas attended by the Metaphysical lore in bodily form अनुपपत्.

मगलं यथा वया अलङ्कृता यथाणा समाहारं त्रयी (cf — त्रयी वै विद्या क्रमो यद्विज्ञानमिति), आत्मनः सत्त्वात् (आत्मानि अवि (ज्ञा) वा, अप्या मा च सा विद्या य अप्या न विद्या—The knowledge of the holy (Supreme) spirit (ब्रह्म) अच्युतम्—The Supreme spirit manifested as the individual self, or the relation between the individual and the Supreme soul. अहम् ब्रह्म परम सत्त्वानोऽप्या मनुष्यते । B. & 3 (स्वर्ग्येव ब्रह्मण्य अशतया जायतेनेन मातो मयन सत्त्वानां देह अविच्छेद्य भोक्तृत्वेन वतमान अप्या भाष्यमाप्यते), Brahman is the Supreme, the indestructible, its manifestation (as an individual self) is अच्युतम्—Telang's The अल्कार is उद्देशः.

(15) Be you for a hundred of years the lord of धारिणी (the

queen) and also of भूतधारिणी (the earth—the supporter of the creation), of whom both, the productions are of great vigour, and who have the same degree of forbearance (patience) अनुप-

प्रसव—Offspring production (oft. at the end of a compound) cf.—
 विनमो. V I कैवल वीरप्रसवा भव. The imperative has the sense of the benedictive The attributes महासाराप्रसवयो & सदराक्षमा ययोस्तया धारिणी च भूतधारिणी च तयो. Mr Pandit thinks that these attributes are used to flatter the queen to avoid any suspicion about her conduct—supposition which appears to me rather far fetched.
 शरद्—A year; cf —रघु. X I I think it better to apply the adjective महासाराप्रसवयो as a whole अभ्यास्तेषु dissolving it thus —महासारां विदते यस्य स महासारः, महासार प्रसवो यस्या सा. The other way suggested by Mr Parab brings on a little dependence in the case of the earth, because to say that the earth yields crops by ample rain is hardly any compliment. पृथिवीं शासनस्त्वस्य...शरदामासुर्न पपी. त्व जीव शरच्छत also उक्त. I 15 शरद् more generally means ' autumn ' It may have come to mean ' a year ' from the peculiar mode of reckoning the years among the ancients Even at the present time illiterate persons reckon their time by season cf.—
 सौर—' परयेम शरद् शतम् जायेम शरद् शतम् ' &c Also cf —मा तुह्यारस्ता वाच पाचसाते ज्यास्त पाहेल आहेन. शरच्छत is accusative of time cf —
 माहिनाय, रघु II 8 ' दार चत्वारः ' देशकालाच्चगत्या कमसज्ञाचक्रमग्न्या, पाति नि 555 स्वागत—Welcome, governs the dative. P 26 ज्ञानस्पसरं—
 A dispute about superiority in knowledge. दात्रिद्वरं &c —You should occupy the position of a Judge (umpire) or the judgment seat,) अल &c. spare taunts एतन्ने &c.—When a town is accessible, do men go to a village to get their jewels tested? Here कौशिकी, out of modesty compares herself with a village and the king with a town. वदित &c —You are certainly the learned कौशिकी Here the predicate वदित is not given a prominent place so this will come under अविमृशविशेषतादोष. (अविमृश प्रारब्धता-निर्देशो विशेषणो यत्र तत्र) cf — ' वसुधैवकुतूहलमक्षयममता ' &c एत-
 वादिन्—Partial नो गुणदायक &c.—Would be pleased to measure

us with reference to (i. e. pass a judgment on) our merits and demerits v. l. गुणदोषौ नः &c.— To measure our merits and demerits is wrong as the preceptors being two, they would not put us for two. प्रयोगः प्रधानं (chief. thing) यस्मिन् तत्र or प्रयोगः प्रधानः (chief)-यस्मिन् तत्—The science of dancing chiefly consists of representation वाच्यव्यवहारः (वाचा व्यवहारः)—Verbal controversy. कथं वा &c.—The speech should be in continuation of the speech of परिनायिका as we have taken, because the following answer of the queen is to परिनायिका and not to the king So Mr. Pandit's reading here appears wrong P. 27. न मा देवीं समानविद्यतः परिहीनमनुमनुमर्हति— You ought not to consent (allow) to my being (supposed) inferior to one who follows the same profession with me. cf.—विक्र. III. 'ओजस्वितया न परिहीयते शय्या.' Also Infra III. न प्रदिच्छं-यागारिर्हायते भस्या मधुरता. 'Mr. Pandit reads देवि न मां अभिनय-विद्यतः परिभवनीयं भन्तुं अर्हति.—Please, do not consider that I am one capable of being beaten in [the art of acting. G. and B. read देवि न मां समानविद्यतया परिभवनीयमवगमयितुं ('T अवगन्तुं or अवमन्तुं) अर्हति— You should not make me attain contempt by thinking me to be equal in point of learning by the side of one (who follows the same profession as myself) The reading न मा देवीं समानविद्यतः परिभवनीयमनुमनुमर्हति= I hope the queen will not consent to my being looked upon as capable of defeat by one who follows the same profession with myself.' Dr Bhandarkar would prefer. 'देवि न मां...विद्यतः परिभवनमनुमनुमर्हति— It is not proper for you to regard me as capable of being defeated by one &c. उरग्रसंवात— The contest between two rams. उरग्रः (उग्र+अनाति or उना शमुना रभ्यतेः प्राप्ताति वा)—A ram. मेदोरभोरणोर्गार्ग्युर्मर्देकृण्य एड्डे (अमरः) . संवात— (Contest) could be used with उरग्र and not संवाद, hence Mr. Pandit's reading cannot be accepted here. Of course विष्णुर्ह— here calls the two dancing masters 'rams' in his usual jocular way. उरग्रमरि. &c.—Would be also a good reading. पेटन—Both (1) salary & (2) means of subsistence. Mr. Pandit thinks that Marāṭhī पेटण might probably have been derived from this. पेटन, however, is transferred into Marāṭhī without any change in form or meaning. This speech is quite in keeping with the definition of

विदूषक, cf साहित्यदर्पण, 'कुसुमवस्तुताद्यभिर्द कर्मवपुर्वेषमापाद्यै ।

हास्यकर कलहरति विदूषक स्या स्वकर्मज्ञ ॥

भोजनकर्मज्ञ कलहप्रिय - Taking delight in squabbles. चडी - A passionate or angry woman. It is often used by a husband to his mistress as a term of endearment कालिदास uses the word in the latter sense very often. cf - विक. IV 38 'चडी मामवभूय पादपलित जातानु-तापेव सा. Also Infra. III. 20 V 20 रघु 12 5 मेघ. 104 विदूषक rather takes too much liberty in addressing the queen by the term चडी. कलहप्रियो - (कलहोऽनयो सनात इति कल-हर्ता) - That take to quarrelling, that are fighting एवस्मिन् &c - Until one of them is quelled down by the other Taranath reads कलहप्रियाणां in the plural, but dual is preferable स्वंगौष्ठवाभिनय- (स्वंगौ सौष्ठवेनाभिनय) - The beautiful gesticulations exhibited in their own persons सौष्ठवातिराप - The excessive grace in their own person. प्रत्याययितव्य - (from प्रति + ह can) - To convince. किमत पर &c - In what more should they convince you now, what further assur-ance should they give now ? तदेव &c - This is the point I am go- ing to speak about.

(16) The acting of one is excellent as resting in his own person while the power of imparting it to another is marked with distinction in another. He, of whom both are good, must certainly be placed at the head of teachers.

हृदयज्ञा.

क्रिया - Possession of some art (such as acting, dancing &c), knowledge कालिदास uses this word in various places in different senses, cf - (1) doing, execution - 'प्रयुक्त हि प्रणयिषु स्तामीन्ति-तापदिपैव' मेघ. 114 (2) Business, undertaking, 'प्रणयिक्रिया' - विक. IV 15 (3) Teaching 'क्रिया हि वस्तुप्रतिष्ठा प्रसादिव.' रघु. III. 29 (4) Composition - 'भुजत मनोभिरसाहितै &c' विक. I. 2 Also कलिदासस्य क्रियायां - मालवि. I (5) The above one. विशेषणयुक्त - Is mark- ed with distinction. P. 28. सिद्धि (collected, summed) अर्थ - This is the meaning on the whole, this is the gist of it निगम - Decision परामुक्ति न - It suits me very well. एव स्थित &c - Then thus it stands? परा पुनरमेवादिनो &c. - If, however, a dull headed pupil brings disgrace upon the instruction, then should that be considered a blame of the teacher? न has an interrogative sense.

The reading मग्नेषा is worth considering उपपद्यते - Even as you say, just so आपद्यते or आपवति - 'Happens' is equally good विनेतु &c.—The very acceptance of a bad pupil shows the sharpness (superiority) of a preceptor as giving a proof of the confidence in the power of his imparting instructions (बुद्धिभाव — सूक्ष्मबुद्धि as opposed to बुद्धिनाशय). Taranath & others read विनेतु एव बुद्धि &c and explain ' The improvement in (favouring) a dull headed pupil shows the quick intelligence of a teacher, ' which comes to the same thing But he and some others make it a part of the king's speech above, which is not good as it would be too flat in the king to express himself thus. Our reading might also be interpreted as ' The very acceptance of a bad pupil shows the want of judgment in a preceptor, ' which is not a compliment for him, so the interpretation is not good P. 29. देवी &c—In this speech I have followed Mr Pandit in adopting the stage directions. The stage directions given in all others present some difficulty or other, too plain to need any explanation If प्रकाश is not taken before विरम, then it would be inexplicable विद्वक्त्र could not hear the speech and give the following answer nor can we take the whole speech प्रकाश as she cannot say अल अज्ज &c in the presence of the king Some take क्व गच्छ as अपवार्य which may be done क्व गच्छ — How now? What shall I do now? उत्साह &c—The desire which will increase his zeal or which will serve to encourage him. निरयकारभात् — From useless undertaking An undertaking which will not be profitable even though you were to establish your superiority, nor disadvantageous if you were to be defeated

सर्गावादेशेन &c — As you are eating the sweetmeats offered to सरस्वती, on the pretence of (being a teacher of) dancing, what have you to do with a contest in which you may easily be defeated?

सर्गावादेशेन—Under the pretext of your being a teacher, as a teacher सरस्वत्यायन &c—The gift of मीढक (A kind of sweetmeat) offered to सरस्वती, when any person is newly initiated in any art or learning by the person so initiated and given to the preceptor अवदेश — Pretext, plea. पदार्थ—Initials, communication

of an initiary मन्त्र or formula. सुलभमितिहेन (or सुल &c)—In which defeat could be had with ease

अर्थ—Implied sense अवसरप्राप्तम्—(अवसर प्राप्त—Adj used as a noun) What is adopted or suited to the occasion or what is necessitated by the occasion प्राप्त&आपन्न may be used either first or last in a compound

P. 30. (17) Who shrinks from a contest on the ground that he has secured a position, and who puts up with the censure (aspersions) cast upon him by others and to whom his knowledge only serves as a means (source) of subsistence, him they call a Bania, having knowledge as his ware (that traffics in knowledge.) इद्वज्जा.

इति—With the thought तितिक्षमाणस्य—स्वार्थे सन् and not सन्नर्थे. सन् as in the case of गुप्, तिज्, & कित्. After परेण supply क्ताम्. In the other reading केवल would be redundant as it has no force where there is एव. So our reading is preferable ज्ञानमेव पण्य. अविरोदनीता-उपनीत or उपनयन means आचार्यवरण in Panini's language i e making over a pupil to a teacher for being initiated (instructed) अपरिनिहितस्य &c—It is not proper to show forth that instruction which is not firmly fixed (or which has not struck its root &c—) cf - रघु. VIII. 10 प्रतिष्ठित &c—The reading अविरोदनीतापि &c would mean, ' The manifestation or representation of the instruction taught to a pupil who is newly given in charge is unjust. Some put this speech into the mouth of विदूषक in which case it must be understood ironical. अतएव &c—It is for that very reason that I am so importunate निर्वेध—Importunity or persistency of—शाकु. III सहि अतो ज्ञेय गिम्बो | सहायण &c (सहि अतएव निर्वेध | एही जमसविमल दि दृ स सद्यवेदन भवति) . **P. 31.** सर्वज्ञस्यापि &c—The undertaking of giving a decision by one, without any assistance, though he were omniscient, is liable to be faulty निर्णयाम्युपगम (निर्णयगारार)—Taking upon himself to decide Understand कल्पते after दोषाय. मूढे &c—Though I am wide awake, why do you think me asleep? i. e. do you take me to be ignorant of your intentions? The queen by her remark (तेन हि दावपि &c) wanted to keep the king along with herself absent at the performance, but परित्राजिया brings in another reason for the king's presence. From this as well as from other

remarks of the queen (viz १ अलमार्दमुत्रस्य उहाहराण &c. २ प्रम
विप्यामि आत्मन परिजनस्य, ३ यदि राजकार्यं त्वमि, &c २ अहो अविनय आय
पुत्रस्य &c) it will be clear that the queen had a strong suspicion
about the intrigue by which विद्रुपक & others wanted to bring मालविहा
in the king's presence But she does not openly say so, Taranath a
explanation here is too nice, vide comm. सासूय—Angrily, jealousy.
परावर्तने—Turns aside

(18) Why, oh moon faced lady do you turn your face from
his honour without a cause? House wives, though they domineer
over their husbands want some reason for being angry आया.

परावृ (परावृ) — Turned away; Averted परावृत्त मुख यस्या सा or
परावृत्त (परावृत्त परावृत्त मुख) यस्या सा. प्रमू I P — To have control or
power over, prevail over (usually governs genitive, but some-
times dative or locative) cf - शातुं I. ' यति प्रमविप्यामि आत्मन &c ,'
मालता. IV ' प्रभवति निजस्य त्रयकाञ्चनस्य महाराज , ' वेणी. II ' त प्र
भवति अनुशातने वैवी ' मनु. २-७४ ' विविताय न येभ्यः प्रभवति '
also below ' प्रभवति आय शिष्यजनस्य. ' मनुपु.—The locative is here
वैवापिक. मरणेन कोरो यासा ता An irregular बहुव्रीहि अविद्यमान निमित्त
यथास्वाचया. P.32 मुनिशिक्षितोऽपि—Even the well-trained becomes clever
by exhibiting instruction एवं जनो &c—Thus will people interpret you
(19) If you do not permit me who am desirous of showing the pow-
er of imparting instruction in acting in this contest, then, (I must say)
I am given up by you अनुग्रह.

या गति — What help The reading प्रभवति आत्रायां &c would
give it general sense अयम्—Wrong place अयम् &c — My doubts
were out of place, (ill founded, groundless) निमग्नशर्मास्वाग्निम्—
Long I was afraid of your refusal राजा अस्य सजाता इति गति ।
तस्य सजाता इति तारादिभ्य इत्त्. as तारादिभ्य नम . अभिनयवस्तु—Subject
(matter) of dramatic representation अभिनयवस्तु— Subject mat-
ter to be acted or dramatically represented. P.33 विद्रुपक—confident-
ly, fearlessly, without reserve

मनु प्रमवि &c is a particular proposition while the reading
प्रभवति प्रमू &c is a general proposition, मनु &c—Say over me
also A fine stroke of gallantry! Pt. Taranath's other explanations

given in the foot note are far-fetched and out of place. चतुष्पदीव (चत्वारि पदानि यस्य तस्मादुच्यते)— Arising from or consisting of a verse made up of four पदाः (lines). मत्तरी ' चौपाई ' is a corrupted form of चतुष्पद. चलित— A kind of dance in which a dancer while acting the part of another gives expression thereby to her own sentiment. उदाहरति—Call. प्रकार्यसुभय (प्रकार्य. सुभयो यस्य)— Having the same subject, with regard to the same subject. उपदेशात्तात्पर्य— The relative worth of their instruction (where we can have the use of तर & तम—Better and best). Vide Com. द्वौ अरिं वीं— Even both the parties. The reading वृणोपेक्षागृहे is, I think, a mistake arising from writing the word पग्ना and पेस्त्रागृहे as one word and एण and ग्ग being very similar. प्रेक्षागृह—The representation-hall, theatre. The reading ' न हि &c. ' that we have selected is natural and good and at the same time very forcible, but in this गृहि is to be taken as a quite independent clause in the sense of ' certainly not '. P 34 विजय &c.—I shall not be an obstacle in the way of your honor's success, i. e. I shall not be hostile to your success. This is said to assure गणदास who looks at her with doubt, for her approval. The reading of Taranath ननु विजयाभ्यर्थिनी &c.— I am certainly anxious (desirous) about your success श्रुत्यै अस्या अस्मादि मयाभ्यर्थिनी. विजयस्य श्रुत्यर्थिनी or विजय प्रार्थयते सा. Note the different readings at the foot of the page. निर्णयाधिकारे—In virtue of my office of the judge. सर्वाणां अगानां सौष्टवस्याभिन्वयकये—For the display (exhibition) of the gracefulness of all limbs. शिगत &c.—Stage-dress, cf — II नेत्र नेत्रप्यसगीतकं & the note there-on. विरल &c.— would mean without heavy stage-dress. नेत्रम् &c.— we are not required to be told this also. प्रेक्षागार—The place of exhibition-घर्ष — Party. वर्य — One that belongs to the party. वर्यप्रेक्षागृह—The house where the dressing and colours are done. A tiring room. This reading is not good.

P.35 (20) Enough with judging wrongly. This is not arranged oh intelligent lady, by me. Generally persons of equal learning are jealous of one another's fame. आर्त्त.

अप्यया गृहीता— judging me wrongly, putting an unfavorable construction upon my conduct. प्रायः &c.— A general

proposition. पुरोभागः—Fault finding, jealous (From पुरोभाग Lit.—The act of asserting one's own case first, hence jealousy.) cf:—सु. XII. 22. 'द्विषोरभोगविन्दे पुरोभाग्यामिवावरन्'. कालिदास has also used this word in राकुं V. in the sense of 'self-willed', cf:—'किं पुरोभागिनि स्वातन्त्र्यमवलबधे.' 'शैवेकदृक् पुरोभागी' (अमर) (पुरः पूर्व मज्जते सेवते इति घञ्).)

(21) The deep मयूरी sound, which proceeds from the high-pitched middle note of the drum, responded by the Peacocks with their necks upturned suspecting it to be the rumbling of the cloud, gladdens the mind. प्रहर्षणी.

जीमूत &c:—Peacocks are supposed to dance cheerfully when they hear the rumbling of rain-clouds. मयूरी:—These must be domestic Peacocks as kings used to rear such animals. पुष्करः (पुष्पाति पुष्पते अ-मेन वा + कृन्)—A drum. निवृत्तिनी—Deep. उच्चितः (मयूरस्वरानु-नादनेन बहुलमितः), मध्यमस्वरः तन्नामधेयः स्वरस्तस्मादुत्था—उद्भवा). उ-च्चित—Gathered together, developed, hence high pitched. This reading is better than the other.

निषाद्वर्मगांधारषड्जमध्यमदैवताः ।

पंचमश्चेरमी सप्त तंत्रीकंटोपिताः स्वराः ॥

(1) षड्ज (ता) said to be produced by peacocks, (2) कवच (री) by cows, (3) गान्धार (ग) by goats, (4) मध्यम (म) by cronchias. (5) पंचम (प) by cuckoos, (6) धैवत (ध) by horses, and (7) निषाद (नी) by elephants. लय is keeping time in music, which is of three kinds:—(1) द्रुत (quick), (2) मध्यम (middle), and (3) विलंबित (slow). मार्जना—The beginning stroke of music (what is called in Marāṭhi 'मृंगाक्ष याव दहली.') मदपति—Gladdens. The reading मादपति (Intoxicates) is not suited to the metre nor does it give a good sense.

P.36. सामानिकाः—Belonging to the party. 'Let us join the assembly'. सामयिकाः (समयः प्रायः अस्य or समयमनुवर्तते इति ठक्)—Conforming to the agreement; keeping an appointment. सामनायिकाः—Means the same as our reading. अपचाय is still more confidential than जनार्तिकम्. It refers to some secret thought avoiding the other people. शीत—Calmly, slowly. मा कुरु विस्मयादिप्यति—Lest she will cause you

to be disappointed (of course by thwarting your plan) of — शाकु० VI 'रमणाय स्ववचं विविता विसृजति' Tarapath reads तत्रभवती धारिणा विसरावर्षियति—Will make you a traitor of yourself will detect your deceit, विसृजति—Will withdraw her consent This is also a good example of —विष्णु II 'विमि दन्ती तत्रभवती उवशी भवतो मनारथान्, कुसुमं वक्ष्यिष्या कले विसृजति—', Will she disappoint you to the point?

मा—A particle of prohibition (rarely of negation) usually joined with the imperative also with (a) the imperfect (b) the aorist (c) the future and (d) the potential mood in the sense of 'Lest that not' compare for the future शाकु० II 'मा वः स्यात् तदस्मिन् इन्दुदीर्घमिधविद्वन्मार्गस्त हस्ते पठिष्यति.'

(22) Though I put on gravity (attempt to be calm) the sound of the drum makes me hasten like the noise of my own desire descending the path of fulfilment. आर्या

This speech should have been preceded by the stage direction जनातिक्रम But as it is a reply to the speech of विदूषक which is itself जनातिक्रम it is implied that it is so. A similar case also occurs in Act II verse 5 in the reply to विदूषक

For the pun on the word, उत्तोरय (Like the chariot of the mind.) of —रघु० II 72 7

श्रोत्राभिरामध्वनिना रथेन स धमदलीसहितं सहिष्णु ।

ययौ अनुद्रातसुखेन मार्गस्तेनैव पूर्णेन मनोरथेन ।

P. 37 The closing part of this act is called अवावतार. When an act hinted by persons at the end of the preceding act is brought on continuously with the latter it is called अवावतार १० अवावतार prepares the audience for the next act. Def —साहित्यदर्पणे—

अवावते सूचितं पार्श्वे तत्रकस्याविभागत ।

यत्रात्रोद्भूतस्यैव अवावता इति स्मृतं ॥

वशात् Defines —

अवावतारस्तत्रावति पातोऽकस्मादविभागत ।

एभिः समुच्येत, मूल्या दुःखमूर्ते प्रदर्शयेत् ॥

For example vide शाकु० VI end and महावीर II end

ACT II.

P. 38. संगीतवनायो &c— After the orchestral (Theatrical) arrangements had been completed. विमल (विमलानुष्य.) परिपारः— The returns in order of their rank. तन् &c— I think though their position with respect to knowledge is equal, i. e. though they are equal in learning. वयोविकृतात्— On account of his being older in age. पुरस्कार &c— Deserves precedence. cf.— Supra note on अमृतिष्ठ आमनो नियोग &c— Act I. शर्मिष्ठा—The daughter of वृषपर्वा, the companion of देवयानी and the wife of ययाति. She was the authoress of the piece which मालविका was going to exhibit. She is well known in 'महामारत. cf— शाकुन्तल IV. 6. 'ययातिरिव शर्मिष्ठा मनुर्विदुमता मत्.' लय—मध्यलय or ह्रस्वलय (medium time) is preferred for love songs. For further particulars vide com. cf— Supra II. 9. चतुष्टयस्तुक प्रयोग— The exhibition of a piece consisting of four feet (or lines). The मात्रा here are 30 and the ending syllable is long. एकमता—एकस्मिन्मता इति. An irregular बहुव्रीहि. बहुमानात्— Out of great respect for the preceptor (for you). बहुमानम्— May also refer to the author, of the piece.

P. 39. (1) My eye, eager to behold her, who is in the turning room, through impatience, is as it were ready (desirous) to draw up the curtain. आर्षा.

नेरध्यागृह is better. तिरस्कृतिणी (तिरस्कृत्यते अनया + ल्युट् or तिरस्करोति + णिनि)— A curtain. सनिहित &c— (सनिहिता महिका पत्र)— The bee is near. शरिणी is compared with महिका (bee). As a person wanting to approach honey must be careful about the bees on the bee-hive, so निद्रु tells the king to behave carefully in the presence of the queen. अद्रनत — Without losing the balance of your mind, cautious. च—But आचार्यप्रापकेक्ष्य &c—

With the gracefulness of her limbs being looked into by the preceptor of — शाकुं VI. 'प्रत्यवेक्षिता प्रमत्तवनमूढम्.' प्रतिच्छात् &c—

• Her loveliness does not fall short of the picture

P. 40. (2) My heart had doubts whether the beauty of her as drawn in the picture would be found inconsistent with her reality. Now I consider the artist who drew her as having an imperfect concentration. आर्या.

विच &c—When she was seen by me in the picture. विस्वाद—Disagreement शिथिल समाधियस्य—Whose concentration towards the object to be drawn was not perfect. The king means to say that he thought the reality was much short of the picture but now he thinks the reality has exceeded the picture. Taranatha's explanation 'अनिगुणलक्ष्यतामर्थो मये । एतस्या कवितिलेखने या या सामग्री अपेक्षिता सा तस्य नास्तीति मये । समाधि may be taken to mean कारण सामग्री—Materials of —रघु. 1. 29 'त वेधा विधे नून महामूढसमाधिन्य' समाधायते उ राचवे अनेनेति समाधि मुक्त साधन यस्या सा मुक्तसाधन भव—Dismiss your fears मुग्धसाधन मय (Let your fear be lovely) yields no sense सचे स्वभावे प्रदी वा तिष्ठताति सवस्था—Composed undisturbed. सतो भाव सव—that which does not allow the mind to be excited अहो &c—Oh the faultlessness (perfection) of beauty under all conditions of —शाकुं VI 'अहो सवासवस्थामु रानणोदकम् आ उल्लिखिष्याणाम अवस्था—State अवस्थान—Adjustment (of limbs), स्थान—Position The last is better

P. 41. (3) Her face has got long eyes and has the splendour of the autumnal moon her arms are curved at the shoulders, her chest is compact and has protuberant breasts her sides are as if were planed off her waist may be measured by the hand her hips are sloping (elegantly rounded), and her feet have toes slightly curved, her body has been moulded just as to suit the fancy in the mind of the dancing master. शादूलविकारित

अस्योरसमागयो पार्श्वे &c—They were so smooth that they appeared &c पाणिमित—पण्युपलक्षणेन मुष्टिमित, मित is used in the sense of मेय The reading अमित च जघन—(The hips are wide) is also a good reading, नितव—Slope We take the last line as

'नर्तयितुमनसि यथैव उदत्तयास्या उपु श्लिष्टमसि'. उदत्त and उगुमान mean in music 'preliminary singing,' humming a tune before beginning to sing aloud. करोतु—A mode of holding the hands together, clasping of the hands by way of saluting

P. 42. (1) The one beloved is hard to obtain, be thou, oh heart, without any hope with respect to him, ah, the outer corner of my left eye throbs on some account. How is this one, seen after a long time, to be approached? My lord, dependent as I am, consider me to be ardently longing for thee.

अप्राप्ते &c—The throbbing of the left eye in the case of women and of the right one in the case of men is supposed to portend some good omen हिमशि—For some cause which I cannot perceive i. e. she means that the throbbing must bring some good for her which she has no hope of getting under the present circumstances. This verse displays four feelings in the four lines viz—(1) नैराश्रय (dispair), (2) आशा (hope), (3) महत्तम (attempt), and (4) आत्मसमर्पण (making oneself over). इति यथारस—With these words (while singing) she gesticulates according to the sentiment. The reading तुन पदम &c—After the singing was over she &c. This is also in accordance with the practice of singing any song first and then dancing with gesticulations expressive of the sentiments of the song, by रस we must understand here अभिव्यक्तिप्रधान रस.

sense. द्वारीकृता is not correct. चतुष्पदावस्थाः—वत्वारि पदानि एव चतुष्पदावस्था यत्र तादृश पद्य (to be understood) or चतुष्पदे स्थिता अवस्था — Making the composition consisting of four lines indicative of four different states, as the medium त्वयि &c—Her ladyship has as it were thrown herself at you : &c made herself over to you. एव &c—Such is the state (relation) of our heart , &c just as I have conceived love for her , so she on her part is attached to me.

(5) खलु ' नाथ इमं जनमनुक्तं विद्धि ' इति वचनं गेये स्वानिर्देशपूर्वं भविष्यत्या तया धारिणासन्निवर्षाद्यणयगतिमदृष्टा मुकुमारप्रार्थनान्याज (यथा यथा) अहमुक्त इव.

(5) ' Know, oh lord, that this person is attached to you, ' while gesticulating these words by actions of her own limbs I was as it were addressed by her under the pretext of a gentle request, not knowing an opening (outlet) for her love owing to the neighbourhood of धारिणी. मालिनी.

वचनं &c —Representing the words in the song, accompanied by the indications of her limbs. स्वस्यागस्य निदर्श पूर्वो यथा स्यात्तथा—Expressing the sentiment by her limbs

P. 44. मुकुमारा प्रार्थना एव व्याजं यस्मिन् कमणि यथा तथा.

(1) विविक्त् (विमरि) को विस्मृतं कर्मभेद —Some (particular) action is forgotten to a certain extent.

Different readings —

(1) विविदिस्मृतं कर्मभेदेन—' You have forgotten something by way of the breach of some act (to be necessarily performed) ' appears a proper reading, where the instrumental case is प्रकृत्या तृतीया (An instrumental case of identification)

(2) विविदिस्मृतं कर्मभेद —Some particular act is forgotten by you This is also good विविदिस्मृतं कर्मभेद —' You have forgotten some particular usual order ' will also do But ' विविदिस्मृतं कर्मभेदेन ' is indefensible There is no कर्मभेद whatsoever in the whole story Here the case would be हेतुर्वा तृतीया which it is not evidently, as कर्मभेद is not the cause of विस्मृति. In the second and third readings ' भेद ' is to be interpreted by ' particular '

meaning विशेष as in 'पुष्पभेद.' उद्देशविशुद्धी &c—You will go when your exhibition of instruction is declared to be pure (free from fault) The reading 'उद्देशविशुद्धा यास्वसि'—Go when you are declared free from fault in the instruction (imparted to you). स्वदो &c—Oh, her beauty gains charms in all attitudes (conditions) वाचता is the physical appearance (natural beauty) while शोभा is the external appearance (accidental state) शोभातर (अयैव शोभा) —Indescribable beauty. ।

P. 45. (6) Far lovelier than her dancing posture is her standing posture, in which the long (upper) half of the body is kept straight, and in which she, after placing on the hip her left hand with the bracelets collected round the wrist (clinging motionless at the wrist) and making the other, resembling the branch of a रयामा creeper hung down loosely, has let fall her eyes on the pavement, the flowers on which are slightly pressed by the thumb of her feet मगकला.

तस्या इन्त निते न्यस्य स्थित—Here the agent of न्यस्य and रुचा is सा out of तस्या which is an example of कर्तृस्मिटी. यस्य here is पूर्वकालनक्ष्या and स्थित अररकालनक्ष्या. सरौ स्तिनितानि बलया नि पत. सस्तनुह—आगौ सस्त.पश्चान्मुक्त (विशेषणोभयपदकमध्याय) or सस्त यथा तथा मुक्त—Letting down the other so as to hang loosely. Taranath explains this by 'सस्तानि मुक्तानि यस्मात्—From which the pearls have' fallen' not a very good idea रयामाविश्व &c.—रयामा is commonly identified in this part of India with वाचता. A woman is generally compared with this creeper, cf—मेर. 104 'रयामास्वग-जलरयानि', also रघु. III 18. 'रयामालता कुसुमभास्वतयवालाः । सौण। ५ हरति धृतभूषणराहुकान्तिम्.' भन्नुचत्पायत रावै वनवत् आपतार्थे, (cf कुमार. III 45, पर्यन्तवस्थिरपूर्वकार्यं अग्नयन सन्नमित भयत्सम्,) seems to be applied here to the trunk of the body from the neck to the waist. We might take either अलुलित or अलुलित, but the former is better, it being quite in keeping with the nature of young girls that they will be doing something with their thumb when standing thus. पातिवेर्गतिगी यस्मिन्त-यातिवाप्त. स्थितम्—See पाणिनि 3000 'तमुमे भावे क । द्वौचरविधिः

भावे कामनामाये क स्यात् 'as जलित, शयितम्, हसितम्, आलिखितम्
 हृदये क (अवधा)-To pay heed to मनु-It is really astonishing
 or strange मनु-Do you take seriously the words even of गौतम.
 The queen means that गणदास ought not to have detained मालविका
 by the words of विदूषक who is a mere trifler and buffoon
 Observe the anxiety of the queen to keep मालविका out of the
 sight of the king as far as possible प्रत्यय-Conviction, that which
 leads to a certain belief (प्रतीयते) ज्ञायत अनेनेति, देवप्रत्ययात्- Jdg-
 ing him by his majesty's standard i.e. as he is a constant com-
 panion of the king it is possible that he may have learnt acate-
 ness (of perception-सूक्ष्मदर्शिता) from him cf—Supra आमलप्रत्ययात्
 &c I also शास्त्र. 1 आमन्त्र्यप्रत्यय केत &c Bollensons explanation
 'owing to the confidence which the king reposes in विदूषक (देवेन
 निहिता प्रत्ययात्)' does not appear to be a correct one देव
 प्रत्ययात् is also not a good reading.

(7) Even a dullard attains cleverness by the contact of a
 wise person as turbid water is made clear by contact with the
 mad d spears ng fruit.

अनुदुष्ट.

विषमिति—A wise person, of रघु III 29 अथोरमीत निवि
 वद्विषमिति 1 एक छिनतीति पक्वच्छिद्र also called कृतक. It
 is known in Marathi by the name निवळी, whose dry fruit
 rubbed with muddy water (commonly used in Bengal) occasions
 a precipitation of the earthy particles diffused through the water
 and removes them निवृत्त - Rubbing निकर्दण - By squeezing आ-
 विल (आविलति द्रष्टुं स्तृणानि)- Turbid, dirty, generally applied to
 water cf—रघु. 13 36 'तस्याविलाम्भ-वि-
 शुद्धिहेता 'also VIII 35 P. 16. विवक्षित (past participle of the Desider
 of वच्) - Lat ' what is intended to be said. साक्षिन् - साक्षी-
 साक्षी-साक्षी-सत्ताया इति ' पाणिनि 1891 The eye witness generally
 Here it means umpire or judge यथा शास्त्रं &c. - All that is in accord-
 dence with the rules of art, was faultless To take it as ' all was in
 accordance with science and faultless,' there ought to have been च-
 The readings यथादृष्ट as also यथादर्शित are better. अनवद्य-Of Supra
 I 2 ' नवारी काव्य मवमित्यवद्य '

(8) By her limbs full of language the sense (intended to be conveyed) was clearly indicated; the tread of (her) feet was in accordance with musical time, (was in perfect time); there was absorption, in the sentiments (to be expressed), the gesticulation produced by the movements of hands was gentle; while in its successive developments one feeling displaced another (while) the same interest holds on account of the same permanent sentiment.

मराठी.

अतर्निहितवचनैः = (As if) words were hidden in them, hence expressive of the sense of the song. पादव्याप्तौ &c—cf मराठी ' निवा राय दाखार पढव होता. ' तमपाव &c—She fully represented the sentiment that was expressed by the song. शान्ता (करः) योनिर्व-
स्य वाहसः (अभिनयः)—Arising from or as expressed by the hand. कायवेम takes शान्ता in the sense of नृदहस्तानां मान्यचारः—Manifestation of the movements of the hand at the time of dancing. I think शान्ता may be taken in the sense of ' hand ' in which sense however it is rarely used. Dr. Bhandarkar seems to interpret शान्ता by fingers. वदिकल्पानुवृत्तौ वस्य (अभिनयस्य) विकल्पस्य (भेदस्य) अनुवृत्तौ—As one acting followed another. अभिनयः (Acting)
S. D. defines thus—' मयेदमित्योऽवस्थानुसारः स वृत्तार्थः ।

आगितो वाचिकश्चैव साहाय्यः सात्विकस्तथा ॥ '

Acting is the imitation of condition. Far better says मट्टिनाय ' अभिनयो रसमाकादिव्यंनरुचेदाविशेषः '

अन्यद्वावाच्यं नृत्यं नृत्ततालद्वयानयम् ।

आद्य पदार्थाभिनयो मानो देशो उभावरम् ।

Distinct therefrom (from नाट्ये, which he defines as रस-
व्यं—as having sentiments for its basis) is pantomime, grounded on externalization of the feelings and still different is rhythmical movement which is regulated by the marking of the musical intervals and time. Each of these is two-fold, gentle and vehement, as exhibited in the ह्रास्व & in the लोह्व and they are subordinate to नाट्य & the real भावो भाव विषयात् नुवृत्ति—One feeling drives another from its resting place and itself takes seat there.

According to Rhetoricians certain feelings (भावः), are either स्थायी (primary, fixed and permanent) or व्यभिचारिण (subordinate transitory or accessory). The former are eight or nine which are developed in the course of composition and give rise to रसः each रसः having its own स्थायीभावः, while the latter are 33 or 34 in number which rise in the course of a composition often feeding and strengthening the prevailing sentiment. The व्यभिचारिभावः are made manifest by विभावः, अनुभावः & सहचारिभावः.

विभावानुभावेन व्यक्तं सहचारिणं तथा ।

रसगमेति रथादि स्थायीभावः स चेतसाम् ॥ S. D. 76.

विभावः—Any condition which produces or develops a particular state of body or mind (रथाद्युद्बोधना लोके विभावा काव्यनाट्ययोः). Its chief subdivisions are आलम्बनः & उद्दोषनः, the attending circumstances which assist the रसः (sentiment). आलम्बनः is that on which a रसः as it were hangs—person or thing with reference to whom or which a sentiment is produced the natural and necessary connection of sentiment with the cause which excites it and उद्दोषनः is any aggravating circumstance which gives poignancy to a feeling or passion (उद्दोषनविभावास्ते रसमुद्धारयति ये । 12 S. D. 160). And अनुभावः is an external manifestation of a feeling (भावः) by appropriate symptoms, such as by look, gestures &c.

भावः मनीषात् साक्षात् स्वगतं व्यजयति यः ।

तेऽनुभावः इति ख्याता । यथा धूमः कोरस्य व्यक्तः ॥

उद्बुद्धं कारणैः स्वैः स्वैर्विभावः प्रकाशयन् ।

लोके यः कायरूपः सोऽनुभावः काव्यनाट्ययोः ॥ S. D. 163

Vide Dr Bhandarkar's note on भावलो. IX. 35. The व्यभिचारिभावः assists to produce the स्थायीभावः—the producer of रसः. For instance in अयोगविप्रलम्भशृंगारः a lovely woman in the moon light garden is the cause of the permanent feeling of love produced in the mind of a youth, accompanied with certain transitory feelings, such as joy, dejection &c, and the pleased or dejected

countenance is the effect and external manifestation of them. So here the king अदिमित्र, seen at the time of singing, is the cause - of the feeling of love produced in मालविका accompanied by the transient feelings of hopelessness, joy, contemplation and helplessness, and the weeping, heaving, breathing &c are the effects and external manifestations of them. विषयात् may be construed with मावो माव &c, as मावो विषयाद्वा नृपति—one emotion drives another from its resting place (विषय), or with the last sentence as विषयात् सारथ्यं स ऽव—The continuance of interest (सारथ्यं) was the same on account of the same permanent sentiment (विषय). From the above explanation it will be clear that it is better to take विषय with the latter clause in the sense of स्वायामाव. रञ्जने मना यस्मिन्निति सा . P. 47. स्वरत्ने (स्वरक्षविषये) शिथिलोऽभिमानो येषां तादृशा Our high opinion about our proteges (इत्थं) has been slackened. शिथिल being predicated of स्वरक्षभिमान. It is better to read शिथिलस्वरक्षभिमाना . Mr Apte quotes this passage as शिथिल &c in his Dictionary, though this is not to be found in any Manuscripts or printed copies that are available to me अद्य—Today I see when my performance is pronounced faultless by the persons competent to judge

(3) The wise regard that (teaching of a teacher to be faultless which does not turn black (prove faulty) in the opinion of you as gold in fire अनुपपन्नं.

For similar idea of — रघु I 10 हेमन् सख्यते क्षत्री विगुह्ये रया निहारी वा, also शकु I 2 आरतिवोवाङ्मिदं न साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानं also कुमार. VI 20

लोहितस्यामदुःखानि हर्षार्थमुत्पन्नानि ।

मुखा निद्रा ह्या धूमा वरुणा निष चमणी ॥

स्नेह्य स्पर्श । रयामा भवति रयामायते, परीक्षाराधन —Satisfaction or gratification of (given to) the judges of — उत्तर I 12 ' यदि वा पानदीमवि आराधनाय लोकानां मुच्यते नास्ति मे व्यथा ' बुद्धि—Success, advancement, rise of — शिशुपाल I ' परवृद्धिमत्सरी मनो हि मति नः ' P 48. वो विस्मृता—The genitive is used for the instrumental

here: प्रयोगेऽभ्यतर (प्रयोगशास्त्रानुगुण) . अभ्यतर is used either with locative or sometimes with genitive, but generally in compound of —Infra V ' समातरेऽभ्यतरे स्वं ' also साकु III ' अनभ्यतरे आवा मदनगतवृत्तस्य. अहो प्रश्न — How closely is the question connected with representation The reading प्राक्षिक — would mean Oh the questioner has gone deep (into the very heart) of representation The speech of विदूषक given below as a retort to this appears to me objectionable on several grounds, viz.

(1) The position of the speech as given by वाचस्पयि is not correct (2) Its language does not suit to the usual smooth flow of कालिदास's language (3) The retort is too sharp even for the character of a buffoon towards a person like the कौशिकी who was so much respected by the court, especially when विदूषक had to get his object accomplished through her assistance (4) If we suppose him so very sensitive, he makes no reply to कौशिकी's calling him a fool elsewhere, and allows the rebuke pass off quietly of — विदू — तेन हि पण्डितपरितोषप्रत्यया मूढजाति &c परिता. — एवमेव. (5) The use of भी is incorrect which a scholar like कालिदास cannot be supposed to make. By adopting this reading (अयि पण्डितमन्दे &c) the wit loses its happiness at once & only becomes too rude Besides our reading is in full harmony with विदूषक's मया नाम &c. पण्डितमामान मन्यत इति पण्डितमन्य — Fancying one self to be learned, a conceited person भाषयसि ought to be भाषयसि भी cau (1) भाषयते or भीषयते — To frighten e. g. मुडो भीषयते, (२) भाषयते — To frighten any one with any one a. g. क्वचुकिना एन भाषयते. आत्तसार — The eye has grasped the real essence from its object (चक्षुषा) आत्त सारो यस्मान् यस्य वा आत्तसार is used predicately विषय — An object of the sense These are five corresponding to the five organs of sense, — शब्द, स्पर्श, रूप, रस, & गन्ध corresponding to the ear, skin, eye, tongue, & nose So here the विषय of the eye is रूप, i. e. any visible object and therefore मालविका is the विषय of the eye

(10) यदनेन &c—Since by it was seen the smiling face of

the long-eyed one, the face appearing to advantage by the teeth partially displayed (visible) like an opening lotus with its filaments partially visible. आपो.

अथेन सहित (सान) समय, न समय असमय (यथा तथा)
हृदयानि हेसराणि यस्य तन् .

P. 49. नेम्यमोदनम् is explained by some as ' a concert in the tuning room ' i. e. a concert in private. We would have worshipped you who deserve to be worshipped had it been नेम्यमोदनम्, but this is a समोदनम्, a concert on the public stage. But I would rather interpret it as ' A ceremonial concert in the stage-dress. ' Had it been such a one we would not have forgotten to worship &c. ' It must have been the usual practice in old times, as it is even at the present day, to worship any tutelary deity and to offer her some eatables that are afterwards given to any worthy Brahmin, before commencing any public exhibition. तस्य means to say that as this is a private exhibition only undertaken for establishing his superiority, the usual practice observed at the time of public exhibition is not followed here. Pr. Tawney explains it by ' An inaugural rehearsal in the tuning room ' . रामनाथ reads it as ' न मृतु दयन नेम्यमोदनमिदम्— This sacrifice in the form of musical representation is not the first of its kind, otherwise how should we not have worshipped you who deserve the sacrificial donations (दानादयः). This reading also is not bad. The word दयन refers to the general practice of worshipping a tutelary deity and of offering something to a worthy Brahmin at the time of initiating any person into any new art or science मया नाम &c.—I forsooth like a silly चतक, longed for a drink of water in the sky rumbling with empty clouds i. e. as the चतक, incompetent to distinguish rain-clouds from empty ones, is anxious to get water from each and every cloud that appears in the sky, so I incompetent to distinguish a नेम्यमोदनम् from समोदनम् longed to have my share from each and every concert. The चतक bird is supposed to live on rain drops, hence its eagerness at the sight of every cloud.

हृदय, though the sense is clear and not confounded. वृत्ति - Happiness, pleasure, cf - रु III. 10 ' वृत्तेषु वीरासक्तौ &c. विरक्तो II 8. ' न वृत्तवर्ताति वृत्ति.' It may be taken also in the sense of 'cheerfulness or courage' The reading विरम्भजन is better than विरम्भनिर्णी as the comparison stands more between two acts than two objects वरिष्ठ आनुर. &c - Like a poor patient, you desire the medicine to be brought by the doctor himself विद्वक्क seems to mean that the king wishes that the whole trouble required to effect a union between himself and मालविका should be taken by him while he himself should do nothing P. 51. व्यसित (अङ्गो) - Ended. दायम्याय - The object to be seen or the motive of seeing व्यसित &c. may either mean 'The object to be seen is no more or the motive of my seeing is ended (over).' गङ्गिण्यवश्य - Putting on (a garb of) politeness अनुहातोऽस्मि - I am much obliged to you. This means nothing more than 'I thank you' for your being anxious &c वैवाग्निः - (विवाग्नात् विनालः देन कलनि व्यवहसति वा इति इह् ॥

A bard, a minstrel whose business it is to announce the time of the day उगच्छ मध्याह्न (उद्गो मध्य) The midday has arrived.

(12) The geese have their eyes half closed under the shade of the leaves of the lotus-plants in the (pleasure) lakes, the palaces have their roofs such that their acquaintance is shunned by the pigeons (the contact of the roofs of the palaces is shunned by pigeons) owing to excessive heat. The peacocks desirous of drinking the particles of water (continually) flung out, are hovering about the revolving water wheel. The sun possessed of (accounted with) all his rays is blazing as thou with all thy princely qualities.

रुधरा.

हंस. (हन्+अन्, वानस) - The goose The bird is the object of frequent allusion by the Sanskrit poets. It is supposed to be the vehicle of the God नन्दन्, & is also said to fly to the नानस lake at the approach of the rainy season and gifted with the po-

cular power of separating milk from water cf — शाकु. VI. 27
 'हवो हि क्षीरमाद्ये तमिना वर्जयत्यर.' मेर. I. 11 सौव (सुवया निर्मित) —
 Lat a white washed mansion, hence a palace or any large
 house cf — रा. XIX. 2 'सौववासमुग्धेन विस्मृत साविकाय फलनिस्पृहस्य.'
 वलभि — मी (वत्यते आच्छादने वल् + अभि वा ङीप्) — The sloping roof
 or the wooden frame of a thatch cf — विक्रमो. III. 2 'धूमैजालविनि-
 सृतैरलभ्य साधिवारावता ।' परिचय — Acquaintance, familiarity Tara-
 nath's reading विदूतैरात् will have to be construed with परिवद-
 ति — Hovers about &c, because it throws out water-particles from
 it. This is not a very good reading समुद्रैः to be taken with नृ-
 गुणैः सप्त सव्यो यस्य स — One that has seven horses, the sun. P. 52. आरि-
 विदे note on the same act I. Some read it अरिहा (अरि — a parti-
 cle of grief and हा a particle of surprise) in the sense of ' oh
 wonder &c ' but I think that the same meaning that is given to
 अरिहा in the first act would be applicable here cf — विक्रमो. II
 ' वि० — अविहा अरिहा । भो हि नु खट्वस्तद् भुजगनिर्मोक्तमिव समुद्रे नो निरावर्तितम्.'
 also शाकु. VI. (नेरज्ये) ' भो वपस्य अरिहा अरिहा.' It will be seen
 after comparing the various readings at the foot that the reading
 preferred is a better one The cunning विदूषक naturally takes ad-
 vantage of the opportunity & puts forward an excuse in order to re-
 lieve the king of the unnecessary task of hearing हरदत्त.
 उचितं ज्ञाति &c — When the usual time (of dinner) is trans-
 gressed the physicians find fault with it नास्ति &c — There is no
 room for my words Taranath explains his reading 'अत्र मध्याह्न-
 समये अयस्य वचनस्यावकाशोऽस्तीति वाक्या प्रश्न' which is not very good
 Taranath's reading विरम्यता भवन् is wrong It ought to be either
 विरम्यता भवता or विरमन् भवान् चो द्रष्टव्यम् — From the speeches of the
 two maids in the third act, we are led to conclude that the exami-
 nation was conducted the next day and the decision was in favour
 of गणपति

The reading मञ्जुगविहिम् (मध्याह्नविहिम्) appears to me better
 than मञ्जुगविहिम्. When the queen asks the king to go
 through the midday ceremony, of course विदूषक's anxiety
 for getting dinner soon (as he is represented as

an epicurian) makes him request the queen to expedite especially the dinner soon. ह्येते ङे—may be rendered either by 'मन्ता वि-
शेषेण पानमोजन त्वयन्तु' or मन्ता विशेषेण पानमोजन त्वयन्ता. जदि-
सीपा—Unrivalled.

P 53. (13) while uniting her artless beauty with lovely intelligence, the creator has rendered the arrow of the God of love besmeared with (dipped in) poison. आर्श.

The अल्फा here is निशाना, ci—रु 1 2 'स्व मुन्दनचोत्त' &c भाव. 1. 16 'इह त्रिलोक्यात्मनोहर वयु । वयस्मिन् सारपिण्डे य इ-
च्छति ' भवन्ति. ' इहनिह मन्त्रस्य जदिमन्त्र ' &c cf also ' Nature unadorn-
ed is adorned the most. ' विनायितव्योऽग्नि—You ought to take my help-
less condition into your consideration. cf—शास्त्र. VI ' राजा—सर्वे
प्रायस्व माम्. ' In the case of potential P P. the agent is put
either in the genitive or instrumental अहन्ती &c—The विष्णु.
in his jocose way asks the king to take his helpless condition into
consideration. Mr Parash's explanation, ' That in finding a remedy
he would be detected by the queen and then the king should save
him from parliament ' is not good. विनाय (M & F. वयु—
to transact business)—Market place. कृ f. m (स्वर्गनि—
रुद्धेः स्तोत्र इति कुः)—An oven, an iron pan. उत्तरम्यान्तर—
The interior of my belly. हृदयान्तर is not a good reading एवमेव
&c—As you are expeditious about your meal so you should be
about your friend's business.

गृहोत्थान — शय (क्षणोति दुःख + अन्)—Lit. that breaks down
pain, hence leisure. This word occurs very frequently in श्राद्ध
ceremony where the पञ्चमान (host) requests the Brahman in-
vited for the ceremony to give his leisure to him by the words
' आम्ने क्षणः स्वर्ग्यः ' which is complied with by the Brahman
by saying ' तथा. ' गौतमस्मृति has the formula thus:—

' गृहीतामृत्तमस्यान्त्योत्थानस्य चामुक्ते ।
आद्रे नु वीरवेवाधे करणाय क्षणस्यवा ॥
इत्येव श्राद्धकृत् पूजान् त श्रात्रेण भवानिति ।
स वदेद्याववानिति इतरस्त्विति द्विनः ।
विशदोत्थानेनैव ज्ञात विदितं द्विज्ञान ॥ '

Mr Pandit also quotes दक्षस्मृति, ७. १६, 'उदयास्तमयं पानघं क्षणिकं भवेत्' and नागोजीभट्ट's comment there on 'क्षणो निर्व्यापारमिदं तस्मिन् न भवेत्.' Hence गृहातक्षण must have been very common among the Brahmins of that class in the sense of 'my leisure is at your disposal' or 'I pledge my word to do your work. Even now 'ब्राह्मणाला क्षण देजे' and क्षण देजे is a common technicality in Marathi with respect to वाद ceremony of—शाकुतल. II 'किं मादकवडिकाया । तेन हि अयं सुगृहीतक्षण' also Supra I. लब्धक्षणं स्वगृहं गच्छामि.

P 54. शूना (स्त्रि अधिकरणे ऋ सप्र दीघ) —A slaughter-house आमिप (1) A bet an object of enjoyment (2) Flesh अत्पातुरो &c. —I like (am amused) to see you soliciting the success of the work being very much distressed of—Marathi मला तुझा मोठां मौज वागते

(14) That lovely-eyed one has become the sole object of my affection whose heart is diverted from all the occupations with respect to the women of the harem आर्या

With the reading व्यापार प्रति, प्रति will have to be taken as an independent indeclinable governing व्यापारं. निरुत्त (पराङ्मुखाभूत) —Turned as do एषा अयनम्—The sole resort The closing part of this act is called विद्रु—'The reuniting part of the link of a drama which is abruptly broken by a digression'

ACT III.

P. 55. उरायनापेऽ उरायनाः—For presenting it. For देव्या उरायनायै

many of Mr Pandit's Mas read देवस्तु समाजनायै - For honoring his Majesty (the king) But there is no reference in the sequel to this interview, and to introduce it here without any motive would be meaningless. So the reading adopted by Mr Pandit in his new edition is correct is a good one, as we shall find in the sequel that परिनामिका had an actual interview with the queen to inquire after her health in the fourth act. Mr Pandit seems to have an objection to the word अथराति which is also not groundless. वात्रे पूयत इति वाजसुक् (क is a diminutive termination)—A citron fruit known in Marathi by the name महादुल. द्रम्यन्त - द्रम्यन्ता वत or द्रम्यन्त मने यत द्रम्यन्त, द्रम्य च तद्वन् च द्रम्यन्त. In the case of words ending in आ & इ the final आ or इ is shortened in a compound when the compound is used as an epithet or when it occurs in Vedas. cf तावद्, खु IV 'वेदविदो ह्यववित्रे.' तन्ममिव पात्र तन्माप तस्य विकार , तन्माप-वासी अशाक Gold like (yellow) अशाक. समावयामि (To pay respects to) is too big a word for the maid servant. उरसगामि (I shall approach her) appears natural here. अरि मुन्ता &c - Are you going on well with your garden duties. मुद्ग आत स्वात-Welcome. P. 56. ननु Indeed As for &c. तावद् - First. सप्रविनयो - Vying with each other (स+वृद् - To vie, to compete) किम्-They say, we are told. आगामोऽ-स्पास्तानि (आगामिन्-आम Lit Any traditional lore handed down from ancestors)—learned. शिन्द्याया गुणविशेषण - By reason of the special merit of the pupil उत्तमिव : - Was declared superior (as opposed to अवह्नः). किमिति &c - How is it that we hear a scandal &c. कीलान - Scandal, rumour, (दुल्लभात्म - That belongs to a family, or वी पुष्ट्या ल्योऽह्वाति - that which degrades

a man in the opinion of the public) cf मेघ. II2 'मा कौलीनाच्चवित-
नयने मय्यविवासिना भू' &c सम्मिलाय (अभिलाषेण सहित्) - Attached.
P. 57 प्रभुत्वं—His independence his power to do any thing Mr Paadit
renders it by 'the strength of his passion for मालविका' which
does not appear to me good here देशान्तर - Nicer than this समा.
means that in return for the fruit that मधु. had given, she would
get a nicer fruit (that of happiness in the next world)

चिरस्थमानकुसुमोद्वमस्य (चिरस्थमान कुसुमोद्वमो यस्य) - Whose flower-
bearing is delayed (चिरायते असी इति चिरस्थमान). दोहदनिमित्त - As
regards the fulfilment of the condition of blossoming दोहद
(दोह आकर्षं ददातीति) - Longing This fancy perpetually recurs in
Sanskrit poetry For the different दोहदास of different trees cf—

स्त्राणां स्वशाप्रियं गुर्विषसति वकुल साधुगद्वसोभात् ।

पादाघातादशकस्तिलकनुरवकौ वासुगालिङ्गनाभ्याम् ॥

मदारो नमवाक्यात्पटुमृदुहसनाच्चपको वक्त्रात् ।

चूतोगातान्नमेरु विवसति च पुरो नन्दगातृवार्णवार ॥

also cf नीपथ III 21. 'महीदहा दोहस्तेषां केरावालिक कोरकमुद्रिरान्ति.'
also मेघ 78.

प्रवेशक - An interlude vide Sugra P 13 & 14

* It can never come in the beginning of the first act.

P. 58. वामयमानां अवस्था इव अवस्था यस्य (An irregular बहुव्रीहि) -
In a state of a person smit with love, in a love sick state

(1) The body may be lean if there is no pleasure of the
beloved's embrace the eye may be full of tears because she is
not seen even for a moment, you have never been separated from
that fawn-eyed one why then, oh heart, do you suffer agony
when the highest bliss is so near you. शिशिरिणी.

स्यात् - It may be i.e. it has reason to be so प्रसक्त (प+सज्ज) -
Let closely adhering, uninterrupted, cf -रघु. XIII. 40 'प्रसक्तगात-
मृदगघोष.' मालता. IV 6 Dr Bhandarkar explains it by 'प्राप्ते निर्वा-
णस्य प्रसक्ते सती' - When satisfaction exists or when there is occasion

for satisfaction निर्वाण (निर् & वा - To blow)—Originally final extinction, highest bliss. There is an apparent contrast (विरोध) in निर्वाण and परित्याग.

अलं &c — Away with giving way to lamenting having laid aside all strength of mind. अलं in this sense governs either the instrumental or the gerund in त्वा. For similar idea cf — विक०

II 'विदू-अलं परिदेवितेन । अविरेण ते इदं संशयिता &c.' तरङ्गिणी—A helpless pitiable person. cf — शां० IV 'सा तस्मिन्निनिर्वाण भवतु.' P. 59. वा रक्षित इव निधि — Like the treasure taken care of by the serpents.

This refers to the supposition that the whole wealth hidden in the earth is taken care of by the serpents. A miser is supposed after his death to become a serpent and seat himself on the treasure hoarded by himself. We have similar legends in Greek and Roman Mythologies—Dragons and serpents guarding golden girdles &c. The reading मणिनिधि would refer to the general notion of the serpents having a jewel in his head. This reading is not good as in that case रक्ष्यमाण loses all its sense and कालिदास rarely uses any word without any propriety सुख (Ad)—Easily.

घटिन्यामि—Shall bring about is better than दतिष्ये, as the king under the present condition requires some positive assurance which विदूषक would be the last person to disappoint him in.

सम्ययोनि (सकल्यो योनिर्गम्य)—The thought born one of — supra II. 8. 'शास्त्रायानि.' प्रविश्य &c — Having applied or directed (the heart of) persons towards objects though beset with obstacles. अभिनिर्देश—cf शिशुपाल. I. 15. कालान्तरस्य क्षम. &c—So as to make him unable to brook delay.

(2) Where the heart-tormenting agony and where thy weapon which inspires confidence What is known both soft and sharp at once, is here, oh heart-tormentor, seen in thee ईदालय.

क-क (श्री कवारी महदन्तर सूचयत)—Show difference, 'what great difference is there between the two ? How disproportionate they are ?' 'दृश्य प्रमथनीति हृदयप्रमाथिनी. ममय-मनो मध्याताति or मां मय्यतीति—

cf शाकुमार. 'मन्मथो मां मथन् निजनाम सान्त्वय करोति.' For parallel idea cf —शाकु 'कुतस्ते पुंसमायुधस्य सतःक्षीयन्.' P.60 तस्मिन् &c—I have made a beginning with regard to the object to be gained परं व. स्थापय—To compose oneself सस्तभयतु cf विक्र० I विवलेखा-हला पयव स्थापयमानम्.' उचित व्यासराडमुवेन चेतसा—Having my mind turned away from the usual functions of शाकु. VI 'इदं विनोदस्थानं तदमेव मार्गमादेशय.' प्रथमावतारसुभगानि—Charming on account of their first appearance. Mr Pandit's reading here does not give so good a sense Besides there would be a repetition of ideas in that with वसन्तावतार &c वसन्तावतारादेशेन—Under the pretext of the advent of the spring of विक्र० II 'विदू- रयतु भवान् वसन्तावतारसूचकमभिरामं च प्रदत्तस्य.' दोला—Swing अशिरोहण—Mounting क्षम—Possible P.61. निसर्गनिगुणा (निसर्गनिगुणा—Shrewd by nature cf —शाकु. 'स्वाणामशिक्षितयुतुव &c' अयस्य सान्त हृदयस्य (अयस्या सान्त हृदयस्य)—One whose heart has been transferred to another i e who is attached to another A pronoun in a compound is used in its original base (सवनाम्नो रत्नमात्रे पूर्वपदस्य पुंवद्भावे) hence अन्य which otherwise ought to have been अन्या. उरलाह्यन्तमरि—Though I were to fondle her ते सखी—Your friend my wife cf —मेघनूत 85 'निर्विनोदो सखी ते.' and 78 'एव सख्यास्तव सह मया.'

(3) It is better to cut short the usual attention, since many causes for doing so can be seen (assigned) But external attention without affection, even greater than before, will not do in the case of proud women

माल्यभारा.

The first two lines are explained by many by ' It is better to re- fuse the proper request, for, many causes have been seen for doing so '—an explanation which does not suit the following two lines, nor does it yield so good sense as ours, though in रघु the same idea is expressed in the same terms cf रघु II. 53 ' तद्वतनायान् नार्हसि त्वं सखिनो मे प्रणयं विहृतु ' वर (युज्यते) serves the purpose of predicate (कविप्रितिरातेनाप्यभिधानं भवति), cf —शाकु. ' एव न आल्लिखितुं शक्यम्. ' ५७ कुमार. II 55 ' विदग्धोऽपि सख्यं स्वयं चेतुमसिदतम्. ' लंडनहेतव—विहननहेतव—There could be put forth many plausible causes for doing so. उपचारविधि A form of courtesy

hence a mere show of courtesy of—मुद्राक्षत. 'अनुचित उपराते हृदयस्य परिभवादि दुःसमुपादयति.' मनस्विनीनां—Is used here as objective genitive. भाव—Affection, of—कुमार V 31 'ममार भावैररसे मन स्थित.' cf—विक० II. 29 'प्रियवचनरातीऽपि योषितां दयितजनानुनयो रसाहते । प्रविशति हृदय न तद्विदामणिरिव रुचिमागबोजित.' पूर्वार्थार्थिक is explained by Iarnath as पूरे अवर्धक—Before excessive but now void of passion

नारुति &c—Your honour will do well not to throw aside the politeness at barem. प्रतिष्ठित (विरुद्ध)—firmly fixed दक्षिणस्य भाव दक्षिण्य—It is thus defined—'दक्षिण्यं चेष्टया वाच पराविसानुवचनम्.'

P. 62. पवनचलितमि—Shaken by the wind दृ-इषत् of—शाकु 'वातरितामि पङ्क्त्यांगुलिमिस्त्वस्यति मा केसरद्वय.' स्वशे रूपयित्वा Showing that he felt the touch of the wind अभिजात—Nobly born Mr Pandit quotes the following from भर्तृहरि on the meaning of this word—

प्रथम प्रच्छन्न गृहमुपगते सद्यमिवि
निवृत्तेनो लक्ष्म्यामनमिभवसारा परकथा ।
मिय ऊचा भूनि सदसि क्यन ताप्युपछते
श्रुतेत्य तासामि पुष्पमभिजात कथयति ॥

Where he has अनभिभवन्वा & वाप्युपछते which I have changed to 'सारा & न as occurring in many manuscripts of भर्तृहरि and suiting the meaning (sense)

(4) By cooings agreeable to the ear of cuckoos slightly intoxicated, as if asking sympathisingly if the love-melody is bearable the spring is as it were stroking my body with the palm of his hand of close touch in the shape of the southern wind fragrant on account of the mango-blossom. मशकौता.

उमत्तानां is not good इयमवा आमत्ता स्त्रियां सदा—सोढ योग्यता, bearableness, of Infra IV 'राजा-देवि अवि तदा वे वेदना.' Also मुद्रा, 'आदि सदा ते शिरोवेदना.' दक्षिणो मातृ—Southern breeze proceeding from the मध्य mountains It is usually represented by poets as being fragrant with sandal particles of sandal trees which the mountain is

supposed to abound with of विक्र० । प्रत्युद्गतो भवानगन्तुको दक्षिण-
मास्तेन । The wind is here likened to the hand of the
spring and he is represented as touching the king with
the hand in order to show his sympathy, because he
was ' nobly born The songs of the cuckoos, the king
considers to be the words of the spring, asking him
sympathisingly ' Whether he could endure the pain.
सानुकोश-अनुकोशेन सहित यथा स्यात्तया-Sympathisingly The wordsym-
phathy is very appropriate here अनु-after and क्रुश-To cry To cry
with or along with another Sympathy (syn together and pathos
feeling) rather expresses exactly the same thing

P 63. विलोभ&c-Desirous to attract you. युवतिवेष&c—that would
put to shame the dress of a young woman विस्मय-Wonder

(5) The red dye (lac-dye) of the nether lip (of women)
has its colour excelled by the lustre of the red अशोक, the black
white and red कुरवक sets aside the painting on (their) faces,
also the mark on the forehead is surpassed by निलक flowers to
which is attached collyrium in the shape of bees. (Thus the)
vernal beauty as it were looks down upon women's mode
of decorating their face.

शार्दूलविजडित.

The poet 'here personifies Vernal beauty to a young
woman. विशेषितगुण Has the quality (of redness) surpassed
of -मृच्छकटिक IV ' किं त्वं परैर्मम पदानि विशेषयन्ती ' &c Also
' मदनमपि गुणैर्विशेषयन्ती रतिरिव मूर्तिमती विभानि वैयम्. ' विशेषित
गुण & प्रत्याख्यातविशेषक are predicates. विशेषक -The arrange-
ments of colours or painting on the face of a woman.
द्वौ रेणौ वणिविशेषौ यस्य स द्विरेको अमर ललाध्व ते द्विरेकाश्च ललादि
कास्त एवाजन येषु (or ललाणि द्विरेकाजनानि येषु) , of -कुमार III 30

' ललाद्विरेकाजनमतिविचित्र मुखे मधुनास्तिलकं प्रकाशय ।

रागेन बालाणकोमलेन चूतं प्रवालोटमलवक्त्रम् ॥

तिलक-A mark of beauty, also a kind of flower

निर्वर्णयत -Observe, mark carefully पर्युत्सुका-Uneasy, sick at

heart, pensive on account of love P. 64. अविज्ञातदृश्य, cf —शाकु. III. 'तव न जाने हृदय.' This is the usual diffidence of lovers with respect to the love of the opposite party महार (मदार) ought to be महारज (मदारक), as the king is simply the lord of मालविहा, not her husband अभिलषन्तौ—Longing for. आपन्नोऽपि &c—I am ashamed even of my own self. वि पुन. &c—How much less have I power &c The communication to friends is for the sake of lightening the agony of suffering, cf शाकु II. 'स्मिन्जनसचिवक हि दुःख सदादेन मवाते, ' Also राज्ञसी, 'आमादि न यस्य ज्ञास जनपाते, ' विमद—Power अप्रति-कारणी (अविद्यमान प्रतिज्ञात यस्या सा, अप्रतिकृता अत एवगुनी)—Heavy as having no remedy, great because irremediable चारल—Rashness, mischievous playfulness, cf —कुमार, 'दिवातिभावाद्यप्यचारल, ' वाग्गता, 'स्वचित्तचित्तिव चारलभ्यो निशारताया, ' परिमृष्टा—Fallen down. दोहद (राह—desired object दृशीति)—Satisfaction पचरात्राम्बन्तरे (पचरात्रा समाहार पंचरात्र तस्याम्बन्तर)—Within five nights. अन्तरा नि-स्वस्य—Sighing in the interval मालविहा stops here and gives out a heavy sigh before completing the sentence because she thinks that the fulfilment of the queen's promise to gratify her desire was quite improbable, and naturally a host of conflicting ideas came in her mind before she could utter the word अहिलासमूहवत् (अभिलाषपूरयितृकं), अभिलाषपूरयितृकं—That would gratify her desire नियोगभूमि—To the place where I have to execute my commission, appointed place. अनुपद (पदानां पश्चात्) &c—She shall follow me विवञ्ज—Freely.

P. 65 सधुवानो &c—Here is fine sugar (ready) for one whom satiated by liquor-drunk. On this Mr Pandit has the following note—

'By सधुवानुभोजिअस &c विदूक means that the king who is intoxicated or maddened by his passion for मालविहा, will now be assuaged, when he sees her alone, just as a man that is intoxicated by drink and is helpless under its influence is cured by eating मसूरडिवा or sugar मसूरडिवा is a kind

of fine sugar more refined than purified lamp-sugar (धौतगुड) and less refined than खंड or सिता sugar. It is soft and yellowish-white like sand and is so called because it is composed of globules resembling in size the eggs of fish (मत्स्य+अंड). cf. the following from the वैशेषिकः—

मत्स्यण्डिका खंडसिताः क्रमेण गुणवत्तमाः

पयायथा हि नैर्मल्यं मधुरत्वं तथा तथा ।

बालुकेव भृशं सूक्ष्मा मुस्निग्धा सितपिण्डा

मत्स्यण्डाद्यतिशययोग्यमत्स्यण्डिका स्मृता ॥

also वाग्भट 1. 5. 49, वृष्या. क्षतक्षीणाहिता रक्तपित्तानिलापहाः

मत्स्यण्डिका खंडसिताः क्रमेण गुणवत्तमाः ॥

Sch मत्स्यण्डिकादयस्त्रयो वृष्याः तथा क्षीणक्षनहीना इनापित्तानिलापहाश्च ।
तथा क्रमेण गुणवत्तमाः ॥ धौतगुडादपि मत्स्यण्डिका गुणकरानिर्मलतरत्वात् ।
ततोऽपि खंडो गुणवत्तरः । खंडादपि शर्करा गुणवत्तमा निर्मलतमत्वात् ॥

The use of sugar as an antidote against intoxication by liquor is borne out by the following verse from अजीर्णांशृतमजरी by केशिदाजः—मदयति नहि मद्यं जातुयित् पीतमद्यं ।

पिबति घृतसमेतां शर्करामेव सद्यः ॥ २२ ॥

And by the following from the योगरत्न (मदात्यथविक्लिप्ता)

मद्यं पीत्वा यदि वा तत्क्षणमेव लेह्यात् (sic तत्क्षणमवलोकितं) शर्करां सघृतां ।

मदयति न जातु मद्यं मन्नादि प्रयितवीर्यमपि .

सीधु (सिध् + लृ) — Spirit distilled from molasses. cf.—रघु XVI. 52. उद्वेजित (causal. P. P.) — Disgusted cf.—शांड. II. मत्स्यण्डिका (मत्स्य + अंड + इका) In compounds with words beginning with a vowel, the vowel of words of शक्यु classes is dropped; as शक + अंशु शकंशु &c. Taranath has the following explanation on this sentence. ' मद्यपानविह्वलस्य यथा मत्स्यण्डिका भागितमुपकारकं तथा मदनातुरस्य तत्र स्वयमुपगता (अनार्कितमुपस्थिता) भालविका. अपि (प्रश्ने) — A particle of gentle inquiry. cf.—चुमार. IV. 3, ' अपि जीवितनाथ जीवसि,' नातिपरिनिवेशा — Not fully

depressed पयुंसुता - Uneasy, love sick, of - विक. II 16, 'पयुंसु
कां वयसि विपयना ती । आर्ते न वयसि पुरस्वस वार्य ॥' &c एक
अश्रुताति एताविनी - One who goes alone वय - A particle
showing surprise अयं हि - Yes, exactly (so) शक्य &c - It is
possible now to sustain life आलेविनु is used passively, of -
उचित प्रणयो वर विहनु & our note there on

(6) having learnt from you that my beloved is near, my
depressed heart has taken breath like that of a traveller wishing
for water after knowing from the cries of cranes that a river
surrounded by trees is at hand
द्रुविलवित,

उच्छ्वसित-Has taken breath : e become comforted of - स्वसेनि
धौ उच्छ्वस्ताव धेत' . आरसित-Making a sound, used in the active
sense सरत्वा-The idea expressed by these two lines must be,
familiar to many observers of nature It is a beautiful idea beautifully
expressed सरित् is better than सरित्, because it keeps up a complete
simile सरत्वा सरत्वं उरसिन् Past passive participle used in an
active sense P. 66. वराजि - The grove of trees The word वर has
directly come into our language without any change of form.

(7) Broad at the region of her hips, slender in the waist,
prominent at the breasts, long in eyes, here comes my life आर्षा.

In निवर्धने विष is taken in the sense of 'region'
part' equal to 'दश'

अवस्थानर &c - Has reached (attained) a condition different
from the previous one पूर्वमात्र is used absolutely -When he saw
her last time.

(8) With her cheeks white like the stalk of शर grass and
with but few ornaments, she appears like the मुद् creeper
bearing a few flowers and leaves ripened by the spring आर्षा.

This is an example of पूर्णमा, शर is a kind of white
grass, its inner part being still more so of -रपु XIV 26. 'मुद्नेन

सौता शरपाङ्गुरेण ' &c स्थल has the same sense as देश, प्रदेश or दिक्
यातवयानि कुसुमानि यस्यां सा, माधवेन परिणतानि पत्राणि यस्यां सा.

मदनव्याधि — Love sickness. परिमृष्ट — Affected सौहार्दमेव
परयति &c.—Friendship alone sees so You think so on account of
your affection for me

P.67. ललित &c.—Desirous of lovely gratification of his longing,
of —Infra verse 17 ' वृथा बहसि दोहद ललितकामिसाधारणम्. ' ल
लित दोहद अपेक्षत इति, अगृहीत &c. — That has not put on the dress
of flowers &c. मालविका means that she is uneasy on account of
the non fulfilment of her desire like the अशोक प्रच्छादा जाया यत्र प्रच्छाय
प्रच्छाय अत एव शातल —Cool by its thick shade of —' प्रच्छायसुलभनिद्रा '
&c in शाकुन्तल. उत्कण्ठित — Love sick प्रसन्न —clear of मालती
' प्रसन्नप्रायस्ते तर्हि . '

(9) Carrying with it the कुरबक pollen and charged with the
particles of water received from the opening of the folds of tend
er leaves, the मलय breeze produces uneasiness in the mind even
without a cause

आर्या

विस्तृतपुष्पमेदात् निगता सावरा (मय्यमरदलोपां) पुः — Cavity भेद-
Opening अविद्यमान निमित्त यस्यां सा अनिमित्ता, अनिमित्ता च सा उत्तरा
मलय is supposed to be the present निलगिरि समथये — I fancy
(guess) कमलिनी &c.—The elephant does not care for an alligator
having seen a lotus The king means that he would care for noth
ing while मालविका is near him Here also is seen the inaccara
oy of the poet It appears from this speech of विरूपक
that he as well as the king had a knowledge of the presence of
the queen, yet the whole scene goes on as if they even do not
dream of her presence and again when she appears all of a sudden
they are confused ग्राह (गुणहतीति ग्राह) A shark, an alligator
मतगज (मतग्राहयेजात इति)—Elephants are supposed to descend
from the sage मन्त्र The elephants love for lotus is proverbial,
of — ' रवितपो गज पद्मान्तद्रुक्षान् बाधितुं ध्रुव । सरो विशति न स्वातु,
गजस्नानं हि निष्फल. मालिनी is explained by some by ' Collection

of lotuses ' a sense which is not required here. P. 68. निरन्वयम्—That has no support. अदेत्ते—Looks significantly वामना स्नेहस्य—Perverseness (or crooked nature) of love. Love never takes one by the right path, it always acts indirectly

(10) You do not disclose the cause of your uneasiness, guess has not the rare happiness of perceiving the truth, still, oh love, whose thighs are like the stalk of a plantain tree, I make myself the object of these wailings. इदं वच्चा.

तत्त्वव्यावबोधो ध्वंसो यस्य स . रत्न—The characteristic property- तत्त्वबोध—Knowledge of the truth. of शाकु. IL 2 ' कामी स्वता पश्यति. ' The knowledge of truth is not the only characteristic of guess here; a guess or inference is not always true

नि सहाय (निहित सहायो यस्मिन्मन्त्र. Generally निहित सहायो यस्मिन्-म् कर्मणि यथा तथा)—Generally an adverbial compound, very rarely used as a noun For example , शाकु. IL ' एन मन्त्रा निमक्षिक ' where निमक्षिक is similarly used. If we accept the reading नि सहाय , it must be taken as a तत्पुरुष compound which we are not authorized to do नि सहाय —सहायस्य अभाव .

अर्पितमदनसंदेश (अर्पितो मदनसंदेशो यस्यै)—To whom your love-message is entrusted P. 69. तावदुत्तम—Of so much importance. योग्यतया नियुक्त—You have been appointed on account of your fitness of fulfilling the longing Mr Pandit and some others explain as ' you have been invested with the equality with the queen ' Of course अस्मिन्नविशारे is to be understood. देव्या ऽऽ—देव्या धारिण्या समतया युक्ता (धारिण्यासमाख्यासि) , which does not appear to me correct , and good सन्पूरुऽऽ of — पुमां III 26, ' वारेन नारीक्षत सुवर्णां सार्वभौमिहितनूपुरेण. ' मुक्षिततया अल—Do not deem yourself happy because ऽऽ वर्युनदन—funeral ornamentation. This refers to the custom of decorating virgins and married women after their death when they are burnt Mr Panth thinks, it appears from his notes, that मालविका's anxiety proceeds

from the fear, that in case the अशोक does not put forth flowers she would be sentenced to death. But this does not appear to me natural. The idea is that she is love sick, and under the present state any externally gratifying circumstance would be to her more painful than death. Her mind appears to be disturbed at the thought of certain disappointment of her expectation even if अशोक were to put forth flowers, as the queen would be far from granting her wishes even though she had promised her to do so, cf कुमार. IV 22 P. 70 आरभ—An undertaking of रघु 'आरभस्तशोभ्य'. अल पुर &c—Would not have made her wear (her own) harem dress. The reading भ्रमकारणात् is worth noticing. It is quite in keeping with the intriguing nature of विदूषक that he should have purposely used the fall of धारिणी from the swing.

अयि शरारमासि &c—You are (as dear to me as) my own lady (love) of शाकु V. 'मेनसासबधेन शरारभूता शकुतला.'

(11) See, oh friend, this wet line of colour which is placed (painted) on the end of the foot of my beloved, and which is like the first putting forth of the leaves of the tree of love burnt by हर. मालविका.

सस्ता—Wet. हरद्वय—This refers to the burning of cupid by शिव when he tried to seduce the God's mind towards पार्वती for the birth of a deliverer of the Gods from the demon तारक. आचार—The duty of kicking the अशोक tree. The reading अलवार is not at all good here. ह्येदीए—It is better to understand तन्मवया for देया (as the agent) taking तन्मवया मालविकाया understood than to understand the Instrumental for the Locative.

P. 71 (12) With the fore part of her foot, whose colour is like that of tender foliage and which shines by the lustre of nails, it becomes the lady to smite the two, —This अशोक not bearing flowers being desirous of the fulfilment of its long ug, or the lover who, having committed a fresh fault, has bowed down his head before her. मालिनी.

यात्र—A young lady. प्रणमिव is better than प्रणिदिन, प्रणिषा
 'To arrange' gives no meaning here आर्द्र—Fresh, therefore re-
 cent, new of —'कामीना निराश स रामपति दुरित भाभवो वा शरानि',
 It may also mean 'gentle' or 'slight,' प्रहसिष्यति &c—Her lady-
 ship will strike you who will have committed a fault This appears
 to me a better reading than the one accepted by Mr Paudit.
 प्रतिगृह्यतम् &c—I accept the words of a Brahmin that foresees suc-
 cess This notion viz a Brahmin's words are sure to be fulfilled
 does not refer to any particular knowledge on the part of
 विष्णु, but to the general notion prevailing among the Hindus
 of—विक. II 'राजा—प्रतिगृहीतं प्राप्नोति' Also addressed to विष्णु-
 क. Also रु 1 44 'अमोशं प्राप्नुयन्ती अव्यानुवर्मासि' . युक्तम् (यु-
 क्तो नो यस्या सा or मदेन युक्ता)—In a state of intoxication (which
 may be supposed to have caused both by youth and drink)—
 युक्त is generally used in the sense of 'proper, fit' But here
 it may be understood in the sense of 'with' in which
 it is rarely used विशेषमदन—Special ornament (as serving
 to set women to advantage) लोकप्रवाद—Popular opinion, cf.
 कुमार IV 12, 'असति त्वमि वाणीमह प्रमत्तानामधुना विडम्बना.'
 P. 72. अल &c—Away with this talk of affection अलङ्कि-
 तम्—from the unbroken, unobscured, used in the general
 sense When the reading मर्दितो (मर्तु) is accepted it
 means 'from the unbroken love of his majesty to-
 wards you.' मर्दित in love matters means 'disappointed, cross-
 ed in love' and is generally applied to males मय्यस्य &c—
 Speak like a third person (by stander) मये विद्वताति मय्यस्य,
 वस तोषयन् &c—Refers to the custom of worshipping a Brahmin
 and offering him eatables on the occasion of the advent of spring
 of—स्वस्तिवायनमोदते &c Infra IV भृगु ह्युवाच लोभ्य—Lit. 'one
 who is anxious to snatch away something,' hence greedy ह्याम्यमान.
 Drooping शाने—शानाय, Locative is used for the dative, of—
 'यमणि द्वादिन हवि,' न प्रसरत (अस्मिन् अस्मिन्) —Do not
 move forward P. 73. ननु—Why It has a corrective force परिहृत
 निमित्त—For the sake of joke परित्तित—Encircled, surround-

ed वृत्ताकुर &c—While searching for a mango sprout, we are bitten by ants (used metaphorically), i. e. while seeking after pleasure we have a mishap here, i. e. while we are searching for the king we have the unpleasant sight of मालविका and her companion. Why this sight should be unpleasant cannot be told unless it be that they also had some suspicion about the king's love for मालविका and it will appear from इरावती's speech below that they had it; cf 'इरावती ह जे आशंकितस्य तावदतगामिव्यामि' and farther on 'स्थानं तलु शंकितं मे हृदय' &c. Mr Pandit has the following note on this It is doubtless the red ants living on trees that are meant here They are known in कान्य by the name हुमले The mango tree is a very favourite abode of them They configure its leaves into hollow globular nests for themselves The प्राद्व 'विशालिआदशन' may be rendered into sanskrit by विशालिकादशन or विशालिकादशन The former reading is preferable चण्डालहार निरवयानि—Is performing the decoration of मालविका's feet. P 74 अभूमि &c. This is not a proper place for मालविका to be present, cf —शाकु VI 'अभूमितियमविनयस्य.' अनुज्ञा—To allow

महती खलु &c—Great indeed is this honour to her of — शाकु VI 'अनुगृह्यतोमि अनया मयत सभावनया' also रघु V II 'प्रातोऽसि सभाविनु वनामा' This is said simply out of jealousy प्रदत्त—To proceed मनो मा विचारयति—Intoxication renders me unable to go The reading मनो मां &c—My mind is in doubt my mind makes me pause and think आशंकितस्य &c.—I must first get my doubts cleared स्थाने—Said with respect to मालविका वातर—Confused From which our मराठी 'का वरा' seems to be derived रागरेखावियास —The placing of the red lines, colour painting P 75. प्रसाधन—The art of decorating अभिविनात Trained The addition of अभि does not alter the meaning of — verse 5 'सावद्वय मुखप्रसाधन' &c अथ &c.—As the question of मालविका was not a very serious one बटुलालिका takes advantage of it to introduce the topic about the king's love and jocosely says that she was taught the art by the king also indirectly hinting thereby that what she

was about to speak was regularly taught to her by the king गुरुदक्षिणायै (गुरुवे देया दक्षिणा or गुरोर्दक्षिणा used as objective genitive) विष्णु—Happily (The instrumental of शिष्टि—fortune). It is used in the sense of an adverb like यदृच्छा. सिद्ध मे दौष (दूया कर्म)—This undoubtedly refers to the commission with which she is charged by विदूषक. Observe the intrigues of विदूषक throughout the play बकुलावलि means that she has done her duty by keeping मानविका in a condition fit for the king's interview. The reading 'सिद्धो मे दौष' is not preferable. केवल &c—All that is necessary is to blow the wind of the mouth (for the purpose of drying the colour) समवितन्व (स्वावगन्वि). The causal is here used in the premitive sense. प्रकटो वातो पत्रं वादयाम्यन—The place is exposed to the wind.

P. 76. (13) Certainly an excellent opportunity to serve her has presented to me in the shape of fanning by the breath of my mouth, her foot the red dye on which is wet. आया.

प्रथमदर (उत्तर) —Where the comparative termination तर does not alter the sense, as मूय —greater is generally translated by great वीजपितु—To fan.

अनुशय —Painful feeling, regret, cf —मानवी, VIII. 'नवन शयस्थानमेतत्.' शाकु. VII 'वाप्यप्रमृज्यविराजानुशयो भवेय.' अनुशय Lit means 'regret or sorrow felt at the commission of what ought not to have been committed or at the omission of what ought not to have been omitted' विदूषक does not seem to be very accurate in its use here अदणशतपत्र—Red lotus. सवया मर्तु रसपरिवर्तिनी भव—By all means repose on the lap of his majesty. भव is used in the sense of मूया. अके &c cf —शाकु. III. 18. 'अके निवाय वस्मोह ययासुव ते । सवाहयानि चयावृत रमवाध्री.' आशी —Blessing, desire अवचनाय—What ought not to be said, both on account of its impossibility and impropriety) भवितव्य—What deserves to be said, also what has to be said (she is commissioned to say) प्रिया सनु &c. cf —supra. 'अत

स्नेहमणित्' &c P. 77. अभिविबेदिन्—F ring (the mind) on, attracted to, cf — रिमो. I ' अने सहु दुर्कभानिविरोने मन ' . ध्वज—Stands for 'ments' taken collectively इतरसिंहद्वर—A little pole, द्यन भणित—Tangit (learnt) alnaly, learnt by rote. पुत्रि found in some Ms. has the same meaning इतरा—Whose loyes are dashed down, hence a wretch अनुभागे &c—Make true (or justify) the saying of the good, viz ' Love should be tested by lore ' इति + इय—To seek सुजनवदन is better than सुजनवति. The conduct of the wise has nothing to do here Here बुद्धमयिना indirectly asks मासविद्या to love the king : return P. 78 द्यननयनि—Full of lore. The reading द्यनमूनि iacuo ' Gentle on account of lore ' विद्यातरितानि—With the only difference of form or person. In this case the king's own words are transmitted through बुद्धमयिना अवतरित—Something between the two things Indirect. It may also mean revealed as through the medium of विद्वद् which is possible as it is विद्वद् who is managing this whole affair cf — रिमो II मातृलपामिनीरक्षे Mr Pandit explains it by ' An exact image of, reproduced exactly, ' उदेन According to your own fancy (whim) न मे हृदय &c—My heart feels den't at in this. The reading न मे हृदयस्य प्रभविष्यामि—I am not master of my own heart, I cannot do what I wish to do इतरतवद् &c—Because bees cling to it इतरतवद् &c—Because there is no lostation from bees सगत—Attak, encountering The first reading is better. वतनारवतारसर्वस्व—The all in all of the advent of spring सर्वस्व—An object dearly prized This is generally used in its own gender सर्वस्वम्—The all property (स्वम्). बुद्धमयिना means that मासविद्या should not lose the opportunity of securing the king for fear of the queen. स्व तावत् &c—Oh you sly one, be my helper upto the last अचन—Upto last, cf— ' नयनवि. ' दुर्नवा—An abusive term of endearment दुर्नवे may also mean ' In difficulty ' Then the whole would mean, ' Be my helper in this difficulty upto the last नहविमि being a modest maid cannot do any thing herself and

therefore, wants वृक्षवृद्धि to assist her not only when she is in distress, but always. वृक्षवृद्धि also understands it in the same sense as will be clear from her reply. Mr. Pandit and others take it in the latter sense and explain that it is uttered by वृक्षवृद्धि in one sense while understood by वृक्षवृद्धि in the other. Yet we find that the poet has used the same word in the latter sense in his other works, cf. — वि० II 'विलेप—ननु मुनिवने इति नगरात् पत्र गन्तव्यम्,' ख. XIII 72 'इति वृक्षवृद्धि' &c. where वृक्षवृद्धि explains इति by 'इति वृक्षवृद्धि' इति वृक्ष, and this leads us to believe that the word might have been used with the double intender here. The Saradit reading in the Bengali edition इति &c. (Assist me in a difficulty upto last) is rather absurd.

विनम्रानि &c.—Here वृक्षवृद्धि plays upon her name. She means that as वृक्ष guard gives out more fragrance the more it is squeezed (worn), so she would be more and more serviceable to वृक्षवृद्धि the more she is addressed in familiar (abusive) language. Mr. Pandit explains this by विनम्रानि—Fragrant (helpful) in distress. विनम्र—Pressing, squeezing of —ख. V. 65, 'वृक्षवृद्धि विनम्रानि।'

(14) By the speech which is introduced after knowing the state of her heart (feelings) and by giving a proper reply when contradicted, she has been made to act according to her instructions. Rightly it is that the lives of lovers rest with the go-between.

राजिनी.

मात्र—Heart, sentiment. प्रसन्नानि—When contradicted. May be understood either as locative absolute or mere locative इति युक्त इति यत्. P. 19. स्पष्टिनि न विनम्र—As rendered by Dr. Bhandarkar, 'She (नरवृद्धि) is made firm in the purpose she (वृक्षवृद्धि) had in view' निम (From निमि—To point out)—Lat. means what is pointed out, hence instructions or direction. cf. —ख. IV. 'पुं गन्तव्यं,' which has the same idea. Some Mss. have निमि for निमि which means 'Commence, entrusted work.' And निमि also may be taken in the sense of instruction (given

to her by विदूषक). अधीन (आधि—ईन)—Dependent on, or अधिगत ईनम् अधीन—One who is in a subordinate position अधीनरूप्यास अलंकार.

कारिद &c—मालविका has been made by बकुलावलिना to take a step already एव has the force of already. 1 e वक्रु. has already induced माल. to enter upon the step of trying to become the king's wife, which हरावती infers from the speech of माल. 'त्वत्वाद् दुर्जनं' &c cf—शाकु. IV 'येनासत्यसधे जने सखी एव कारिता.' निर्विकारस्य &c.—I would rather explain this as '(This) teaching would produce restlessness even in the mind of one free from passion.' than take it as a general proposition in the sense of 'Teaching produces desire &c' as many seem to have done, though there is no word for 'this' it can be taken understood. But to take it as a general proposition here has not any great propriety. जसुखत्वजनक is not a very good compound as the words ending in त्व are not generally compounded.

गृहीतोऽर्थो यथा तत्र गृहीतार्था—When I have got at the facts. cf—विक्र. 'यदि भवणीयं भवेद्गृहीतार्थां भवामि.' अनंतरं s equal to अनंतरं नीय—What is to be done next दरिद्रमन् Decoration (especially of the feet) cf—कुमार. IV 19, 'विबुधैरसि यस्य दारुणैः असमाप्ते दरिद्रमणि स्मृत' आमुच्—To put on विकारायितृ (same as विकारायितरम्)—Calculated to cause the अशोक to flower P 80 भवतु इदानीं—Let it be now 1 e Now I can bear her being here to certain extent. Mr Pandit explains श्रुत &c by 'It is heard to be the queen's order' and भवतु &c by 'There let it rest [she wants to know no more]' and concludes therefrom that हरावती had been suspecting शरिणा to have been at the bottom of bringing about the love affair between मालविका and the king and that her suspicion is confirmed by the speech of बकुलावलिना. From the words as they are in the text I do not think that conclusion, though possible, yet quite necessary I would merely understand that by 'श्रुतो &c' she draws attention of her maid to the fact that her suspicion had

not any strong ground and that मालविका had been there by the order of the queen to execute her commission.

जालन्दराम (जालन्धराया प्राणि रत्नस्य न यत्न स.)—[1] As applied to the king, 'Whose love has matured or developed', [2] As applied to पद्मकुच्छ, 'Whose redness is increased.' उभे is better cf—act V I उभोऽस्य क्षम—In a condition fit for enjoyment. This sentence is purposely so worded as to be applicable both to the king and the tender sprout of अपाङ्ग as to cause misunderstanding in the mind of माला so as to test her passion. पद्मकुच्छ—Bunch of tender leaves पयसः प्लावना—It is sufficient [for lovers] मालविका's asking the question किं भवा would be a sufficient guarantee for her love towards the king cf—दिको II. ' पुन न पुन पयसः हृदयस्य ' प्लावतु पयसः or प्लावना पयसि are better, but they are to be found in no Ms

[15] To me there is no delight even from union brought about between two persons one of whom is indifferent and the other anxious. Better is even the loss of the bodies in the case of parties equally affectionate but hopeless of getting [securing] each other.

उद्वेगना.

The king means that as he has known the heart of माला pining for him he would not care even if he were to die without ever being united with her in wedlock. अनान्द &c is a bad reading अनान्द simply shows 'not showing respect' and cannot be contrasted with 'उद्वेग' at all. अनिद्वयना—Bringing about or effecting (successfully) P. 81. अवलम्ब—Ornament in general. सुललम्ब—Gracefully, playfully

(16) Having taken a sprout for her ear from the अमोक tree she presents to it her foot. From the similar interchange between them both, I consider myself to be deceived (duped) आया.

अत्र is used for अग्निम्—To it वामपयसि—Gives her foot. i. e. touches (or kicks) it with her foot. सङ्गतिविनियम—Consists in the interchange of similar things (the sprout and the foot

both being red) वन्—To deprive one of what is due to one, hence to have lost the pleasure of &c. cf —रघु VII 18 'तद्वन्ति वामनेत्रा' समानुरागयो, cf —विक० II 14 'तुल्यानुरागरिगुण' इत्यस्ति &c—Friend it will be no fault of yours if this अशोक having received the honour of this sort by means of your foot is slow in putting forth flowers, he must be devoid of any good quality The Bengal as well as some other printed editions add before the speech of माला, given at the foot in our text But it is to be found in no MS Even Mr Pandit's reliable MSs G & K do not give it Dr Bhandarkar rejects it on the ground that माला being a modest girl would not likely have any confidence in her own power (greatness) But it would be very difficult to count for the remark of वस्तु, unless it were occasioned by some such remark of माला as is given in the text at the foot.

P 82 (17) Having been honoured by this lady whose waist is slender, with her foot as tender as a fresh lotus and tinkling with its noisy anklets, if, oh अशोक, you do not bear flowers at once in vain it is that you bear (have) this long ugly common (to you) with graceful lovers
पृथ्वी.

मुखर &c—मुखरी नूपुरी ताभ्यामालत इति &c र in मुखर shows possession मुख यस्यास्तीति—Whose mouth is ever talkative of—'मां मुखरी करोति' तुमुने सरस्यसे, cf —'पुष्परीं सरत' ललित (कसनगादा) प्रमिलस्तेषां साक्षरान्, ललित—Graceful lovely gallant. Mr Pandit explains A desire common to persons fond of the graceful actions of young women. वचनावसरपूर्व—वचनावसर पूर्व यस्मिन्कमणिययास्यात् तथा बहुनाहि Compound used adverbially So as to have an opportunity to speak Compare the very similar scene in शाकुन्तल III. 'अवसर एतद्यमामानं दशयितुं' परिहासयिष्यामि—I will play a joke at her मणिनि &c. shows the surprise of निनु at the sudden appearance of the king, while इरावती in reply says that there is nothing surprising in it as her heart had already that misgiving नाम is used here simply to emphasize the question दाहयितुं पुन—Is it proper to kick. cf —Supra III and the note thereon The reading of Mr Pandit 'न पुन' &c does not appear

natural as well as good **P. 83** गृहीतायया—Who knew the fact that the अशोक belongs to his majesty, the king of —Sapra. 'गृहीतायां' अनवर विनयिष्यामि. 'अविनय'—Rude act, ill-bred act. ब्रह्मजन्तु Is used here as a sort of contemptuous term ज्ञात्याजन्तु ननु कमणा बन्धु—Professing to be a Brahmin but not characteristically so of —समवधु—A क्षत्रिय only in name not in action. Also of —अस्मत्पुत्रीन अतन्तुय (not having studied the Vedis) ब्रह्मरूपिण भवति. Def—विप्राचारहिता निवृत्तकर्महारी जायाविप्र इति ब्रह्मजन्तु ' of —मराय 'मृगा' . एवस्मिन्नतिक्रमे &c—In this transgression (in the shape of licking the tree that belongs to his majesty) she is dependent of another (of the queen) वकुला means that if any body is to be blamed for this fault it must be the queen and not माला. **P. 84** मानयितव्या—Must be honoured (respected)

[18] Oh beautiful—bighed and charming [sportive] lady, I hope your left foot as tender as a sprout has no pain at present from being placed on the hard trunk of (this) tree. आर्या.

विलासा यस्या सन्तति विलासिनी. विलास —Playful or lovely movement, amorous gesture वाया—Pain नवनातहृदय—How soft like butter is the heart &c नव नति नवनात—Newly brought from the butter pot, hence figuratively 'butter' as पक्व &c नवनीतहृदय— is better than नवनातहृदय. उपज्ञावसर आधिच &c—First please bear my request for which an opportunity has presented itself (has arrived) उपज्ञावसरो यस्य तत् प्राक्काल आधिचो माधोधिच आज्ञापयन्—May you be pleased to direct Whatever comes from the lips of a superior person is आज्ञाधि while that coming from the lips of an inferior person is विज्ञाधि.

P 85. (19) This person also has not for a long time put forth similar flowers in the form of comfort. Faisl, therefore, the longing of him also who does not like anything else but the nectar of your touch. मद्रिका

पुतिपुप्य &c—This person does not feel comfort पुप्य here is the gratification to be got by the king by मालिका's com-

plying with his request धृति —Def — ' ज्ञानाभीष्टागमाद्यैस्तु संपूष्णहता धृति ' — The state of being fully satisfied by knowledge and it is a more permanent feeling than satisfaction, cf—किं. II. 8 ' न चक्षु र्वन्नाति धृति रक्षालोकदुर्लभम्. ' अन्य &—न अन्यस्या हवि or न.अया हवि यस्य तादृश —Who does not like anything else or who does not love any other lady अशोक &—The (ordinary) अशोक will only bear flowers while this one (The king) will not only put forth flowers but fruits also The putting forth of fruits has a sly reference to the children that मालविका would bear from the king It is more of jealousy than coarseness [as Mr Pandit takes it] that prompts this speech इरावती here wants to give a taunt to the king Dr Bhandarkar has the following note on this —

The Bengal edition reads अशोक कुम्भ न दापयति । अयं सल्ल पुन र्त्तमिह एव ॥ उत्थित—Impatient. This reading is preferable because what इरावती wishes to do is to taunt the king cf —उत्तरराम ' पुष्पदत्त पुष्करवासिनी ' &c

प्रतिपत्ति —Recourse From प्रतिपद्—To take steps वा &c—What is to be done now जङ्घावत्—The strength of legs Taking to heels जङ्घा—Is the thick part of legs, P. 86 के आवां &c—Who are we for the favour of the king's love? परिग्रह —Favour प्रणयप्रसंगस्य (प्रणयस्य प्रसंग प्राति) के आवां . प्रसंगस्य—Who are we to come in love with the lord? अहो अविश्वसनीया पुरुषा —How untrustworthy (faithless) are men? Pr Paranjpe translates ' प्रणयप्रसंग ' by confidential seraglio

मया सल्लु&c—Believing in the words which were intended to deceive me, and unsuspecting, as I was, I did not know this like an antelope that is greatly charmed by the tunes of hunters

Taranath reads ' आत्मनो वननवचन प्रमाणोरुपाविहिताया श्रिय गुरिण्या हृदयशाल्य उत । एव न विज्ञात मया स्वावजनगृहीतविज्ञाया अनिशालिनाया हस्तिना इव विनाश इति '—He has prepared an arrow for the heart

of a beloved wife who is enticed by believing in the words intended to deceive her I did not know that there was this ruin like an unsuspecting antelope whose heart has been allured by a hunter Our reading is preferable to this आत्मनः stands for इवावस्था It is to be taken with the word वचना in the compound As a general rule a subordinate word in a compound should not be connected with an independent word e. g. 'कदस्य राज्ञस्य' which is not allowable The present inaccuracy is however accounted for on the ground that, where the meaning is clear such an inaccuracy may be allowed of — 'देवदत्तस्य गुरुकुल' Also मतुहिरि वैराग्य — 'सलेषु सप्तममुक्ति' प्रमाणादित्य — Having relied upon. P 87. प्रतिषोत्रप दिमरि—Devise something कर्मगृहीतेन &c—A thief caught in the very act (of house-breaking) should say that he simply intended to learn (he is the student of) house breaking कर्मगृहीतेन—Caught in the very act, caught red handed मृमीलर —A thief शिक्षक (शिक्षित इति) A learner, a student. It may also be dissolved as शिक्षयति इति—A Teacher—a sense not applicable here कर्मगृहीतेन &c—As a thief caught red handed has to invent some such excuse that he is a practiser of the art of house-breaking and not a professional house breaker so you invent here something to hide this act of yours Mr Pandita's long note on this appears to me unnecessary and out of place cf— विक्र. II—' विप्र. — लान्तेन गृहगतस्य पृथीरस्यस्ति वा प्रविवचन ' Taranatha's reading here is not very good.

मालविकायां &c—I have no object as regards मालः or I have no interest whatsoever in माल मालविकायां is वैयर्थिक सद्मा विरायसि or विरायसि—You delayed. विनोद—To amuse, divert. विश्वसनायासि—You are fit to be trusted of course said ironically विनोदस्तु—Object of amusement मरमागिन्या—Unfortunate as having the love of my lord transferred to another एव—Thus i. e. by my unwelcome presence here The Bengal edition reads ' अविश्वसनायोसि । न मया शिक्षातमोऽगो विनोदवृत्तान्त आयुषेणोपलब्ध इति ।

अन्यथा दुःखव्यापारिण्येव न करोमि । You are not fit to be trusted, I did not know &c Neither is a very satisfactory reading मा अवभवती &c Your ladyship ought not to consider (say) his honor's politeness his fault The reading उपरोध—Detension, trouble, or obstacle is not a good reading समावच्छिद्य—Seen by chance or accidentally अतः त्व &c—Then in that case you are the best judge (authority) P. 88. सरया—Conversation, talk अपराध-स्याप्यते—Is reckoned [set down] as fault. किमिति—Why [uselessly] सदानित (सदान-सदा-अस्य सजातमिति)—Fettered, engirdled, entangled सदानित &c—Though her feet are entangled by the girdle. This reading is better than सदित. प्रणयिन &c—(This) indifference towards a suppliant (प्रणयिन्—One who makes a request) cf—रुमार. III 66 ' प्रतिगृहीतुं प्रणयिप्रियत्वात् ' शाङ्ग. VII 17 ' अवाभ्यप्रणयिनस्तनवा बहत् ' also ' प्रणयिषु वा दाक्षिण्यम्. ' शठ—A rogue It has peculiar meaning in dramatic science ' शठोऽय मेकत्रयद्वमावो यो दक्षितवहिरनुसामोऽभिप्रियमन्यत्र गूढमाचरति । —One who acts unkindly towards another person while externally professes to show affection. cf—रघु. VIII 49 ' भुवमस्मि शठ. शुक्तिस्मिन्ने विदित ईतवचसलस्तव. '

(19) You may show (Let there be) your usual disregard (expressed by the word) ' Rogue ' towards me But, oh angry one, you do not give it up though entreated by this girdle of yours falling at your feet (dangling about the feet) भद्रिम्.

The king means that differing as he was in sex with her, इरावती might show disregard to him but when she was entreated by one of her own sex (मेयला) not to do so, it would not be becoming in her to disregard her friend (the मेयला). Here मेयला appears to be personified in the sense of ' female friend and adviser ' From परिचयवयव &c—We can get both परिवयवो or परिवयवति—The former qualifying अन्वधारण while the latter qualifying मयि. I have interpreted it in the former way as yielding better sense. It would be more appropriate to say ' your usual disregard ' than ' your disregard towards me who am

familiar' &c—as showing good contrast between मयि and मेव-
 लया. अवधीरणा—Disregard. चडि—Oh angry one. It may be
 interpreted as 'oh, beloved, love,' but it is not appropriate
 here. चंडी—Angry (with a sense of endearment involved in it).
 चंडनी is rather a bad reading. मेवलयामि—The force of अग्नि
 being that though she belongs to your own sex. इरावती (इरा
 is a Vedic and Latin word for anger); hence इरावती—A woman
 that becomes angry at the least cause). इराया—Cursed one.
 An abusive term.

(21) This angry lady, with a stream of tears (in her
 eyes) (raining tears) is about to strike me angrily with the
 string of the golden girdle which has accidentally fallen down from
 her hips, as the lines of cloud strike the दिव्य mountain with
 the flash of lightning.

राहित्ये.

P. 89. वाप्यागमासो यन्मि मा (An irregular बहुव्रीहि). धोणीव
 (ओणीवदेस) cf. Supra. 7. 'निर्वाण.' अव्यवेक्षा—Carelessness. To take
 चंडे as an adj. qualifying मा does not give any good sense.
 वाम्—Wreath, garland (hence the zigzag of a lightning). किं मा
 भूयोऽग्नि &c—Why do you make me commit another fault? Why
 do you drive me into transgression again. भूयोऽग्नि has reference
 to 'राजान धातुविनुं इच्छति' above. अलं वदे—Holds up.

(22) Oh curly-haired one, why do you withdraw the
 intended punishment from me who am guilty? You increase
 your fascination, still you are angry with your slave. आर्ष.

उदयं—Intended. कुरिह—Curly. विलसितं—Playfulness,
 amorousness, वस्यसि &c—'You seem both playful and angry with
 this your slave at once. च (पुन.)—And yet. नूनमिदानीं &c—
 Certainly here (now) I am favoured. The king means that
 when he prostrates before her his fault would be surely forgiven.
 And this quite agrees with विदूषक's joke below, viz:—'अतस्मादेति.'
 Mr. Pandit reads आत्मन before this speech and renders it
 by 'Surely it is permitted at this time,' i. e. it is permitted

resumes its regular course During this period of its retrogressive course it is said to exercise evil influence in general. cf—
महापत्र III 20

मौमस्वास्तादुव्यमुटिलर्बुवमौदध कमास्वात्

मासे वैदि (२) रथशमिते (२) लेचनाभ्या (२) ।

च गिभि (१०) ।

About its evil influence during this period when in different asterisms of—बृहास्पति. VI. and मूर्हततच XIX 5.

षकारोप्यद्रमर्दग (७) वसु (८) नवमेऽति त्रितेतो प्यवृष्टौ

ह्यमुग्धेऽतोऽहिभा स्यामुषधपरयोश्चापयोश्चोरभीति ॥

भय (पूर्वाश्रुगुनी) द्रुवश्च वैवे (उत्तराषाढा) कुम्भ

इह क्रमेऽ (रोहिणी) स्यतकृत्रिय (मघा) वक्र

विचक्राह (रोहिणी) दिन (विशाखा) प्रतपि खलु ज—

लहानुवेदि (भवण-श्टापा) इमल सन् ॥ ५ ॥

Though all the other planets likewise turn retrogressively during the course of their revolution, nothing either about their good or bad influence seems to be specially mentioned in any work Hence naturally the evil influence of the planet Mars has become proverbial विदूषक means nothing more than that her return would portend some evil to the king Mr Pandit thinks that this evil would be the difficulty in the way of courting मलविदा if he were reconciled to इरावती. But instead of it taking in this sense, I think it would be better to apply the general sense here, i e as the Mars is ominous in his retrograde course so she would give him (the king) greater insult if she were to return There is also slight appropriateness in comparing इरावती with the planet Mars as she is represented to be hot-tempered while the planet Mars also is red.

(23) I, whose heart is attracted by my beloved मलविदा consider her slighting of my prostration as a piece of service-

ACT IV.

P. 92 वृत्तान्तः (मनसमानावस्थः) — Love-love, very anxious.
cf. — Supra III 'कमलमानावस्थ'.

(1) May the tree of love, which has found its root with regard to her through the means of my attachment (to her) when she came within the range of my ears, which put forth sprouts in the shape of love when she came within the range of my eyes, and which at the touch of her hand, put forth buds in the shape of the hair (distinctly) standing on end, may that tree make me, who am languid, taste the flavour of its fruits. मनुजान्ता.

आश्रित्य—With regard to, हृदयासीं सन. स पून प्रगाढ. व्यक्तो रोमोद्गमो यस्य सः (तस्य भावः . If we take it as कर्मज्ञाप्य, the termination ल would be unnecessary. इत्यस्यो &c. cf. —विह. I. 12. 'स्पृष्ट. सतो-मरिचियममृति मनसिनेनेव. ' कुर्यात् (आश्रयया लिङ्).—The potential is here used in the optative sense कुर्यात् is understood as a question by some which is not correct. The reading कान्त of Taranath has not any great propriety. This is हृदय and not उदमा. सत्ते गौतम shows the absent-mindedness of the king who is wholly absorbed in the thought of मालविद्या. P. 93. जयसेने &c.—Observe the mode of sending away a character that is no more required. वा—Also. सस्रज &c.—How is she beguiling herself, on account of her foot being disabled. cf. —शाकु. III. 'क नु मन्वात्मान विनोदयामि. ' VI. 'त्वामु दृष्टि विनोदयामि. ' also 'क यमत्मान विरहा हृन्ममृता विनोदयामि. ' वो &c.—The same as that of a female Cuckoo caught by a cat. विहृ. means that she is in as miserable a condition as that of a Cuckoo &c. परैर्निर्वस्य सा (अ-शयं कन), वगतिनी (अनुकम्पा)—The poor lady cf. —माधु, ' बागडो. ' तिलक्या (तिलके अर्धो यस्य सा)—The brown-eyed one, तिलक—A combination of yellow, black and red,

referring to the queen चारिणी. Mr Pandit says that this attribute is used here to show her angry temperament. But चारिणी has nowhere shown to possess angry temperament. On the contrary she is always cool and conciliatory. She consented to the exhibition of गणेश's skill in her pupil and this imprisonment of her maid was also to satisfy इरावती as will be seen further on. cf —*Infra* IV 'वेग—देवी मणति न मे एव मसरस्य कालः । तव शत्रु' &c. सारमाडभूमिगृहे (सारमूतानि च मांडानि—सारमांडानि, भूमौ or भूमेरवर्तुहम्, सारमाणना भूमिगृहम्)—A cellar in which valuable things are kept. सार—Excellency. ननु &c.—Was it due to her knowledge of my contact (with her). ननु—प्रश्ने. अयं किम्—What else. P. 94. विमुख (वित्त or निवृत्त मुख यस्य स) —Having his face turned away from, ill disposed विह्वल—Helpless, overpowered. हजा &c—Whose foot is rendered helpless by the pain. The reading हजायमाणवरणाम्—Who has a pain in her foot. सुखवृद्धिदा (सुखं वृद्धयति)—Lit. as an inquirer after her health. किं न तस्मिन् &c—Why was not the dear one seen? मये वा &c.—This is either on account of intoxication or (mere) formality that you put me this question, though you are aware of the love towards your servant (माल०). इरावती attributes to चारिणी the knowledge of the king's love affair. This is quite in keeping with the irascible disposition of इरावती. The reading मये वा उत्तरे &c—Would mean your civility towards him is vain as you do not know the love transferred to your servant or it may also mean 'Light is the respect paid (by the king) to you. &c—निर्भेदात् &c—Without an open disclosure this insinuation makes any one entertain suspicion with regard to मालविद्या. निर्भेद. Explicit statement मालविद्याया—वैयर्थिक सम्भा. ज्ञान्यासु—Statement. P. 95. अनुबध्यमाना—Being pressed, cf.—L P 5 'बकुला—वताऽवधारित &c—अनुबद्ध प्रवृत्त' and the note thereon. अविनयमन्तरेण—With regard to your impolite act, cf —L P 3 'नाम्य अतरेण' and the note thereon परिगृहिताया—Was informed शिवरोपता—The long continued resentfulness. निमग्नवर्त्या—Being in fetters. अरुणमूर्धवार (न दृष्ट मूर्धवार यत्र)—Where the rays &c वाराजवास—Residence in the nether world. Humourously applied ०. ५०

cellar. *सगन्धिका इव*—Like the daughter's of the Nagas, a race of fabled beings distinguished for their beauty and supposed to live in the nether regions (पाताल).

(2) The sweet singing cuckoo and the bee that alighted on the opened mango blossom, have been driven to the hollow by an untimely shower accompanied by a violent front gale *आर्षा*.

विमुद्र (opened) *वृत्ते सजत* or *विमुद्रवृत्तस्य सगो पयो*—अनाल-
कृत्वा—अविद्यमान काले पस्याः सा, अनाल वासी वृष्टिः. प्रबलपुरोवातया (पुरः
वात पुरोवात, an irregular तशुब्ध; प्रबल पुरोवात यस्मिन्) cf. —*रघु*.
XVIII. 38 'आशाः पुरोवातमवाप्यमेध.' अप्यत्र—Can any device be used
in this matter (of relieving them)?' उपक्रम—Any thing begun,
remedy सारमाहे व्यापृता—Who is in charge of the treasure house. P. 96.
विम्व प्रतिकर्तव्य—What remedy can we adopt in this case? सः
दृष्टोपम—With a glance. अदृष्ट श्रुति—Will over bear प्रयुज्यतां सिद्धये—
Let it be put into operation for the accomplishment (of the
purpose) प्रवातशयने निवृत्त्या—Lying in the bed (on a sofa) in
the open breeze. प्रवात (प्रकृष्टो वातो यस्मिन्)—An airy place. A place
exposed to the current of wind cf.,— 'प्रवातनीलोत्पल' &c चरणेन—
उपलक्षणां कृत्या. रक्तपद्मधारिणा—Besmeared with red sandal which is
without any fragrance. Slight wounds and bruises are supposed
to be healed when besmeared with it. Yet the principal effect
secured by its application, is the relief it gives. तस्मादस्मत् &c. cf. —
शाकु. I 'अवसरोऽयमात्मानं प्रकाशयितु.' P. 97. अरिक्पाणि—Having some-
thing in the hand, cf. III. 'अरिक्पाणिना अस्माद्विश्वेनेन &c.' also
'अरिक्पाणिर्न परयेत् राजानं देवतां मुहम्.' तदेव—Having commu-
nicated with. क्यावस्तु—The subject matter of the story Mark the use
of वस्तु by वाल्मिश्र in this as well as in his other works. I 'कालिदास-
पथिववस्तु. अनूनवस्तुका. 11. 'वनुष्ववस्तुक विवादवस्तु.' विक. I. 'सद्वस्तुपुण्य-
वस्तुमायत.' शाकु. I 'कालिदासपथिववस्तुमा.' रघु. VIII. 48. 'किं वस्तु.' V.
16 'किं वस्तु विद्वन्मूर्खे श्रेय.' P. 99. उपचारपत्रा—The trouble (Lit.
constraint) of observing ceremony. यङ्गा—Force, compulsion, trouble
or anguish from compulsion This word is generally used in the
noster. यत्र—A binding, यत्रणम्—An additional weight or binding.

(3) Oh sweet-voiced one! it does not become you to

trouble your aching foot, which is placed on the golden pedestal, and which was never (before) without anklets, and also ma.
आर्या.

अनुचितो नूरस्य विरहो यस्य तांश—It was so ailing that the anklets had to be taken off तनयस्य विकारं वरनीयं, तनयस्य पादकं अवलंबन इति. परीत (परि + इ)—Encompassed by pain. कलमापिणि—कल मापत इति वस्तुबुद्धौ—अरि सदा वेग्ना—Is the pain bearable? अस्ति मे विशेष—There is change (for the better), of — शाकु० III., ' शकु तला—अस्ति मे विशेष '. सप्रत —Confused क परि प्रीत —Where, have you been wandering? P. 99 आवागुणानि &c—आवागुणानि—Ceremonial (customary) flowers. cf —सु० II. 10 ' अवागिस्त्वाल्लवा प्रसूताचारलार्निवरैरिक्त्या ' जातिवसत्रयनिमित्त—The cause of danger to a Brahmin's life. सत्राये निमित्त. cf —मर्तुहो सये कारणम्. Mr Pandit's reading अग्रहस्त for दक्षिणहस्त may be taken to mean ' the forepart of the hand ' or ' the right hand ' (अग्रथा—सो हस्तश्च) There is no propriety in saying ' forepart of the hand. ' According to the Hindu notion the left hand is considered to be impure and consequently unfit to any good thing प्रसारिते &c—Locative absolute. The reading दशन for दन may mean either ' Tooth ' or ' bite. ' दतरटे—Marks of teeth. Observe that a serpent bite leaves two marks i. e. it bites twice. दाच्छद—Cutting of the bite. पूर्व कर्म पूर्वकर्म—The first (best) thing to be done

(4) The cutting of the bite or burning it or taking out blood from the wound—these are the remedies for the saving of the life of those who are just bitten.

अनुद्वय

The remedies suggested here are such as a person of ordinary experience of the world is supposed to know, and रसिनात्रिका must have thought of suggesting these as being very common, but Mr pandit concludes that they were so suggested (first) to avoid any suspicion of her being privy to the plot and (secondly) to show that she was a woman of high learning The first of these is utterly groundless because though रसिनात्रिका is concerned in the main plot of bringing about the

union of the king with माण्डिकी, there is no clue in the drama to suppose that she was acquainted with this scheme of विदूषक which was offhand, nor is it necessary to connect her with each and every intrigue in the accomplishment of the desired object. The second argument though possible is not quite necessary. Compare the following from

भाग्य — ' दृष्टमानो द्योरागु तमेव पवनमग्नि ।

(तेन सर्वे विष याति यतो नुदगने विषम् ॥

लोध महीं वा दशनैश्चिवा चानु ससप्तमम् ।

निष्ठावेन समालिपेदश कणमलेन वा ॥

अथ मङ्गलिना मुक्ता रिक्तस्वादयापर ।

प्रतर्दमलोद्वाचैर्द्वेडाग्लुमुक्तेन वा ॥

वराति मम्मसासद्यो बद्धि किं नाम न क्षणात् ।

निष्ठीक्यानुद्धरेत्क ममसव्यमत तथा ॥

अ जापते विषावेगो वाजनासादिवाङ्मुर ।

विषे प्रविमृते विद्वेच्छिरा सा परमा क्रिया ॥

शिरास्वद्व्यमानानु योग्या गृग्यतीकस ।

Also वैषद्योपय — व्याधौ नु चावपेद्रक लिखा शङ्खण दशत ।

द्विर्विगा छत्रे रक्ते विष तस्माद्विनाशयति ॥

उष्णस्रोतोन्तुगे ह्वेड न भवा तीव्रविमिया ।

द्विवावेगादयस्तस्यागुमासद्यो जहात्यसून् ॥ '

Also compare the opinions of European surgeons. Thomas Bryant in his surgery says—'Locally the aim should be to arrest the absorption of the poison by fastening a ligature firmly on the cardiac side of the wound, by the excision of the wounded part and by the application of nitric acid, carbolic acid or the nitrate of silver.'

Fayrer records that the natives of India apply a ligature not only just above the bite but at several places on the limb at intervals of some inches they then place a red hot coal upon

the wounded part. The danger and difficulty lie in not applying the ligature quickly enough. The ligature must also be tightened to the utmost till the circulation is entirely arrested and the part is livid with retained blood. The punctures should then be scarified to allow the blood to flow freely and the caustery or caustics afterwards be applied.

दृष्ट एव दृष्टमात्र . आयुष्या प्रतिपत्त्य — Remedies for the preservation of life आयुषि हिता आयुष्या — Good (wholesome) for the preservation of life. This reading is better than आयुष्य &c. cf 'शरणे साधुशरण्या.' मात्र shows immediateness P. 100 स्पष्टि &c— Now is the work (necessity) of a doctor who treats the cases of poison विषप्रतिकारार्थं ये वैद्यास्ते विषवैद्या . पापेन—Wicked, cursed सिमिसिमायति—An imitative (onomatopoeic) word expressive of convulsive feeling cf — मराठी ' शिवशिवणे. ' विषवेग—Working of the poison ह्री—An interjection showing 'sorrow' & often repeated in theatrical language. आविश्य दर्शित विकारेण—The pain (bite) has shown an increase (stronger effect) The शब्द 'अमुह दसिह विचारेण' may be rendered by 'असुव दर्शित विकारेण—The convulsions show pain' or by 'असुव दृष्ट विचारेण—The serpent has cruelly bitten' An impersonal construction There is also a reading 'अशुभ' &c.—The bite has shown bad symptoms Bollensohn reads 'अविकारेण—Without delay' and Taranath 'अविकारेण—Without neglect, without being troubled or without any change in your conduct योगक्षेम वह—Look after the welfare &c योग—Acquisition, wealth, and क्षेम—Keeping or preservation. योगक्षेम (समाहारद्रष्ट) —Lat 'keeping safe of property' But generally it means 'welfare, well-being' cf —मगधद्रष्टा. IX. 22 'तेषां निषाभियुक्तानां योगक्षेम वहाम्यहम्'. P. 101. चिकित्से (चित्)—Will cure (you) Desiderative in form The present is used here for the immediate future. वयस्य —A eunuch, an attendant on the women's apartment वयसि पति वा+अर् । or वयस्य रेतवातस्य वा. 'देवत्वस्तवा प्रयामा वृथाश्च स्त्री स्वभाविन । वायान दृष्टा मर्पयु ते वै वयस्य मृता ' ॥ or it may have come from वर (strong) and वर (best) and have been used ridiculous

एष प्राणप्रातिष्ठा वै कृत्वा नाम निधानयेत् । उक्कुभमुषे तस्ये पात्रे ताम्रमये शुभे ॥
सर्वं पूरिते रात्रसूत्रवेष्टितकपरे । स्थापयेदक्षस्तेन सस्पर्शय मनुमुद्यरेत् ॥

अथ मंत्र । ॐ नमः सर्वकुलाधिपतये आनागयामृतमूर्तये हलुहलु सर्वविष
शमय शमय नमस्ते स्वाहा ।

इति मनेगाभिमुख्य चाष्टोत्तरशत सुधी । नागमुद्रां सत कृत्वा पूजयेत्सस्तुवात च ॥
नागराज नमस्तुभ्य गरवोपनिबहण । भूतेशाभरणभेष्ट विष सहर ते नमः ॥
तत उद्वास्य त नाम तायेनानेन सेवयेत् । विष निषिपता याति सर्ववटस्यतारक्षणात् ॥

This is known as नागमुद्राविधान Also भैरवतंत्र —

एवमेक समादाय मृन्मय चाग्रण शुभ । कथावर्तितसूत्रेण वेष्टन तद्वटे चरेत् ॥
कोशातम्यधिक पाठासूर्यबलधमृतामयो । शेलु शिरिष किणिहा हरिद्रे क्षौद्रसाह्वया ॥
पुष्पमृता त्रिकटुक बृहत्यां सारिषे बला । कक्कमेवां घुमार्याश्च रसेन परिक्रमयेत् ॥
घातलेपयेत्तं वहिर्भागं तु धूपयेत् । तद्वन्मन्त्रमनुस्मरन्पद्मसंस्मरेत् ॥
मार्गैर्न जलमाह्वय नद्यास्तत्रध्वजेन च । त घटं पूरयेत्तत्रमिममुच्चार्य धामतः ॥
ॐ नमः पुण्ड्रसिंहाय नमो नारायणाय च । यथासौ नाभिजानाति तणे कृष्ण पराजयम् ॥
एतेन सत्यवाक्येन सलिलं चामृतायताम् । हस्तेन त घटं स्पृष्ट्वा उत्तराभिमुख स्थित ॥
एतेन भक्तसायेन जलं तदभिमुखयेत् । नमो वैडूर्यमाते हलुहलु रक्ष मा सर्वविषेभ्य
गौरि गोधारि चांडालि मातंगि स्वाहा ॥

अनूर्ध्वनुजाय विनतानक्ष्माय वायव्याय पक्षिराजाय नारायणाहमायाभृत
हाणाय । ॐ नमो गण्डायेदं जलममृतकपं कुण्डं कुण्डं सर्पांश्चापिलपञ्चगाना विष
सहर । ॐ नमो नारायणायेति ॥

दिनस्यो ध्यामक मासौ खरूरं पुण्ड्रगतया । पञ्चवल्ग्वरायष्टा त्रयपुष्पीलवालुकम् ॥
जीवकर्मभक्तोशीरं सिताम्रकम्पुलकम् । घुमार्यां स्नातया तुभे क्षिप्रचूर्णं भैरवि ॥
सुरतामार्किककुशशिरापांशुरनिबधे । चन्द्रचूर्णेन तत्रापि सेतयेच्छतवारम् ॥
सर्ववटप्रदेशं तु मन्त्रेण पठन्पुनः । अनूर्ध्वनुज इत्यादि पावदोमचक्षपणम् ॥
विषमुक्तो भवेज्जन्तु रतक्षणेणापि हरिः । अपमृत्पुविनाशार्थं सिंहां छरसि मानक ॥
सर्वबाधाशमन विषरोगनिवारण । उक्कुभविधानं ते भया रवि प्रशस्तिम् ॥

From these two quotations it will be clear that what brings on cure is water charged with charms and sprinkled upon the person bitten and something bearing serpent Mark

and others are mere accompaniments. The reading we have selected serves this purpose better than any other reading and creates no necessity of taking कल्पितव्य, in the rare sense of 'to be made fit by means of a ceremony' i. e. to be charmed into an antidote, in which sense Mr. Pandit has interpreted it. Whether the remedies suggested above could be effectively tried by each and every person or only by those that have attained magical (supernatural) powers (मन्त्रसाधन), is a question, though from the passages and the following verses in the same works it appears to be a general remedy in those days. Mr. Pandit, though he prefers the reading in his first edition adopts K's reading in his new edition.

कार्यसिद्धौ—When the purpose is accomplished i. e. as soon as गौतम feels better. It has also the implied sense 'When मातरिका is liberated'. cf. मुद्राराक्षस. IV. 'कर्मसिद्धावाप्तुमिति चिन्तय'. कार्यसिद्धौ &c—May also mean 'When the business is done bring the healing talisman back quickly'. (इतिवृत्ति-
Instrument) But this does not appear quite natural. Taranath renders इतिवृत्ति by 'In the proper place i. e. into the queen's possession'. इतिवृत्ति—Intelligence यथाहृदयमाचरे—As my heart divines (tells). This speech of वरिमाजिका creates slight suspicion about her being aware of this intrigue of विदू. when we take into consideration her share in the conspiracy though otherwise it would have appeared quite natural. निर्विष—Free from poison. i. e. cured of the effects of poison. Mr. Pandit and some others seem to understand 'There is no poisonous effect on विदूषक i. e. the bite is not a venomous one'. It does not appear natural and good. His further remarks on this same also appear to be based on the supposition that वरिमाजिका was a party to all विदूषक's intrigues निर्विषविषये—Free from the effects of poison, the force (violence) of poison having ceased. प्रवृत्तिर्य
(प्रवृत्तौ तिष्ठति)—Is all right (again) P. 103 विदूषा वनमायाम् कान्तिम्—It is well that I am free from blame—blame of having been indirectly the cause of the death of a राज्ञः. एव पुन &c—This also appears to be a contrivance of जयसेना to bring this

interview to an end and to take away the king to the appointed place (rendezvous) मन्त्रवित्तव्य—To be consulted आतुरकाव (आतुरेण कौत-आकौत)—Exposed to the sun of —' आतुरलपित '. उरेण —Placo शीतलपिया &c.—Cool treatment is advisable in this case. बालिका—Maid servants. वचन अनुतिष्ठत—Carry out or execute the orders &c गूढपथेन—by secret path. This clearly shows that jayasena's message of the minister was a mere excuse. मनु समावहस्य —Has he accomplished his purpose (of liberating मालविका) ? v. 1. अपि समावहस्यौ गौतम—Has he accomplished his desired object ?

P. 104. (5) Though I know the device to be necessarily effective in securing the desired object, my timid mind, being diffident of success is still in doubt. आप्या.

इष्टादिगमो निमित्तो यस्य स —Having for its object the attainment of the desired object. एतत्तत्ताव्य (एतत्तेन—निश्चयेन साधयितुं योग्य) v 1 साधु would simply mean extremely good, but the meaning would be very vague, while साव्य does not give a wide idea यत्तत्—An attributive adjective qualifying चेत् . मंगलशायणि—Your auspicious business The affair that would bring on good luck to you. मंगलशय्याः are religious works intended for the prosperity of the performer Marriage ceremony, sacred thread ceremony and similar others are therein included. v 1 मम कायाणि—Affairs entrusted to me नियोगे &c.—A mode of sending her away of —note on II ' राजा-तेन हि ..स्वनियोगमगूय्य तुह. क्षुद्रा—Mean or weakminded न चक्षु &c—Did she not make any inquiry (before liberating मालविका) ? Or it may mean ' मालविका is dull headed She must not have made ' any inquiry (but must have liberated them at once) ? The first interpretation is natural न खतु &c—I do not speak about the seal. परिजनमौतस्य—In preference to her attendants प्रष्टव्यम्—She should have asked. पुनमेव &c —Notwithstanding that I am a dull headed person, I had a ready wit therein. विद्वद्. calls himself मत् only with modesty v 1. प्रवृत्तमतिना—I with a ready wit answered P. 105. दैवविद—An astrologer, a soothsayer सौरसौ &c.—Your asterism is attended with portents, your

asterism is exercising a malignant influence over your destiny
 अपसर्गस्य सहित सोपसर्गे. सर्वव्यमोक्ष —The release of all that are confined.
 इरावतीचित् रक्षया—Wishing to spare इरावती's feelings, not to give
 pain to her mind. Thus as well as वारिणी's speech in the 5th act
 'यन्मयातोऽदोहलनियोगे' &c, Supra. 'ततो सा देव्या पृठा किं न लक्षि-
 तो जनो बहुभो इति' &c—Infra. 'देवीं प्रणति । न मे एव मत्सरस्य काले'
 &c. shows the real character of the queen राजाविलि &c—I am
 sent here to show that it was the king who was releasing them.
 युज्यते—It is all right तया स्यादितोऽर्थः—She did what we wanted
 समुद्रगृहम्—A house situated in the midst of an artificial lake like
 जलमग्निर.

(6) Not only by the mere force of intellect does one see
 how to promote the interest of one's friends. The narrow path
 (that leads) to the accomplishment (attainment) of the
 (desired) objects is discovered by affection also अनुपम.

गुण—Force virtue अय—Object to be accomplished of विक.
 II ' अति स्नेहं ललु कार्यवशी ' P. 106 स्थापयित्वा—Having placed.
 प्रपुद्गत—Come to meet or receive. of -रघु. II 20 ' प्रपुद्गता पार्थिव-
 धर्मपत्न्या. 'अहमेता &c—Here I go to receive her The present
 used for immediate future पुमुर्मावक्ये व्यर्था हस्तौ वस्या सा—whose
 hands are engaged in collecting flowers भित्तिमूढी (भिषग्विती)—
 Concealed behind the wall कुमालके &c—Thieves and lovers
 should avoid चन्द्रिणी (Moonlight) Of course विश्वक् here puns
 upon the word चन्द्रिणी, which was the proper name of the
 maid of इरावती. कथ—How, in what manner, (how anxiously)
 यथाक्षमाश्रित्य &c—Let us go to this window and see P 107. प्रगम
 मर्तार—This refers to the likeness of the king that was in the pleasure
 house—पार्श्वत—By your side, near you, पृष्ठत—Behind विषाद—Dejec-
 tion, disappointment, despondency.

(7) The face of the lovely faced one has, in a moment
 assumed the two conditions of a white lotus—the one it is in at
 sun rise, and the other at sunset आया.

1 After वा understand समवस्था—Similar state P. 108. तदा सप्तम

&c— Being then flurriedly anxious I was not so much satisfied with the sight of the king as I have been to day looking on him attentively in the picture मालविका means to say that her maiden bashfulness did not at that time allow her to take a full view of the actual king as she could do now, while viewing him in the picture तदा refers to her actual meeting of the king in the garden when she had gone there for kicking the अशोक. This passage like several others has so much suffered from the hands of copyists that none of them agrees with the other Mr Pandit's reading though a simpler one does in no way appear to be closer to the original विभावस्—Look attentively on me closely अग्निमेवचक्षुषा दर्शनं विभावन. It has a slight shade of contemplating also of विक IV 'रसविभावितप्रिय' चित्रे यथा दृष्टो न तथा दृष्टो भवान्—You were not seen so (satisfactorily as you are done (seen) in the picture, i. e. your picture could give her greater satisfaction than the reality मुखा इवानीम् &c— Construe 'यथा मनुष्या रत्नमंडि मुखा वहति तथा त्व यौवनगर्व इथा वहसि—' In vain do you now bear the pride of youth, just like a casket bearing the treasure of jewels As the jewels contained in the casket are of no use to the casket itself, so your youth is of no use to you as it has failed to create a favourable impression on मालविका, of—मराठी 'साखरेच्या गोण्या बैलाचिचे पायी' कुतूहलवानि—Though full of curiosity निसर्गशालिन—Naturally bashful.

(8) Although they desire to study completely the features of those whom they meet for the first time still the eyes of the long eyed ones do not fall fully on their lovers जवे-द्रवज्जा.

च-च or च-तु Means 'Although—yet. निवर्णयितुं—To study closely, examine carefully तदेव पूर्वं एस्मिन्मणी यथा तथा तत्पूर्वं, तत्पूर्वं समागता, तदेव पूर्वं समागत वै स्तेषां or ताभि पूर्वं समागतानां. of रघु II 42 'तत्पूर्वसंगे वितथययत्न' v 1 तत्पूर्वसमागमानां—स एव पूर्वं समागत येस्तेषां P 109 अत्रेण सहित समग्र, समग्र यथा तथा एतद्वार्ति समग्रप्राप्तानि—Fall off fully (Predicate) There is विरोधाभास in आयतलोचनायां & समग्रप्राप्तानि, though आयतलोचनायां is a complimentary epithet स्निग्धया &c— A common expression with the author of Supra I

‘ स्मिन् निश्चयति ’ &c and छा. II. 2 स्मिन् चक्षे
 दन्त्यवोदि ’ &c अनुनि Encouragement निश्चय-To the exclusion of.
 वदन्त-Has his gaze rivetted on. परनायक (or परनायक) गृह्णा-
 Taking him to be true. cf छा. II 10 ‘ परिहातविजितं सवे पर-
 नायेन न दूरीयते. ’ काटिन्यानि-I will play a joke. चक्षुः-Sweet-
 heart. अनुना-गुरु वनाविन्दराम.

P. II. (9) While turning away her face from him jealously as
 as to break the निष्क mark (on it) by the knitting of the eye-
 brows and to make the lower lip quiver, she has, as
 it were, shown the instruction of the preceptor in the graceful
 jestulation appropriate in fits of anger at the faults of
 a lover
 वसवदिष्क.

यमान मित्र निष्क पश्चिन्मति यया तथा. स्फुरितो शरीरो य
 मिष्यया तथा इव -From this direction, कान्तन्यारसार्थं कृतितानि तेषु-
 Proper or appropriate to be displayed when they find that
 their lovers have committed a fault कन्तारसार्थं may also be dis-
 solved as कान्त आसक्तार्थं Lovely or gentle faults (committed by
 lovers in love affairs) कृतित्व is used as an abstract noun in the
 sense of कान्त विनेतु-Subjective genitive. Imparted by the pre-
 ceptor लक्षणाभिप्रेत्य-Objective genitive शिक्षा (शिक्षा)-Instruc-
 tion. अनुमदसज्ज (अनुमताये सज्ज)-Ready for propitiation
 द्रव्यान्- To take back, withdraw द्रव्यान्पतां को is better on the
 ground that the कान्त is introduced on that account.

P. III. (10) Why are you, oh lotus-eyed one, angry in this
 manner, simply for an action represented in the picture? Surely
 here I am in person your slave not common to others (exclu-
 sively devoted to you)
 आपा.

विनार्थित &c—cf रघु. II 31 ‘ विनार्थितारम् इरावतस्ये. ’ विने
 यमदि should be rather taken as कि एव अपि because कि एव यदि
 violates the rule of syntax, दुर् usually requiring मद् (Dative)
 न अयम् साधारण अनन्यसाधारण—cf शाकु IV ‘ अङ्गसाधारणं परि-
 दापयन्ममामि. ’ Also काद. ‘ केनृ वा अयम् सद् साधारणं वामि इ.ए. ’

यमकातर्ये—Nervousness of love लयासीति इव—Seem so apathetic, indifferent unconcerned अत्र भवस्यामय सवाविश्वास—Do you distrust her lady ship so much?

P 112. (11) Coming frequently within the range of my sight she disappears in a moment, thy friend having come within the grasp of my arms slips off suddenly tormented thus as I am, by the pain of love under the delusion of union how can my mind repose any trust in her ? हरिणी

स्थिता स्थिता—Shows the frequency of the action There is no propriety in saying ' अचला सती ' as the king merely wants to point out the grounds for mistrusting her समागममायया may be construed with क्षिप्तस्य (Tormented by means of &c) or with विश्वस्य (in consequence of the delusion) Of course the king is supposed to describe his experience in the dream इदानीं तावत्—Now at least आती तरा, स्वप्न समागमोऽपि दुर्लभ &c—Mālawikā means to say that she could not dare to see the king even in a dream on account of her fear of the queen By this she represents how pitiable her position was See देव्या भयेन &c P 114

(12) Where is the necessity of answer ? In the presence of the fire of love I have given this very self to your friend, not as her master but as her servant in secret आर्या

पञ्चबाणा यस्य स पञ्चबाण पञ्चबाण एवाग्नि पञ्चबाणादिरेव साक्षा यस्मिन् कमणि यथास्यात्तथा (बहुवाहि used as an adverb) The five arrows of cupid are ' अरविदमशोक च रूत च नवमाहिता । नालोमल च पर्वते पञ्चबाणस्य सायका ॥ ' This refers to a rite in the marriage ceremony by which the bridegroom takes the hand of the bride in the presence of fire, P 113. एव बालारोक &c—Compare similar withdrawal of characters on a similar occasion in शकुन्तल. III ' अनुसूये, यथैव इतो दत्तदृष्टिस्तुको वृणोतको मातरमविष्यति । एहि तपोऽयमाव एनम । '

लक्षयति—Browses upon एव—Thus as you are careful to protect the sprouts. १ । रक्षणक्षणे—With respect to the engagement

notwithstanding their heart is fixed on a particular lady.
 कुलव्रत—A family vow or observance that cannot be neglected
 अनिमित्त means that gallants regard this (attention to women)
 as sacred and inviolable as if it were a family observance
 तवारा निबध्नानि येषां ते तवारातिबध्नानि—Dependant on my hopes
 of getting you, i.e. I keep up my life only on the hope that
 I shall get you. सुलेखमुरजनयति—Acts embracing, shows that he
 is going to embrace. रमणीय &c—Charming indeed are the move-
 ments (actions) of you & women prompted by love

(15) She, trembling wards off (my) hand, the fingers
 of which are eager for the occupation at the girdle, while being
 embraced perforce (against her will) she makes her hands
 cover her breasts, while I raise her face having eye
 lashes, to kiss it, she turns it away. Thus even under
 pretence of refusals she brings about the happiness of the
 fulfilment of my desire.

शार्दूलविनीवित.

पक्ष्मलवपुत्राननं पल्लुमृदुमयत (तद) साची कोनि. पक्ष्मल—Having
 long eye lashes व्यनेन—Under show of refusals i.e. pretending
 to refuse my request she gives me as much pleasure
 as she would have by granting my request. निर्वचयति (स
 पाठयति)—Accomplishes, brings about. सत्यं त्वं &c—Were you truly
 informed of—किं II. 'इदं निगुणिके सत्यं त्वया धणितमिदं तदाग्रे
 प्रविशन्नायंमाणवत्सहाय आर्यपुत्रो दृष्ट इति' परितापार्थ—Made known the
 state of things. आलिङ्ग—Embrace or raised seat before a house.
 P 116 सशपा मुक्त—Rescued from peril (risk to life), referring to विष्णु
 पक्ष's late escape from death by snake-bite. अ might be equal
 to च or it might be rather a part of अणञ् (अन्त्य) as इरावती's
 speech is incomplete सावरोधनि—Appears as it were incomplete
 (unhushed) of—'शृणु सावरोध मे पच'—Hear me to the end
 विव्रगत &c—Refers to the picture of the king in the summer
 house. पादरा तादरा &c—Both are the same, there is no material
 difference between the image and the reality उच्यतातिरुक्ते प्रमा
 ममादमारम्भ—This attempt (on our part) is to atone for the trans-

gression of proper ceremony (उपचार), उपचार—External show of form, ceremony of विरू. IV 'ब्राह्मणैर्वै लिखितं राजोपचारः.' The उपचारविक्रम refers to इरावती's haughty behavior towards the king at the end of the third act, when the king attempted to reconcile her by prostrating before her

P. 117. न मे एषो मसरस्य मालः &c.—This shows the real character of क्षाण्वि. As she is shown to have suspicion about the king's love for मालविका from the very beginning, she has by this time, it appears, made up her mind to gratify the king's desire by uniting them together, even at the risk of having a co-wife. But at the same time, she does not want to offend the feelings of इरावती. Mr Pandit's supposition here that the king had requested the queen क्षाण्वि to liberate मालविका and वकुमरलिङ्गा, is groundless. The queen simply seems to imply that she is prepared to sacrifice her interest to please the king, otherwise the word मसर (jealousy) would have been too strong here. त्वं &c.—To increase your importance. यदि अनुमयसे—If you permit, (my intercession on your behalf) then I shall request the son of the honored one for you (to pardon you for your haughty behaviour) Mr Pandit supplies 'वयस्सा सहिआम मामविआम मोअण' meaning 'if you permit the setting free of मालविका and her companion,' which does not appear to me natural

नागरिक—Lat. Townsman as opposed to a villager. A man of some education, a man of taste. The word nearly bears the same meaning as the English word courtesan. Hence नागरिका—a gentle and courteous lady. It may be also a proper name here. क्व वयं &c.—Who are we to direct the queen. निमलन—Confusing अनुग्रह—Favour उपवन—Refers to इरावती herself. P. 118. दारोक्षे—On the threshold. विदधिगत &c—Like a bull in the market place. This may refer to the bull let loose on some sacred purpose. He is known as शेर in Marāṭhi. He is allowed to wander anywhere and eat

anything he likes Usually he is well fed by religious persons and found in market places feeding himself to his fill on the charity of people. Very little change appears to have taken place in this system since the time of कालिदास. अपाहित—Lit Something very serious, Alas, a mishap. (महाभाति) न खलु—I hope &c सावशेष—With remnant अस्य &c.—No danger should be apprehended to him कस्य &c.—Who should confidentially entrust any work to him? As इरावती had not entrusted any work to विदूषक, the remark is to be understood generally V L 'कस्य एव आत्मनीनो इतरा—Whose party does this wretch belong? Whose friend is he?—Is preferable. आत्माने हित Devoted to आत्मा, proving of use to oneself इत एव—Refers to इरावती, Fed as he is by you. कुक्षिं पूरय—To fill one's stomach स्वस्तिवाचन—Auspicious presents (gifts on account of स्वस्तिवाचन), Dr Bhandarkar thinks that in rendering the प्राञ्ज 'वाञ्ज' into Sanskrit a mistake has been committed and वाञ्ज ought to be rendered as वाचन as in पुष्पाहवाचन स्वस्तिवाचन is the ceremony in which Brahmins are given राक्षिणा to say स्वास्ति (यजमानाय), the word वाचन must have come from the प्राञ्ज 'वाञ्ज' स्वास्ति—The benediction of a Brahmin after the presentation of offerings, of—रघु II 70 'प्रारथानिक स्वस्थन प्रयुज्य, ' स्वनायते—Dreams of मालविका P 119 भुतमत्प्राहित Do you hear the mishap (danger)? Here is the danger that you suspected of said slightly ironically भुजगभीक्ष्व-विदूषक is usually represented by this poet as being afraid of serpent of—विक II compare विदूषक's unconsciously revealing the secret in विक II ब्रह्मवधु—The wretch of a Brahmin A contemptuous term, one who is a Brahmin only in name (ब्रह्मवधुविहारे) of विक II of मराठी 'भुतां. 'उत्तम—The ungrateful fellow विदूष-*Sharper, rogue cheat* V I उरदवस्थ अहति—Deserves to be teased. Mark the use of the genitive for accusative. दडकाट-उडाय इव or उडमेव वाट दर्शक—A serpent दर्श—An expanded hoof of—विक. II 'विदू-अपिषा अपिषा किं न खलु एतद्भुजगनिर्मोकिमिव समुद्र अस्माक निरतिव ' वरुण

—Rashly, (अविचारेण) हा धिक्—Alas. सद्गत—With a laugh कथ
 —What? shows Surprise. अह पुनरिति &c.—while I thought that &c;
 —I produced a bite like that of a serpent with the pricks of a
 वेतकी thorn. This reveals विद्वद्'s plot designed for the liberation
 of मानिका. उमे चलन—That has borne its fruit to me This
 refers to the theory that whatever act is done by a man brings its
 fruit to him in the next life generally—दत्त—Stands for the act of
 producing a bite &c. of — 'दन्तादृशं पुण्यं फलं.' पर आक्षिप्य—
 राक्षेय—With a toss of the curtain, tossing up the curtain आदि
 &c—I hope, the desire of this couple to meet by day, is uninter-
 rupted (successful). निग सक्तो पश्य च . आदि—दत्ते. P. 120 उ
 पार—Showing respect, form of salutation. This is one of those
 words which the poet uses in different senses in different places.
 स्वाभिमतान्वेषा (दुषकृतप्रविनी —Regarding your business as
 a go-between). V L. मन्त्राभिचारिका—Your vow to make मन्त्र.
 meet the king सत्पुत्रा &c.—You have made good or falsified
 your promise. इरावता knows of no special promise of वत्स.
 to the effect. This is simply said by her tauntingly कि नृप &c.—
 His honour should be asked what I have done. Many
 Mss. omit this sentence which simplifies the speech
 and is also a good one. इत्या &c.—Does the god of
 rain (इन्द्र) remember to pour down rain on the earth simply
 because the frogs croak? Is it on account of my intercession
 that his honor thinks of making love to मन्त्र. ? बहुलावलिङ्ग means
 that it is the king's own passion and not her intercession that
 makes him love मन्त्र. Mr Pandit's reading 'किं द्रुता स्वाह्वानि
 रेवो सुयिर्वा विस्मरति' he explains by 'whatever she and her
 poor friend मालिका may have said about the king, that talk
 would have no more effect on the king's love to इरावती than
 the croaking of the frogs has on the love of the
 cloud for the earth.' This is rather an unnatural
 explanation. The reading would mean that 'The king would
 not forget मन्त्र. for the angry utterances of इरावती' comparing
 her to a frog. But that would be a very great insult to her

especially from a person of बभ्रुलाहलिन's position. Even accepting the reading Dr Bhandarkar renders the प्राञ्ज 'विमुमरोदि' by 'अपि स्मरति,' वि in प्राञ्ज being equal to अपि in sanskrit, and interpretes it thus 'Is it because the frogs croak that the god remembers &c. which comes to the same as our reading but where अपि has no very great propriety. शनिप्रातलघन (उ चारातिक्रम) vide III. 22 प्रसादगूह, (प्रसन्नताभू or अनुनय गूह)—
 Lat To be clear or free from turbidity, hence 'To be reconciled' cf—विक्र. 1 8 'गमारोष पतनकलुषा गुह्यवीव प्रसाद.' Also शाकु. VII 32 'उत्था न मुञ्चनि मलोदहतप्रसादे' &c अस्थाने &c—That your anger should be in a wrong place cannot be conceived in your case, that you will be angry without a cause will never take place in your case.

P. 121. (16) When without a cause, oh beautiful-bodied one, did your face ever wear an angry aspect even for a moment? Say how will the night have the orb of the moon obscured by the planet at an unseasonable time? प्रभावतो.

अवधि-पर्वन्—The day of opposition or conjunction of—
 रघु VII 33 'पचापये सोम इवोष्णारमे.' also विक्र. I 11 'प्र त्यागतप्रसाद चद्रमिवोपस्वामुकम्' Monier Williams understands—
 पर्वन् by 'The days of the four changes of the moon. ग्रहेण कलुष मडल यत्र ददर्शा. This refers to the cause of the eclipse ग्रह may be taken in the sense of the planet earth in which case it will be clear that वालिदास had a correct knowledge of eclipse, or ग्रह may be understood in the sense of the planet राहु and ग्रहकलुषमडल may be explained according to the popular theory current upto this day that the sun & the moon are touched by the planet राहु, thus causing an eclipse, consequently this expression alone does not prove astronomical knowledge of the poet—अन्यसकतिषु &c—
 When our fortunes have gone (been transferred,) to another person हास्या—Object of ridicule अन्यथा कल्पयति—Take it other-wise, misunderstand it पुन—On my part कोपस्थान—
 The cause for displeasure

(17) On festive days, attendants, though they may have¹ committed faults, do not deserve punishment (imprisonment) So they have been released by me and they have come to fall at my feet

आर्षा.

P. 123. श्रुतो मया. &c —Of course इरावती suspects धारिणी as assisting the king in releasing मान, from confinement. पक्ष-
पत —The partialty here referred to, is towards the king.
इरावती means ' I now come to see your partiality to
the king. Mr. Pandit understands partialty to her-
self and takes the sentence to be uttered ironically, which
rather appears to me unnatural & unnecessary क्षुब्ध —Has be-
fallen. गृहकृते —A Domesticated pigeon पित्रा—A kite. पञ्चाक्षरा-
Seen accidently (by chance) एव &c.—Tells the true circum-
stance of their release. निवृत्त—Happened छन —Concocted द्योत —
Scheme समन्वयित —A minister in love matter नीति —Policy,
of course said tauntingly P. 124. यदि मत्ते &c—If I were to learn a
single letter of political science I would even forget गिरगी.
गिरगी means that his memory has such a shallow capacity
that it can not retain both at once. Or it may
be taken as a sort of oath, meaning ' I should con-
sider as great a sin as that of forgetting गायत्री ' which is con-
sidered the greatest sin that a Brahmin should commit. This pas-
sage has also various different readings. V L B means ' Then
he might not have been resorted to by the king ' मौख—Shall I
extricate &c —गौरी—In a fright. अनुसरता—Running after चक्रे-
A ball पित्रान्न—Brown Coloured monkey पित्रा may be the
proper name of the monkey, it being the custom of kings
to rear such animals. वरवत्प्राप्ति —Terribly frightened
वशावस्थाम् (राजे स्थित पित्रम्)—Lost in great wind प्र-
ति न प्रतिपद्ये—Does not regain her consciousness, is not restored
to the natural condition. P 125 कृ—Pity तमो &c—Timid is child-
hood, children are timid creatures. विषय —Ailment. म—Last
of—I ' मायदु धारिणी ' &c अहमेना &c—Just I shall restore her
to consciousness. स्वयं—your own party समान पक्षो यस्य स—

विष्णु jestingly calls himself as belonging to the monkey race, and he really is as mischievous and trickish as a monkey of विष् V 'किमिति शक्यते । आश्रमवासपरचित्तं वि शास्त्रमृग . देवि चित्तयित्वा --Thinking of the queen, thinking what she will do to me when she hears this news अत एव--more than what we already have suffered दोहदस्य पचरात्रे अपूर्णे एव--Before five nights have elapsed since the fulfilment of the longing सनद--Studded with, bedecked with of--शाकु I 'पौवनमगेषु सनद.' सत्यप्रतिज्ञा--सत्या प्रतिज्ञा यस्या स्तादृशी--True to her promise. This refers to the queen's promise given in the third act. See. यदि स पचरात्राभ्यन्तरे &c.

ACT V.

P. 127. उदक्षित — Thrown up, erected. कसत्कारविधेः (कसत्कारविधियस्य स) — Whose honoring ceremony is performed The honoring ceremony here referred to was the kicking by the foot.
V L ह्यसत्कारविधेः — The ceremony of whose purification is performed वेदिकावध (वेगिर्वध) — Erection of a varanda (covered with a roof) अनुवृत्तिर्नियोग इति — I shall inform the queen that I have executed her order. It seems that the queen must have ordered the उद्यानशालिसा to erect a varanda around the अशोक when she had gone to inform her of the अशोक's putting forth of flowers. देवस्यानुकम्पनाया — Deserves to be compassionated by destiny तथा चडांश्या — Made angry like that. तथा must have reference to the anger of the queen when she was informed of the release of मालविका without her consent by the tricks played upon her, or to her anger when she was informed by Iravati about her interview with the king in the garden. अनेन — Refers to the message already delivered to the queen by her प्रसादमुमुक्षी — Disposed to favour देव्या परिजनाम्यतर — One out of the queen's servants. The प्राश्न विधि is rendered by विमर्श by the commentator as well as by Mr Pandit and other editors which appears to me as an oversight. It ought to have been वामवि and I have made correction accordingly in my edition. क्षीमनुषा — A leather box चर्त — Generally means 'cloth.' So that it may mean 'a box overlaid with cloth' जतुमुद्रा — Seal of lac. लक्षिता — Marked. चतुशालत — Quadrangle (चतस्र शाला यस्य). वुच्च — Hump-backed. **P. 128.** विद्यापरायण अनुवृत्तिता — That are repeating the lores अनुवृत्तिताम् (अनुवृत्तान् कुर्वता) — Of those who practise some religious observance, which in this case is to

repeat the lores some fixed number of times It is either performed by the host himself or through a Brahmin in which case he is paid दक्षिणा by the host, which transfers the fruit of the observance from the doer to the host. नित्यदक्षिणा &c—Daily remuneration to be paid once in a month (either in arrears or in advance but usually in arrears) मासिका—Monthly, in a month सेनारतिना : e पुण्याभिदेण—He is called सेनारति not because he was अग्निमित्र's general but because he was the general of the मौर्य kings, the last of whom he had deposed and put to death in B C 183, and had usurped the throne which he had, it seems shared with his son during the latter part of his reign यज्ञतुरगरक्षण—For taking care of the sacrificial horse that was let loose on the earth When any king performed a sacrifice a sacrificial horse was to be let loose on the earth that was to return unopposed by any other king in the neighbourhood and victorious नियुक्त—Appointed आयुषो निमित्त—For or in the interest of his life अष्टादश &c—To the amount of 18 golden coins दक्षिणाय—Worthy to receive दक्षिणा प्रतिग्राहयति—Causes them to receive मंगल्यगृह—A part of the house set apart for religious purposes It must be देवगृह or some such one विद्वन् विषयात्—From the country of विद्वन् लिपिशर—A clerk वाच्य मान—Which is being read P. 129 विजयदण्ड—Victorious army. Vide I वारसेनप्रमुख दंडवरु &c—दायाद (दाय अत्ताति)—Kinsman, relation तेन—मावसेनेन, महासाराणि—Of great worth रत्नवाहनानि—Vessels of gems शिल्पकारिकामूषिष्ठ (शिल्पकारिका भूषिष्ठ यस्य स परिजन)—Mostly consisting of girls skilled in arts P 130 अशोकसंसारयापृतया—Engaged in honoring the अशोक प्रमूलं हर्मी—The beauty of flowers प्रसून—A flower, a bud a blossom प्रत्यक्षारु—To witness or to see with one's own eyes धर्मानन्दम्—Judgment seat नेपथ्य (कुशलवस्तुवस्य स्थला नेपथ्यामिष्यत)—Tiring room दिव्या—It is well happily दैरेव—By the mere strength of armies अरि &c—Stands at the head of enemies

(1) You, who take pleasure in gardens situate on the banks of विदिशा, in which there is the sweet (indistinct) warblings

of cuckoos, pass the spring like the god of love in form The enemy of you, oh you boongiver, whose strength is increased, is bent down together with the trees on the bank of the वरदा, which (trees) bear the marks of the ropes of your victorious elephants हरिणी.

The first two lines may be interpreted in two or three different ways (1) You, taking delight in the sweet warblings of the cuckoos, pass the spring in the gardens &c. (2) You, taking delight (delightfully) pass the spring in the gardens which &c परमत् &c—कलाकृते व्याहारा कल-व्याहारा, परमत्प्राप्ता कलव्याहारा ययु (An irregular वयुवादि). or परमत्प्राप्ता कलव्याहारेषु. कल=sweet and indistinct. अन्न इवमवान्—Like the god of love in form or being possessed of body (अगवान्) you pass the spring like one without it—A pun upon the word अन्न& अगवान् There is also a pun on आ-रति—That has enjoyed or taken रति=pleasure or the wife of मदन. वि-ग्नि—The river विग्नि is in Malva on which the city विग्नि (identified with modern भिलसा) is situated वरदा—Modern वर्षा—tributary of the मोरार. आलानाना अट्टा येषु तै . V L आलानानि (आलानसाधनै)—Which serve the purpose of tying posts उज्जड&c—Whose army is mighty or whose strength is increased This verse illustrates what is called सहास्य (figure) The purport of this verse is that while the king is enjoying in his own kingdom, his forces encamped on the bank of the वरदा have subjected the enemy, the king of the विदम्बा.

P. 131. (2) The actions of you both over the वचरीरि यदा, have been put into verses by learned men (poets) oh you God-like one, through their love for heroes—of you, who deprived the lord of the विदम्बा of his wealth with a division of your army and of शीरि (कुण्ड) who took away हरिणी forcibly by his arm as strong as an iron bar हरिणी

विचित्रपद (इवास्मानि पदानि पद्यानि यस्मिन्नुक्त)—Which is calculated by song or is made the subject of panegyric. It is used predicative

ly v I सुरोपमसूरिभि (सुराणामुपमा यदीतै) — 'By God-like poets' has not got any propriety चरित—Used as an abstract noun कथकैशिकान् मध्ये कृत्य स्थित—Which stands, having placed the कथकैशिकान् in the middle, i. e. which is common to both regarding the कथकैशिकान्, i. e. the exploits of you both which were achieved over them. मध्येकृत्य—अधिकृत्य or अधिकृत्य. The कथकैशिक country is the same as the विदम् country vide रघु. V 39 and महिनाथ's commentary thereon तव and शौरि are together exegetical of उभयो, दडानामनीकै. Here अनाक means division or collection, and not 'army' परिघट्टवगुहभि—Plural is used because शौरि (कृष्ण) had four arms. परिघट्ट—An iron bar of a city gate (which is called अडसर in Marāṭhi) of —शाकु. II 15 'एक कस्तौ नगरपरिघट्टाशुबाहुर्भुनक्ति.' Also रघु. XVI 81 शौरि—शूरस्य गोत्रात्पुत्र पुमान् शौरि. Supply after this हृतवत्. रुक्मिणी was the daughter of भीमक, the king of the विदम्. She was betrothed by her father to शिशुपाल, but she secretly loved कृष्ण and sent him a letter praying him to take her away कृष्ण with बलराम came and snatched her off after having defeated her brother in battle. From this passage it appears that in the time of कालिदास there were extant, written by learned scholars, memoirs of king अधिमित्र (चरित् like the श्रीहृषचरित, the विक्रमांगदेवचरित, of चाणक्य and बिल्हण respectively,) in which his victory over the विदम् was described. These memoirs were other than the accounts found about अधिमित्र in the पुराणा जयशङ्खसूचितप्रस्थान (जयशङ्खेन सूचित प्रस्थान यस्य स) —His movement being indicated by these words of greeting (by the shouts of victory—जयशङ्ख). The जयशङ्ख here referred to is the panegyric songs sung by barda. मुक्तालङ्घित &c. (मुखे स्थित आलङ्घित तस्य तोरण) —Let me put myself under the arch of the (front) terrace. मुक्तालङ्घित is the raised seat in the front of a house तोरण—Arch or gateway

P. 132. (3) Thinking of my beloved whose union is other than easy, and hearing that the king of the विदम् is humbled down by my forces my heart feels grief as well as satisfaction, like a lotus struck by showers in the heat of the sun वसप्रसिद्धक.

सुलभेतरतयोनां (सुलभास्ति सप्रयोग यस्या)—सुलभतमागमाम्. आ-
तये—In the sun, exposed to the sun इत्यतये—या भवति.

एकतस्मिन्—Completely happy (एकत—अथ, सर्वथा). प्रसाधन
मर्ग—Pride in the skill in cosmetic (cosmetic—art of decoration)
The addition पैदम्प found in Mr Pandit's edition before विवाह &c. is
unnecessary of—विदूषक's speech below, ' भो विवाहनेपथ्येन सविशेष
शोभने मालविहा ' सविशेष—Particularly, magnificently P. 133
मदपेक्षानुदया—On account of her obedience with regard to my
desire. (मदपेक्षाणामनुदया or मदपेक्षाया अनुश्रवणस्यास्तया). cf. उत्तर.
' ताह जनको नासि तांश्रुति नसतति ' र 1 मन्पेक्षामनुश्रव्य—Having learnt
my intention पूर्वचरिते—By her previous acts. सौभाग्य—Beauty
मम आरम्भ—My undertaking of causing the अशोक to put forth
flowers. ननु—Of course अथ हि—Yes, exactly so यथाईसमानसु-
खित (अहोमनविश्रान्तो यथाई, यथाई समानस्तेन सुखित)—Made happy
(gratified) by being honoured in accordance with their merits
मालविकापुरोगेण—मालविका पुरोगा (fore-runner) यस्मिन्नाहो परि-
स्तयौवन—Who has advanced in youth P. 134. यथा आह भवान्—
It is as you said, you have said the truth

(4) Here before us, the prime of this vernal season, in which
the कुरबक flowers are scattered about and the mango trees are bent
down by a number of fruits, and which (prime, therefore) is
drawing to its close makes the heart anxious. आर्वा

विकर्ण &c—विकर्णानि कुरबकानि यस्मिन् फलानाम् जालेन विभज्यमाना
सहस्राश्वयात्मस्तद्व. तयो—वस्तवस्य, अग्रे may be taken also with
विकर्ण &c. When it would mean that the कुरबक flowers are
scattered on the outer side and the mango trees are bent
with the load of its fruits. The compound may also
be dissolved as विकर्णानि कुरबकफलानि तेषां जालेन विभज्यमाना सहस्रा
यस्मिन् वद—In which the mango trees were bent down by the
कुरबक fruit spread over them. But this mode is not acceptable as
कुरबक is not a creeper but a plant that flowers late in the
vernal season cf. अमर—' पवि'कुरबको ज्येष्ठो रक्त कुरबकस्मृत '. This
is known in Marathi as तावडाकोरीटी. इत नेपथ्य—To whom

dress has been given नेरूप्य—The whole collection of ornaments forming a dress. कुसुमस्तयकै—By the bunches of flowers तदानीयाशोक—तदानीदिमियाशोक. प्रसवमथर—Slow to bear flowers (मदामो तु मथर). यदप &c.—Since this one now presents splendour not common with others (unparalleled) न अथै ता-
धारणा अनभ्यसाधारणा.

(5) The flowers of all the अशोक trees, which first displayed the glory of the spring, are, as it were, transferred to this अशोक, whose longing desire has been fulfilled
अर्था.

P. 135. This is उपदेश. विश्वशे भद्र—Take courage. अस्मानु मनि हिनेवमि—Even while we are drawing near, धारिणी allows मालविद्या to stand near her विश्वशे draws the inference from this behaviour and her former one (vide act I and II) that she must have now made up her mind to give away मालविद्या to the king as his wife. v l. अनुनयन—Coaxes, speaks pleasantly instructs अनुमानरति—Is taking her consent.

(6) Here the queen, attended by my beloved, with respect, goes to greet (to receive) me like the earth attended by the Goddess of Wealth of the lord of lords, who, as it were, is forgotten to hold the lotus in her hand
अर्था.

This is ध्वनिरेखलरार mixed with उरमा लिपात् विमरा or सविनय. विमृता हस्तदण्ड (हस्ते दण्ड) यथा—Who has forgotten to hold &c. On the idea of लक्ष्मी attending the king with a lotus in her hand cf.—रघु. IV 5

P. 136. (7) Wearing a silk garment (दुल्ल) not hanging down too far, and having only a few ornaments, she appears to me like a night in वैश्व in which the moon is just about to rise, together with a few clusters of stars, free from frost (mist) इतिविदिति

उप्य ङे — उप्य वामुगच्छते यस्य सा उप्योमुत्तरिका or उप्ये उमु-
त्ता चटिका यस्या सा, (In the first case का being a यद्वाहि termination),
नत (or हत) हिम यदा वै . आभिषेक — Desired object, सजेताह — Rendez-
vous, place of secret meetings कल्पित (सरस्विन) — Intended or
designed. तद्वगो ङे — तद्वप एव जनस्तृणाजनं . तद्वगानन सहायो यस्य
(बहु०) or तद्वगा जनस्य सहायन्य (तद्वपुः), Though apparently तद्वगजन
means young wives of the harem, there is an occult reference to
मागीरिका.

P. 137. (8) It is not that this अग्रोह should not be made the
object of such honors by the queen — The अग्रोह, who, regardless
of the order of the vernal deity, (now) manifests his respect for
your exertions by (putting forth) flowers. शांतिनी

नाय ङे — It is not ङे २ e he quite deserves ङे इहशाना
ङे — Of such special attention as is shown by the queen by her
attempts to make him put forth flowers स्रवण — Regardless, not
putting forth flowers and thus showing contempt. माद्वना — Vernal
Deity नियामा — Order यौवनवर्ता — Notice the clever and timely
remarks of विष्णु . Of course by यौवनवर्ता he means मागीरिका, as
will be evident by the king's speech below, but questioned by the
queen, he gives a fine ready witted reply सनिधिविपोग — Separation
(though) in proximity

(9) I am like चरुवाह my beloved is like its mate, and
धारिणी, who does not allow our union, is like the night to us.
अनुपम.

रयात्नामा — रयागो नाम यस्य स — Whose name is a part of a chariot
(१ a wheel), hence चरु or चरुवाह — Ruddy goose अनुपम ङे —
This refers to the supposition that the loving couple of रयाग and

वृत्तिका birds though in quite proximity during the whole of night cannot be united of —शाकु० IV ' शकुन्वला—(जनातिक्ता) हला पर्य नलिनारनातिरिक्तमपि सहचरमनस्यत्यागुरा चरन्त्यासीति दुष्करम्ह चरोमाति ' Also रघु० III 24 ' रथानामोतिप भाववधन वभूव यत्रेम परस्वराभयम्. Also विरु० IV 18 ' रथानामन् विपुतो रथाभाषिचिन्वा। अय त्वां पृच्छति रथा मनोरथशतैस्त । '

P. 138. विद्वन्विद्योपायेन (विद्वन्विद्यादुपायनीभूते द्वेपिते—That were sent as presents from the विद्वन् country It is better to take it as an adjective qualifying शिल्पकारिके than a noun in the locative as Mr Pandit seems to have taken, तस्मिन् being equal to तस्मिन् चाले or तदा as showing contrast with the following तदाति—At that time, at the time when they arrived here शिल्पकारिके—Two girls (skilled) accomplished in fine arts. अलसशरीरे—Whose persons are languid (inactive) देवीरस्यनयोग्ये—Fit to visit (appear before) your majesty इतिह्वा—So thinking होरन्वाद—Proverbial saying आगामि—Approaching आगामि &c—The state of mind indicates future happiness or woe अभिव्योम—Close application, special study It governs the locative **P. 139.** अभिविनात—Instructed **P. 140.** रदन रत्न मया &c—Sandal indeed has been defiled by me by using it as a saddle (slipper) इत्यभूत्—Was reduced to such a state **P. 141** विविनियोग—Decree of fate रायान्वशादे—Having fallen into the power of his kinsman उज्जित्वा—Setting aside, leaving aside पूर्व श्रुत श्रुतपूर्व—Heard already (before) स्वरासयो—Lit. Combination of several sounds, hence voice, mode of speech. of—शाकु० V ' वाणायाः स्वरसया भूयते ' दुर्गत—With (great) difficulty विभाष्यते—Is made out recognized. **P. 145.** आश्रया—Circle of friends. अप्रभवया—Refers to मातृशिरा. शेषभाग—The remaining part of her account. उद्गमम्—I see (understand) तयात् &c—Whose brother was reduced to that condition अवशम्—Taking away, carrying. भवत्यवशिष्टा—Having in view your connection दधितस्यै—Lady of travellers अनुदशित—Joined. निशित—Encamped To be taken with विधामि as a predicate. श्रोत्रेणा दन स ज्ञाप्ता—

That had travelled a part of the road.

(10) There appeared a shouting band of way-layers with the space between their arms widened (crossed) by the quiver straps, wearing tufts of peacock feathers hanging down upto their heels, and with bows in their hands, whose very onset was very hard to bear.

वसंतविरुहः.

v. l. तुणीरिवश्च &c. means the same. v. l. आर्ण्यं &c—Hanging down upto the ears. P. 143. वद्वयुद्धा—Engaged in fight. पराङ्मुखी जना—Were put to flight. सायंवाहः—Merchant-warriors. ततः स मत्सौख्यः &c.—

(11) Then that brother of me, who was dear to his lord, wishing to save her in that distress, who was afraid of any humiliation, cleared the debt to his lord at the cost of his dear life.

अनुपुष्टम्.

परिष्पृ.—Desirous to defend. दुर्द्विनि—In distress. P. 144. ममवस्था संवत्ता—Has been reduced to such a condition. तनुमृता—Of mortals. लोपयाना—Course of the world. तनु &c—This is the ordinary course of mortals. सत्पत्नीकृतमर्तृभिर्दः (सत्पत्नीकृतो मर्तृभिर्दो येन सः)—That has turned to use the morsels (of food) of his master. मोहमुपगता—Fallen into a swoon. सज्जामुपलभे—Regained consciousness. दुर्लभ &c—Was not to be seen. रुच्छु—Difficulty. अग्नि-साव्रु—To consign to fire, to burn. पुनर्नारीकृता &c—Having the sorrow of my widow-hood renewed, i. e. I felt as much grief at his death as I did at the death of my husband. अवनीर्ष—Having come. सायाय—Yellowish brown garments (worn by Buddhist monks and nuns of those days resembling the dress of religious mendicants—संन्यासी of the present day). वयाः—Course. Mr. Pandit remarks here that Buddhism was esteemed at the period when the drama was written. It was not so. Vide our introduction. आगविरः—A forester. गता—Gone into the hands of. लब्धवशे—Having got admission. अवसान—End, termination. P. 145 किन्तु कलु

६०—What may his majesty say now? Mr Pandit observes that the force of दर्पण [now] is whether the King would like to marry her or not after hearing her unprotected state in the forest. But it shows I think, nothing more than her anxiety to know the King's decision after he had heard the above history of her. cf — शाकु. V ' शकुः—विनु खलु आर्यपुत्रो भवति '

अहो—Alas! परिभवोरहारिणो गिरिराता —Calamities (विनिपाता) bring on humilities (dishonour) परिभवस्य उरहारिण v l परिभवोर्गिरिरातिनः—Come near &c. v l परिभवप्रहारिण ६०—Calamities strike at dishonour, cf शाकु. VI ' रघोरनिपातिन अनर्था '

(12) Deserving the title of a queen as she is she has indeed been used like a slave, as a silk garment is used for the purpose of bathing garment अनुपम

प्रेतभावेन—As a slave पञ्चोर्ण (पत्र—Leave, उष्ण—Wool)—Silk garment अभिजनवती—Of noble birth cf शाकु. III. 18. ' अभिजनवतो भर्तृश्लाघ्ये स्थिता गृहिणारदे ' शत पार—God forbid that I should be capable of committing such a sin वाग्वन—for some (good) reason नैमत्यम्—Since v l नैवृण्यम्—It lessens and नैवृण्यम्—Modesty, humility लोचयात्रागतन—While living in a mortal form, i. e. while living in this mortal world लोचयात्रा is the show of this life cf Supra ' इक्ष्वा लोचयात्रा &c. Taramath reads देवयात्रातेन शिवाशारेण ६०—By a fortune-telling ascetic who had come to the idol procession सिद्धाश्रित (सिद्ध आश्रितो यस्य तेन)—Of infallible preternatural powers, whose tongue could not be false शाकु—A divine personage, one possessed of supernatural powers to work, cf—रत्नारति IV, which exactly resembles this सत्पुत्रम् ६०—Would be united with a suitable husband, cf शाकु.—IV. 12 ' मरिचि ६०—स्वामिन्ममसदृश मुञ्चते त्वाम्. '

अस्य भाविन—Ever prior to, true, sure, infallible आश्रित—In place of प्रतिपन्न—Likewise effect, likewise fulfilled एतद् ६०—In expectation of the proper time P 116 अवेक्ष—Waiting patiently

The stage direction 'प्रविश्य कचुकी' in Mr. Pandit's edition is superfluous. कचुकी makes his appearance when he introduces the two ladies and it is no where mentioned that he went out afterwards. Besides द्योतरेण &c clearly shows that he was listening to the account of परित्रात्रिणा and waiting for his turn to deliver his message when परित्रात्रिणा's account would be over. द्योतरेण अवसि—Was separated or put off by a different story. The subject of this is the following message of the minister. विमर्शन् &c—With regard to (towards) &c अनुष्ठेयम्—What is (ought) to be done. अवधारितम्—Is considered. अभिप्रेत-Opinion. द्वैराज्य—Double government, rule of the two. अवस्थान-विनु—to establish.

(13) Let them rule separately over the northern and southern banks of the वरुण, as the cool-rayed one (the Moon) and the warm-rayed one (the Sun) rule, dividing between them, the night and the day. अनुष्ठेयम्.

नक्तं दिनं विभज्य—Lat. After dividing (the whole day) into night and day. अमन्त्रणसदिव—Council of ministers, cabinet. प्र-सिद्धी नमिष्यति—Will be established P. 117. जीवितसुराय.—Refers to the danger to his life while in the possession of his opponents. वल्साणी—Generous, noble. बुद्धि—Mind. दर्शन—View, intention.

(14) Bearing up the fortune divided into two (parts) like the horses of a chariot bearing the yoke, those kungs, harmless on account of mutual check, will abide by the command of you—a charioteer. उद्देश्या.

उद्देश्या—Bearing up सग्रहीत—One who holds the reins, hence one who checks, here applicable both to a charioteer and the king परस्पर &c—परस्परम्पात्रहे निर्विकारी—Free from the caprice of oppressing each other. प्रत्युदक—A present, gift देवस्य &c—His lordship, the commander सुप्रसिद्ध. देवस्य is here a respectful term added to सुप्रसिद्ध. For the meaning of सेनागानि see note

supra P 128. **P 148** सोरवार—With reverence उद्देयति—Opens
 ततो मुखमेव &c—Our heart is turned towards the very direction we
 are anxiously expecting news from there. अविकार—Important
 post This clearly shows that it was far improbable that
 अशिमित्र might have been angry with his father on account
 of his father having sent his son to take care of the horse
 V L अतिभार—Responsible charge यज्ञारणात्—From the
 sacrificial compound (enclosure) of—शाकु IV ‘अतिशरणम्’
 & विक्र. III. ‘अतिशरणम् अनुदशयति—Inform. विवितमस्तु—
 Be it known to you राजसूययज्ञ—A sacrifice perform-
 ed only by universal monarchs, attended by tributary princes

दाक्षित—Consecrated आदिश्य—Appointing स्वसरोपावर्तनीय—To
 be brought back after a year निर्गन्त—Free from all checks. विसृ-
 त—Was let loose यवनानाम्बानाकै &c—Was attacked by a
 mounted army of the Greeks This incident may have a
 traditional reference to आशिमित्रा's life extant at the time of
 कालिदास The Bactrian Greeks came in contact with the
 Maurya kings before the end of the 3rd century B C and
 settled over the Panjab and Sind In the times of Asoka
 (B C. 240) there was in now what is called Kathiawar, a
 Yavana viceroy of the emperor In the early part of the
 second century B C, the Yavanas conquered Taxila and
 were powerful about 180 B C, Pushpamitra now checked
 them but they must have remained in the frontier provinces till the
 invasions of the Indo-Scythians Pr Apte अश्वानाक—Cavalry,
 horsemen रोधम—Bank प्रादित—Claimed seized attacked
 of—रघु IX 56 सप्रादित जवनवाजिगेतेन राज्ञा’ &c समर्ध—Great
 conflict, fierce struggle of—रघु III 57 ‘बभूव युद्धं तुमलं जयं
 विजो’ &c also रघु IV 61 &c.

P. 149 (15) Then my excellent horse that was being
 carried away (by them) forcibly was rescued by अशुमित्र, the
 mighty bowman after having overcome his enemy अनुष्टुभ

आरक्षित—Breathes freely, feels at ease अशुभम्—Was the grandson of सगर and father of दिलीप. सगर was so called from his being born with गर (poison) administered to his mother by the other wife of his father. He performed 99 sacrifices successfully but at the time of the hundredth one, his horse was stolen by Indra and carried to पाताल. Sagar's 60000 sons were thereupon sent in search of him and they finding him in the hermitage of कर्षित, accused him of having stolen the horse, whereupon कर्षित reduced them to ashes. Then the horse was rescued by अशुभम्. अकालहान (न कालस्य होम हानि पथा तथा)—Without delay. V L. कालहान—(कालेन हान पथा तथा) Without allowing time to pass away विनशोपचेता—With your mind free from anger. Mr. Pandit here observes that the propriety of ' विनशोपचेतस्तु ' could only be understood by supposing that अग्निमित्र had disapproved of his father's having sent out the boy वसुमित्र as a champion of the courser. But I think that the हानिप parents at least of those days would rather exult than resent at such a commission. cf—Supra. ' धर्मिणी—अभिनारे ' & The following fact, I think, would satisfactorily explain the propriety of it. At the time of अग्निमित्र Buddhism was rather looked upon with disfavour and गुणमित्र was the champion of those that tried their best to root it out of India, vide Wilson's Vishnu Parān 377 While we have reason to believe that अग्निमित्र rather favoured the set as will be evinced from the fact that पंडितगीरिणी, a Buddhist nun, was treated with respect and was an adviser of him. Thus, I think, is a sufficient cause for the feelings of each being alienated from the other. वसुमित्र—Daughters-in law Of course वसुमित्र here refers to the Daughters-in law of पुत्रमित्र. It means ' (your) wives' पति—Prosper.

(16) You have been placed at the commendable head of the wives of heroes by your husband, and the word ' hero-producing ' (mother of heroes) has come

to you from (on account of) your son

अनुदूत

P 150 कृमः—Cub of an elephant

(17) Not even by such a display of valour does he produce astonishment in our minds, whose lofty and unassailable source is thyself as और्व (the thgh born one) is of the fire that consumes water इक्ष्वाकु

वीरविजयित (वारस्य—वायस्य विजयित)—By the display or exhibition of heroism Some take वारस्य विजयित (वेष्टया)—By the hero's act which does not suit here अप्रपुष्य—Irresistible unassailable उत्तम—Otherwise called और्व a son of च्यवन by his wife आर्या and a grandson of भृगु The sons of कृत्वाय destroyed the descendants of भृगु in order to recover the wealth left to them by their father slew even the children in the womb आर्या in order to preserve her embryo secreted it in her thigh hence the child at his birth was called और्व on beholding him the sons of कृत्वाय were struck with blindness and from his wrath proceeded a flame that threatened to destroy the world had not और्व at the persuasion of the sons of भृगु (भगवा), cast it into the ocean where it remained concealed having the face of a horse.

यत्नसन्शाल—This is the मौयसावि referred to in act I. 7 उरराट्य (आदाय) 'Includ eg अत पुराणा—To the women in the harem
P 151 वमसा प्रतिज्ञात—The promise here referred to is the promise given in the third act of ' अभिलाषपूरयितुक प्रसाद वस्यामाति ' &c मम वचनम इरावतामनुनय Request (persuade) इरावती on my behalf (in my name) सशपित या Should make (me) swerve from व 1 चया स- ३ अय सवाये न भ्रष्टव्य इति This agreement should not be broken by you मजूया &c—Casket have I become &c 1 e I have received many ornaments from them. स्रष्टाणो &c—This triumph is common to them & me अम्बुहय—Joyous occurs on prosperity triumph.
P 152 सहस्र &c—It is but proper that your already intended promise possessed of power as you are, should not be made

otherwise (false). Mr. Pandit interpretes ' दमयन्ती ' by 'you are so powerful that you will do what you wish, so where is the use of consulting me?' and concludes thereby that द्रुपदी's message is not altogether cordial but a little bitter. But I do not think it to be the spirit of the word दमयन्ती. द्रुपदी seems to be perfectly reconciled as will be seen from her message to the king further on ' पद्मचारिणीमेव मनुजराज ' &c. By ' दमयन्ती ' she simply seems to mean that being the crowned queen and consequently possessing greater power as you are, it is not right that you should break your promises already given; &c. &c. she advises the queen on the contrary to keep her promise to माण्डिका. Only this sort of reply is natural in answer to the queen's earnest appeal to द्रुपदी with the additional information about Mālarikā's noble birth, cf. Supra. दमयन्ती अगौरु &c, besides this is a time of general reconciliation. द्रुपदसंकल्पित—Already wished for or intended. cf.—शाङ्. IV. 12 ' संरक्षित द्रुपदमेव मया वशये. ' द्रुपदसमाविष्ट—As originally intended (desired). Just the same as द्रुपदसंकल्पित. दानिस्तद्विन्—To offer. स्वमेवशस्याः प्रवसि—Even now you have full power over her. प्रमु governs genitive in this sense. विपनिवेष्टना &c—In keeping with the happy news. प्रिय here referred to is the good news of वसुमित्रा's success. प्रीतिम्—Accept शोचम्—Silently. हिम्—Does my lord &c. P. 153. लोकचक्रार—Course or ways of the world, general custom. नवव्रत—New bride-groom. रत्नदेवगण्य—On whom the title of the queen has been conferred (by the queen). किं—Where is the use of repetition

P. 154. (18) Jewels, produced as they are in a mine, if unpolished, do not deserve connection with gold. अनुत्तम्.

वातक्यं [वात कर]—Gold न लक्षित—Was forgotten. वारिणी means that she forgot to dress माण्डिका as a princess in the exultation at the news of her son's success. कीदोषरोगो—कीदोष & रोगो mean one and the same thing

(silk garment); कौशेय being a generic term while पत्रोणं a specific one; cf: अमर 'कौशेयं ह्रमिकौशोत्थं' and 'पत्रोणं धीतकौशेयं' अकण्ठम्—Veiling. त्वच्छासनात् &c—Your order leaves us without any power of reply, i. e. we are obliged to obey you at once. P. 155. हन्त &c—Oh! she has been accepted v. l. (अपरायं) हन्त प्रतिगृहीतम् (along with the king's speech) —oh! I consented to her before you gave her (त्वदनाया मेव स्वीकृतम्). अहो देव्या: &c—How indulgent is the queen towards his majesty.

P. 156. (19) Virtuous wives fondly attached to their husbands serve him even by (creating) a rival. For rivers convey to the ocean hundreds of other rivers. आर्या.

प्रतिरक्षेणापि—Even by giving new brides to their husbands and thus creating rivals to them. उपचारादिभ्यः—Transgression of civility here referred to has a reference to इरावती's disregard of the king's prostration before her.

P. 157. मर्तुरमुकूलं न मया आचरितम्—I did not act agreeably to my lord therein. If we understand ण by ननु, the sentence would mean 'I did it agreeably to your wish' प्रसक्ति माक्षिण—Only by reconciliation. अनुज्ञास्यति—Will grant चरितार्थे—That has got his object accomplished, that has got his desired object. समानयितुं—To pay (my) respects to (him). cf शाकुं. V. 'कपयो देव सभाग्रयितुमागता इति.' यदि ते प्रसारः—If you permit, if you show so much favour as to give me leave to depart. त्वामुदिय—I shall put in or insert complimentary words (message) from you. परवान्—Dependent.

(20) Have always, oh dear one, propitious countenance towards me. So much do I desire for the sake of your rival. While अतिमित्र is ruling, there is not a blessing like the removal of calamities (such as द्वांति and others) of the subjects, that is not secured.

वसंततिलक.

धृष्टी—Lit. a hot tempered lady, usually employed as a term of

endearment by a husband to his wife. I see no necessity of taking it in the former (literal) sense here. Taranath. explains that her anger is always justly aroused and consequently the king requests her to be always ready for reconciliation. प्रतिपक्षहेतो - For the sake of your rival, i. e. for मालविका. P.158. आशास्यम् - Blessing (to me), or thing to be desired (by me). काश्यपेन takes it with प्रधाना and explains it by अपेक्ष्यवस्तु - ' The desired object of his subjects. ' इति - Calamity The itas (calamities) are usually said to be six, (1) excessive rain, (2) drought, (3) locusts, (4) rats, (5) parrots, (6) and foreign invasions.

Dof — अतिवृष्टिर्नादृष्टि रत्नमा मूषक शुक्. ।

प्रत्यासन्नाश्च राजानः पडेता ईतय. स्मृता ॥

Some read for the second line.

स्ववक् परवक् च सदैता ईतय स्मृता. ॥

Cf.—रघु. I 63. ' निरातया निरातय ' &c.

APPENDIX I.

1 What is the general Sanskrit term for all kinds of dramatic composition ?

2 In how many and which classes have dramatic compositions been divided by Sanskrit scholars ? To which subdivision does the मालविकाग्निमित्र belong ?

3 Explain the term विदूषक and मवेशक What characters do act in each of the two ?

4 What doubts as to the author ship of the मालविकाग्निमित्र have been raised by Pr Wilson ? What is your opinion on these doubts ?

5 Mention some similarities between the मालविकाग्निमित्र and the other works of कालिदास both as to diction and to thought.

6 To what religious sect does the परिव्राजिका belong ? When and by whom was that sect founded ?

7 What is known from the पुराणा of the history of अग्निमित्र ?

8 What is your opinion about the age of this drama ?

9 What do you understand by the term राटमर्दिनी ? Who plays that part in this drama ?

10 Contrast the character of हरावती with that of शारिणी with reference to the incident described in Mālavikāgnimitra.

11 What is your opinion about Kālidāsa as a poet and dramatist ?

12 Compare Kālidāsa with भवभूति.

13 Test the truth of the following remark — 'Kālidāsa is the Shakespeare of India.

14 Give a general idea of Sanskrit drama as existed in the days of Kālidāsa.

15 How far is the following statement, made by Dr Wilson about this drama, true ? 'There is neither the same melody in the verse nor fancy in the thoughts, and the manners described appear to be those of a degenerate state of Hindu society.'

16 What different opinions prevail about the age when कालिदास lived ? Discuss the point from some internal and external evidences.

17 Sketch briefly the character of शारिणी, विदूषक, हरावती, परिव्राजिका and the king.

18 Explain the terms जनानिम्, आनगम्, स्वगम् (stating any difference in them if any) and अपवार्य.

19 Compare विदूषक of this play with the विदूषक of the other plays of the author

20 Sketch the character of अग्निमित्र.

21 Compare the hero अग्निमित्र with पुरुषवत्स and द्रुपद.

22 Give the Ganas in the following passages I. 2, 11, 21¹
II. 5, 6, III 1, 2, 3, 6, 14, 19, IV 11, 16

23 Name the figures of speech in the following —आमृता भवण
मुनी &c. I 10, 13, V 6

24 Quote instances from the मालविकाग्निमित्र which prove and those that can be attributed to the poet's acquaintance of astronomy and those that prove his knowledge of astrology

25 Translate —(I) 4, 9, 11, 12, 16, 17, and 21, (II) 1, 3, 5, 6, 8, 12 and 13, (III) 1, 4, 5, 6, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 17 and 22, (IV) 1, 5, 8, 11, 13 and 16, (V) 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 10, 14, and 17

26 Give grammatical notes on —स्वपक्षशिथिलाभिमाना,
अभ्यन्तर, आगामिन्, कौलीन, अल पारिवेदितेन, नमय, उचित. प्रणयो वर
निहतु, सद्यता, लज्ज, शक्यमिदानीं जीवितमवलत्रितु, न मे मालविकाया
कश्चिदर्य, मुद्रामधिकृत्य, प्रभू, कातापराधकुपितेषु, विनेतु, कुप्यसि किमे
वमयि, चाकस्मित, अग्निसात्क, तमेवास्याप्रभवसि, कुसुमित, माधवसेन
मोक्ता अह, एकायनीभूता, श्यामायते.

27 Give the meanings of the following words as used in माल-
विकाग्निमित्र —

भाविक, प्रार्थित, प्रामृतक, आरभ, सिद्धादेश, अहमनीन,
प्रतिपत्ति, निरस्करण, तिस्स्कारिणी, क्रिया, सदाति, सामानिक,
रागवच, आराधन, परिग्रह, परिच्छेद, पर्युत्सुक, अव्यान, सभाजन,
विभाज्य, सभाव्य, प्रयोग, नाट्य, कौलीन, तपस्विनी, उपलेप, पर्यवस्था
पय, उपचार, प्रतिष्ठित, दाक्षिण्य, मत्स्यडिका, पीठमार्दका, लक्ष्य, परि-
क्षिप्त, अभिप्रेत, परिकर्षन्, चित्रित, धृति, उपरोध, समापत्ति, अव्य
पेता, विनुद्, सारभाडभूगृह, राजाविहस्तचरणा, उपन्यास, उपक्रम,
सिमिसिमायन्ति, आतपक्रात, प्रत्युद्गम, समवस्था, परमार्थ, वस्तु, उदासन,
निवधना, अन्यसकातद्वय, निर्भेद, अत्याहित, मार्ग, उपज्ञित, दडचक्र,

मातव्यपक्ष, शिल्पकारिका, दड, प्रसवमथर, सकेतगृह, उपस्थान, अभियोग, स्वरसयोग, अपवह्, अनुप्रविश, गताच्चा, लोकयात्रा, परिणमतम्, विदर्भगतम्, समर्द, चरितार्थ, ईति, निर्वद्धुम्, प्रवातम्

28 Quote similar ideas from other works of the same author or from other authors to the following — पात्रविशेषन्यस्त &c I 6 । अचिराधिष्ठित &c दृश्यतमसि न पश्यति &c । पक्वच्छिदफलस्येव निकषेणाविलपय । श्यामायते न युष्मासु (विद्वसु) य काचनमिवाग्निषु । आमत्ताना श्रवणसुभगै &c । क्व रुजा हृदय &c । कुतो विभव रिंग्धस्य सखाजनस्येम वृत्तातमाख्यातुम् । कार्यसिद्धिपथ सूक्ष्म स्नेहेनाप्युपलभ्यते । निसर्गशालान स्त्रीजन । विस्मृतहस्तकमलया नरेद्रलक्ष्म्यावसुमतीव ।

29 Quote scenes from other works of the same author or from other authors to the following — इम भुजगभीरुक ब्रह्मबधुमनेन भुजगकुटिलेन दण्डकाष्ठेन स्तभातरिता भाषयिष्यामि, अपिहा अपिहा । भो दर्वीकरो मे उपरि पतित बकुलावलिके एष बालाशोकवृक्षस्य पल्लवानि हरिणो लघयितुमागच्छति । एहि निवारयाव एनम्, प्रतिपन्न प्रयमतर सप्राति सेवावकाशोपम् । देव्या इव धारिण्या सेवादक्ष परिजनोऽप्यम् ।

30 Give notes on the following — शर्मिष्ठा, चतुष्पदा, चतुर्थवस्तुन, आयि पंडित मन्ये &c (Mr Pandit's reading below), नपथ्यसगातकम्, गृहीतक्षण, अरिक्तपाणिना न द्रष्टव्या, ब्रह्मबधु, वर्णावर शठ, दाक्षिण्य, चडी, परभृतेका, रक्तचदन, आचारपुष्प, योगक्षेम, वषवर, सोपसर्ग, पचबाणामिसाक्षिकम्, वैत्रिक, केवलमुपचारातक्रम प्रमार्ष्टुमयमारभ, नागरिक, विपणिगतो बलीवर्द इव, स्वास्तिवायन, अपर्वणि गृहकलुषेन्दुमडला विभावरी कथय कथ भविष्यति, परित्रातस्त्वया स्वपक्ष क्रयकैशिकामध्ये कृत्य स्थितम्, दक्षिणेतरमपि नयन बहुश स्फुरति, अह रथागनामेव प्रिया सहचरीव मे । अननुज्ञातसपर्का धारिणा रजनाव नौ ॥ सफलाकृतभतृर्षेड, पुनर्नवीकृतवैधव्यदु खया, युक्त सज्जनस्यैष पथा लोकयात्रागतेन सिद्धादेशेन समादिष्टा स सिंधो रक्षिणे रोधसि चरन्नश्वानाक न यवनाना प्रार्थित, सोऽहमिदानीमशुभतेव सगर पौत्रेण प्रत्याहताश्वो यक्ष्ये, विगतरोषचेतसा बह्वेरादधुरिवोरुजमा पचागाभिनय, चलित, पुरुषाधिकार, अध्यामविद्या, अतपाल, चतुष्पद वस्तु, माजना, अव्याजसुदरी, त्रैगुण्य

31 In the following passages state which readings you prefer and give your reasons, translating the passages where necessary

अपूर्वरूपेय (v. 1 अपूर्वेय) दारिका किं नाम धेयेति ।

अतिमात्रभासुरत्वपुप्यति भानोः परिग्रहादनलः (v. 1 भानुः परिग्रहा-
दङ्ग.) ।

अलस्वपक्षानसादशंकया । न पराजीयते केनचिद्गणदासः (v. 1 न
परिहीयते प्रतिवादिना गणदासः) ।

दर्दुरा व्याहरन्तीति किं देवो पृथिवीं वर्षेतु स्मरति (v. 2 ° विस्मरति
or वर्षेतु) विस्मरति ॥

यस्यागमः केवलज्जीविकैव (v. 1, जीविकायै)

साम्प्रत भवतो नि सशय (v. 1 नि.सशयो) भविष्यति ।

असुख दार्शित्यकारेण (v. 1 ° दष्ट विपारेण)

कातासमिश्रदेहोप्यविषयमनसा यः पुरस्तात् (v. 1 परस्तात्)
यतीनिम् ।

आचार्यबहुमानात् (v. 1 आचार्य बहुमानात्) अवहितोऽस्मि ।

नेपथ्यगृहगतया. (v. 1 ° परिगतयाः) चक्षुः &c.

द्वारपिधानमिव धृतेर्मन्ये तस्यास्तिरस्करणम् (v. c.) तिरस्करिणीम् ।

वसतस्वरयतीव भवतमेतत्प्रमदवनं प्रतिशोति (v. 1 प्रवेष्टुम्) ।

सरित् (v. 1 सलिल) उद्गसितादिव सारसात् ।

प्रणहितशिरस (v. 1 प्रणिहितशिरस) वा कातमाद्र्षिपराधम् ।

चूताकुर विचिन्त्यो. पिपीलिकाभिर्दष्टम् (v. 1 पिपीलिकाना दर्शनम्)

अनातुरोत्कथितयो. (v. 1 अनादरोत्कथितयोः) &c ।

एतानि दष्टमात्राणामप्युप्या (v. 1 आपुप.) प्रतिपत्तयः ।

तदा सप्तभ्रममुत्कथिताह भर्तृरूपदर्शनेन न तयावितृष्णारिम यया-
वनिभान्तश्चित्रगतदर्शनो भर्ता (v. 1 सप्तभ्रमदृष्टे भर्तृरूपे यया सतृष्णा-
रिम तयाद्यायि न मया विभावतो त्रितृष्णदर्शनो भर्ता) ।

कात्स्न्येन निर्वर्णयितुं च रूपमिच्छन्ति तत्पूर्वसमागताना (v. 1
तत्पूर्वसमागमानां)

कस्य एष आत्मनीनो हताशः (v. 1 कस्य एष आत्मनियोगसंपादने
निश्चसनीयो हताशः ।)

कृतसत्कारविधेः (v. 1 कृतसत्कारविधिः &c संस्कारविधेः) तपनीया-
शोकस्य वेदिकावधः ।

विद्यापारगामिणा ब्राह्मणानामिमानि दक्षिणानिष्काणि (v. 1 विद्यापा-
रायणमनुतिष्ठता ब्राह्मणानामिदं नित्यदक्षिणा मासिका दातव्या) ।

अहो परिभवोपहारिणो (v. 1 परिभवप्रहारिणो) विनिपाताः ।

कारणेन खलु मया नैर्भृत्य (v. 1 नैर्घृण्य) अवलंबितम् ।

अधिकारे (v. 1 अतिभारे) खलु सेनापतिना मे पुत्रको नियुक्तः ।

32 Explain the following giving the context where necessary —

त्रयी विग्रहवत्यैव सममध्यात्मविद्या ।

पत्तने विद्यमानेऽपि ग्रामे रत्नपरीक्षा ।

अत्रभवती धारिणी विसवादयिष्यति ।

असुखं दर्शितं विकारेण or दष्ट विषारेण ।

नहि कमलिनीं दृष्ट्वा ग्राहमवेक्षते मतंगजः ।

विमर्दसुरभिर्ननु बकुलावल्लिका ।

तप्तदाया शीघ्रिमपक्रमावो यावदंगास्को राशिमिव सानुवकं न करोति ।

ततः सा देव्या पृष्टा किं न लक्षितो जनो बल्लभ इति । तयोक्तं । मदो

घोषचारो वा यत्ते परिजनस्य बल्लभत्वं जानत्यापि पृच्छसीति ।

सखे मदपेक्षानुवृत्त्या निवृत्तेर्प्याया धारिण्या, पूर्वचरितैः सभाव्यत एतत् ।

अहो सर्वास्ववस्थाषु चारुता शोभा पुष्पाति ।

ननु गौतमवचनमप्यार्यो हृदये करोति ।

देवप्रत्ययात्सभाव्यते सूक्ष्मदर्शिता गौतमस्य ।

किं मा भूयोऽप्यपराद्धां करोषि ।

मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः ।

प्रभवन्त्योऽपि हि भर्तृषु कारणकोपाः कुटुम्बिन्यः ।

अलं बहु विकथ्य राज्ञः समक्षमेवावयोरयरोत्तरव्यक्तिर्भविष्यति ।

त्वर्त्नातिपादपस्य पुष्पमुद्भिन्नम् ।

भावो भावं नुदति विषयाद्रागबन्धः स एव ।

आतसारश्चक्षुषा स्वविषयः ।

मया नाम मुग्धचातकेनैव शुष्कघनगर्जितेऽतरिक्षे जल्पानमिष्टम् ।

तेन हि पण्डितपरितोषप्रत्यया मूढजातिः ।

अवाप्तो दर्शनार्थः ।

उचितवेलातिक्रमे चिकित्सका दोषमुदाहरन्ति ।

नास्तिमद्वचनावसरोऽत्र ।

विपणिकन्दुरिव मे उदराम्भन्तरं दह्यते ।

गृहीतक्षणेऽस्मि ।

भयानपि गूणोपरिचरो विहंगम इव अत्यातुरो भूत्वा कार्यसिद्धिं प्रार्थ-
यमानो मे होवसे ।

शिष्यागुणविशेषेणोन्नतितो गणदातः ।

केवलं देव्याश्चित्तं रक्षन् प्रभुत्वं न दर्शयति ।

सा तपस्विनी देव्या अधिकतरं रक्ष्यमाणा नागरक्षितो मणिरिव न
सुखं समासादयितव्या ।

उचितः प्रणयो वरं विहन्तुम् ।

उपचारविधिर्मनस्विनीनां न तु पूर्वाभ्याधिक्येऽपि भावशून्यः ।

एतत्क्षीयुषानोद्वेजितस्य मत्स्यादिकोपस्थिता ।

पूर्वस्मादवस्थातरमाहृदा तत्रभवती ।

तस्यावबोधेकरसो न तर्कः ।

त्वं देव्या योग्यतया नियुक्ता ।

अथवा एतन्मे मृत्युमण्डनं भविष्यति ।

प्रथममिव पल्लवप्रसूतिं हरदग्धस्य मनोभुवद्गुमस्य ।

परिगृहीतं सिद्धिदाशिनो ब्राह्मणस्य वचः ।

प्रथमं लोकाद एव । अद्य सत्यः संवृतः ।

संकीर्तनाशशिना स्तेहेनालम् ।

अलं सेवया । मध्यस्थतां परिगृह्य भण ।

अभूमिरिव मालविकायाः ।

महती खल्वस्याः संभारिना ।

अत्राह भर्तुः शिष्यास्मि ।

त्वरय तावदेनां गुरुदक्षिणायै ।

हन्त सिद्धं मे दीत्यम् ।

केवलं मुत्तमाहृतो लभयितव्यः ।

गुणेष्वाभिनिवेशिनो भर्तुरपि ।

प्रथम भणितमिव हताशाया उत्तरम् ।

अनुरागोऽनुरागेण प्रत्येष्टव्य इति सुजनवाक्य प्रमाणीकुरु ।

किमात्मनश्छेदेन मत्रयसे ।

भर्तु खल्वेतानि प्रणयमृद्नूनि बिंबातरितान्यक्षराणि ।

मुग्धे भ्रमरसबाधो भविष्यतीति वसतावतारसर्वस्व किं न चूतप्रसवोऽवत-
सयितव्य ।

त्व तावद्गुर्जाते ममात्यतसहाया भव ।

कारितमेव वकुलावलिकया एतत्पद मालविकाया ।

निर्विकारस्याप्युत्सुकत्वजनक उपदेश ।

गृहीतार्थानन्तर चितयिष्यामि ।

पर्याप्तमेतावता कामिनाम् ।

एतस्मिन्नतिक्रमे परवतीयम् ।

नवनीतहृदय आर्यपुत्र ।

धृतिपुष्पमयमपि जनो बध्नाति न तादृश चिरात् प्रभृति ।

नन्वशोक कुमुम दर्शयति । अयं पुन पुष्पयति फलति च ।

जघा बलमेव ।

न मया विज्ञातमीदृश विनोदयस्तुकमायर्पुत्रेणोपलब्धमिति ।

मा तावदत्र भवत्यत्र भवतो दाक्षिण्यस्योपरोध भणतु । समापत्तिदृष्टेन
देव्या परिजनेन सकथापि यद्यपराध स्थाप्यते ऽत्र त्वमेव प्रमाणम् ।

शठ इति मायि तावदस्तु ते परिचयत्यवधीरणा प्रिये ।

नूनमिदानीमनुज्ञातम् ।

न खल्विमौ मालविकायाश्चरणौ यौ ते स्पर्शदोहल पूरयिष्यत ।

उत्तिष्ठ कृतप्रसादोऽसि ।

दिष्ट्या अस्याविनयस्याप्रसादिता गता ।

यो बिडालगृहीताया परभृतिकाया ।

निर्भेदादृतेऽपि मालविकायामयमुपन्यास शकयति ।

मालविकावकुलावलिके पातालवास नागकन्यका इव अनुभवत ।

अलमलमुपचारयत्रणया ।

दशच्छेद पूर्वकमेति श्रूयते ।

कार्यसिद्धावाशु प्रतिपत्तिमानय ।

वचनीयानुक्तास्मि ।

त्वमपि निषोगमश्न्यं कुरु ।

मंदस्यापि मम प्रत्युत्पन्ना मतिरत्र ।

तथा राजा किल मोचयतीति अहं संदिष्टोऽस्मि ।

ततो युज्यत इति तथा सपादितोऽर्थः

कुंभीलकैः कामुकैश्च परिहरणीया खलु चंद्रिका ।

मुधेदानीं मंजूषेव रत्नभांडं यौवनगर्वं वहसि ।

यदि चिरं कुपितां मन्यसे एष प्रत्पानीयते कोपः ।

अहो मुखस्पर्शिता शिलाविशेषस्य ।

व्याजेनाप्यभिलाषपूरणमुत्सं निर्वर्तयत्येव मे ।

तव खलु बहुमानं वर्धयितुं सहवयस्या निगलद्वधने कृता मालविका ।

एतेकालं एत एव स्वस्तिवापनमोदकैः कुर्वति पूरयित्वा सांप्रतं मालविकां स्वभाषते ।

अहं पुनर्जनि पन्मपा केतकीकंठकैर्दंशं कृत्वा सर्पस्येव दंशः कृत-
स्तन्मे फलितमिति ।

अपि निर्दिष्टमनोरयो दिवासकेतो मियुनस्य ।

दिष्टया दूत्याधिकारविषया सपूर्णा ते प्रतिज्ञा ।

भवती पुनरद्यापि प्रसादं न गृह्णाति ।

बंधनघट्टो गृहकपोतश्चिच्छाया मुखे पतितः ।

इयमस्य कामतंत्रसचिवस्य नीतिः ।

भवति यदि नीतेरेकमप्यक्षरं पठेयं तदा गायत्रीमपि विस्मरेयम् ।

किंचित्पत्रिवृत्तयौवन इव वसंतः प्रमदयने लक्ष्यते ।

अस्मासु सनिहितेष्वपि धारिणी पार्श्वपरिवर्तिनी मालविकामनुमन्यते ।

अस्ति खलु लोकप्रवादः आगामि सुख दुःखं वा हृदयसमवस्या कथयतीति

चदन खलु मया पादुकोपयोगेन दूषितम् ।

स्नानीयवस्त्रक्रियया पत्रोर्णं बोधभुज्यते ।

तत्रभवतो भ्रात्रो रूराज्यं स्थापयितुमिच्छामि ।

मंत्रिपरिपदोऽप्येवमेव दर्शनम् ।

कलभेन खलु दूथपतिरनुकृतः

पुत्रविजयनिमित्तेन परितोषेणांतः पुराणमाभरणानां मंजूषास्मि संवृत्ता ।
 यदुपचारातिक्रमेण तदा भर्तुरपराद्धं तद्भर्तुरनुकूलं न मया आचरितम् ।
 मदीयेषु लेखेषु तत्र भवते त्वामुद्दिश्य सभाजनाक्षराणि पातयिष्यामि ।
 अयि विवेकविश्रांतमभिहितम् ।
 का वयं भट्टिनीं नियोजयितुम् ।
 अनेनांगुलियकेनोद्भिन्नकिरणकेसरेण कुसुमितं इव तेऽग्रहस्तः प्रतिभाति ।
 अनेन व्यापारेणासंनिहितापि हृष्टा किल सा भर्त्रा ।
 आकृतिविशेषेषु आदरः पदं करोति ।
 कार्यविनिमयेन मयि व्यवहरत्यनात्मजः ।
 कच्चिदुपेयोपायदर्शने व्यापृतं ते प्रज्ञाचक्षुः ।
 त्रैगुण्योद्भवमत्रलोकचरितं नानारसं दृश्यते ।
